
IN DE SCHADUW VAN HET LICHT

Voorstellingen van culturele anderen en andere culturen, gerepresenteerd in
geïllustreerde tijdschriften ten tijde van Belgisch imperialisme (c. 1868-1908)

ROBIN OSCAR SPRUYT

Promotor: Dr. Kas Swerts
319.392 tekens
Leuven, 2024-2025

Ik verklaar me akkoord met de *code of conduct* van de faculteit Letteren
voor geloofwaardig auteurschap.

*Geschiedenis is een liefde.
Het willen beoefenen ervan is een romantische overweging.*

Mijn goede vriend, Hendrik Van Steen

Coverafbeeldingen: 'Vervoer van olifantstanden in den Congo', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 44 (1896-1897); 'De post in de woestijn, naar Horace Vernet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 28 (1877-1878); 'Een Chineesche rattenvanger', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 21 (1881-1882).

Dankwoord

25 juli 2025, Heist-op-den-Berg

All hope abandon, ye who enter here! Dit werk is het resultaat van een maandenlang kluzenaarsbestaan, van bronnen analyseren tot in de late (of vroege?) uurtjes, van nieuwe dingen ontdekken en bijleren, en van vallen en opstaan. Na zes lange jaren studeren sluit ik mijn opleiding tot historicus af met een thesis waarin ik alles van mezelf heb gegeven, en misschien zelfs meer. Het studentenleven is mooi geweest. Het is tijd om me in het diepe te storten, en de mogelijkheden van de toekomst te omarmen.

Ik werd doorheen dit avontuur steeds warm omringd. Ten eerste belandde ik in het promotorsnestje van Dr. Kas Swerts, iemand waarbij ik me steeds veilig voelde om open te spreken, om advies aan te vragen, om samen te broeden op dit enorme thesis-ei. Onder haar warme vleugels heb ik met veel plezier aan dit onderzoek gewerkt, ik ben haar ontzettend dankbaar voor alle bijdragen die zij leverde om het tot een mooi einde te brengen. Ik draag dit werk vervolgens op aan enkele bijzondere personen:

Aan Mama. Niemand heeft meer gegeven of gedaan voor mij dan jij. Je onvoorwaardelijke steun en liefde hebben me eigenhandig door elke hindernis gesleurd. Dit werk is voor jou, als mijn eerste lezer, als mijn grootste supporter. Aan Papa. Er waren kapers op de kust toen we hoorden dat je ziek was. Je hebt je desondanks doorheen elk ziekenhuisbezoek, zelfs na je operatie, steeds hetzelfde gedragen als ervoor: onnozel en onbezorgd. Wat jij allemaal doorstaan hebt heeft me aangevuurd nog harder te werken, zodat jij trots mag zijn op je zoon, die je op je eigen manier steeds hebt bijgestaan ondanks alles. Aan Jade, omdat het niet uitmaakt hoe oud we worden: ik zal altijd nood hebben aan mijn grote zus. À Mimi, qui croit inconditionnellement que je peux tout gérer. Aan Ziggy, die als een levend zonnetje mijn leven binnentrappelde en mijn hart veroverde met een enkel blafje.

Aan mijn vriendengroep, de ‘Daklozen in Opleiding’. Alle wegen en windrichtingen zijn zij ingeslagen, en ik ben trots op ieder van hen. Enkelen van hen wil ik persoonlijk bedanken. Jeroen Van Hirtum, mijn beste kameraad, met wie ik samen tal van onverwachte *side quests* heb volbracht. Menno Toni en Mats Verweerden, waarschijnlijk de twee grappigste mensen die ik ken. Hendrik Van Steen, een wijze tovenaars in vermomming, tevens mijn raadgever voor al wat betrekking heeft tot de Middeleeuwen. Merci, vrienden, merci!

Een speciale dankbetuiging aan Freija Bornauw om me door mijn eerste jaar te sleuren met een eindeloos optimisme, aan Karianne Helland, die familie is geworden vanuit Noorwegen, aan Sammy Di Vecchia en Ella De Meester, voor de koffiekletsjes en de goede moed. Aan Billie, voorbij de regenboogbrug, die ik heel hard mis. Aan het team van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, voor de enthousiaste hulp. Bedankt.

Inhoudsopgave

Dankwoord	3
1. Inleiding	6
1.1. <i>Status quaestionis</i>	8
1.2. <i>Theoretisch kader</i>	11
1.3. <i>Onderzoeksopzet</i>	12
1.3. <i>Methode, verantwoording, verduidelijking</i>	13
2. Oriëntalisme en de constructie van de ‘Oostersche’ andere	16
2.1. <i>Een structuur van verbeelding</i>	19
2.1.1. <i>De Oriënt als décor</i>	19
2.1.2. <i>De Oosterling als stoffering van het oriëntalistische decor</i>	27
2.1.3. <i>De ‘Oosterse schoonheid’: de vrouw als oriëntalistisch lustobject</i>	51
2.2. <i>Een discours van macht</i>	54
2.2.1. <i>Orde scheppen in de Oriënt</i>	54
2.2.2. <i>Paradox van het zuiver ‘Oostersch’ karakter</i>	58
2.2.3. <i>De Sjah, vriend van Europa</i>	61
2.3. <i>Een historische fantasie</i>	64
2.3.1. <i>Heldentijd des Kristendoms</i>	64
2.3.3. <i>Verbannen koningen en sluipmoordenaars</i>	76
2.3.2. <i>Bijbelse taferelen</i>	82
2.4. <i>Een discours van convergentie</i>	87
2.4.1. <i>Oorlog in het Oosten</i>	87
2.4.2. <i>Kruistocht der menselijkheid</i>	91
3. De ‘Afrikaansche’ wilde in het ‘Zwarte Werelddeel’	100
3.1. <i>Midden-Afrika en den Onafhankelijken Congo-Staat</i>	102
3.1.1. <i>Glimpen van Congo</i>	103
3.1.2. <i>Dr. Livingstone, I presume?</i>	118
3.1.3. <i>De avonturen van Stanley, Emin Pacha en Tippo Tip</i>	125
3.2. <i>Voorbij Congo: Oost-, West- en Zuid-Afrika</i>	132
3.2.1. <i>Menseneters</i>	132
3.2.2. <i>Dierenjagers en jagende dieren</i>	138
3.2.3. <i>Kaffers, Hottentotten en Boeren</i>	146
3.3. <i>Lachen met de Afro-Amerikaan</i>	155
3.3.1. <i>Zwarte bruiloft</i>	157
3.3.2. <i>Op de draaimolen</i>	161
4. Aziaten in de ‘Oude Wereld’	165
4.1. <i>In de ban van Japan</i>	167
4.1.1. <i>Een nieuwe grootmacht</i>	179
4.1.2. <i>De Japansche schoone</i>	186
4.2. <i>Het Chinese contrast</i>	190
4.2.1. <i>Opiumrokers, goudwassers en geklauwde adellieden</i>	193
4.2.2. <i>Een wrede natie</i>	200
4.3. <i>Op bezoek in Brits-Indië</i>	206

4.3.1. 'Hindoes' van 'Hindostan'	216
4.3.2. Een Europese Indiër	220
4.4. Tropisch genot in Nederlands-Indië	223
4.4.1. Leven en werken der Javanen	230
4.4.2. 'Onbaatzuchtig' koloniseren	236
5. Altijd anders: hoe representaties leiden tot <i>Othering</i>	239
5.1. Wij en zij	241
5.2. Vrouwen van de wereld	257
6. Conclusie	261
Abstract	263
Bibliografie	264
1. Bronnen uit de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)	264
2. Bronnen uit de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC)	264
3. Bronnen uit KU Leuven Bibliotheken extern magazijn	264
4. Werken	264
5. Digitale informatie	282
Lijst met afbeeldingen	284
<i>Representaties van de Oriënt</i>	284
<i>Representaties van Afrika</i>	290
<i>Representaties van Azië</i>	295
<i>Representaties van de andere</i>	301

Een blogtekst over het thema *Oriëntalisme*, gebaseerd op deze masterthesis, wordt verwacht op Cultuurgeschiedenis.be, getiteld "Hoe het Westen een Oosterse vijand creëert (en in stand houdt)".

1. Inleiding

“Es ist niemals ein Dokument der Kultur, ohne ein solches der Barbarei zu sein”.¹

(Er bestaat geen cultuurdocument dat niet tegelijk een document van barbarij is).

Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte* (1940)

In enkele woorden omvatte cultuurfilosoof Walter Benjamin (1892-1940) een ongemakkelijke waarheid: monumenten van de Westerse ‘beschaving’ staan nooit los van geweld en onderdrukking. Het imperialistisch Europa, dat handelde onder het vaandel van rationaliteit en universalisme, treft in die context bijzondere schuld. Na een verblindende periode van verlichting ontstond een verlangen om ook de ‘verduisterde’ buitenlanden aan het licht bloot te stellen. Die beschavingsdrang mondde echter uit in massale koloniale wanpraktijken en grootschalig mensenleed. Naast die fysieke onderwerping lanceerde het Westen bovendien een systematische aanslag op de aard en het karakter van verschillende ‘culturele anderen’, gebaseerd op allerlei evolutionistische rassentheorieën, vooroordelen en ideeën van het ‘onbekende’. Daarin werden zij en de gebieden waartoe zij behoorden steeds herleid tot het primitieve, het achterlijke en het onvolmaakte – alles dat het Westen meende dat het niet was of wilde zijn.² De littekens ervan zijn tot op heden zichtbaar in racistische denkpatronen, koloniale machtsstructuren, eurocentrische kennissystemen en hardnekkige ideologieën, die aantonen dat het discours niet rust in de geschiedenisboeken. Het leeft.

Ook België is getekend door haar koloniale verleden. Terwijl het zich in de late negentiende eeuw aan de buitenwereld profileerde als een vooruitstrevende, jonge natiestaat, voltrok zich in de Congo Vrijstaat (1885-1908), het persoonlijk bezit van koning Leopold II (1835-1909), een van de meest gewelddadige en diepgewortelde uitbuitingssystemen van de moderne geschiedenis.³ Dat geweld bleef niet beperkt tot het politieke of economische domein. Minstens even belangrijk, maar minder vanzelfsprekend, was de discursieve legitimering ervan via tekstuele en visuele representaties die het koloniale project moesten rechtvaardigen en tegelijk het Westerse oog moesten plezieren. Dat propaganda daarin een onmiskenbare rol speelde, is inmiddels goed gedocumenteerd in onderzoek naar Leopold II's internationale lobbycampagnes, koloniale tentoonstellingen en politieke netwerken.⁴

¹ Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, onder redactie van Gérard Raulet (Berlijn: Suhrkamp Verlag, 2010), 10.

² Michel-Rolph Trouillot, ‘Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness’, in *Global Transformations. Anthropology and the Modern World* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 7-28.

³ Aldwin Roes, ‘Towards a History of Mass Violence in the Etat Indépendant du Congo, 1885-1908’, *South African Historical Journal* 62, nr. 4 (2010): 634-670; Georges Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila. A People's History* (New York: Zed Books, 2002), 13-31, 61-76.

⁴ Idesbald Goddeeris en Ernest Sindani Kiangi, ‘Congomania in Academia. Recent Historical Research on the Belgian Colonial Past’, *BMGN-LCHR (Low Countries Historical Review)* 126, nr. 4 (2011): 54-74; Matthew G. Stanard, *Selling the Congo: A History of European Pro-Empire Propaganda and the Making of Belgian Imperialism* (Lincoln: University of Nebraska press, 2012), 27-46; Mathew G. Stanard, ‘Colonial Propaganda. The Awakening of a Belgian Colonial Consciousness?’, in *Colonial Congo. A History in Questions*, onder redactie van Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Venhemsche (Turnhout: Brepols Publishers, 2024), 280-290; Idesbald Goddeeris, ‘Postcolonial Belgium: the Memory of the Congo’, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 17, nr. 3 (2015): 434-451.

Minder aandacht ging echter uit naar de meer genormaliseerde, alledaagse en vaak subtiele vormen van ideologische beïnvloeding die zich voltrokken via de pers.⁵ Juist daar nestelden koloniale denkbeelden zich dieper in het maatschappelijke bewustzijn.

In die context speelden geïllustreerde tijdschriften een belangrijke rol. Als een van de weinige intermediale bronnen van hun tijd bundelden ze gravures, foto's, tekeningen, cartoons, verhalen en artikels in één toegankelijke publicatie, gericht op een breed burgerlijk lezerspubliek. De eerste geïllustreerde tijdschriften verschenen in de vroege jaren 1840 in steden als Londen, Parijs en Leipzig; in België was het wachten tot 1868 met de publicatie van *De Belgische Illustratie*.⁶ Parallel met die periode ontwikkelde zich ook een transnationale visuele cultuur, waarbij beelden en nieuwsberichtgeving regelmatig internationaal circuleerden.⁷ Het was niet ongebruikelijk dat identieke of soortgelijke gravures in zowel Franse, Britse als Belgische uitgaven opdoken, wat bijdroeg aan een gedeeld visueel repertoire van culturele 'anderen' in verschillende koloniserende mogendheden.⁸ De tijdschriften boden zo een laagdrempelige toegang tot wetenswaardigheden uit onbekende oorden en 'vreemde' culturen.

Als massamedium met een groot potentieel bereik en een burgerlijk lezerspubliek mogen ze dan ook niet worden onderschat in hun invloed op het publieke wereldbeeld, en in het bijzonder op de perceptie van de koloniale werkelijkheid. Tussen de tekst- en beeldlagen nestelde zich ten tijde van het Europees imperialisme een subtiele maar doeltreffende koloniale logica, waarin Westerse overheersing als moreel wenselijk en noodzakelijk goed werd voorgesteld. De culturele 'andere' werd daarin zelden als volwaardig subject met eigen agency gepresenteerd, maar eerder als randfiguur, curiositeit of bedreiging. Tegelijkertijd sloegen de tijdschriften erin hun informatieve en ontspannende functie naadloos te verweven met een doorlopende ideologische draad.

Waarom zijn ze dan zo onderbelicht in academisch onderzoek? Zoals onderzoekers van de Koninklijke Bibliotheek van België (KBR) vaststelden bevatten magazines immers "een schat aan informatie over de gebeurtenissen, heersende smaken, trends en – algemener – de manier van leven en denken tijdens een bepaalde periode".⁹ Een belangrijke en simpele reden voor de lacune is te wijten aan de fragiele en tijdelijke aard van het medium. De tijdschriften werden gedrukt op goedkoop, dun papier en waren

⁵ Véronique Bragard en Stéphanie Planché, 'Museum practices and the Belgian colonial past: questioning the memories of an ambivalent metropole', *African and Black Diaspora. An International Journal* 2, nr. 2 (2009): 181-191; Emma Hunter en Leslie James, 'Colonial Public Spheres and the Worlds of Print', *Itinerario* 44, nr. 2 (2020): 227-242.

⁶ Pascal Lefèvre, 'De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen in geïllustreerde weekbladen 1868-1900', ongepubliceerd artikel (2024): 1-5.

⁷ Thomas Smits, *The European Illustrated Press and the Emergence of a Transnational Visual Culture of the News, 1842-1870* (Londen: Routledge, 2020), 67-130.

⁸ Lefèvre, 'De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen in geïllustreerde weekbladen 1868-1900', 1-5.

⁹ Frédéric Lemmers, Sébastien Hermans en Morgane Ott, "ARTPRESSE", Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), geraadpleegd op 24 mei 2025, <https://www.kbr.be/nl/projecten/artpresse/>.

bedoeld voor kortstondige consumptie. Anders dan boeken of officiële documenten werden ze zelden zorgvuldig gearchiveerd of bewaard, waardoor veel jaargangen vandaag enkel gedigitaliseerd, gebundeld of in slechte staat beschikbaar zijn.¹⁰ Ook in de zoektocht naar gepaste bronnen bleek dit een probleem; jaargangen waren onvolledig, en sommige nummers bestonden slechts uit losse vellen papier die bij elke aanraking versnipperde. Dit vergroot de praktische drempel voor onderzoek aanzienlijk, zeker bij publicaties uit kleinere, regionale contexten zoals het huidige Vlaanderen. Daarnaast heeft ook de lange dominante hiërarchie binnen de geschiedschrijving bijgedragen aan de verwaarlozing van dit medium. Populaire media zoals tijdschriften werden lange tijd als triviaal beschouwd, in tegenstelling tot ‘hogere’ cultuuruitingen zoals literatuur, politieke verslaggeving of diplomatieke correspondentie. Die elitaire blik maakte dat de discursieve waarde van populaire beeldcultuur vaak onvoldoende werd erkend of zelfs uitgesloten werd in academisch onderzoek.¹¹

Een andere bijzonderheid is het hybride karakter van de tijdschriften, die een uitdaging kunnen vormen voor traditionele onderzoeksdisciplines. Tekst en beeld worden voortdurend afgewisseld, vaak in combinatie met advertenties, religieuze inhoud, satirische rubrieken of feuilletons. Dit samenspel vraagt om een interdisciplinaire benadering die verschillende aspecten van de cultuurgeschiedenis omvat.¹² Binnen de Nederlandstalige context ontbreekt ook een breed gedragen infrastructuur rond tijdschriftarchieven. Pas recent vond een inhaalbeweging plaats waardoor de (digitale) raadpleegbaarheid sterk verbeterde voor nieuw mogelijk onderzoek. Toch waren de meeste bronnen lange tijd amper geïnventariseerd of gedigitaliseerd, anderen zijn te beschadigd en kunnen niet geraadpleegd worden, wat gericht onderzoek bemoeilijkt en ontmoedigt. Het gevolg is dat de tijdschriften, ondanks hun historische belang als massamedium en ideologisch instrument, vaak buiten het blikveld van geschiedschrijving blijven.¹³ Net daarom kan een kritische herlezing van hun visuele en tekstuele representaties van culturele ‘anderen’, zoals dit onderzoek beoogt, een relevante en waardevolle nieuwe invalshoek bieden.

1.1. Status quaestionis

De afgelopen decennia is binnen de historiografie al een aanzienlijk corpus gegroeid rond de representaties van culturele ‘anderen’, waardoor het onmogelijk is ze allemaal te benoemen. Doorheen de hoofdstukken zelf zullen echter nog andere relevante publicaties aan bod komen. Internationaal

¹⁰ Frédéric Lemmers, Morgane Ott en Sébastien Hermans, ‘Printed mass media and automatic digitisation: the case of Belgian illustrated magazines from the interbellum’, *In Monte Arium. Journal of the Royal Library of Belgium (KBR)* 15 (2023), <https://doi.org/10.4000/ima.427>.

¹¹ Richard D. Altick, *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public, 1800-1900* (Columbus: Ohio State University Press, 1957), 81-98, 170-171, 262-264; Paul Raphael Rooney, ‘Readership and Distribution’, in *The Edinburgh History of the British and Irish Press, Volume 2: Expansion and Evolution, 1800-1900*, onder redactie van David Finkelstein (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 131, 141-146.

¹² Adam C. Lewis, ‘Periodicals’, *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal* 16, nr. 4 (2018): 741-746.

¹³ Tania Regina de Luca, ‘Magazines and the writing of history: some interpretative challenges’, in *The Cultural Revolution of the Nineteenth Century: Theatre, the Book-Trade and Reading in the Transatlantic World*, onder redactie van Márcia Abreu en Ana Cláudia Suriani da Silva (New York: Bloomsbury, 2020), 44-65.

vormde Edward Saïds (1935-2003) *Orientalism* (1978) een fundamenteel sleutelwerk, waarin hij een diepgaande blik wierp op de manier waarop het Westen het Oosten historisch gezien op een bevooroordeelde en stereotiepe manier heeft weergegeven. Op zijn oeuvre bouwden verschillende onderzoekers voort, zoals kunsthistorici Linda Nochlin (1931-2017) in *The Imaginary Orient* (1983) en meer recentelijk Mary Roberts (°1965) in *Intimate Outsiders* (2007), die beiden de oriëntalistische beeldvorming in kunst en massamedia behandelen. Gelijkaardige analyses werden gevoerd naar representaties van Afrika, onder meer door Valentine Y. Mudimbe (1941-2025) in *The Invention of Africa* (1988) en de kritische analyse van Kameroens historicus Achille Mbembe (°1957) in *On the Postcolony* (2001).

In de Belgische context zijn zulke studies slechts gedeeltelijk uit de startblokken geraakt. Onmiskenbaar zijn de bijdragen van historici Anne Cornet (°1964), Mathieu Zana Etambala (°1955) en antropologe Bambi Ceuppens (°1963) die allen uitgebreid de wetenschappelijke en culturele productie rond Congo en ‘de Congolees’ in kaart brachten. Op vlak van onderzoek naar de Belgische grafische cultuur kan het werk van striphistoricus Pascal Lefèvre (°1963) niet ontbreken; in 2011 onderzocht hij de koloniale beeldvorming van Afrikanen in Franse en Belgische *broadsheets* aan de hand van enkele casestudies. Hij concludeerde dat sporen van imperialisme onherroepelijk de populaire cultuur waren binnengedrongen, en dat de media vol stond van koloniale vooroordelen, maar dat er in sommige gevallen ook plaats was voor meer positieve voorstellingen.¹⁴ Toch werden tot nu toe vooral Belgische Franstalige en naoorlogse stripreeksen, zoals *Tintin* en *Spirou*, gekoppeld aan het (post)koloniale discours, terwijl minder populaire grafische bronnen, zoals gravures, nog vaak onderbelicht bleven. Zeker binnen de Nederlandstalige context is dit onderzoeksveld nog grotendeels onontgonnen terrein.

Aangezien dit onderzoek zich op het snijvlak bevindt van postkoloniale studies, cultuur- en mediageschiedenis en antropologie, zijn ook theoretische bijdragen uit deze disciplines van fundamenteel belang. Binnen de postkoloniale theorie behoort de Indische theoreticus Homi K. Bhabha (°1949) tot de invloedrijkste contemporaine denkers. In *The Location of Culture* (1994) introduceerde hij kernbegrippen zoals de *in-between*, de plaats waar verschillende culturen elkaar ontmoeten, en *hybridity*, het product van die culturele ontmoetingen, die de ambigue machtsverhoudingen en identiteitsvorming in koloniale contexten hielpen verklaren.¹⁵ Een andere cruciale stem was die van Frantz Fanon (1925-1961), wiens werken *Peau noire, masques blancs* (1952) en *Les Damnés de la Terre* (1961) een existentiële en psychologische analyse bood van de koloniale onderdrukking. Fanon wees op de internalisering van racisme en het psychologische geweld dat koloniale beeldvorming uitoefende op gekoloniseerden. In België publiceerde Idesbald Goddeeris (°1972) al uitvoerig over de

¹⁴ Pascal Lefèvre, ‘Not just Black and White. Divergent Colonial Period Representations of Africans in French and Belgian Broadsheets (1880-1914)’, *SIGNS* 2, nr. 2 (2011): 3-14.

¹⁵ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Londen: Routledge, 1994): 1-9, 38-58, 127, 193.

postkoloniale herinneringscultuur en de manier waarop de Belgische nationale geschiedschrijving omgaat met haar koloniale verleden en erfenis.¹⁶

In de antropologie zorgde het werk *Writing Culture* (1986) van James Clifford (°1945) en George Marcus (°1946) voor een belangrijke paradigmatische verschuiving. In een reeks essays bekritiseerden ze de illusie van objectiviteit in etnografische teksten en wezen ze op de literaire, politieke en koloniale structuren die in het antropologisch schrijven schuilgaan. Daarmee legden ze de fundamenteën voor een reflexieve antropologie die haar eigen positie en machtsrelatie ten opzichte van de ‘ander’ kritisch bevraagt.¹⁷ Antropoloog Talal Asad (°1932) bouwde voort op die kritiek en stelde in zijn werk scherpe vragen over de epistemologische dominantie van het Westen binnen de geschiedschrijving. Zijn beroemde vraag “*Are there histories of peoples without Europe?*” is emblematisch voor het postkoloniale debat.¹⁸ Volgens Asad vertrekt veel geschiedschrijving vanuit Westerse categorieën, tijdsindeling en kaders, waardoor de geschiedenis van niet-Westerse volkeren systematisch ondergeschikt of onzichtbaar wordt gemaakt. Daarom is het ook belangrijk bewust te zijn van die ‘Westerse bril’, en het limiterende blikveld dat ze veroorzaakt, ook in dit onderzoek.

In de Belgische historiografie blijft Jan Vansina (1929-2017) een van de invloedrijkste stemmen. Hij pleitte voor de erkenning van orale tradities als legitieme bron voor het reconstrueren van Afrikaanse geschiedenissen, en doorbrak daarmee een Westers monopolie op geschiedschrijving, die lange tijd bijna uitsluitend gebaseerd was op geschreven bronnen.¹⁹ Zijn benadering opende de deur naar een meer pluriforme historische methode, waarin ook niet-Westerse vormen van kennisoverdracht serieus genomen konden worden; een benadering die essentieel is voor een kritisch onderzoek naar Belgische koloniale representaties. Hij wordt om die reden gezien als een autoriteit in de Centraal-Afrikaanse geschiedenis. Een eervolle vermelding moet ook uitgaan naar antropologen Nadia Fadil (°1978) en Filip De Boeck (°1961), die hun kennis en kritische stem lieten horen in het vak *Introduction to Anthropology in a Decolonizing World*, en via hun bredere academische werk bijdragen aan het bevragen van eurocentrische kaders in de productie kennis over Afrika en de islamitische wereld. Hun kritische inzichten rond machtsrelaties, representatie en de blijvende sporen van het koloniale denken in hedendaagse discoursen vormen belangrijke theoretische bouwstenen voor het analyseren van de populaire beeldcultuur in postkoloniaal perspectief.²⁰

¹⁶ Zie: Idesbald Goddeeris, ‘Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space’, *Postcolonial Studies* 18, nr. 4 (2016): 397-409; Idesbald Goddeeris, ‘Postcolonial Belgium: the Memory of the Congo’, *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 17, nr. 3 (2015): 434-451; Idesbald Goddeeris, ‘Congo in onze navel: de omgang met het koloniale verleden in België en zijn buurlanden’, *Ons Erfdeel* 54, nr. 1 (2011): 40-49.

¹⁷ Eric Robert Wolf, *Europe and the people without history* (Berkeley: University of California Press, 1997), 101-126.

¹⁸ Talal Assad, ‘Are There Histories of Peoples Without Europe? A Review Article’, *Comparative Studies in Society and History* 29, nr. 3 (1987): 594-607.

¹⁹ Zie: Jan Vansina, *Oral tradition as history* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985).

²⁰ Zie: Filip De Boeck en Sammy Balaji, *Suturing the City: Living Together in Congo's Urban Worlds* (Leuven: Leuven University Press, 2016); Nadia Fadil, ‘The Ethics and Pragmatics of Ethnographic Refusal/Acceptance: making sense in

1.2. Theoretisch kader

In dit onderzoek werd ook dankbaar gebruik gemaakt van enkele theoretische kaders die de representatie van culturele ‘anderen’ in tekst en beeld helpen kaderen. Centraal staat het concept van *othering*, onder meer door literatuurcritica Gayatri Chakravorty Spivak (°1942) ontwikkeld in de context van de postkoloniale theorie. *Othering* is het proces waarbij een dominante groep anderen expliciet buiten haar eigen groep plaatst en daarmee haar eigen identiteit en positie in de wereld definieert. Het gevolg daarvan is de ontwikkeling van een ‘self’ en een ‘other’, waarbij die laatste steeds in negatief contrast staat ten opzichte van het als superieur voorgestelde, in dit geval Westerse zelf.²¹ De manier waarop groepen systematisch als inferieur en ‘anders’ werden voorgesteld, droeg bij aan dit proces.²² In het afsluitende hoofdstuk wordt dit concept in volle breedte ingezet. In vogelvlucht wordt nagegaan hoe de drie besproken casussen, de Oriënt, Afrika en de Oude Wereld, elk slachtoffer werden van *othering*, en welke patronen, beeldstrategieën en retoriek doorheen de casussen heen terugkeerden. Die synthetiserende analyse maakt het mogelijk om *othering* niet als een geïsoleerd fenomeen per regio te bestuderen, maar als een onderliggende structuur die de Belgische koloniale beeldrepertoire breed doordeesemde.

Verwant daaraan is het oriëntalisme; een kritisch concept gebaseerd op de vaststelling dat het Westen (de ‘Occident’) het Oosten (de ‘Oriënt’) systematisch definieert als vijandig, exotisch en inferieur. De term is afkomstig van het eerdergenoemde werk *Orientalism*, waarin Said betoogde dat representaties van oosterse anderen massaal werden gevormd om de westerse controle over oosterse regio's te rechtvaardigen, en daarom ook een belangrijk politiek mechanisme vormde. Door een beeld van een ‘andere’ te vormen, werd tegelijk ook een identiteit van het Westen gecreëerd: “[j]e hoeft de adjectieven [...] maar in hun tegendeel te veranderen om er een gewenst zelfbeeld [...] uit te construeren”.²³

In zijn werk *Time and the Other* (1983) introduceerde Johannes Fabian (°1937) een ander fundamenteel referentiekader: de ‘*denial of coevalness*’. Binnen de antropologie definieerde hij het als de ontkenning dat een geobserveerde culturele andere zich in dezelfde ‘tijd’ bevond als de Westerse waarnemer.²⁴ Ruimer beschouwd werden volgens die logica niet-Westerse samenlevingen buiten de contemporaine geschiedenis geplaatst, in een vroeger of meer ‘primitief’ stadium van ontwikkeling. Dit allochronisch discours creëerde bijgevolg een artificiële, temporele afstand tussen het Westen en vreemde culturen,

common’, *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East* 44, nr. 3 (2024): 396-401; Nadia Fadi, ‘The Anthropology of Islam in Europe. A double epistemological impasse’, *Annual Review of Anthropology* 48 (2019): 117-132.

²¹ Gayatri Chakravorty Spivak, ‘The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives’, *History and Theory* 24, nr. 3 (1985): 247-272.

²² Gayatri Chakravorty Spivak, ‘Can the Subaltern Speak?’, in *Marxism and the Interpretation of Culture*, onder redactie van Cary Nelson en Lawrence Grossberg (Londen: Macmillan, 1988), 271-313.

²³ Arie Jan Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek* 3 (2000): 1-11.

²⁴ Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object* (New York: Columbia University Press, 1983), 11-24, 25-35, 71-87.

vooral uit Afrika, die niet gelijktijdig of gelijkwaardig werden beschouwd. Daarmee werd ontkend dat diverse samenlevingen gelijktijdig of synchroon bestonden; een idee dat ook doorsijpelde in de populaire media, en zich zo via de pers verspreidde naar een breed lezerspubliek. In de bronnen die in dit onderzoek geanalyseerd werden, werd de temporele distantiëring vaak subtiel ingebed in de tekst via termen zoals ‘vervallen’, ‘primitief’, ‘achtergesteld’, ‘onveranderlijk’ en ‘statisch’. Allen impliceerden dat de betreffende cultuur nagenoeg geen ontwikkeling had doorgemaakt, en daarom buiten de industriële dynamiek van de ‘moderne’ tijd stond. In het hoofdstuk over de Oriënt is dit concept reeds merkbaar; de regio werd voorgesteld als een ooit glorieuze, maar inmiddels stilgevallen en gedegeneerde beschaving. In het hoofdstuk over Afrika wordt die temporele hiërarchie nog uitgesproken; Afrikaanse culturen werden niet alleen als achterlijk, maar als letterlijk tijdloos voorgesteld: volledig onaangetast door enige vorm van ‘beschaving’ en daarom gevangen in een eeuwigdurende staat van primitiviteit, kinderlijkheid en barbaarsheid. Fabians *denial of coevalness* is net daarom een krachtig retorisch mechanisme dat, net zoals het oriëntalisme, koloniale dominantie en Westerse superioriteit vanzelfsprekend liet lijken.

1.3. Onderzoeksopzet

Ondanks de vele bijdragen blijven er opvallende leemtes bestaan in het onderzoek, vooral binnen de Belgisch Nederlandstalige (Vlaamse) context. Tot op heden werd de rol en de inhoud van Nederlandstalige geïllustreerde tijdschriften slechts in beperkte mate onderzocht. Nochtans boden ze een krachtig platform voor de verspreiding, normalisering en visuele verankering van bepaalde culturele stereotypen, ideologieën en koloniale denkbeelden aan een breed lezerspubliek. In de bestaande historiografie ligt de focus bovendien vaak op de representatie van één specifieke ‘andere’, terwijl een simultane, interdiscursieve constructie van meerdere ‘anderen’ zelden wordt geanalyseerd. Het concept van *othering* werd bovendien nog niet eerder systematisch toegepast op de context die in dit onderzoek wordt gehanteerd.

Deze masterthesis vertrekt daarom vanuit de centrale vraag: hoe werden culturele anderen uit de Oriënt, Afrika en de Oude Wereld (Azië) verbeeld en gerepresenteerd in Nederlandstalige geïllustreerde tijdschriften tijdens de periode van Belgisch imperialisme (ca. 1865-1908)? Door drie grote casussen systematisch te analyseren en naast elkaar te plaatsen, wil dit onderzoek inzicht bieden in de visuele en discursieve mechanismen die culturele ‘andersheid’ structureerden, in stand hielden, en op die manier bijdroegen aan het bredere proces van *othering*. Het legt patronen en verschillen bloot die in een beperkter onderzoek niet zichtbaar worden.

De gekozen tijdsafbakening is tweeledig gemotiveerd. Enerzijds sluit de periode aan bij de opkomst van het Belgische imperialisme, met als katalysator de stichting van de Onafhankelijke Congostaat in 1885. Anderzijds dekt ze de toenemende Europese betrokkenheid in de Oriënt en de Oude Wereld, en

de hoogtijdagen van de zogeheten *Scramble for Africa* (wedloop om Afrika) waarin ook België zich actief positioneerde. Het onderzoek beperkt zich tot 1908, het jaar waarop de Congo-Vrijstaat overgedragen werd aan de Belgische staat. In de decennia tussen de afbakening vonden bovendien verschillende internationale gebeurtenissen en conflicten plaats, waaronder de afschaffing van slavernij in de Verenigde Staten (1865), de Russisch-Turkse Oorlog (1877-1878), de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika (1880-1881, 1899-1902), de Grieks-Turkse Oorlog (1897) en de Russisch-Japanse Oorlog (1904-1905).

De ruimtelijke afbakening beperkt zich bewust tot de ‘Vlaamse’ context en focust op ‘Vlaamse’ geïllustreerde tijdschriften die verspreid werden in het Nederlandstalige gebied van België, het latere Vlaanderen. Concreet bestaan de geselecteerde bronnen uit twaalf jaargangen van *De Belgische Illustratie* (1868-1884), drieëntwintig jaargangen van *De Nieuwe Belgische Illustratie* (1884-1909), drie jaargangen van *De Vlaming* (1883-1888), *De Vlaamsche Patriot* (1888-1891) en vijf jaargangen van *De Vlaamsche Illustratie* (1887-1891). Die periodieken waren sterk ideologisch ingebed in de Vlaamse, katholieke zuil, en fungeerden allerm minst als neutrale informatiekanalen. De katholieke missionaire agenda en een uitgesproken loyaliteit tegenover koning en kerk bepaalden in grote mate de inhoudelijke retoriek en de visuele lijn. Tegelijkertijd waren er ook Vlaamsgezinde accenten waarneembaar, met name in *De Vlaamsche Patriot* en *De Vlaming*, waar de koloniale thematiek werd verbonden aan nationale trots en culturele emancipatie. *De Belgische Illustratie* en *De Nieuwe Belgische Illustratie* werden digitaal geraadpleegd via de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL), de overige tijdschriften werden persoonlijk geraadpleegd in het archief van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC).

Verder is deze thesis thematisch opgedeeld in drie centrale casussen, telkens gegroepeerd in afzonderlijke hoofdstukken: de Oriënt, als meest prominent aanwezige groep in de tijdschriften, vormt het eerste en tevens ook het langste hoofdstuk. Daarna volgt een hoofdstuk over Afrika, met bijzondere aandacht voor Congo, maar ook Oost-, West- en Zuid-Afrika, evenals de Afro-Amerikaanse gemeenschap in Noord-Amerika. Vervolgens wordt de representatie van de zogenaamde ‘Oude Wereld’ geanalyseerd, met een focus op Oost-Azië (China en Japan) en Zuid-Azië (Indië en Indonesië). Ten slotte biedt het concluderende hoofdstuk een comparatieve synthese van de drie casussen, met bijzondere aandacht voor terugkerende patronen, iconografische strategieën en discursieve structuren van *othering*.

1.3. Methode, verantwoording, verduidelijking

Dit onderzoek baseert zich op een kwalitatieve analyse van ca. 923 gravures, illustraties, foto’s en bijbehorende tekstuele bronnen afkomstig uit vijf Nederlandstalige geïllustreerde tijdschriften uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. De tijdschriften werden geselecteerd op basis van hun visuele

rijkdom, katholieke oriëntatie en brede verspreiding onder het Nederlandstalige lezerspubliek. De bronnen werden zowel visueel als discursief geanalyseerd: elk beeld werd samen met de begeleidende tekst ontleed en gecategoriseerd in een databank, om na te gaan hoe representaties tot stand kwamen in een samenspel van woord en beeld. In de beeldanalyse werd aandacht besteed aan kadrering, onderwerp, lichaamshouding, kleding, landschap, positionering in de ruimte en interactie tussen personages. Tekstueel werd gezocht naar terugkerende termen, metaforen en uitspraken die bijdroegen aan het construeren van culturele identiteiten.

In navolging van Edward Said werd in deze studie de term ‘representatie’ opgevat als “vaste en door de tijd heen nauwelijks veranderende beelden van de Ander, wensvoorstellingen die door de gebruikers ervan worden gekoesterd en die een confrontatie met de werkelijkheid van de Ander in de weg staan”.²⁵ De term ‘culturele anderen’ wordt herhaaldelijk gehanteerd om bevolkingsgroepen aan te duiden die in het negentiende-eeuwse België werden beschouwd als vreemd, exotisch, onbeschaafd of inferieur, en die buiten de Westerse, christelijke en Europese normen vielen. Om duidelijkheid te scheppen over de drie thematische en geografische casussen gehanteerd worden ze hier uitgebreider gedefinieerd.

De Oriënt of ‘het Oosten’ verwijst in dit onderzoek grotendeels naar representaties van de islamitische wereld, inclusief het Midden-Oosten, Noord-Afrika en het Ottomaanse Rijk. Daarbij komen vooral bevolkingsgroepen aan bod uit Egypte, Algerije, Tunesië, Marokko, Syrië, Saudi-Arabië, Turkije en andere islamitische culturen. In de bronnen werd naar vele van die culturen simpelweg verwezen als ‘Arabieren’: een generaliserende benaming die geen recht doet aan de culturele, religieuze en etnische diversiteit. De verwarring is deels te verklaren door de centrale rol van het Arabisch binnen de islamitische wereld; als liturgische taal van de Koran werd het Arabisch beschouwd als heilig en universeel onder moslims. Hierdoor werden islamitische identiteiten in de Westerse verbeelding regelmatig verengd tot louter het ‘Arabisch’. Arabieren vormen echter een etnische groep, geen religieuze. Er bestaan zowel islamitische, christelijke als joodse Arabieren. Bovendien zijn lang niet alle moslims Arabieren; een aanzienlijk deel van de islamitische wereld bevindt zich buiten het Arabisch taalgebied. Daarom wijst de term ‘Arabier’ veeleer op het Westerse, oriëntalistische ‘idee’ van de oosterse andere en niet op de historische complexiteit van de regio.²⁶

Afrika omvat zowel Midden-Afrika (vooral Congo, als koloniaal project van Leopold II), Oost-Afrika (de kolonie *Deutsch-Ostafrika*), Zuid-Afrika (met name de toenmalige Boerenrepublieken Transvaal en de Oranje Vrijstaat), West-Afrika (de Britse *West African Settlements*) en de Afro-Amerikaanse

²⁵ Arie Jan Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek*, 1-11; Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1979), 273.

²⁶ Salim Kerboua, ‘From Orientalism to neo-Orientalism: Early and contemporary constructions of Islam and the Muslim world’, *Intellectual Discourse* 24, nr. 1 (2016): 7-34.

diaspora in Noord-Amerika. Naar Afrikanen en Zwarte bevolkingsgroepen werd vaak denigrerend verwezen als ‘negers’, een geladen term met een racistische connotatie. Het gebruik van dit soort terminologie blijft in deze studie beperkt tot geciteerde passages uit de originele bronnen, met als doel hun discursieve impact en ideologische werking in hun historische context te duiden. Bij verwijzingen naar huidskleur werd in dit onderzoek geopteerd voor de meer neutrale termen ‘zwart’ en ‘wit’, om de meer positieve associaties van het woord ‘blank’ te vermijden. Uiteraard is ook die terminologie niet volledig neutraal: “[a]ls aanduiding van huidskleur klopt de term niet – mensen met een donkere huidskleur kunnen variëren van lichtbeige tot donkerbruin maar ze zijn nagenoeg nimmer zwart [...] – ‘witten’ zijn net zomin wit als ‘zwarten’ zwart zijn”.²⁷

De Oude Wereld (Azië) wordt in twee regio’s opgedeeld: enerzijds Oost-Azië (Japan en China), anderzijds Zuid-Azië (Nederlands-Indië, Java, Indië en Indonesië). Die opdeling is niet louter geografisch of cultureel gemotiveerd, maar weerspiegelt ook de koloniale denkkaders van die tijd. In de tijdschriften bleek de beeldvorming rond Zuid-Azië sterk beïnvloed door de Nederlandse en Britse koloniale aanwezigheid, waardoor ook de Belgische representaties gedeeltelijk de koloniale logica van het buurland overnamen. De analyse houdt daarom rekening met de historische en discursieve overlapping tussen de Belgische en Nederlandse koloniale contexten.

Een laatste opmerking betreft koloniaal taalgebruik in dit onderzoek. Enorm veel termen en geografische benamingen veronderstellen nog steeds een haast vanzelfsprekende Westerse hegemonie. Het ‘Midden-Oosten’ is slechts het ‘midden’ omdat Egypte zich, onder Brits bestuur (1882-1956) en vanuit Westers perspectief, in het midden bevond ten opzichte van het ‘Verre Oosten’, waar Brits-Indië gevestigd was. Om de taal te dekoloniseren, is bewustwording van zulke terminologie en de oorsprong ervan echter belangrijk. In dit werk worden ze enkel gebruikt omdat het onderzoek zich specifiek toespitst op de manier waarop het Westen kijkt en betekenis geeft aan ‘anderen’, inclusief via taalgebruik. Accurater is om individueel te refereren naar het Midden-Oosten als Noord-Afrika of (Zuid)west-Azië.

²⁷ Jan Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990), 8.

2. Oriëntalisme en de constructie van de ‘Oostersche’ andere

*“In weerwil van dit alles is de bevolking traag, lui, vadsig, en door vele andere ondeugden berucht. [...] De dweepzucht van Mahomed houdt de inwoners in een blind fanatisme gewikkeld. De militaire beschaving heeft niets uitgericht, niets verbeterd”.*²⁸

In de romantische zoektocht naar een eigen nationale identiteit ontwikkelde zich in de loop van de achttiende en negentiende eeuw een nieuw machtsdiscours dat het Verlichte Europa moest onderscheiden van het in hun ogen ‘exotische’ en ‘barbaarse’ Oosten: het oriëntalisme. In het Oosten vond het Westen haar duistere, mystieke tegenpool; alle goede waarden en normen gepuurd uit de moderne beschaving ontbraken in de vervallen en achtergestelde Oriënt.²⁹ Als westerse constructie vormde het oriëntalisme bijgevolg een ideologische broeihaard voor academische, politieke en culturele werken, die samen een gestructureerd systeem van kennisproductie vormden dat de Oriënt tot louter studieobject herleidde.³⁰ Edward Said traceerde de vroegste kiemen ervan terug tot specifieke historische gebeurtenissen, zoals de kruistochten en de zestiende-eeuwse koloniale expansie in de Arabische wereld door Portugese en Spaanse ontdekkingsreizigers. Het Ottomaanse Rijk vormde op dat moment een dominante macht; een bedreiging voor het Europese christendom, met het islamitisch hart grenzend aan en genesteld in de heilige Bijbelse gebieden, waaronder Jeruzalem.³¹

Als academische discipline ontwikkelde het oriëntalisme zich echter pas tijdens de Franse invasie van Egypte (1798) onder leiding van Napoleon Bonaparte (1769-1821).³² Die invasie was niet enkel militaristisch, maar ook intellectueel van aard. Zijn inmiddels beroemd geworden proclamatie: “*Soldats, songez que du haut de ces pyramides, quarante siècles vous contemplent,*” schept duidelijkheid. In de verovering van Egypte vervulde Napoleon een ‘oosterse droom’ – ‘veertig eeuwen’ aan rijk historisch en cultureel erfgoed lagen spreekwoordelijk (en letterlijk) aan zijn voeten.³³ Om al die kennis te verzamelen bracht hij een groot team van wetenschappers, geleerden en kunstenaars mee om elk aspect van Egypte, ‘het land der Pharao’s’, te ontleden en te catalogiseren.³⁴ Alle vergaarde informatie werd

²⁸ ‘Eene Algerijnsche Khan’, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 49 (Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, 1868-1869): 389.

²⁹ Said, *Orientalism*, 3-7, 40, 86; Karla Mallette, ‘Orientalism and the Nineteenth-Century Nationalist: Michele Amari, Ernest Renan, and 1848’, *The Romantic Review* 96, nr. 2 (2005): 231-252.

³⁰ Bryan S. Turner, ‘Orientalism, or the Politics of the Text’, in *The Sociology of Islam: Collected Essays of Bryan S. Turner*, onder redactie van Bryan S. Turner en Kamaludeen Mohamed Nasir (New York: Routledge, 2016), 286-312.

³¹ Said, *Orientalism*, 59, 60, 74; Bryan S. Turner, ‘Orientalism, Islam and Capitalism’, in *The Sociology of Islam: Collected Essays of Bryan S. Turner*, onder redactie van Bryan S. Turner en Kamaludeen Mohamed Nasir (New York: Routledge, 2016), 213-218.

³² David Jeffreys, ‘Introduction – Two Hundred Years of Ancient Egypt: Modern History and Ancient Archaeology’, in *Views of Ancient Egypt since Napoleon Bonaparte: imperialism, colonialism and modern appropriations*, onder redactie van David Jeffreys (Londen: UCL Press, 2003), 1-19; Brian Fagan, ‘Napoleon in Egypt’, *Humanities* 10, nr. 1 (1989): 22-25.

³³ Hoewel gedocumenteerd in verschillende historische bronnen, wordt algemeen verondersteld dat de uitspraak pas later door Napoleon werd toegeëigend. Napoleon Bonaparte, *Correspondance de Napoléon Ier. Tome 4, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III* (Parijs: Impr. impériale, 1858-1869), 340, geraadpleegd op 22 maart 2025 via <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6332764q/f350.item#>.

³⁴ Francine Masson, ‘L’expédition d’Égypte et la Description’, *SABIX* 1, nr. 41 (1987): 113-124; Yves Laissus, *L’Égypte, une aventure savante : avec Bonaparte, Kléber, Menou, 1798-1801* (Parijs: Fayard, 1998), 614; Pauline Lefèvre en Emmanuelle

geïstitutionaliseerd in Bonapartes *Institut d'Égypte* en vervolgens gereorganiseerd binnen het kader van westerse rede en Verlichting. Het sluitstuk van het *Institut* was de publicatie van de meerdelige *Description de l'Égypte* (1809-1829); een encyclopedie die in de westerse wereld leidde tot een golf van fascinatie en een groeiende interesse onder scholieren om 'de Oriënt' te ontsluiten.³⁵ Said beschreef het als “*that great collective appropriation of one country by another*”.³⁶ Napoleons *Description* was immers meer dan alleen een gedetailleerd verslag van Egypte; het was een meesterzet in kennisbeheersing. Egypte werd met chirurgische precisie bestudeerd en haar complexe geschiedenis werd door geleerden gereduceerd tot een Europese blauwdruk, die ingeschreven werd in de westerse historiografie.³⁷ De Oriënt werd zo gedefinieerd door haar contrast met het rationele, moderne Westen. Daarin ontwaarde Said het zaadje dat zou leiden tot een oriëntalistische wildgroei – een levende cultuur werd getransformeerd tot een set van vaste en exploiteerbare symbolen, die een keizerlijke en koloniale overheersing konden rechtvaardigen.³⁸ Het Oosten kreeg de rol van eeuwige, statische andere toegeschreven, en hinkte steeds achterop het 'vooropgestelde' Westen.

In de westerse wereld, en dus ook in België, verspreidde het oriëntalisme zich snel via academische instellingen en in literaire kringen. Voor het gewone publiek kwam ze vooral tot leven in de beeldende kunsten. Kunstenaars, graveurs en etsers gebruikten de oriëntalistische lens om exotische taferelen en symbolen uit het Oosten te verbeelden in gedetailleerde gravures en prenten, die vervolgens in verzamelwerken, postkaarten, geïllustreerde tijdschriften en tentoonstellingen werden gepresenteerd en verspreid. Dit soort visuele representaties van de mysterieuze, culturele 'andere' raakten diep verankerd in de Europese verbeelding. In het vrome België, waar de nationale identiteit en culturele eigenheid in de negentiende eeuw volop in ontwikkeling waren, moesten de beelden een contrast oproepen tussen heidense en katholieke zeden. Zuiverheid en deugden van het Westen werden de norm; decadentie en verval werden aan het Oosten toegeschreven. De bevolking was “traag, lui, vadsig, en door vele andere ondeugden berucht”.³⁹ Dweepzuchtigheid en fanatisme typeerden aanhangers van de Islam. De overvloed aan oriëntalistische gravures en artikels in de geïllustreerde tijdschriften getuigen dat ook in België de overdracht van informatie over Noord-Afrika en het Midden-Oosten gemedieerd werd door een oriëntalistische lens. De gerepresenteerde 'oosterse anderen', waaronder Turkse, Arabische, Marokkaanse en andere Noord-Afrikaanse bevolkingsgroepen werden bovendien consequent gereduceerd tot uniforme categorieën, zoals 'oosterlingen', 'muzelmannen' en 'mahommedanen'. De

Papot, “Bonaparte in Egypt (2): the scientific expedition”, Napoleon, geraadpleegd op 22 maart 2025, <https://www.napoleon.org/en/young-historians/napodoc/bonaparte-in-egypt-2-the-scientific-expedition/>.

³⁵ Anne Godlewska, 'Art of Colonialism, Colonialism of Art: The *Description de l'Égypte*', *Transactions of the Institute of British Geographers* 20, nr. 1 (1995): 5-28; Said, *Orientalism*, 22, 42-43, 52, 76-77.

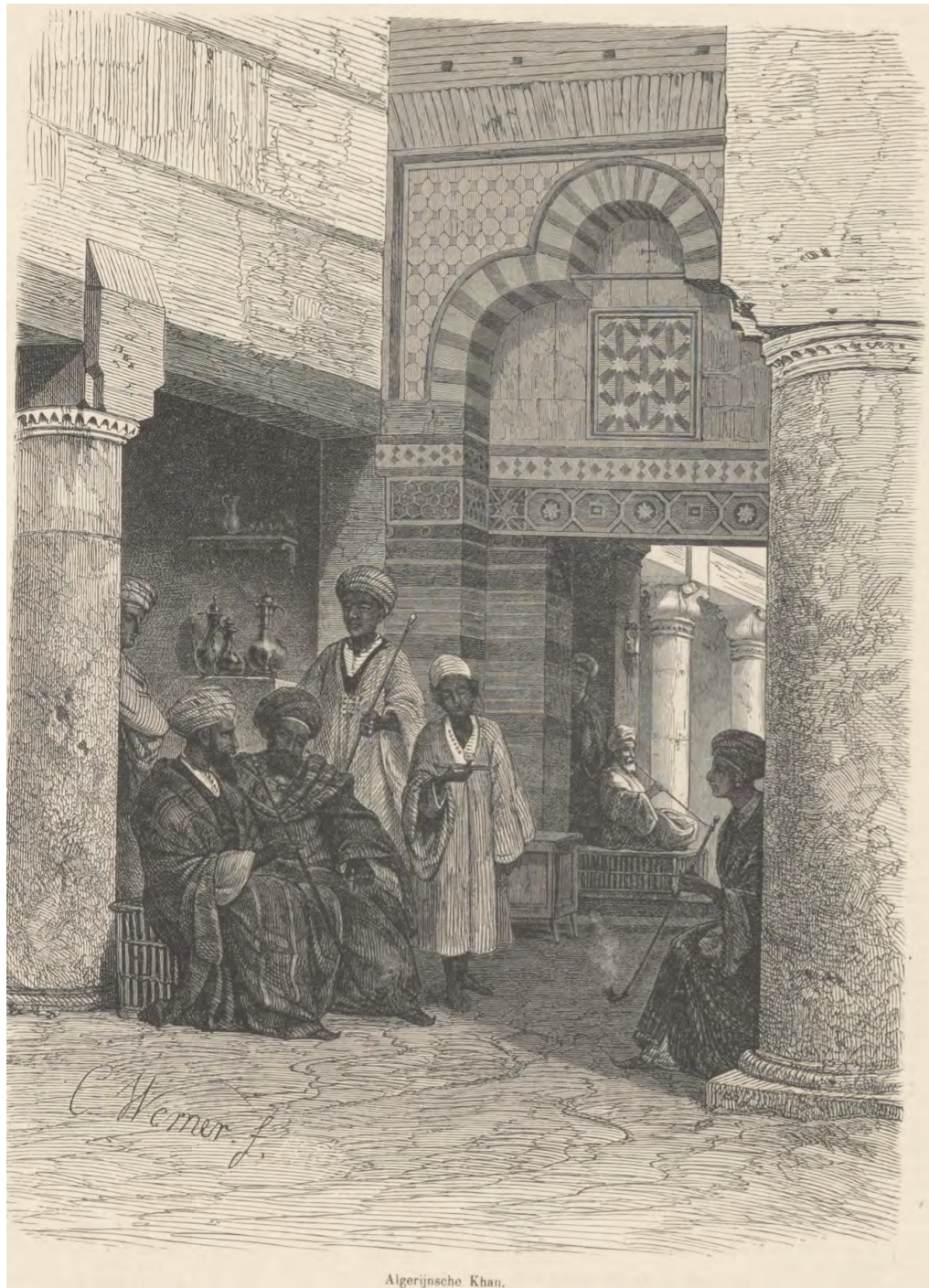
³⁶ Said, 84.

³⁷ David Prochaska, 'Art of Colonialism, Colonialism of Art: The *Description de l'Égypte* (1809–1828)', *L'Esprit Créateur* 34, nr. 2 (1994): 69-91; Jock Agai Matthew en M. Yoserizal Saragih, 'The Contribution of Napoleon Bonaparte to Egyptology', *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI Journal): Humanities and Social Science* 4, nr. 3 (2021): 4792-4803.

³⁸ Said, *Orientalism*, 79-92.

³⁹ 'Eene Algerijnsche Khan', *De Belgische Illustratie*, 389.

diversiteit van oosterse samenlevingen werd daarmee weggeveegd; de 'oosterling' werd deel van één homogene en – in de ogen van het Westen – inferieure massa. Zij werden voornamelijk vertegenwoordigd in oriëntalistische kunstplaten; gravures en foto's van schilderijen, historische taferelen en exotische landschappen die een visuele, geconstrueerde canon vormden dat scherp contrasteerde aan de vermeende westerse moderniteit en beschaving.

Figuur 1: 'Algerijsche Khan', Gravure, De Belgische Illustratie 1, nr. 49 (DBNL, 1868-1869).

De oriëntalistische beelden kunnen op basis van drie centrale factoren ingedeeld worden. Ten eerste volgen ze een bepaalde structuur van verbeelding; dit zijn hardnekkige stereotypen en stijlfiguren die steeds terugkeren in de gravures. De repetitieve beeldtaal reduceerde de Oriënt tot een beperkt aantal kenmerken, en benadrukte haar ‘anders-zijn’ ten opzichte van het Westen. Ten tweede werden beelden geproduceerd vanuit een asymmetrische machtsrelatie, waarbij het Westen over meer invloedrijke discursieve middelen beschikte om de Oriënt te definiëren. De beeldvorming was bijgevolg niet neutraal, maar doordrenkt van koloniale logica: het Oosten werd ‘oosters’ gemaakt – niet omdat het inherent zo was, maar omdat het Westen de macht had om dit beeld op te leggen via koloniale en militaire dominantie. Ten derde moesten de beelden appelleren aan historische fantasieën en Bijbelse taferelen. Dit waren vooral gedramatiseerde of mythische verhalen, die aan het fundamenteel andere karakter van de Oriënt een religieuze of historische grondslag toekenden.⁴⁰

Die drie mechanismen – de visuele structuur van stereotypen, de onderliggende machtsverhouding en de inzet van historische fictie – vormden samen een breder discours van convergentie.⁴¹ Ze verbonden politieke, culturele en wetenschappelijke vertogen met elkaar, en dicteerden wat als ‘waar’ of ‘relevant’ kon (en mocht) beschouwd worden over het Oosten. In deze wisselwerking tussen kennis, macht en verbeelding werd de Oriënt systematisch geconstrueerd als een culturele tegenpool van het Westen. De historische context van toenemende koloniale expansie en internationale conflicten vormden hierbij een belangrijke katalysator voor de intensivering van deze beeldenproductie. Politieke spanningen wakkerden het historisch discours aan en werden verankerd in oriëntalistische beelden.⁴²

2.1. Een structuur van verbeelding

2.1.1. De Oriënt als décor

Oriëntalisme vormt en begrenst het westerse verbeeldingsveld. Het gevolg daarvan is een gestandaardiseerde, tweezijdige representatie van oosterse anderen: enerzijds als vijandige en strijdlustige tegenstanders, anderzijds als ‘schilderachtige’ figuren die een zekere exotische aantrekkingskracht opriepen.⁴³ Een gelijkaardige dualiteit kenmerkte voorstellingen van de Oriënt zelf; een regressieve ruimte van onwetendheid, vuilheid en barbaarsheid, maar ook een visueel aanlokkelijk en mysterieus oord. Tot dat geografisch en cultureel landschap behoorden de zogenaamde exotische, oosterse ‘barbaren’, die niet voldeden aan westerse maatstaven van comfort, netheid en orde.⁴⁴ In die

⁴⁰ Said, *Orientalism*, 4, 51, 65-66, 73-77, 100, 260.

⁴¹ Michael Arribas-Ayllon en Valerie Walkerdine, *Foucauldian Discourse Analysis* (Londen: Sage, 2008), 91-108; Stuart Hall, *Representation: cultural representations and signifying practices* (Londen: Sage: 1997): 72-80; Stuart Hall, ‘The west and the rest’, in *Formations of Modernity*, onder redactie van Stuart Hall en Bram Gieben (Cambridge: Polity Press, 1992), 275-332.

⁴² Said, *Orientalism*, 9-28.

⁴³ Said, 1, 22-26.

⁴⁴ Diana K. Davis en Edmund Burke, *Environmental Imaginaries of the Middle East and North Africa*, (Ohio: Ohio University Press, 2011): 1-22, 136-191; Clemens Hoffman, ‘Environmental determinism as Orientalism: The geo-political ecology of crisis in the Middle East’, *Journal of Historical Sociology* 31 nr. 1 (2018): 94-104; Suzana Sawyer en Arun Agrawal, ‘Environmental Orientalisms’, *Cultural Critique* nr. 45 (2000): 71-108.

zin boden de geïllustreerde tijdschriften geen neutraal venster op het Oosten, en kweekte ze veeleer een geconditioneerde vorm van kijken, waarin de blik of ‘gaze’ van de lezers ‘getraind’ werd om de Oriënt te zien als ruimte van culturele achterstand en mysticisme, ook wanneer het beeldmateriaal ‘neutraal’ oogde of afweek van de beschrijving. Met die blik werd niet louter geobserveerd, maar ook geconstitueerd. Het Westen ‘keek’ niet naar de Oriënt om haar te begrijpen, maar eerder om haar symbolisch te bezitten, eigenschappen toe te kennen en zo ondergeschikt te maken.⁴⁵ Bijbehorende teksten fungeerden daarom als interpretatieve ‘sleutels’, die het beeldmateriaal in een oriëntalistisch keurslijf wrikten. Zo werd de Oriënt tegelijkertijd als bedreigend en innemend voorgesteld; een duale dynamiek die de westerse, en dus ook Belgische, superioriteitspositie in beide gevallen moest bevestigen. Aantrekking en afstoting vormden twee zijden van dezelfde munt, die steeds opnieuw werd opgegooid.

In de bronnen zijn talrijke voorbeelden te vinden die de dualiteit van representatie benadrukken. Figuur 2 bracht de lezer tot een bazaar in Tunis, die “zoo als onze gravure die voorstelt, [...] voor een vreemdeling zeker een zonderling schouwspel [is], dat ontegenzeggelijk iets aantrekkelijks heeft”.⁴⁶ Die aantrekkelijkheid werd echter onmiddellijk ondermijnd, met de toevoeging dat Tunis “als eene roofstad” bekendstaat, waar de westerse toerist “immer gevaar loopt bestolen of zelfs vermoord te worden”.⁴⁷ De stad, in tegenstelling tot de gravure, beloofde volgens de beschrijving “overigens [...] geen plezierigen indruk te maken, vooral niet op een kind van het beschaafde Westen”.⁴⁸ In Jeruzalem “heerscht eene onzindelijkheid, waarvan de bewoners der westersche steden zich geen denkbeeld kunnen maken”, en die “onzindelijkheid hebben zij met alle oostersche volken gemeen”.⁴⁹ Die “schijnbaar prachtige stad” werd meermaals ingezet als toonbeeld van cultureel verval.⁵⁰ Het bestond uit “de nauwste, vuilste, meest open aflopende stegen,” met “naar alle zijden [...] puinhoopen,” en de “gebouwen [...] zien er vervallen uit, gelijk dat in de Oostersche steden veelal het geval is” (Fig. 3-5).⁵¹ Vertrouwde “Europeesche zeden en gewoonten” waren enkel nog te vinden “in de woningen van den latijnschen Patriarch” en “het hoofd der Katholieke Kerk in Palestina” (Fig. 6).⁵² De achteruitgang en verloedering van de ‘Heilige Stad’ werd tevens expliciet toegeschreven aan de “plunderzucht” der “dweepzieke volgelingen van Mahomed” die er zich gevestigd hadden; door een gebrek aan “eerbied voor de wetten, een hoofdvereischte voor de ware beschaving”, die “onder de Turken niet bestaat” kon er “geen koophandel en landbouw [...] bloeien”, en was “wantrouwen de moeder der zekerheid” (Fig.

⁴⁵ Said, *Orientalism*, 87-88, 158-161; Bhabha, *The Location of Culture*, 43-47, 54, 70-80.

⁴⁶ ‘Een bazar in Tunis’, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (DBNL, 1881-1882): 379.

⁴⁷ ‘Een bazar in Tunis’, *De Belgische Illustratie*, 379.

⁴⁸ ‘Een bazar in Tunis’, 379.

⁴⁹ ‘Het tegenwoordige Jerusalem’, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 11 (DBNL, 1868-1869): 81-82; ‘Cairo’, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 18 (DBNL, 1868-1869): 137-138.

⁵⁰ ‘Het tegenwoordige Jerusalem’, *De Belgische Illustratie*, 81-82.

⁵¹ ‘Het Doode Land, door Pastoor Kaag. Jerusalem’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 45 (DBNL, 1902-1903): 354-355.

⁵² ‘Het tegenwoordige Jerusalem’, *De Belgische Illustratie*, 81-82.

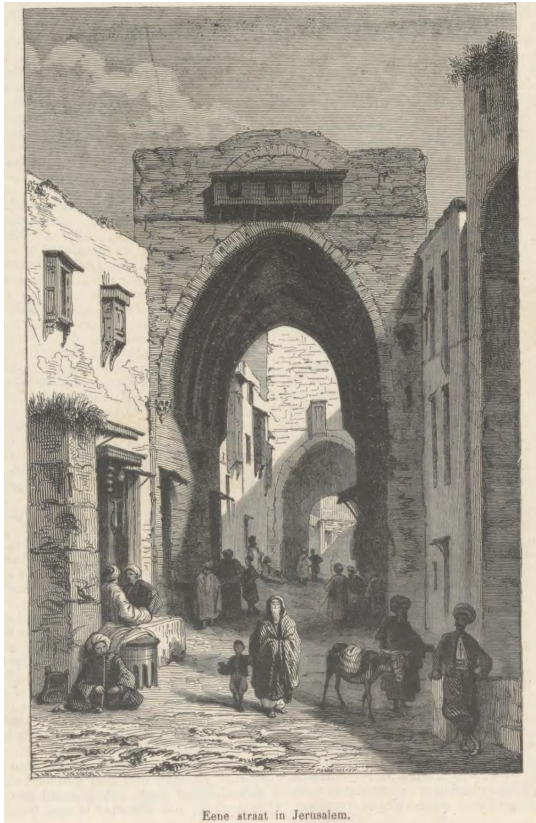
7).⁵³ Toch gaven de gravures en foto's van Jeruzalem zonder de rijke beschrijvingen niet dezelfde indruk van verval en aftakeling. De tekst moest in de meeste gevallen het beeld versterken, en fungeerde daarom vaak als interpretatiekaders die het visuele materiaal actief herleidde tot koloniale clichés. De gravures in de tijdschriften stonden daarom ook nooit op zichzelf, ze waren onderworpen aan een discours dat het beeld een tekstuele omlijsting gaf waarin de Oriënt in termen van inferioriteit en cultureel verval werd gedefinieerd. Daarmee vormde de wisselwerking tussen tekst en beeld een cruciaal en normaliserend instrument in oriëntalistische en koloniale representaties van het Oosten.⁵⁴

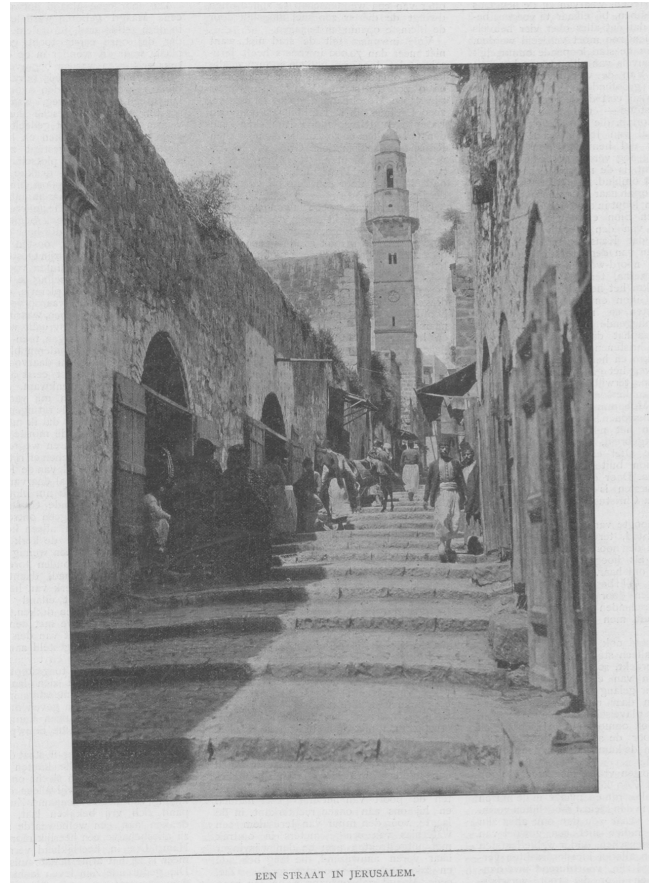
Figuur 2: 'Een bazar in Tunis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (1881-1882).

⁵³ 'Het tegenwoordige Jerusalem', 81-82.

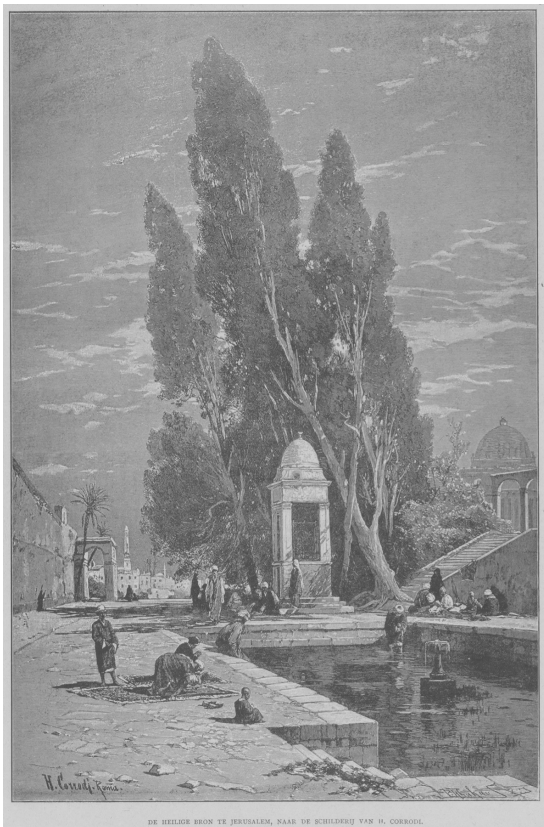
⁵⁴ W. J. T. Mitchell, 'Imperial Landscape', in *Landscape and Power*, onder redactie van W. J. T. Mitchell (Chicago: The University of Chicago Press, 1994), 5-34; Said, *Orientalism*, 12-20, 96, 108-110.

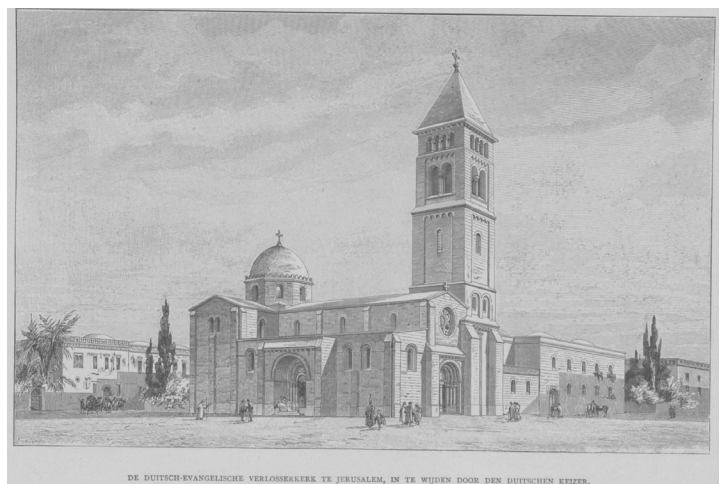
Figuur 3: 'Eene straat in Jerusalem', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 11 (1868-1869).

Figuur 4: 'Een straat in Jerusalem', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 45 (1902-1903).

Figuur 5: 'De heilige bron te Jerusalem, naar de schilderij van H. Corrodi', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 23 (1898-1899).

Figuur 6: 'De Duitsch-Evangelische verlosserskerk te Jerusalem, in te wijden door den Duitschen keizer', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15 nr. 23 (1898-1899).

Figuur 7: 'Ezeldrijvers in Caïro', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 18 (1868-1869).

Het landschap werd niet altijd herleid tot haar negatieve kwaliteiten. Zoals eerder vermeld was er in de oriëntalistische verbeelding van het Oosten ook ruimte voor esthetische clichés die het exotische karakter ervan in de verf zette. De Oriënt was achtergesteld, maar visueel toch bekoorlijk (Fig. 8).⁵⁵ Het “schilderachtige hoekje van Stamboel” werd beschreven als “vol gloed en leven, vol zon en poëzie, waarop [...] Westerlingen [...] met welgevallen den blik laten rusten” (Fig. 9).⁵⁶ In meerdere bronnen werd het “Oostersch stadsgezicht” gekarakteriseerd door “vreemdsoortige” poorten en balkons, “witte gebouwen” met “breede koepels en slanke minarets”, en “betooverende vergezichten”.⁵⁷ Zulk “sierlijke fontein” en “lief minaret” waren in de gravures ook zichtbaar.⁵⁸ Vooral de stad Caïro, hoofdstad van “het geheimzinnige land der Pharao’s”, leek de verbeelding en de belangstelling te prikkelen. Ze werd beschreven als “de aantrekkelijkste [...] der oostersche steden, [...] en misschien de schoonste”.⁵⁹ Op de Wereldtentoonstelling van Parijs in 1889 en Antwerpen in 1894 werd die belangstelling tastbaar

⁵⁵ ‘Aan den Bosporus’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 39 (DBNL, 1895-1896): 311-312; ‘Damascus’, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 26 (DBNL, 1882-1883): 202; ‘De blinde van Biskra’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 24 (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, 1886-1887): 185-186; ‘De fontein van den sultan te Constantinopel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 26 (DBNL, 1892-1893): 207; ‘De reis van den Duitschen keizer naat het Heilig Land’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 32 (DBNL, 1898-1899): 254-255.

⁵⁶ ‘De fontein van den sultan te Constantinopel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 207.

⁵⁷ ‘Aan den Bosporus’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 311-312; ‘De fontein van den sultan te Constantinopel’, 207; ‘De reis van den Duitschen keizer naat het Heilig Land’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 254-255.

⁵⁸ ‘Eene straat van Kaïro’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 39 (EHC, 1886-1887): 306.

⁵⁹ ‘De graven der khaliefen — Algemeen gezicht van Kaïro’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 36 (EHC, 1888-1889): 418.

gemaakt via imitaties van oosterse bouwwerken, paviljoenen en straten (Fig. 10-12).⁶⁰ De reconstructie van de ‘Straat van Caïro’ lokte “de nieuwsgierige menigte” veelal “tot een bezoek” uit. Ze moest bezoekers onderdompelen in een Egyptisch straatbeeld, opgericht volgens een westerse verbeelding van het Oosten, “met haar witte huizen, haar Arabieren en Joden, haar levendigen handel en stuitende onreinheid”.⁶¹ Soms verschoof de nadruk van het pittoreske straatbeeld naar een verschuilde, innerlijke pracht, zoals in een beschrijving van de stad Damascus, waar gesteld werd dat de huizen “uitwendig weinig betekenen”, maar “inwendig eene wezenlijke pracht ten toon” spreiden (Fig. 13).⁶² Een Arabier die wacht hield voor een rijkversierde poort prikkelde bijvoorbeeld de “verbeelding [...] tot geheimzinnige droomen omtrent de weelderige Oostersche pracht, die daarachter [...] mag verscholen zijn”.⁶³ Die observatie lijkt op het eerste gezicht waarderen, maar sluit opnieuw aan bij een dieper oriëntalistisch cliché, dat het Oosten afschrijft als een ruimte van verborgen schoonheid, geheimzinnigheid en mysterie. De ‘pracht’ werd zelden losgekoppeld van een vermeende oosterse neiging tot decoratieve overdaad, verspilling of esthetische excessen. Niet toevallig was “de Oostersche pracht [...] spreekwoordelijk geworden”.⁶⁴ In “hunne taal en spreekwijze” waren de “Oosterlingen” dus “zeer beeldrijk [...]”, met als gevolg dat het als “zeer overdreven” werd beschouwd.⁶⁵

⁶⁰ Eric Storm, ‘The Study of National Identities at World Fairs – from Methodological Nationalism to Transnational Approaches and Cultural Isomorphism’, *Studies on National Movements* 13, nr. 1 (2024): 5-34.

⁶¹ ‘Wereldtentoonstelling van Antwerpen. Straat van Caïro’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (DBNL, 1894-1895): 128; Said, *Orientalism*, 31-49.

⁶² ‘Damascus’, *De Belgische Illustratie*, 202.

⁶³ ‘De paleiswachter’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 31 (DBNL, 1894-1895): 248.

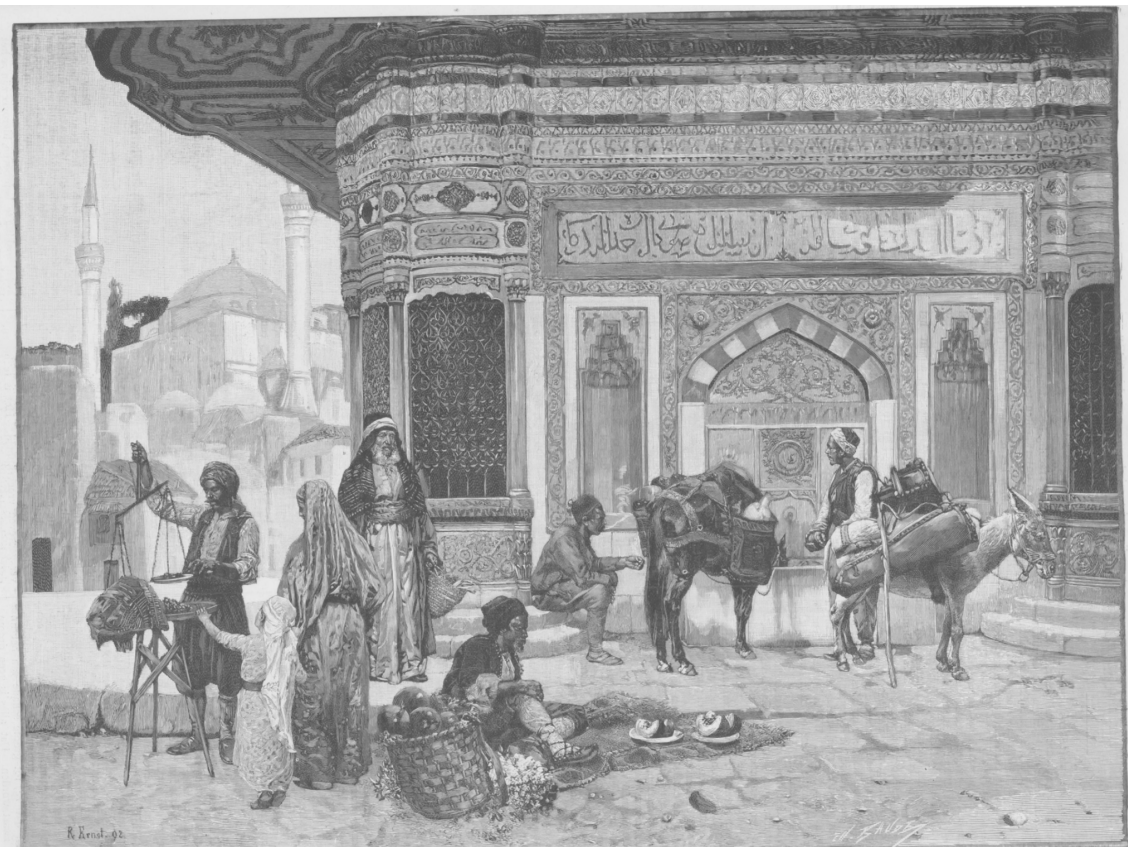
⁶⁴ ‘Een Muzelmansche feesttocht’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 8, nr. 13 (DBNL, 1891-1892): 104.

⁶⁵ ‘Cairo’, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 18 (DBNL, 1868-1869): 137-138.

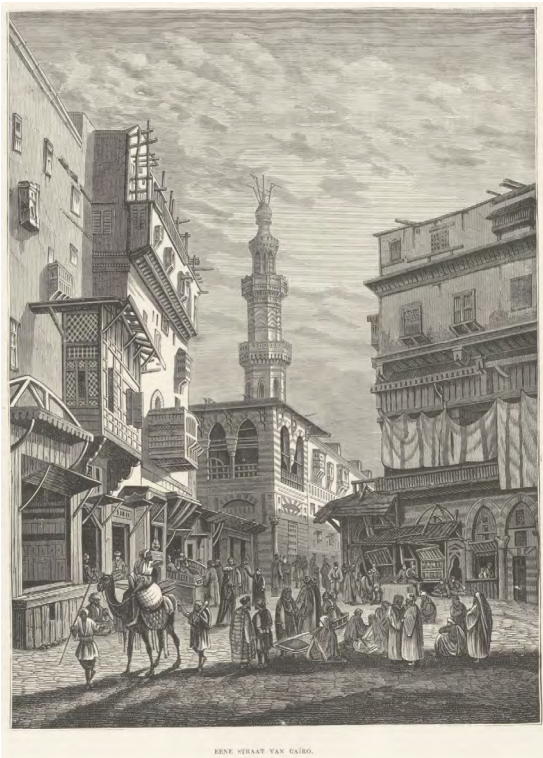
AAN DEN BOSPORUS, NAAR DE SCHILDERIJ VAN FABIAN BREST.

Figuur 8: 'Aan den Bosporus, naar de schilderij van Fabian Brest', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12 nr. 39 (1895-1896).

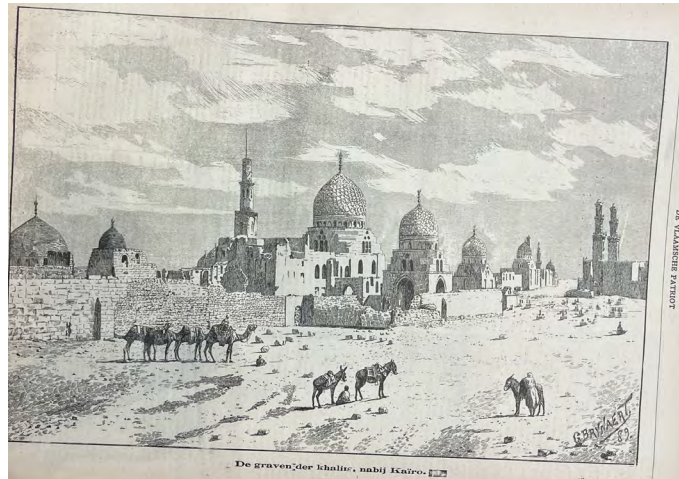

DE FONTEIN VAN DEN SULTAN, NAAR DE SCHILDERIJ VAN R. ERNST.

Figuur 9: 'De fontein van den sultan, naar de schilderij van R. Ernst', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 26 (1892-1893).

Figuur 10: 'Eene straat van Kaïro', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 11: 'De graven der khalifs, nabij Kaïro', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 36 (1888-1889).

WERELDTENTOONSTELLING VAN ANTWERPEN. — Straat van Caïro.

Figuur 12: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen. — Straat van Caïro', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (1894-1895).

Figuur 13: 'Een Muzelmansche feesttocht, naar de schilderij van G. Bauernfeind', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 8, nr. 13 (DBNL, 1891-1892).

2.1.2. De Oosterling als stoffering van het oriëntalistische decor

Tot nu toe werd de focus beperkt tot de Oriënt als ruimte, die enerzijds getypeerd werd door verval en gevaar, anderzijds door uitbundigheid en allure. De bewoners van die verbeelde ruimte kregen echter ook een uitgesproken decoratieve functie binnen de beeldvorming.⁶⁶ De 'oosterling' werd niet voorgesteld als historische actor of een dynamisch subject, maar als een verlengstuk van de omgeving: traag, loom en passief wanneer het landschap als pittoresk werd opgevoerd; fanatiek en roofzuchtig wanneer de negatieve aspecten van het landschap centraal stonden.⁶⁷ De karaktertrekken leken voort te vloeien uit de ruimte waarin ze zich bevonden. Tegelijkertijd gaven zij, door hun houding, kledij en uitdrukkingen, betekenis aan diezelfde ruimte.⁶⁸ Er ontstond zo een visueel en discoursief samenspel waarbij het landschap en de bewoners elkaar wederzijds beïnvloedden. Een vervallen landschap werd een symptoom van de karakterfouten van haar bewoners, en die bewoners hoorden vanzelfsprekend 'thuis' in dat landschap.

⁶⁶ Said, *Orientalism*, 7-8, 48-49, 66-67.

⁶⁷ Diana K. Davis en Edmund Burke, *Environmental Imaginaries of the Middle East and North Africa* (Ohio: Ohio University Press, 2011): 1-22, 136-191; Clemens Hoffman, 'Environmental determinism as Orientalism: The geo-political ecology of crisis in the Middle East', *Journal of Historical Sociology* 31, nr. 1 (2018): 94-104; Suzana Sawyer en Arun Agrawal, 'Environmental Orientalisms', *Cultural Critique* nr. 45 (2000): 71-108.

⁶⁸ Said, *Orientalism*, 70-73.

In representaties waarin het oriëntalistisch landschap een pittoresk, aantrekkelijk karakter kreeg toebedeeld, werden de bewoners voornamelijk afgebeeld en beschreven als lui, passief en onverschillig tegenover de (westerse) moderniteit.⁶⁹ Die eigenschappen kwamen het vaakst tot uiting in gravures en foto's van oosterse markten of *bazars*, binnenpleinen of koffiehuisen, waar Arabische mannen roerloos onder gewelfde arcades stonden, leunend tegen poorten of rustend in de schaduw. Hun aanwezigheid voelde nauwelijks functioneel: ze bewogen niet, handelden niet, maar leken er enkel te zijn om het tafereel te stofferen met *couleur locale*. Hun gezichten waren vaak onleesbaar, ogenschijnlijk doelloos keuvelend of dromerig voor zich uit starend. Zulke taferelen riepen een gevoel van oriëntalistische melancholie op: een samenleving die stilgevallen leek, gevangen in een spreekwoordelijke, eeuwige middagrust. De verstilling werd esthetisch gewaardeerd – het pittoreske charmeerde in tijden van industriële vooruitgang, maar impliceerde tegelijk een culturele, maatschappelijke en technologische achterstand. De rust was geen vorm van contemplatie, maar van stagnatie. Een treffend voorbeeld daarvan biedt een gravure van een *sjadoef* in Egypte (een eeuwenoud hefboomsysteem bedoeld om water te verplaatsen) dat de stilstand van de beschaving moest symboliseren (Fig. 15). Omdat “[d]e wetenschap, die in Europa den arbeid zoozeer heeft verlicht, [...] tot hen nog niet doorgedrongen is,” en “zelfs de eenvoudigste werktuigen [...] hunner onbekend” zijn, werden de “mensen, die er wonen [...] niet zeer beschaafd” geacht, maar “over het algemeen weinig meer ontwikkeld dan hunne vaderen, die ten tijde van Sesostris leefden”.⁷⁰ De twee mannen die het mechanisme bedienen werden in de tekst beschreven als “arme *Fellahs*”, een term afgeleid van het Arabische woord voor ‘ploegman’ of ‘bewerker’, kortweg een boer van lage stand.⁷¹

De ‘*Boonenverkoopers te Sidi-Okba*’ in Algerije werden afgebeeld in een omgeving die beschreven werd als “puinhoopen”, met in het midden een “pleintje” waar “eenige vadsige Arabieren boonen” verkochten (Fig. 16).⁷² Het schilderij moest “de rustige, onaandoenlijke loomheid der Mohammedanen” oproepen, tevens “een gevolg [...] van hun fatalistische levensbeschouwing”.⁷³ In één adem werden geografische en morele inertie gevat. Ook in een andere bron brachten Arabieren “hunnen tijd in ledigheid door” in de “khans of herbergen. [...] Daar, nedergezeten op stroomatten, rooken zij hunne pijpen, drinken hunne koffie, drijven hunnen handel en onderhouden elkaar over de tijden”. De gravure geeft een afbeelding van een *khan* (een soort herberg waarin handel werd gedreven, maar ook logement aanwezig was) in een “schilderachtige ligging”, met een duidelijke “mahomedaanschen, ook wel [...] arabische” bouwstijl (Fig. 1).⁷⁴ In een gravure van Damascus boden de ‘zuiver blauwen hemel [...], rijkgekleurde galerijen, het groen der boomen,’ en “het geklater der fonteinen” de perfecte achtergrond

⁶⁹ Roger Benjamin, *Orientalist Aesthetics: Art, Colonialism, and French North Africa, 1880-1930* (California: University of California Press, 2003): 22-23, 81.

⁷⁰ ‘De Chadouf’, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 19 (DBNL, 1868-1869): 145-146.

⁷¹ ‘De Chadouf’, *De Belgische Illustratie*, 145-146.

⁷² ‘Boonenverkoopers te Sidi-Okba’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 39 (DBNL, 1900-1901): 312.

⁷³ ‘Boonenverkoopers te Sidi-Okba’, 312.

⁷⁴ ‘Eene Algerijnsche Khan’, *De Belgische Illustratie*, 389.

voor het archetype van de luierende Arabier: “daar, op zijne uitgespreide tapijten neergehurkt, rookt en droomt hij en slijt zijn leven in het zalig nietsdoen” (Fig. 17-18).⁷⁵ In Tanger, Marokko, werd het “moorsch karakter” zagezegd “trouw weêrgegeven” in een gravure van drie mannen, “waarvan de een tegen de grond ligt”, wat opnieuw een typerende luiheid van de bevolking suggereert (Fig. 19).⁷⁶ Zelfs een gravure van een Arabische school, waarop slechts één volwassen man verbeeld was, omringd door jonge kinderen, werd volgens het stereotiep idee getekend (Fig. 14). De omgeving was een “bijzonder primitief” maar “schilderachtige wanorde”, de figuren vormden een “aardig groepje” met “niet zeer schrandere gezichten”, en centraal stond de “droomerige leermeester”, die de opvoeding van “de kinderen der woestij [...] wel voltooid” achtte als zij al “den koran kunnen lezen”.⁷⁷

Opmerkelijk genoeg werd zelfs in een gravure van een Arabische *qaid* (een commandant of leider) te paard en gewapend, eerst naar de loomheid van de Arabieren verwezen, om alvorens een negatieve karakterschets van de gewelddadige Arabier als legeraanvoerder te geven (Fig. 34). “Een der zorgelooste volken in vreedstijd, is voorzeker de araabsche stam. [...] Ziet hem in zijne tent zitten, rookend, koffie slurpend. [...] Wanneer de zon heerlijk over zijne woestijn ondergaat - o, dan zult gij een droomer vinden, neen, een schier zielloos wezen”.⁷⁸ De twee keerzijden van de Arabier; enerzijds lui, anderzijds strijdlustig, werden aan de hand van één beeld ontwaard. Te Caïro zaten koopmannen “[m]et ter neêr geslagen oogen [...] kalm en bedaard zijn *narghileh* (een waterpijp, op de gravure echter niet te zien) te rooken” (Fig. 21, 25).⁷⁹

Een “schilderachtige groep” Berberse kooplieden uit Algiers werden in hun woonst, “meestal leemen hutten uit boomstammen vervaardigd”, afgebeeld (Fig. 20). Zij vertoonden “eenige trekken, die geesteskracht en intelligentie doen vooronderstellen”, maar “hunne levenswijze”, en dus ook de omgeving, bood “weinig sporen eener verstandelijke ontwikkeling of beschaving”.⁸⁰ Verder hielden ze er een “slaperige, africaansche levensroutine” op na, die typerend was voor de “eigenaardigheden” van de “oostersche levenswijze”.⁸¹ De herhaaldelijke retoriek conditioneerde de lezer om de Arabier te zien in een positie van luiheid, ook als die niet als dusdanig aanwezig was in het meegedeelde beeld. Op de trappen van de keizerlijke moskee te Constantinopel lagen bijvoorbeeld “een aantal armen, lui en vadsig” – als dusdanig beschreven, simpelweg door hun aanwezigheid in het beeld (Fig. 22).⁸² In de geïllustreerde tijdschriften functioneerde de ‘oosterling’ nauwelijks als autonoom individu, maar eerder als een decoratief onderdeel van het Oriëntaalse landschap; stereotiep en narratief ten dienste van een

⁷⁵ ‘Damascus’, *De Belgische Illustratie*, 202.

⁷⁶ ‘Een postkantoor te Tanger’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 20 (DBNL, 1876-1877): 155.

⁷⁷ ‘Eene school in Arabië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 14 (DBNL, 1890-1891): 157.

⁷⁸ ‘Een Araabsch Kaïd’, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 16 (DBNL, 1875-1876): 122.

⁷⁹ ‘Kooplieden van Kaïro’, *De Belgische Illustratie* 4, nr. 32 (DBNL, 1871-1872): 249-250.

⁸⁰ ‘Kayblen’, *De Belgische Illustratie* 3, nr. 5 (DBNL, 1871-1872): 35.

⁸¹ ‘Kabylen’, *De Belgische Illustratie*, 35.

⁸² ‘Ingang der Moskee Jeni-Djami’, *De Belgische Illustratie* 6, nr. 23 (DBNL, 1873-1874): 178.

westerse verbeelding van alteriteit. Ook in portretachtige gravures waar ruimte lijkt voor individualisering, bleven de afgebeelde figuren gevangen in stereotiepe rolpatronen. Figuren als een *derwisj* (een islamitische soefigeestelijke) werden opgedeeld in twee archetypes: “draaiende en huilende derwischen”, die algemeen beschreven werden als “dom en vriend van sterke dranken”, en verder “veelvuldig gebruik” maakten van “opium” (Fig. 23).⁸³ De *maraboet* (een soort wijsgeer) hield het “midden tusschen den priester en den goochelaar”, en was iemand die “[d]oor hunne kunsttoeren” in staat was de “lichtgeloovige” en kortzichtige muzulmannen” te overtuigen van heiligheid (Fig. 24).⁸⁴

Figuur 14: ‘Eene school in Arabie, naar de schilderij van Makolsky’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7 nr. 14 (1890-1891).

⁸³ ‘De Derwisj’, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 38 (DBNL, 1874-1875): 298

⁸⁴ ‘De leeuw van den marabout.’ *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 3 (EHC, 1888-1889): 34; ‘De leeuw des Marabouts te Algiers’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 15 (DBNL, 1883-1884): 113-114.

Figuur 15: 'De Chadouf', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17 nr. 39 (1900-1901).

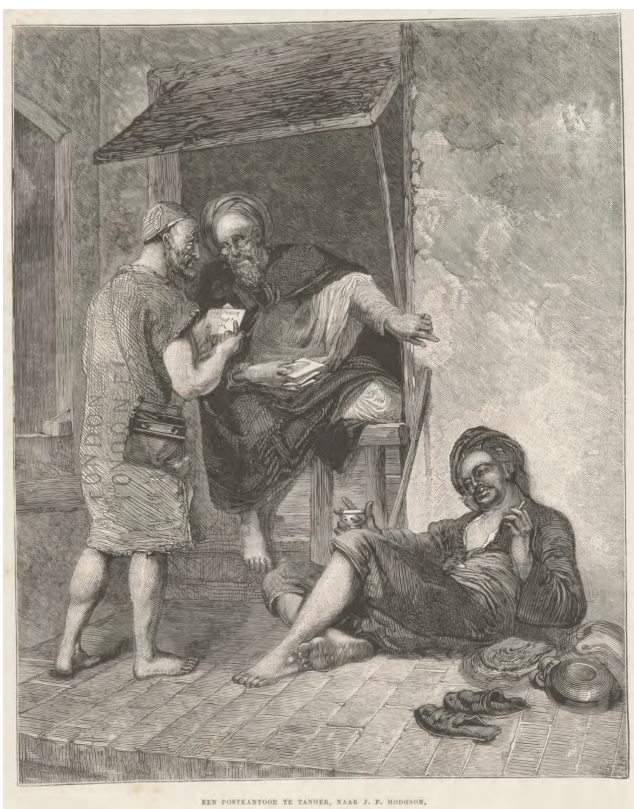
Figuur 16: 'Boonenverkoopers te Sidi-Okba', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 39 (DBNL, 1900-1901).

Figuur 17: 'Damascus', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 26 (DBNL, 1882-1883).

Figuur 18: 'Ingang der grootte moskee te Damascus, naar de schilderij van G. Bauernfeind', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 12 (DBNL, 1894-1895).

Figuur 19: 'Een postkantoor te Tanger, naar J. F. Hodgson', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 20 (DBNL, 1876-1877).

Figuur 20: 'Kabylsche kooplieden in oranje appelen', Gravure *De Belgische Illustratie* 3, nr. 5 (DBNL, 1870-1871).

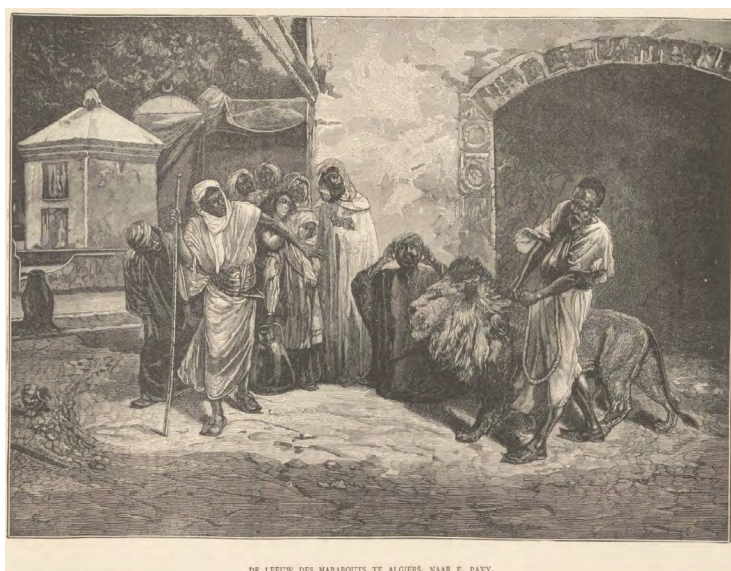
Figuur 21: 'Kooplieden van Kaïro', Gravure, *De Belgische Illustratie* 4, nr. 32 (1871-1872).

Figuur 22: 'Ingang der moskee Jeni-Djami', Gravure, *De Belgische Illustratie* 6, nr. 23 (1873-1874).

Figuur 23: 'De Derwisch', Gravure, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 38 (1874-1875).

Figuur 24: 'De leeuw des Marabouts te Algiers', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 15 (1883-1884).

Figuur 25: 'Waterhandelaars in Caïro, naar Béchard', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 25 (1879-1880) naast de originele foto van Frans orientalistisch fotograaf Henri Béchard, 'Le repos des porteurs d'eau du Caire, Egypte' (1870).

In contrast met de representaties van een stilgevalen, 'schilderachtige' Oriënt, werd het Oosten ook opgevoerd als een gevaarlijke plek, waarin lokale bewoners niet langer loom of passief waren, maar fanatiek, roofzuchtig en ontregeld. Opnieuw was er sprake van een verweving tussen ruimte en karakter; chaotische, vuile en vervallen omgevingen manifesteerden zich ook in de moreel verdorven aard van de bewoners zelf. Herhaaldelijk werd daarbij benadrukt dat de "Muzelman [...] zeer wantrouwig" was "voor den Europeaan", en dat hij van hun aanwezigheid "maar zeer weinig [verdraagt]".⁸⁵ Naar dat wantrouwen werd ook meerdere malen in andere bronnen verwezen als een "fanatieken Christenhaat", die maakte dat christelijke Europeanen in de onveilige en gewelddadige landen niet gewenst waren, en dat de spanningen die daaruit voortvloeiden "niet zelden" uitliepen op "steek- of schietpartijen".⁸⁶ Zeker het betreden van gewijde ruimten, waaronder grafplaatsen en moskeeën, was voor "den ongeloovigen Christenhond" streng verboden, en die "ongeloovigen hond" werd er dan ook koelbloedig en "met luide vloeken, steenen en slagen" geweerd (Fig. 26).⁸⁷ Het geloof fungeerde als een culturele en morele grensmarkering; het werd als fundamenteel onverenigbaar voorgesteld met de waarden van het christelijke (en moderne) Europa, door de doctrine en de belijdenis ervan als iets verwerpelijk, gewelddadig en irrationeel te representeren. Wat de "vervulling der godsdienstplichten" betrof, kende

⁸⁵ 'De moskee van Saïd-Pacha en het paleis van den onderkoning te Alexandrië', *De Belgische Illustratie* 15, nr. 3 (DBNL, 1882-1883): 19.

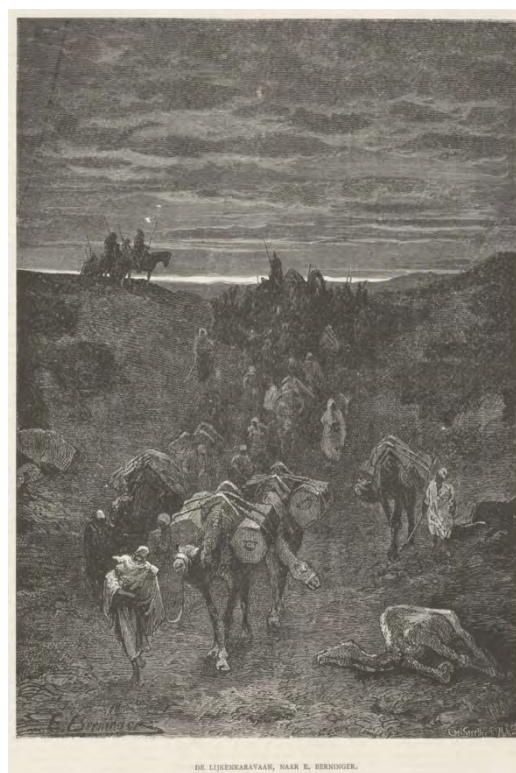
⁸⁶ 'De moskee van Saïd-Pacha en het paleis van den onderkoning te Alexandrië', *De Belgische Illustratie*, 19.

⁸⁷ 'Eene Muzelmansche doodenstad', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 10 (DBNL, 1884-1885): 74; 'De Lijkenkaravaan', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 27 (DBNL, 1896-1897): 209; 'De Paleiswachter', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 31 (DBNL, 1894-1895): 248.

de “Mahomedaan geen menschelijk opzicht”.⁸⁸ Gravures en bijbehorende teksten representeerden de gelovigen als zonderlinge wezens, die zich aan “de gekheid” van het geloof hadden overgegeven (Fig. 30-32).⁸⁹ Een beeld van de moslim in gebed – “op de knieën plat ter aarde” – vormde voor de westerling een “vreemd of zonderling voorkomen” (Fig. 33).⁹⁰ De bedevaart naar Mekka, ook een onderwerp dat meermaals ter sprake kwam, werd niet beschreven als een uiting van vroomheid, maar als een “onweêrstaanbare neiging om naar de stad des profets te vertrekken”, omdat “Mahomedanen [...] door zijne leer tot de buitensporigste dweepzucht worden opgevoerd” (Fig. 29).⁹¹ De Kaäba, het bedevaartsoord, was een plek van chaos en lawaai, waar pelgrims “in onbegrijpelijken waanzin alle voorwerpen, voornamelijk den zwarten steen kussen, die daardoor iedereen zoude walgen” (Fig. 28).⁹² Ook andere religieuze plechtigheden en festiviteiten, zoals rouwstoeten, werden als chaotische, onaantrekkelijke gebeurtenissen omschreven; “allen liepen elkander schreeuwende en gillende achterna [...] dan werden naar alle richtingen geweerschoten gelost, [...] aanstonds liepen allen veel doller en ordelloozer dooreen dan te voren” (Fig. 27). Vanuit Christelijk perspectief werd betreurd dat het “eene godsdienstige plechtigheid moest heeten, en dus de godsdienst drijfveer was van zooveel onzin en goddeloosheid”.⁹³

Figuur 26: ‘De moskee van Saïd-Pacha’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 3 (1882-1883).

Figuur 27: ‘De lijkenkaravaan, naar E. Berninger’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 10 (1884-1885).

⁸⁸ ‘Te Alexandrije’, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (EHC, 1888-1889): 322.

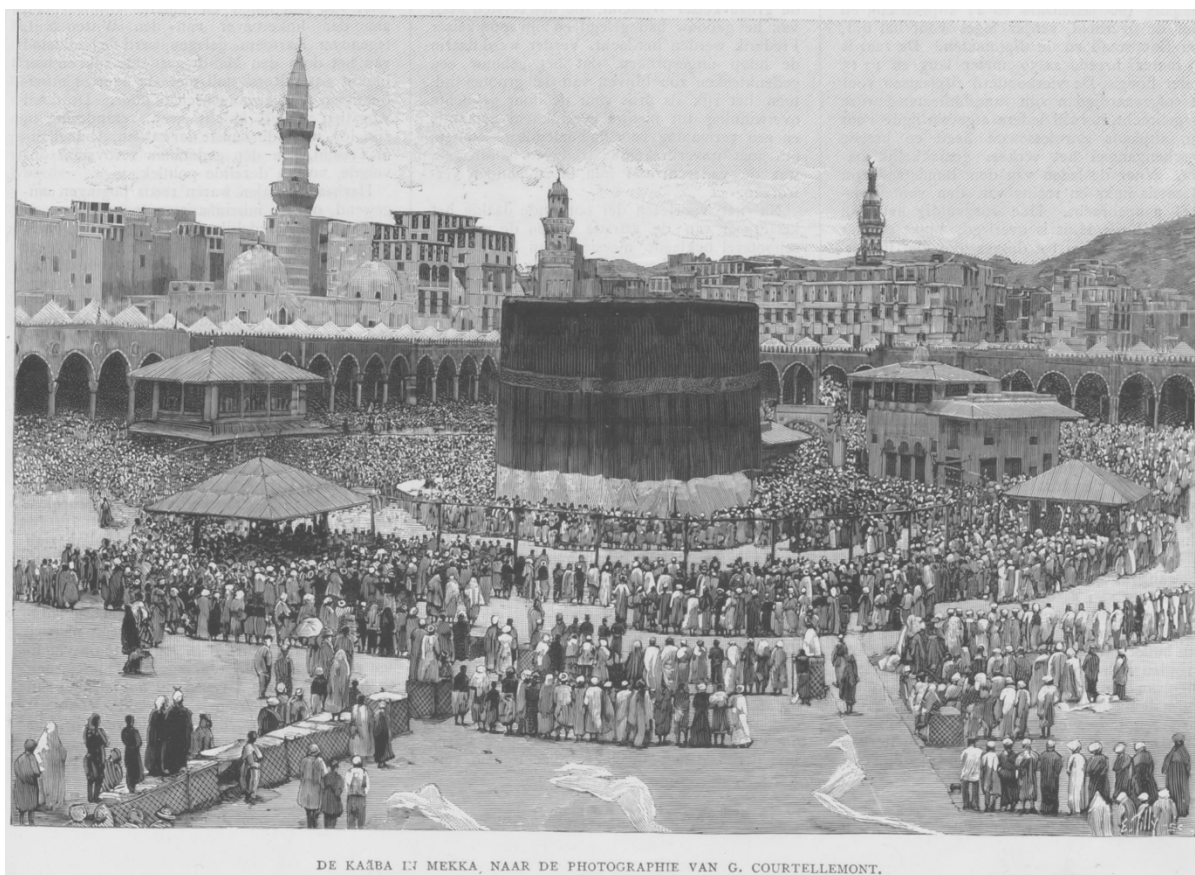
⁸⁹ ‘Te Alexandrije’, *De Vlaamsche Illustratie*, 322.

⁹⁰ ‘Een biddende Mahomedaan’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 37 (DBNL, 1884-1885): 340.

⁹¹ ‘De Turksche bedevaart naar Mekka’, *De Belgische Illustratie* 2, nr. 42 (DBNL, 1869-1870): 335.

⁹² ‘Een kijkje binnen Mekka’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 34 (DBNL, 1894-1895): 271; ‘De Turksche bedevaart naar Mekka’, *De Belgische Illustratie*, 335.

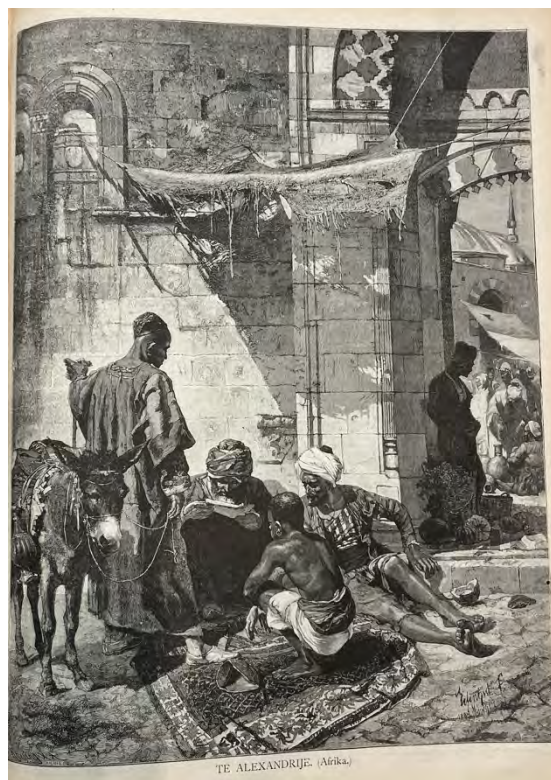
⁹³ ‘Te Alexandrije’, *De Vlaamsche Illustratie*, 322.

Figuur 28: 'De Kaaba in Mekka, naar de photographie van G. Courtellemont', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 34 (1894-1895).

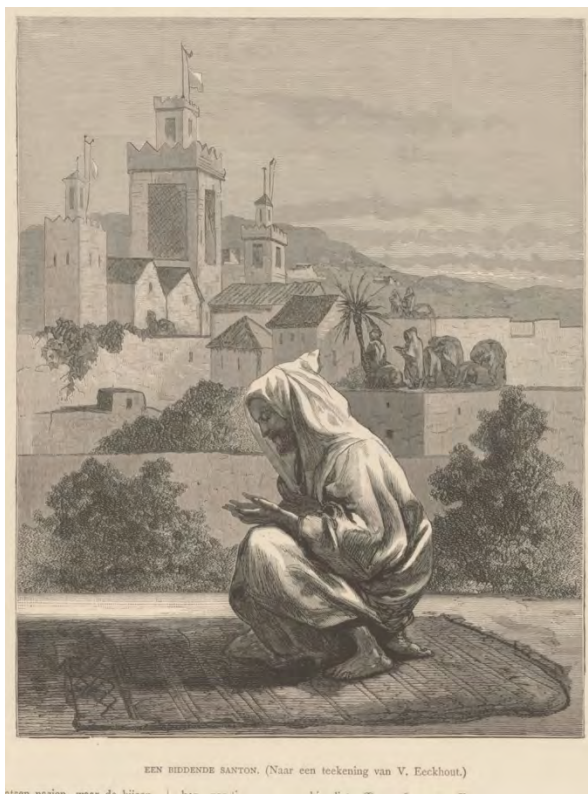
Figuur 29: 'Een pelgrim op reis naar Mekka', Gravure, *De Belgische Illustratie* 2, nr. 42 (1869-1870).

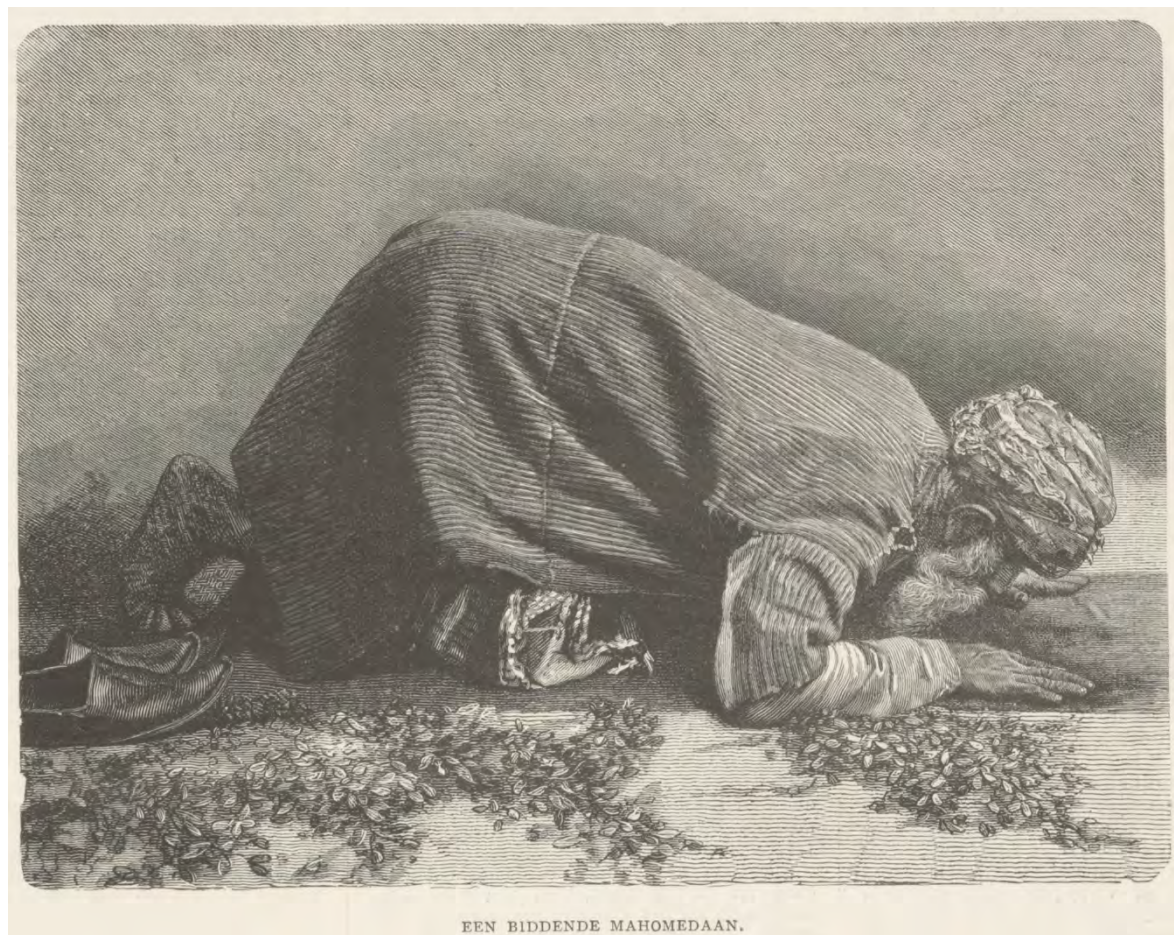
Figuur 30: 'Te Alexandrije (Afrika.)', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (1888-1889).

Figuur 31: 'Muzelman in gebed', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 2 (1882-1883).

Figuur 32: 'Een biddende Santon (Naar een teekening van V. Eeckhout)', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 2 (1875-1876).

Figuur 33: 'Een biddende Mahomedaan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 37 (1884-1885).

Het discours van gewelddadigheid beperkte zich niet tot religieuze stereotyperingen, maar breidde zich uit tot een bredere culturele en raciale karakterisering van de Oriëntaalse andere als inherent gewelddadig. Die wreedheid vormde volgens de westerse typering een essentieel onderdeel van de oosterse identiteit.⁹⁴ De Arabische man werd systematisch gewapend afgebeeld, gedreven door een combinatie van drift, eerezucht en koelbloedigheid. De eerder vermelde Arabische *qaid* veranderde bijvoorbeeld bij dageraad van een “zielloos wezen” naar een toonbeeld van “spierkracht, moed, drift en hartstocht”, te paard gewapend met een *yatagan* (enkelhandig zwaard) en een langwerpige vuurwapen, klaar om uit te gaan op wat in de bijbehorende tekst beschreven werd als ‘rooftochten’ (Fig. 34). Hoewel de bijbehorende tekst schijnbaar erkende dat de Arabier die tochten zelf omschreef als “rechtmatige oorlogen [...] die hem een deel terug geven van 't geen hem onwettig ontnomen werd”, werd dit onmiddellijk ondergraven als zelfbedrog.⁹⁵ Gewelddadige of oorlogszuchtige impulsen kenden geen rationele wortels in het Oosten, maar groeiden uit onbeschaafdheid en een haat die “is ingeboren, [...] in het hart van den ongeloovige vergroeid”.⁹⁶ Elders werd een gravure van een Arabisch legerkamp beschreven als “eene wereld, die onder alle opzichten vreemd is aan de samenleving. Niets van alles wat het menselijk vernuft heeft daargesteld [...] vinden wij ginder” (Fig. 35).⁹⁷ Opnieuw volgde daarna een systematische ontkenning van vooruitgang en cultuur: “[w]etenschap en kunst zijn in deze landstreken vreemd; van volkenkunde hebben de Arabieren een bekrompen denkbeeld”.⁹⁸ Die achterstand leek een voedingsbodem voor geweld te kweken, waarin “roof, diefstal en moord” de plaats innam van staatsgezag of wet, en dus de norm werden in de westerse verbeelding van de Oriënt.⁹⁹

Dit idee werd nog verder doorgedreven in uitgesproken etnografische beschrijvingen en bijbehorende beelden. Aanhangers van de Islam vormden een ‘ras’ dat gedreven werd door “koele wreedheid en blinde woede”, en die “als bloedgierige hyena’s loeren [...] op hun weerloze prooi”.¹⁰⁰ Dit soort beschrijvingen, gekoppeld aan gravures van gewapende Arabieren, plaatste de “Muzelman” buiten de rede, buiten de tijd; hij was niet vatbaar voor vooruitgang of beschaving, maar handelde volgens impulsen die primitief werden geacht (Fig. 36-38). Ze leken vast te zitten in een soort eeuwige, tijdloze stasis, met onveranderlijke eigenschappen die losstonden van enige historische ontwikkelingen. Die logica werd voortgezet in beschrijvingen van bepaalde islamitische of Arabische bevolkingsgroepen. Bedoeïenen (nomadische woestijnbewoners) waren “een buitengewoon strijdlustig volk”, getypeerd door luide, “strijdbare mannen” die de bewoners van de Heilige Stad teisterden met hun roofzuchtigheid (Fig. 39).¹⁰¹ Kroumirs (een Arabische stammenfederatie uit Tunesië) waren een “onhandelbaar volk”,

⁹⁴ Said, *Orientalism*, 306-307.

⁹⁵ ‘Een Araabsch Kaïd’, *De Belgische Illustratie*, 122.

⁹⁶ ‘De oorlog in Herzegowina’, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 29 (DBNL, 1875-1876): 226.

⁹⁷ ‘Arabisch kamp’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 20 (DBNL, 1883-1884): 154.

⁹⁸ ‘Arabisch kamp’, *De Belgische Illustratie*, 154.

⁹⁹ ‘Arabisch kamp’, 154.

¹⁰⁰ ‘Roovers in de woestijn’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 10, nr. 35 (DBNL, 1893-1894): 280.

¹⁰¹ ‘De Scheik’, *De Belgische Illustratie* 3, nr. 12 (DBNL, 1870-1871): 91; ‘Joden aan de poort Bab-el-Kattanin te Jerusalem’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 31 (DBNL, 1890-1891): 362.

die “geen eigenlijke dorpen bewonen, maar overal [...] kampeeren”, en “aan den kost” kwam door te stelen (Fig. 40).¹⁰² Dat er over hen weinig bekend was, werd verklaard door hun vijandigheid ten opzichte van Europese reizigers “die met veel gevaar tot binnen in het land wisten [...] te dringen”.¹⁰³ Zij werden “verschrikt door het gezicht van een geweer”, “beroofd” en mochten blij zijn “er met het ledigen zijner zakken” van af te komen.¹⁰⁴ De Toearegs (een Afrikaanse Berberstam) waren dan weer fanatisch, wreed, roofzuchtig en “listig, gehard tegen alle vermoeden en buitengewoon dapper” (Fig. 41).¹⁰⁵

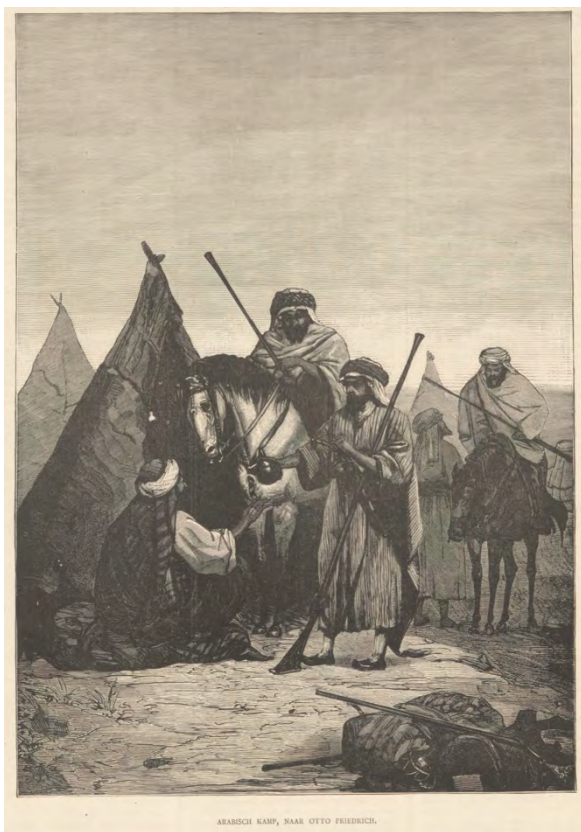
Figuur 34: ‘Een Araabsch Kaïd, Gravure, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 16 (1875-1876).

¹⁰² ‘Frankrijks vijanden in Afrika’, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 37 (DBNL, 1880-1881): 290.

¹⁰³ ‘Frankrijks vijanden in Afrika’, *De Belgische Illustratie*, 290.

¹⁰⁴ ‘Frankrijks vijanden in Afrika’, 290.

¹⁰⁵ ‘Frankrijks vijanden in Afrika’, 290.

Figuur 35: 'Arabisch kamp, naar Otto Friedrich', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 20 (1883-1884).

Figuur 36: 'De paleiswachter, naar de schilderij van L. Bara', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 31 (1894-1895).

Figuur 37: 'Een Tunische oproerling', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 14 (1882-1883).

Figuur 38: 'Een Turksch krijgsman', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 4 (1889-1890).

DE RUITERIJ DER ARABIEN.

Figuur 39: 'De ruitery der Arabieren', Gravure, De Vlaamsche Illustratie 3, nr. 14 (1888-1889).

TYPEN VAN KROEMIRS.

Figuur 40: 'Typen van Kroemirs', Gravure, De Belgische Illustratie 13, nr. 37 (1880-1881).

TYPEN VAN TOEAREGS.

Figuur 41: 'Typen van Toearegs', Gravure, De Belgische Illustratie 13, nr. 37 (1880-1881).

Om de veronderstelde dreiging en vervreemding van oriëntaalse volkeren verder te visualiseren, werd geregeld beroep gedaan op dierlijke associaties. Het vaakst werd de Arabier of de Oriënt stereotiep afgebeeld met het “grootte doch mismaakte dier”: de kameel (Fig. 42-44).¹⁰⁶ Said verwees meerdere malen naar de aanwezigheid van dit dier: “*Arabs [...] are thought of as camel-riding, terroristic, hook-nosed, venal lechers whose undeserved wealth is an affront to real civilization*”, en stelde vast dat de “*camel-riding nomad*” een geaccepteerd karikatuur was geworden in de westerse oriëntalistische verbeelding.¹⁰⁷ In landschappen was de kameel vooral een decoratief element, dat diende als een semantisch verlengstuk van het oriëntaalse lichaam. Het leek de traagheid, primitiviteit en vervreemding van de oriëntaalse bevolking te omvatten, en zelfs te spiegelen, alsof in de ‘slaperige blik’ van de kameel een reflectie schuilde van het volk zelf.¹⁰⁸

Daarnaast waren jachtscènes erg populair; de Arabier, herhaaldelijk getypeerd door roofzuchtigheid en bloeddorst, werd in zulke taferelen in rechtstreekse confrontatie en strijd met roofdieren getoond.¹⁰⁹ Vooral de leeuwenjacht was een prominent en geliefd onderwerp, waarin meerdere beeldconventies elkaar raakten; de leeuw was niet alleen de ‘koning der woestijn’, maar ook een symbolisch vehikel om de fysieke kracht, ontembaarheid en latente gewelddadigheid van Arabische en Noord-Afrikaanse mannen te benadrukken (Fig. 45-51).¹¹⁰ Zij werden afgebeeld met vuurwapens, speren en zwaarden, middenin een confrontatie met een leeuw, of in de triomfantelijk nasleep van een jacht. In sommige taferelen viel de leeuw aan; de figuren leunden gespannen voorover met de blikken gefixeerd op het dier, terwijl hun paarden steigerden en bevroren leken in beweging. De spanning in het beeld werd door allerlei stilistische elementen versterkt: wapperende gewaden, expressieve blikken, vallende mannen en gespierde of verkrampte lichamen. Heldhaftigheid werd overschaduwd door woeste, barbaarse vechtlust en “wilde vurigheid”, die het Oriëntaalse subject opnieuw dehumaniseerde door hem buiten de grenzen van het menselijke te plaatsen, tussen wilde dieren in een ongetemd landschap.¹¹¹ Voor het ‘Vlaamse’ oog vormden de beelden een schouwspel van gevaar, opwinding en exotisme.¹¹²

¹⁰⁶ ‘De post in de woestijn, naar Horace Vernet’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 28 (DBNL, 1877-1878): 218.

¹⁰⁷ Said, *Orientalism*, 108, 285-287, 315.

¹⁰⁸ Ileana Baird, ‘Circulating Things, Circulating Stereotypes: Representations of Arabia in Eighteenth-Century Imagination’, in *All Things Arabia: Arabian Identity and Material Culture*, onder redactie van Ileana Baird en Hülya Yağcıoğlu (Leiden: Brill, 2021), 69-87.

¹⁰⁹ Terence Clark, ‘The noble art of the chase in the Arab world’, *Asian Affairs* 35, nr. 1 (2004): 47-55.

¹¹⁰ Jeffrey Dyer, ‘Desert Saints or Lions Without Teeth? British Portrayals of Bedouin Masculinity in the Nineteenth-Century Arabian Peninsula’, *The Arab Studies Journal* 17, nr. 1 (2009): 85-97.

¹¹¹ ‘De leeuwenjacht van Rubens’, *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 9 (EHC, 1887-1888): 66.

¹¹² Miranda A. M. Niittynen, ‘Lions Attacking a Dromedary: The Verreaux brothers, imperial taxidermy, and postmortem bodily rights’, *The Museum Journal* 66, nr. 3 (2023): 441-457.

ARABIËN OP REIS, NAAR E. BERMINGER.

Figuur 42: 'Arabieren op reis, naar E. Berminger', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 31 (1883-1884).

DE POST IN DE WOESTIJN, NAAR HORACE VERNET.

Figuur 43: 'De post in de woestijn, naar Horace Vernet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 28 (1877-1878).

IN HET LAND DER PHARAO'S, NAAR BEAVIS.

Figuur 44: 'In het land der Pharao's, naar Beavis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 10 (1882-1883).

Figuur 45: 'De leeuwenjacht, naar Coessin de la Force', Gravure, De Belgische Illustratie 12, nr. 45 (1879-1880).

Figuur 46: 'De roover gevangen, naar de schilderij van Rodolphe Ernst', Gravure, De Belgische Illustratie 14, nr. 34 (1897-1898).

OP DE LEEUWENJACHT.

Figuur 47: 'Op de leeuwenjacht', Gravure, *De Belgische Illustratie* 3, nr. 22 (1870-1871).

EENE LEEUWENJACHT IN DE WOESTIJN, NAAR HORACE VERNET.

Figuur 48: 'Eene leeuwenjacht in de woestijn, naar Horace Vernet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 9 (1874-1875).

Figuur 49: 'In de woestijn', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 23 (1890-1891).

Figuur 50: 'Een Kirghis door een tijger aangevallen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 6 (1868-1869).

Figuur 51: 'Worsteling met een leeuw, naar de schilderij van R. Koller', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 23 (1894-1895).

De oriëntalistische beeldvorming in de Belgische geïllustreerde tijdschriften schommelde dus voortdurend tussen aantrekking en afstoting, tussen esthetische appreciatie, en morele afwijzing. Die ambivalentie werd doorgetrokken en uitvergroot tot de ultieme, haast karikaturale manifestatie van het Oosten op de wereldtentoonstellingen. Op de *Exposition Universelle* van 1878 en 1889 te Parijs, en de *Exposition Internationale d'Anvers* van 1894 werd de verbeelding op de Oriënt fysiek, met de oprichting van speciaal ingerichte paviljoens, nagebouwde buurten en etnografische diorama's. In die geësceneerde en kunstmatige omgevingen figureerden bewoners uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten, vaak overgebracht uit gekoloniseerde gebieden. Zoals reeds opgemerkt door historici Bram De Maeyer en Eric Storm was het forum van de wereldtentoonstelling de ideale plek om de eigen koloniale ondernemingen in de kijker te zetten voor een groot publiek.¹¹³ Ook het Algerijns paviljoen, sinds 1848 formeel een integraal onderdeel van Frankrijk, was in de koloniale secties te bezichtigen als een trofee dat het exotische karakter van de regio in de verf moest zetten.

Antwerpse bezoekers konden genieten van het Algerijns theater, waarvan een “lange Soedaneesche soldaat, gewapend met een heel groot geweer en een geduchten kromsabel” de ingang bewaakte (Fig. 52).¹¹⁴ Het gebouw zelf was beloftevol “in zijn eenvoudigen, bevalligen bouwtrant”, maar binnenin werden bezoekers tot walging gebracht met “afschuwelijke kunsten” en “nare voorstellingen” van Arabieren en *fakirs* (soefistische asceten), die het publiek “den hemel” deden danken “dat hij in het beschaafde Europa woont”.¹¹⁵ In de Parijse diorama's die het huiselijk leven van Arabische en islamitische bevolkingsgroepen moesten voorstellen, werden “zwervende volksstammen” geplaatst, die door de “nieuwsgierigheid der bezoekers [...] vlak in het gezicht” werden aangekeken (Fig. 53-54).¹¹⁶ Ook vrouwen waren een onderdeel van de scène, die “meer nog dan de mannen, [...] beweegloos” zaten “in eene onverschillige en verstampte houding; [...] als dieren die niet schijnen te denken, en die zien zonder te begrijpen”.¹¹⁷ De ontmenselijking doet denken aan de kamelen van eerder; Arabieren waren ‘wezens’ met een ‘slaperige’ verschijning, te bezichtigen als dieren in een dierentuin. De oriëntalistische typologie van traagheid en vijandigheid werd in Antwerpen echter perfect samengevat door twee tentoongestelde Arabieren (Fig. 55). De ene stond in “schilderachtig costuum” en zag er “nogal vreedzaam uit, [...] slaperig zelfs”.¹¹⁸ De andere, “met zijn degen in de vuist”, zag er “krijgshaftiger uit”, met een “gevaarlijke vertooning”.¹¹⁹ Het toonde aan dat de verbeelding niet beperkt was tot gravures en illustraties; ze leefde, en de westerling stond erbij en keek ernaar.

¹¹³ Eric Storm, ‘The Transnational Construction of National Identities: A Classification of National Pavilions at World Fairs’, in *World Fairs and the Global Moulding of National Identities*, onder redactie van Joep Leerssen en Eric Storm (Leiden: Brill, 2022), 53-83; Bram De Maeyer, ‘Verstrooiing op de Wereldtentoonstellingen’, in *Bestemming België. Een geschiedenis van toerisme in dertien etappes*, onder redactie van Andreas Stynen en Gerrit Verhoeven (Antwerpen: Ebur, 2022), 95-110.

¹¹⁴ ‘Wereldtentoonstelling van Antwerpen. Paviljoen der Philippijnsche tabak’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (DBNL, 1894-1895): 112.

¹¹⁵ ‘Wereldtentoonstelling van Antwerpen. Paviljoen der Philippijnsche tabak’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 112.

¹¹⁶ ‘De algeriaansche tentoonstelling’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 15 (EHC, 1889-1890): 176.

¹¹⁷ ‘De algeriaansche tentoonstelling’, *De Vlaamsche Patriot*, 176.

¹¹⁸ ‘Wereldtentoonstelling van Antwerpen. Paviljoen der Philippijnsche tabak’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 112.

¹¹⁹ ‘Wereldtentoonstelling van Antwerpen. Paviljoen der Philippijnsche tabak’, 112.

WERELDTENTOONSTELLING VAN ANTWERPEN, Algerijnsch theater.

Figuur 52: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen, Algerijnsch theater', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (1894-1895).

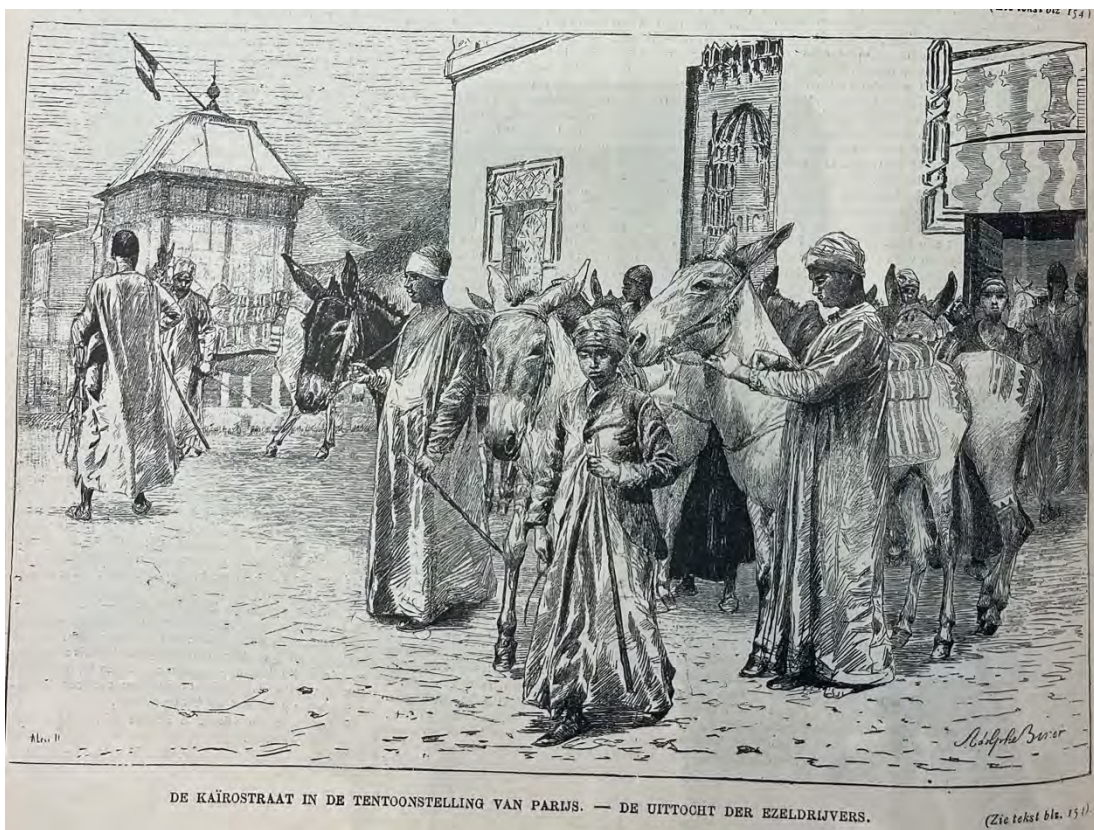
TENTOONSTELLING VAN PARIJS. — IN EENE ARABISCHE TENT.

(Zie tekst blz. 1)

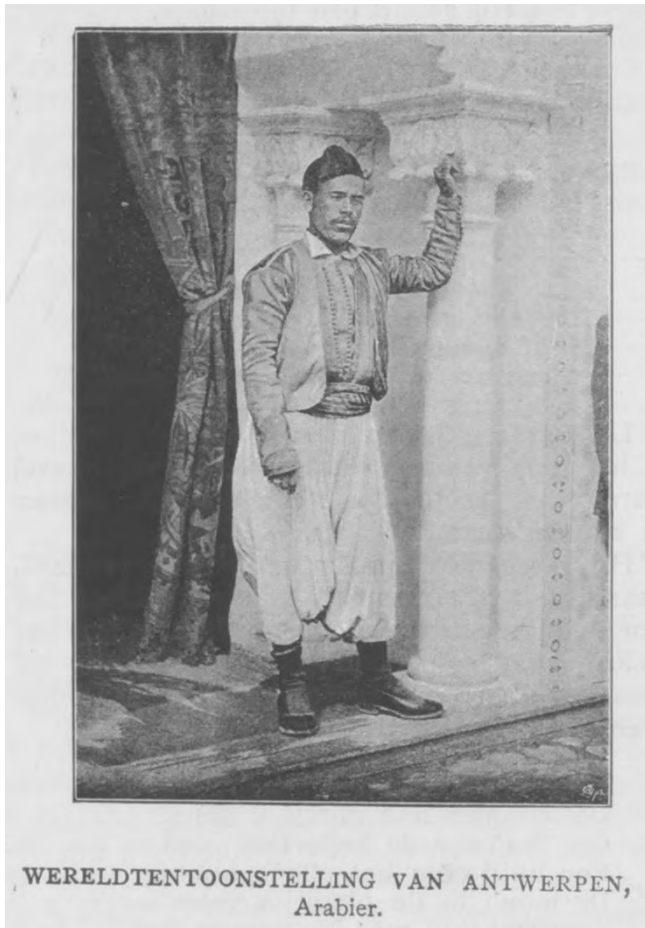
Figuur 53: 'Tentoonstelling van Parijs. — In eene Arabische tent', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 53 (vervolg): 'Tentoonstelling van Parijs. — Eene leger van zwervende volkstammen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 54: 'De Kaïrostraat in de tentoonstelling van Parijs. — De uittocht der ezeldrijvers', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 13 (1889-1890).

Figuur 55: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen, Arabier', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 11, nr. 14 (1894-1895).

2.1.3. De 'Oosterse schoonheid': de vrouw als oriëntalistisch lustobject

Het oriëntalistische discours werd, naast aantrekking en afstoting, ook gekenmerkt door een minstens even hardnekkige trope: het eroticisme.¹²⁰ In de tijdschriften was die erotisering voornamelijk geconcentreerd op de verbeelding van de oosterse vrouw en de voorstelling van het Oosten als een domein van ongetemde sensualiteit en seksuele overvloed. De Algerijnse schrijver en literatuurcriticus Malek Alloula (1937-2015) onderzocht de dynamiek van oriëntalisme en eroticisme uitvoerig in zijn werk *The Colonial Harem* (1986), aan de hand van Franse koloniale postkaarten met daarop foto's van Algerijnse vrouwen. Op basis daarvan onthulde Alloula hoe de beelden geen realistische portretten waren, maar geësceneerde constructies die inspeelden op westerse fantasieën van seksuele overdaad en culturele inferioriteit.¹²¹ De vrouwen werden voornamelijk voorgesteld als passieve lustobjecten, gevangen in een beeldtaal die hen beroofde van agency, in een context van koloniale overheersing: “[p]ossession of Arab women came to serve as a surrogate for and means to the political and military conquest of the Arab world”.¹²²

In de Belgische geïllustreerde tijdschriften werden representaties van vrouwen veeleer gekaderd binnen een ideologische tegenstelling tussen de zogenaamde kuise en geciviliseerde christelijke vrouw, en haar geseksualiseerde, onderworpen tegenbeeld uit de Oriënt. In tegenstelling tot de eerdere representaties van (voornamelijk) mannelijke Arabieren, werden zij vaker weergegeven in portretten, die hun fysieke aantrekkelijkheid uitvergrooten. De nadruk lag op uiterlijke kenmerken: het “fijn besneden gelaat”, de “groote donkere oogen” en “de weelderige haarlokken” maakten dat, “zelfs naar Europeesche begrippen” er “opmerkelijke schoonheden worden aangetroffen” in de Oriënt (Fig. 57).¹²³ Toch werd die aantrekkelijkheid meteen overschaduwd door een discursieve veroordeling tot inferioriteit.

Noord-Afrikaanse moslimvrouwen, “of liever slavinnen”, moesten voor de Europese vrouw, “die zo dikwerf beklagd wordt, omdat zij volgens [...] sommigen in hare rechten wordt bekort”, een voorbeeld zijn van een werkelijk lijdzaam leven, waarvan zij er “toch wel niet aan denken, hare natuurgenooten in Afrika te benijden” (Fig. 58).¹²⁴ Een gravure van een “jong, frisch, levenslustig circassisch meisje” beschreef hoe ook zij, ondanks haar schoonheid, “als slavin [...] dient” (Fig. 58, 60).¹²⁵ Volgens de “christene denkbeelden” zou de westerse vrouw “met christelijke gevoelens” zelfs, liever dan haar leven te lijden, “den dood verkiezen”.¹²⁶ Het islamitische geloof trof schuld voor die afkeer, door het

¹²⁰ Said, *Orientalism*, 6, 180-185; Naji Oueijan, ‘Sexualizing the Orient’, *Essays in Romanticism* 14, nr. 1 (2006): 7-25.

¹²¹ Malek Alloula, Myrna Godzich en Wlad Godzich, ‘The Colonial Harem’, *Theory and History of Literature* 21 (1986): 3-126.

¹²² Alloula, ‘The Colonial Harem’, xv, 3-4, 15, 18, 44.

¹²³ ‘Een jonge Kabylische schoone’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 16 (DBNL, 1901-1902): 128; ‘Edelvrouw uit Marokko’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (DBNL, 1897-1898): 383; ‘Eene Oostersche vrouw’, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 24 (DBNL, 1874-1875): 186.

¹²⁴ ‘Arabieren op reis’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 31 (DBNL, 1883-1884): 242.

¹²⁵ ‘Eene Oostersche vrouw’, *De Belgische Illustratie*, 186.

¹²⁶ ‘Eene Oostersche vrouw’, 186.

fenomeen van de “veelwijverij” en de harem, die de vrouw herleidde tot “niet veel meer dan eene slavin” of “dienaressen” voor haar man.¹²⁷ De polygamie fungeerde als kernsymbool van morele decadentie, dat enkel in samenlevingen voorkwam die de “Koran als de grondslag van eene goed ingerichte maatschappij” beschouwden, wat ervoor zorgde dat ze volledig afgescheiden “van de westersche beschaving” raakten.¹²⁸ Ook de vrouwelijke schoonheid, haar “opschik en prachtigen tooi”, dienden “alleen om het oog van den man te behagen” (Fig. 59).¹²⁹ Opnieuw was de “oostersche vrouw [...] in weerwil van de pracht welke zij kan ten toon spreiden, een ellendig wezen, dat zoo ver beneden de Kristelijke vrouw staat als het met reden begaafd schepsel boven het dier”.¹³⁰ De “verderfelijken invloed” van de islam had de vrouw systematisch “tot den onwaardigsten toestand verlaagd”, maar in Marokko vormde het sultanaat een “gunstige uitzondering”, want daar “vergenoegen” zowel “Arabieren als Berbers zich meestal met één vrouw”, en werd de vrouw “met beter oogen aangezien”.¹³¹ In het geval van de Turkmene, een Turks volk uit Centraal- en Voor-Azië, werd de vrouw een onderdeel van het gewelddadigheidsdiscours, en namen zij “een werkzaam aandeel” in “roof en diefstal, [...] plunderen, en [...] slavernij” (Fig. 61).¹³² Doorheen zulke voorbeelden klinkt steeds dezelfde ondertoon; de Oriëntaalse vrouw stond steeds in de schaduw van haar man, of moest de toestand van Europese vrouwen idealiseren. Haar ‘inferieure’ levenswijze werd bovendien toegeschreven aan een moreel faillissement van de islamitische samenleving.

Figuur 56: ‘Edelvrouw uit Marokko, naar de schilderij van G. Croegaert’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (1897-1898).

Figuur 57: ‘Een jonge Kabylische schoone, naar de schilderij van Mevr. Lucas Robiquet’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 16 (1901-1902).

¹²⁷ ‘Eene Turksche vrouw’, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 22 (DBNL, 1878-1879): 170.

¹²⁸ ‘Eene Turksche vrouw’, *De Belgische Illustratie*, 170.

¹²⁹ ‘Eene Turksche vrouw’, 170.

¹³⁰ ‘Eene Turksche vrouw’, 170.

¹³¹ ‘Edelvrouw uit Marokko’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 383

¹³² ‘De Turkomansche vrouw op schildwacht’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 36 (DBNL, 1879-1880): 282.

Figuur 58: 'Eene Oostersche vrouw', Gravure, De Belgische Illustratie 7, nr. 24 (1874-1875).

Figuur 59: 'Eene Turksche vrouw, naar Hugo Salmson', Gravure, De Belgische Illustratie 11, nr. 22 (1878-1879).

Figuur 60: 'Fatma de Algerijnsche', Gravure, De Belgische Illustratie 6, nr. 8 (1873-1874).

Figuur 61: 'Een Turkomansche vrouw op schildwacht', Gravure, De Belgische Illustratie 12, nr. 36 (1879-1880).

2.2. Een discours van macht

Voorbij de verbeelding van het Oosten speelde ook macht een centrale rol in het oriëntalistisch discours. Door de Oriënt systematisch te representeren als vervallen, gevaarlijk en onbeschaafd, boden deze representaties een culturele rechtvaardiging voor imperialistische inmenging.¹³³ De gravures en bijbehorende teksten construeerden zo een ideologisch kader dat koloniale overheersing legitimeerde, en zelfs verhief tot een noodzakelijke, morele plicht van het Westen.¹³⁴ De geïllustreerde tijdschriften appeleerden daarbij vooral naar reeds gekoloniseerde gebieden in Noord-Afrika, zoals Algerije en Tunesië, en naar plaatsen die door hun strategische ligging ter sprake kwamen. In de berichtgeving werd de asymmetrische machtsverhouding tussen het Westen en het Oosten expliciet gemaakt. Europese actoren, zoals ingenieurs, soldaten en kolonisten, verschenen als handhavers van orde, vooruitgang en beschaving, terwijl de lokale bevolking voornamelijk werd afgebeeld als achtergesteld, passief en vijandig.¹³⁵

2.2.1. Orde scheppen in de Oriënt

In de aanloop naar de *Scramble for Africa* vormden grote infrastructuurprojecten in Noord-Afrika, zoals de aanleg van spoorwegen, telegraaflijnen en irrigatiebeheer, een cruciaal houvast voor koloniale expansie.¹³⁶ In die context werd het Suezkanaal, voltooid in 1869 onder leiding van de Franse ingenieur Ferdinand de Lesseps (1805-1894) al snel een strategische spil voor het handelsdrijvend Europa. In de bronnen werd de Lesseps geprezen als de “groote weldoener” en “herschepper van Egypte’s toestand”, visueel ondersteund door beelden die de technische prestaties verhielden (Fig. 62-63).¹³⁷ Een leeg, uitgestrekt woestijnlandschap werd centraal doorkruist door het voltooide kanaal, waarop zich een rokende, Europese stoomboot bevond (Fig. 64).¹³⁸ In de verte zijn enkele kamelen en Arabieren te zien, die de vooruitgang passief lijken te ondergaan. Volgens de tekst “draafden” die bewoners “een groot eind mee naast het schip, schreeuwend om geld of tabak”, of hielpen enkele “zwarte duivels” met het transport van steenkool.¹³⁹ Daarbuiten was er “niet veel bijzonders te zien”.¹⁴⁰ Hoewel het Suezkanaal formeel werd aangelegd met toestemming van de Egyptische kedive, kwam de controle erover snel in

¹³³ Kenneth Pomeranz, ‘Empire & ‘Civilizing’ Missions, Past & Present, *Daedalus* 134, nr. 2 (2005): 34-45, Said, *Orientalism*, 189-191.

¹³⁴ Birgit Schäbler, ‘Civilizing Others: Global Modernity and the Local Boundaries (French, German, Ottoman, Arab) of Savagery’, in *Globalization and the Muslim World. Culture, Religion and Modernity*, onder redactie van Birgit Schäbler en Leif Stenberg (New York: Syracuse University Press, 2004), 3-29; Alex Heraclides en Ada Dialla, ‘Eurocentrism, ‘Civilization’ and the ‘Barbarians’’, in *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*, onder redactie van Alexis Heraclides en Ada Dialla (Manchester: Manchester University Press, 2015), 31-56.

¹³⁵ Leon Carl Brown, ‘The many faces of colonial rule in French North Africa’, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* nr. 13-14 (1973): 171-191.

¹³⁶ Luigi Nuzzo, ‘Rethinking eurocentrism: European legal legacy and Western colonialism’, in *Diritto: storia e comparazione: Nuovi propositi per un binomio antico* 11, onder redactie van Massimo Brutti en Alessandro Somma (Frankfurt am Main: Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, 2018), 359-378.

¹³⁷ ‘Zoetwatersluis te Ismaïlia’, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 7 (DBNL, 1882-1883): 50.

¹³⁸ Diana K. Davis, ‘Desert ‘wastes’ of the Maghreb: desertification narratives in French colonial environmental history of North Africa’, *Cultural Geographies* 11, nr. 4 (2004): 359-387.

¹³⁹ ‘Het kanaal van Suez’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 26 (DBNL, 1899-1900): 203-206.

¹⁴⁰ ‘Het kanaal van Suez’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 203-206.

Europese handen terecht. Egypte verkocht wegens schulden haar aandelen in 1875 aan Groot-Brittannië; de eerste dominosteen in een reeks gebeurtenissen die zou leiden tot een Britse dominantie in de regio en de uiteindelijke militaire bezetting in 1882.¹⁴¹ Het kanaal werd zo niet enkel een handelsroute, maar een belangrijk geopolitiek instrument voor de Britse toegang tot India, de kroonkolonie van het rijk. De aanwezigheid van het kanaal legitimeerde bovendien lange tijd de Britse aanwezigheid in Egypte onder het mom van stabiliteit en bescherming van de wereldhandel.

Parallel daaraan breidde ook Frankrijk haar koloniale macht verder uit met de bezetting van Algerije reeds in 1830 en Tunesië in 1881. Ook daar werd de ingevoerde infrastructuur, zoals spoorwegen, havens en militaire wachtposten, voorgesteld als instrumenten van ‘beschaving’ en vooruitgang, die in werkelijkheid het koloniale gezag versterkten en de gebieden economisch uitbuitten.¹⁴² De Franse bezetting werd gecrediteerd met het onmiddellijke opbeuren van Noord-Afrika “uit haar diep verval”, en het bieden van bescherming tegen “strooperijen der Marokkanen”.¹⁴³ Sterker nog: “[i]n korten tijd hadden de Franschen van de arabische eene half europeesche stad gemaakt”, wat uitdrukkelijk synoniem moest staan aan verbetering, maar tegelijkertijd toch nog een ‘achterstand’ benadrukte.¹⁴⁴ De transformatie was immers maar ‘half’.

Noord-Afrika werd opgevoerd als het podium waarop Europese grootsheid zich tentoonstelde, maar vervulde zelf geen belangrijke rol. Die interpretatie is representatief voor de iconografie en het discours in Belgische tijdschriften. De noordelijke “uithoek van Afrika” werd afgebeeld en beschreven als een lege “woestenij”, waar de Europeaan zich een weg tussen “het zwarte, bruine en blanke schorriemorrie” moest banen.¹⁴⁵ Meer dan “geel zand” en “dorre vlakten” was er niet te zien, en de zichtbaarheid van de lokale bevolking werd gereduceerd tot enkele “zwarte kerels” en “lastige bruine handelsagenten”.¹⁴⁶ De Europese infrastructuur, zoals georganiseerde “wachtposten met seinpalen, groepjes huizen en boomen” werden dan weer positief ingebed, en vormden een “aangenaam” contrast “tegen de kale omgeving”.¹⁴⁷ Dat contrast werd met twee foto’s, naast elkaar gepubliceerd, visueel gemaakt; figuur 63 toont een karavaan van kamelen die met traditionele transportmethoden op kleine boten worden geladen. Figuur 64 is het ‘gemoderniseerde’ tegenbeeld daarvan, en toont de havenstad Port Said, die in 1859 met de opbouw van het Suezkanaal werd gesticht. Imposante westerse schepen en Europese architectuur botsen met het verouderde en ‘simplistische’ beeld van transport. Die dichotomie gaf

¹⁴¹ Hubert Bonin, *History of the Suez Canal Company, 1858-1960: Between Controversy and Utility* (Genève: Librairie Droz, 2010), 135-140.

¹⁴² Philip C. Naylor, *France and Algeria. A History of Decolonization and Transformation* (Florida: University Press of Florida, 2000), 5-23.

¹⁴³ ‘Eene Algerijnsche Khan’, *De Belgische Illustratie*, 389.

¹⁴⁴ ‘Eene Algerijnsche Khan’, 389.

¹⁴⁵ ‘Het kanaal van Suez’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 203-206.

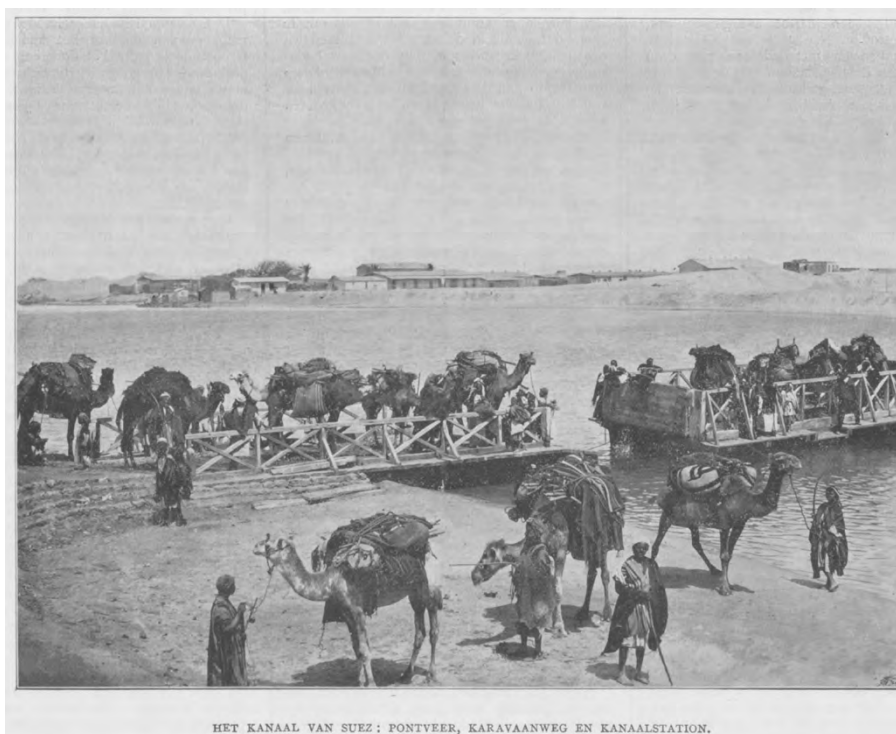
¹⁴⁶ ‘Het kanaal van Suez’, 203-206; ‘De Nijl en zijn overstromingen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 49 (DBNL, 1899-1900): 390.

¹⁴⁷ ‘Het kanaal van Suez’, 203-206; ‘Van Den Haag naar Batavia, door J.F. Quant. II’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 33 (DBNL, 1900-1901): 257, 260.

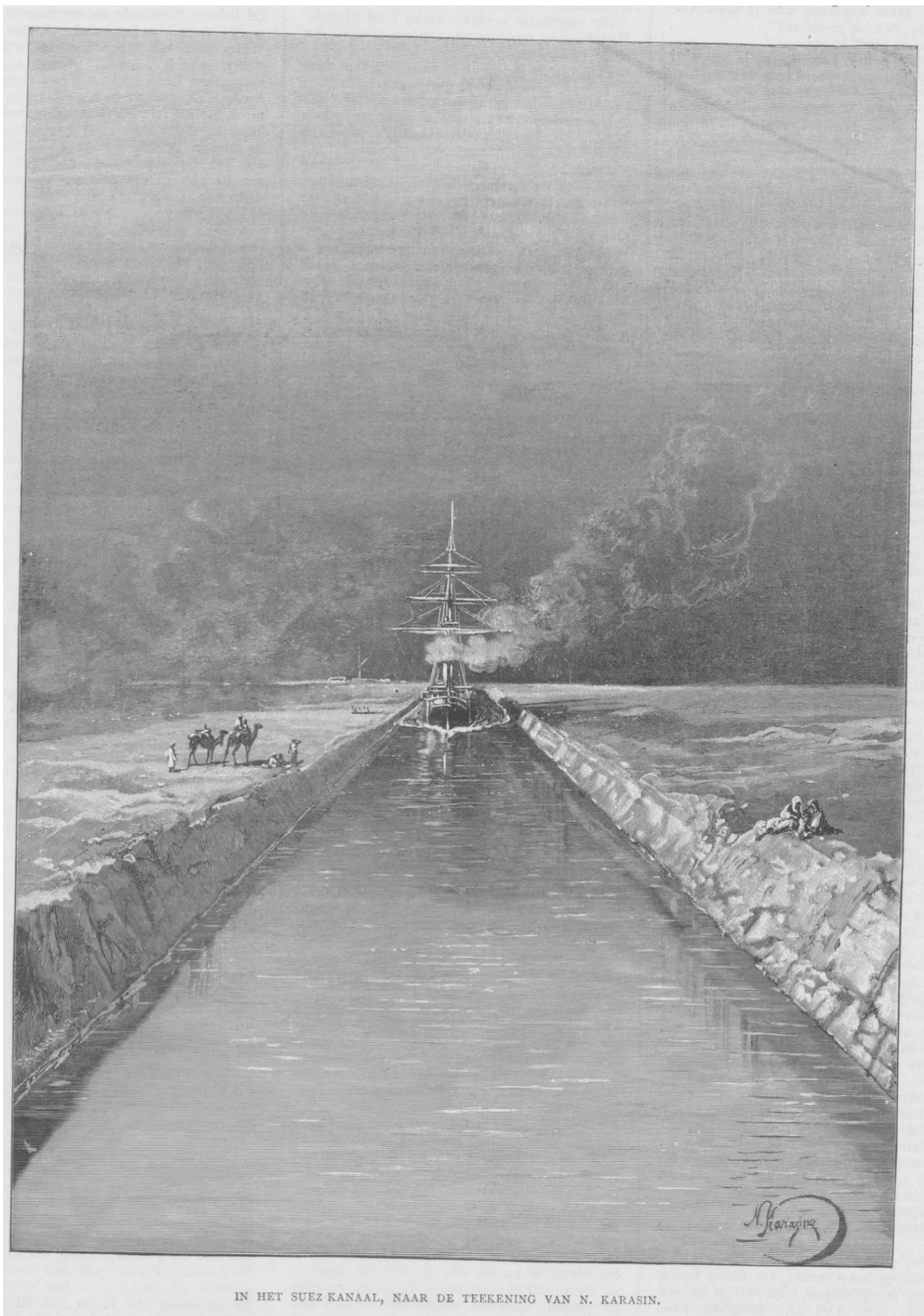
impliciet vorm aan een machts hiërarchie, waarin westerse mogendheden orde en ‘beschaving’ opdrongen op een land dat ‘onproductief’, ‘leeg’ en ‘onbeschaafd’ werd geacht zonder die ingreep. In die redenering klinkt dezelfde duale redenering door die ook de verbeelding op het oriëntaalse landschap – puur en exotisch enerzijds, leeg en primitief anderzijds – vormde.

Figuur 62: ‘De haven van Port Said, tevens ingang van het kanaal van Suez. (In de haven een Spaansch eskader tijdens den oorlog van 1898)’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 33 (1900-1901).

Figuur 63: ‘Het kanaal van Suez: pontveer, karavaansweg en kanaalstation’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 33 (1900-1901).

IN HET SUEZ KANAAL, NAAR DE TEEKENING VAN N. KARASIN.

Figuur 64: 'In het Suez kanaal, naar de tekening van N. Karasin', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 26 (1889-1900).

2.2.2. Paradox van het zuiver 'Oostersch' karakter

Merkwaardig in de oriëntalistische beeldvorming was echter de fundamentele tegenstrijdigheid die zich manifesteerde in de beoordeling van modernisering in de Oriënt. Enerzijds telde vooruitgang in het negentiende-eeuwse Westen als een belangrijke maatstaf van beschaving, die ook in achtergestelde, gekoloniseerde landen moest worden opgelegd. Anderzijds werd diezelfde modernisering voorgesteld als een bedreiging voor het zogenaamde 'zuivere' en 'authentieke' oosterse 'karakter'.¹⁴⁸ Zichtbare implementaties van nieuwe technologische infrastructuur of Europese architectuur vormden zo een inbreuk op de westerse verbeelding van de Oriënt, als een soort 'culturele besmetting' die had geleid tot degeneratie. Vooral historische en religieuze plaatsen werden door culturele hybriditeit 'aangetast'. De Europese reiziger "die nog iets van het klassieke Egypte" wilde zien moest zich bijvoorbeeld al "haasten", want "de begoocheling" was door modernisering "grootendeels verloren" gegaan.¹⁴⁹ De piramides "waarop veertig eeuwen neêrzien" hadden plots "iets ontgoochelends", door de "dampende boot of suisende locomotief" die erlangs stoomden.¹⁵⁰ Monumenten waren vervangen door "fabrieken", waardoor Egypte uitdrukkelijk haar "eerbiedwaardige herinneringen uit de grijze oudheid" verloor "naarmate de nieuwe beschaving het land" binnendrong.¹⁵¹

Die ambivalente houding op modernisering wijst op een soort ideologisch 'ongemak': de wens om de Oriënt te beschaven (lees: te koloniseren) botste met het verlangen om de Oriënt in haar vermeende temporele achterstand te houden. Een Oosten dat zich van haar vermeende primitieve en onbeschaafde toestand zou loskoppelen, ontnam het Westen van een cruciaal legitimatiemiddel van kolonialisme. De noodzaak tot beschaving, waarop het imperiale project steunde, veronderstelt immers een partij dat die beschaving ontbeerde. Op die manier raakten beide werelden verweekeld in een complexe tijdsstructuur, waarin het Westen een dynamische en vooruitstrevende redder was van een eeuwig hulpbehoevend Oosten. De Oriënt moest wel achtergesteld blijven, om de westerse interventie van redenen (en legitimatie) te blijven voorzien.

In de hoofdstad Caïro konden bezoekers uit het Westen bijvoorbeeld enkel nog "eene zuivere voorstelling" van "een oostersche stad" vinden in wijken "die voor de europeesche beschaving" waren gesloten, en die hun "oorspronkelijk karakter ongeschonden" hadden bewaard.¹⁵² Ook de "aanzienlijke en zeer oude stad" Alexandrië had "eigenlijk geen karakter van oudheid meer", met aan de oorzaak, nogmaals, "de toevloed van Europeanen" die "haar [...] in eene europeesche stad" had veranderd (Fig.

¹⁴⁸ Ruth B. Phillips, 'Why Not Tourist Art? Significant Silences in Native American Museum Representations', in *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*, onder redactie van Gyan Prakash (New Jersey: Princeton University Press, 1995), 98-126.

¹⁴⁹ 'Kaïro', *De Belgische Illustratie* 10, nr. 28 (DBNL, 1877-1878): 218.

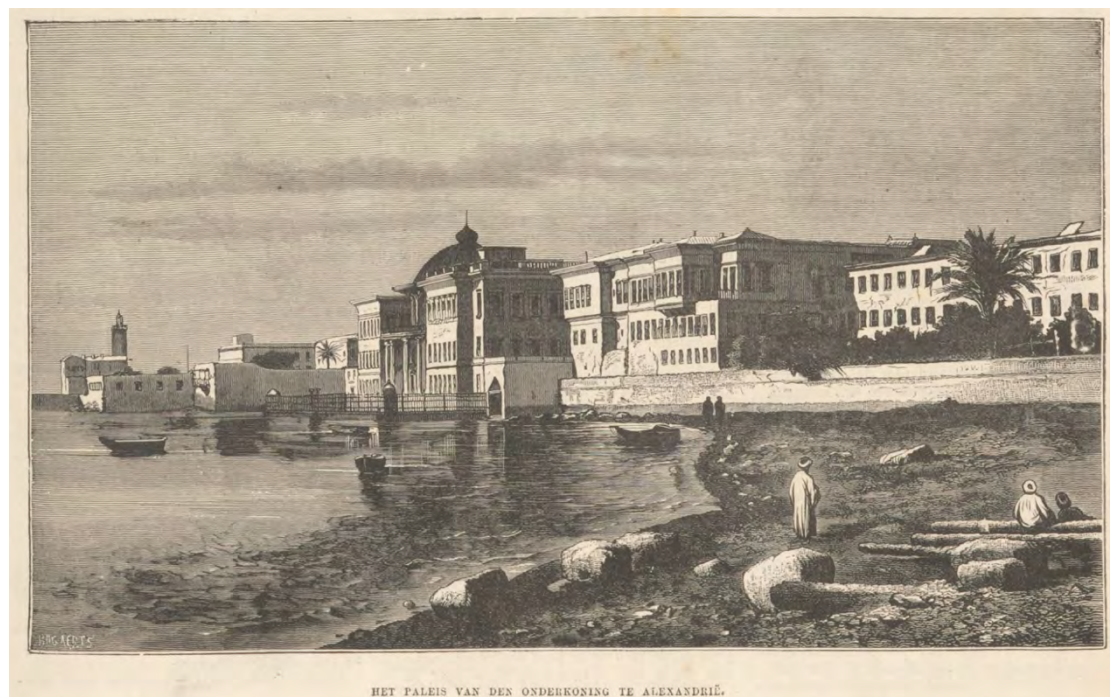
¹⁵⁰ 'Kaïro', *De Belgische Illustratie*, 218.

¹⁵¹ 'Kaïro', 218.

¹⁵² 'Cairo', *De Belgische Illustratie*, 137-138.

65).¹⁵³ Het “Marseille van Egypte” was “noch leelijk, noch schoon”, maar gewoon “zeer ordinair”, en vooral gestript van haar “Oostersche karakter”.¹⁵⁴ In het Midden-Oosten was de aanleg van de eerste spoorlijn tussen Jaffa en Jeruzalem in 1892 opnieuw “een gevolg van de veldwinnende beschaving”, die de Heilige Stad beroofde van haar oorspronkelijke karakter (Fig. 66).¹⁵⁵ Voor “den vromen Christen” was het zelfs “iets profaans” om “den door Christus geheiligden grond door stoomros ontwijd te zien”.¹⁵⁶ Daarbij verloor ook Palestina “een gedeelte van zijn eigenaardige poëzie”, door het “koud proza” van de spoorlijn die “al de illusies van den pelgrim verstoort”.¹⁵⁷ Dat het Oosten kon deelnemen aan het commerciële aspect van de modernisering versterkte de afkeer nog meer. “Geld verdienen” was “het eenige wachtwoord geworden”, en winsten zouden door reizende “Amerikanen en Engelschen [...] die van Jaffa naar Jerusalem stoomen” hoog oplopen.¹⁵⁸

De modernisering van de regio werd dus niet enkel geïnterpreteerd als een vooruitgang, ze vormde ook een symbolische inbreuk op het romantische beeld dat de westerling had van de Oriënt. Zodra de Oriënt uit die verbeelding trad of deelnam aan commercialisering, net door zichtbaar te moderniseren, leek dat onmiddellijk te botsen met westerse verwachtingspatronen, die het Oosten in statische, tijdloze termen had gedefinieerd. Verhalen van wederzijdse beïnvloeding of culturele hybriditeit verstoorde bijgevolg het koloniale narratief, waarin de culturele ‘anderen’ grotendeels getypeerd werd door al wat het Verlichte Westen niet was: primitief, onbeschaafd en exotisch.

Figuur 65: ‘Het paleis van den onderkoning te Alexandrië’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 3 (1882-1883).

¹⁵³ ‘De moskee van Saïd-Pacha en het paleis van den onderkoning te Alexandrië’, *De Belgische Illustratie*, 19.

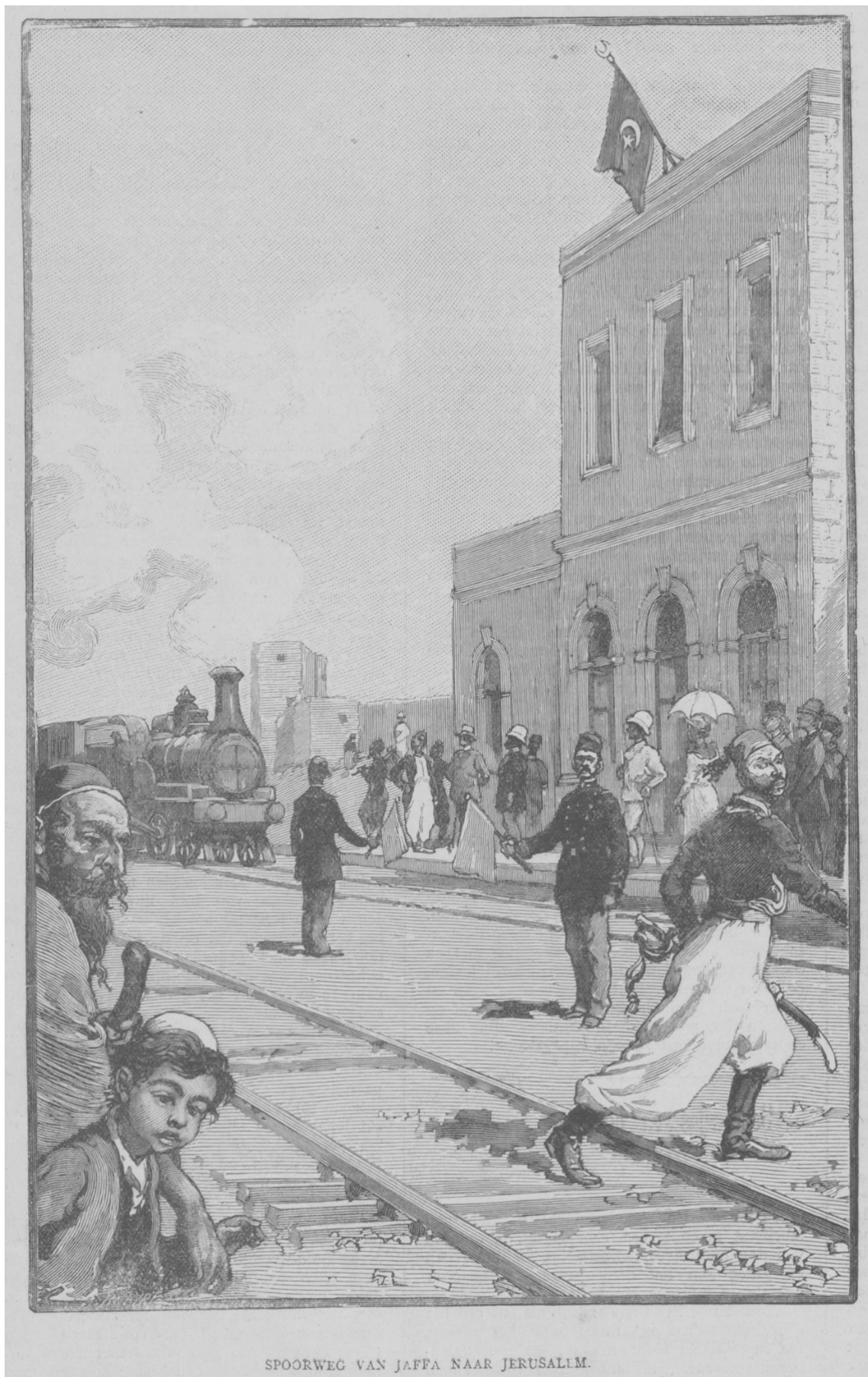
¹⁵⁴ ‘De moskee van Saïd-Pacha en het paleis van den onderkoning te Alexandrië’, 19.

¹⁵⁵ ‘De spoorweg van Jaffa naar Jerusalem’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 16 (DBNL: 1897-1898): 128.

¹⁵⁶ ‘De spoorweg van Jaffa naar Jerusalem’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 128.

¹⁵⁷ ‘De spoorweg van Jaffa naar Jerusalem’, 128.

¹⁵⁸ ‘De spoorweg van Jaffa naar Jerusalem’, 128.

Figuur 66: 'Spoorweg van Jaffa naar Jerusalem', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 16 (1897-1898).

2.2.3. De Sjah, vriend van Europa

Hoewel modernisering in de Oriënt doorgaans werd geassocieerd met verlies aan authenticiteit, werd ze in sommige opzichten wel optimistisch beoordeeld. Notabele personen uit de Oriënt zelf, die een goede verstandhouding hadden met Europese mogendheden en openlijk sympathiseerden met Europese waarden, vormden bijvoorbeeld uitzondering. De toenmalige sjah van Perzië, Naser ed-Din Kadjar (1831-1896) was daar een typevoorbeeld van. Hij werd erkend voor zijn openheid ten opzichte van het Westen, omdat hij expliciet bewondering voor Europa uitsprak en zijn hervormingen inpaste in een kader van westerse normativiteit.¹⁵⁹ Zo werd hij niet gevierd als autonome leider van een moderniserend rijk, maar als een oosterse vorst die de westerse superioriteit erkende en belichaamde:

“[h]ij verstaat verscheidene Europeesche talen, leest in zijne hoofdstad verschillende Europeesche bladen [...] en legt er vooral op toe om zijn land meer en meer te doen deelen in de voorrechten der Westersche beschaving, die hij op zijne beide Europeesche reizen heeft leeren kennen en waardeeren”.¹⁶⁰

In die zin fungeerde hij als een belichaamd voorbeeld van hybriditeit. De sjah was een man die zich tussen twee werelden roerde, maar nooit volledig tot de Westerse orde kon toetreden, noch als volwaardige gelijke werd geaccepteerd. Assimilatie werd tijdelijk toegejuicht, maar bleef ondergeschikt aan een binaire logica van overheersing, waarbij culturele vermenging niet echt werd getolereerd, maar eerder werd ingepast in het verhaal van westerse hegemonie. Toch gold de sjah, in tegenstelling tot de bredere representatie van modernisering in de Oriënt, wel als positief toonbeeld van assimilatie in het Oosten. Zijn moderniseringsdrang werd voorgesteld als een product van zijn Europese scholing; hij had immers “veel partij [...] getrokken van de lessen [...] van de Fransche polytechnische school”.¹⁶¹

De lof bleef echter sterk verbonden aan zijn waardering voor Europa: zijn karakter werd herleid tot zijn affiniteit met westerse cultuur, en zijn bereidheid om uit die cultuur inspiratie te putten.¹⁶² In 1889 bezocht hij de ijzergieterij van Cockerill in Seraing, in het bijzijn van Leopold II, met het oog op de bevordering van de Belgische nijverheid (Fig. 70). Daar toonde de sjah “veel belangstelling”, en leek hij “in de hoogste mate verwonderd over hetgeen hij zag”.¹⁶³ Als politiek figuur werd de sjah gerespecteerd, maar vooral binnen ideologische grenzen, waarin bewondering voor het Westen als een der hoogste deugden gold. Hij moest dienen als levend bewijs van een door het Westen verlichte,

¹⁵⁹ Garabet K. Moumdjian, *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896* (Berkeley: University of California Press, 1997), 92-108; David Motadel, ‘The German Other: Nasir al-Din Shah’s Perceptions of Difference and Gender during his Visits to Germany, 1873-89’, *Iranian Studies* 44, nr. 4 (2011): 563-579.

¹⁶⁰ ‘De Schah van Perzië en zijne Staten’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5, nr. 49 (DBNL, 1888-1889): 385-387.

¹⁶¹ ‘Sjah Nasr Eddin van Perzië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 6 (DBNL, 1896-1897): 47-48.

¹⁶² Afshin Marashi, *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940* (Seattle: University of Washington Press, 2008), 49-85.

¹⁶³ ‘De Sjah van Perzië in de ijzergieterij Cockerill te Seraing’, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 46 (EHC, 1888-1889): 371.

oosterse vorst; iemand die “zeer veel van de Europeanen” hield en “aangenaam in [zijn] manieren” was.¹⁶⁴ De portretgravures en -foto's presenteren hem doorgans als een keurige, statige figuur in uniform, als teken van zijn aansluiting bij ‘beschaafde’ normen (Fig. 68-69). Vooral zijn gedecoreerde fez (hoofddekse) en lange, donkere snor onderscheidden hem visueel van westerse kledingdracht. In de gravure waarop hij een bezoek brengt aan de Cockerell-fabriek, werd hij expliciet in een scene van bewondering voor industriële moderniteit geplaatst. De sjah verschijnt daarin dus niet als autonome machthebber, maar als een toeschouwer van Europese vooruitgang: verwonderd, lerend, bijna onderdanig.

Dit werd nog sterker uitvergroot in een politieke cartoon, waarin de sjah zich bevindt tussen een leeuw (Engeland) en een beer (Rusland), met het onderschrift: “Ik zou wel willen weten welke van de twee ik verkiezen moet” (Fig. 67).¹⁶⁵ De spotprent benadrukte zijn ambiguïteit en politieke afhankelijkheid aan het Westen. Hoewel hij eerder in beeld kwam als politiek subject met keuzemacht, reduceerde de karikaturale stijl hem ook tot een verleidelijke speelbal tussen grootmachten. Het visuele discours weerspiegelt hier de eerder aangehaalde hybriditeit: de sjah wordt weergegeven als iemand die weliswaar tussen Oost en West laveert, maar nooit volledig serieus genomen lijkt te worden als een gelijkwaardige actor. De sjah, als ‘vriend’ van Europa, kon als ‘gemoderniseerd’ leider gelegitimeerd worden, maar dan wel met de goedkeuring en onder het toeziend oog van het Westen.¹⁶⁶

Figuur 67: ‘Het feest van den Shah’, Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 53 (1888-1889).

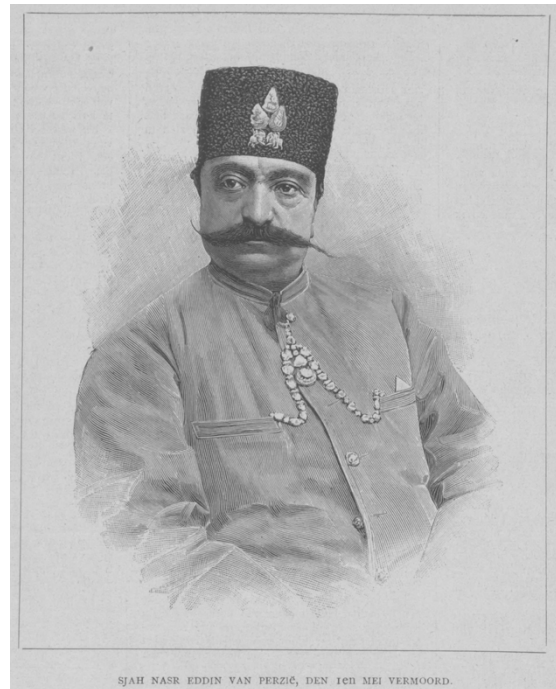
¹⁶⁴ ‘Nassr-Ed-Din, Sjah van Perzië’, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (EHC, 1888-1889): 322; ‘De Schah van Perzië en Zijne Staten’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 47-48.

¹⁶⁵ ‘Het feest van den Shah’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 53 (EHC: 1888-1889): 634.

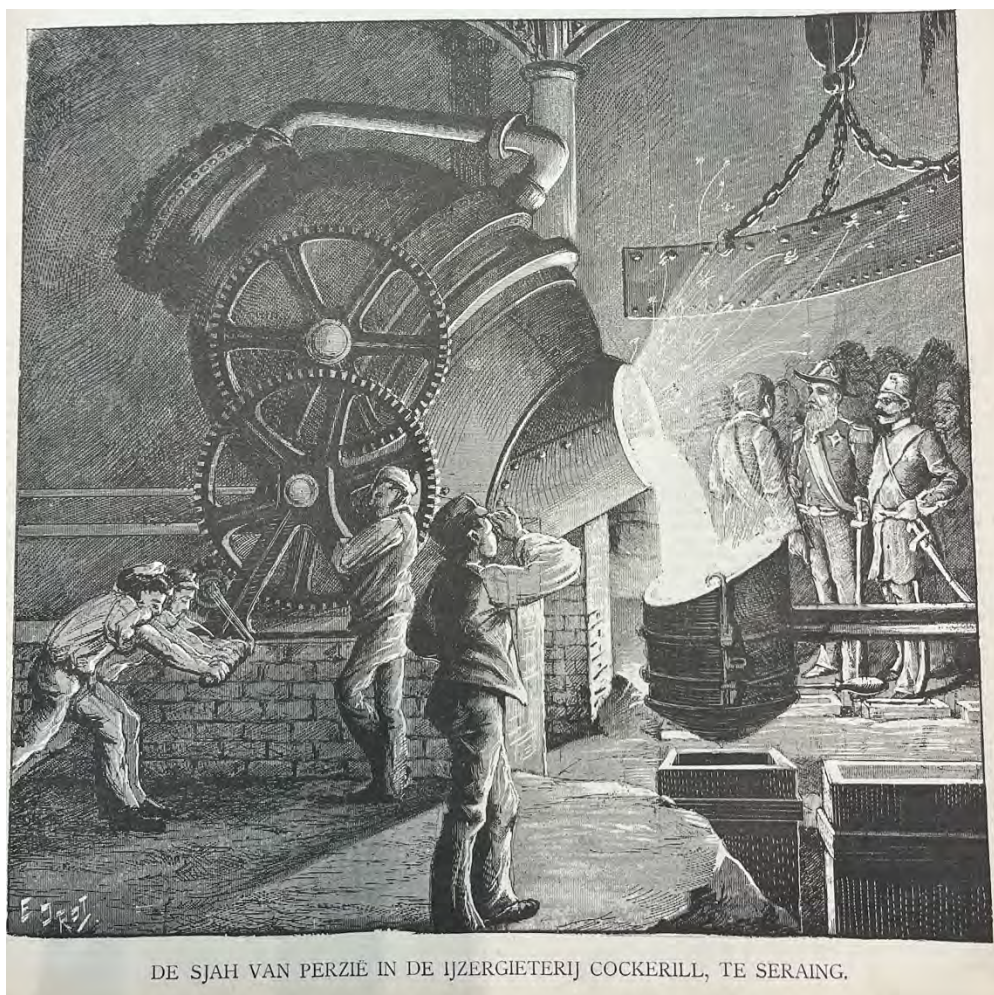
¹⁶⁶ Kristof D’hulster, ‘The Sojourn of Nasir al-Din Shah Qajar in Belgium from 13 to 18 June 1873: Fait Divers or Milestone in Persian History and Persian-Belgian Relations?’, in *Silk Road Studies* 8, onder redactie van Alois van Tongerlo (Turnhout: Brepols Publishers n.v., 2003), 49-66.

Figuur 68: 'Nassr-Ed-Din, Sjah van Perzie', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (1888-1889).

Figuur 69: 'Sjah Nasr Eddin van Perzië, den Ien mei vermoord', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 6 (1896-1897).

Figuur 70: 'De sjah van Perzië in de ijzergieterij Cockerill, te Seraing', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 46 (1888-1889).

2.3. Een historische fantasie

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk reeds aangehaald, kunnen oriëntalistische beelden op basis van drie centrale factoren worden ingedeeld. Met de structuur van verbeelding en het discours van macht achter de rug blijft enkel de inzet van historische fantasieën over. Die romantische fantasie oversteeg loutere esthetiek, en diende als een krachtig ideologisch en nationaliserend middel om het islamitische Oosten de vijandsrol op te leggen in een religieuze strijd waarvan het zaadje eeuwenlang geleden werd gezaaid. Die strijd was bovendien de rode draad doorheen de twee grote narratieven die samen de historische fantasie vormgaven. Eerst en vooral waren er de grote historische verhalen, waarin vooral Turken en Moren het onderspit delfden. Vooral het roemrijk kruistochtverleden vond bijzondere weerklank in de Belgische tijdschriften; daarin vormde de Oriënt het bedreigende bolwerk dat het christendom moest verslaan.¹⁶⁷ In de bronnen sloten “de Vlamingen” zelfs aan in de lijst van “geestdriftigste kruisvaarders”, naast de “Franschen [...], de Lotharingers, de Napolitanen en Sicilianen”.¹⁶⁸ Ten tweede kwamen ook enkele Bijbelse verhalen aan bod, die de oosterse vijandigheid een invloedrijke religieuze ondertoon gaven.

2.3.1. Heldentijd des Kristendoms

Om een heroïsch zelfbeeld van het Westen te construeren, putte de Belgische geïllustreerde tijdschriften gretig inspiratie uit het Europese historische repertoire. Ontmoetingen, maar vooral botsingen, tussen Oost en West fungeerden als ideologische ankerpunten, die de onvergankelijkheid van het oosters vijandschap moest aantonen. Door de selectieve omgang met het verleden kregen historische gebeurtenissen ook een exemplaire waarde, waarin westerse mogendheden steeds aan het langste eind trokken. Vooral de Middeleeuwen spraken tot de verbeelding, gedreven door een combinatie van nationalistische, katholieke en esthetische motieven.¹⁶⁹ Met de opkomst van de industriële revolutie en de daaruit voortvloeiende maatschappelijke onrust vonden velen troost in een geïdealiseerd, romantisch heldenverleden.¹⁷⁰ Dat verleden was ook een belangrijk houvast voor jonge natiestaten, op zoek naar de wortels van een eigen culturele en nationale identiteit in de geschiedenis.¹⁷¹ De opkomende Belgische historiografie sloot naadloos aan bij die behoefte, en voedde de collectieve verbeelding met nationale heldenverhalen, historische continuïteit en een moreel overwicht op de vermeende 'barbaarse' ander.

¹⁶⁷ Stefan Berger, ‘Crusading Histories and European National Narratives — A Commentary in Modern Crusade Historiography’, *European Receptions of the Crusades in the Nineteenth Century. Franco-German Perspectives International Workshop – Research Group ‘Myths of the Crusades’*, Eckert. Dossiers 4 (2011): 1-12.

¹⁶⁸ ‘De Kruistochten’, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 20 (DBNL, 1878-1879): 154.

¹⁶⁹ Jo Tollebeek, ‘An Era of Grandeur. The Middle Ages in Belgian National Historiography’, in *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*, onder redactie van Robert J. W. Evans en Guy P. Marchal (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 113-135.

¹⁷⁰ Peter Fritzsche, ‘The Melancholy of History: Disenchantment and the Possibility of Narrative after the French Revolution’, *Free Access to the Past: Romanticism, Cultural Heritage and the Nation* 2, nr. 1 (2010): 1-19.

¹⁷¹ Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973), 43-45, 135-163; Peter Burke, ‘History, Myth, and Fiction: Doubts and Debates’, *The Oxford History of Historical Writing* 3 (2012): 261-281.

Het diplomatiek contact tussen de Frankische keizer Karel de Grote (c. 748-814) en de Abbassiedische kalief Haroen ar-Rashid (c. 766-809) werd bijvoorbeeld voorgesteld als een vreedzame, maar asymmetrische ontmoeting tussen twee wereldrijken. De gravure stelde “treffend schoon [...] het oogenblik der ontvangst door keizer Karel” voor, die verheven op zijn troon en met “kalm-fier gelaat” toekeek hoe enkele “Muzelmannen de kostbare gaven des kaliefs uitstallen” (Fig. 71).¹⁷² De “keur van geschenken” benadrukte niet enkel de rijkdom van de kalief; het stond symbool voor diens bewondering voor zijn westerse tijdgenoot, die in de tijdschriften een moreel en politiek middelpunt vormde.¹⁷³ Toch werden de twee hoofdfiguren niet op gelijke voet beoordeeld. Karel de Grote belichaamde “het ideaal van ridderlijkheid en vorstenfierheid”, en werd door Belgisch historicus Jules de Saint Genois (1813-1867) zelfs aan België toegeschreven, als een lid van een grootse middeleeuwse drievuldigheid naast Keizer Karel V (1500-1558) en Godfried van Bouillon (c. 1060-1100).¹⁷⁴ Haroen ar-Rashid daarentegen was slechts “de man die zich den afgod van zijn volk had weten te maken”, en wiens glorie overschaduwde werd door zijn “hartstochtelijk wantrouwen”.¹⁷⁵

Ook in een andere gravure is te zien hoe een westerse troonhouder, ditmaal keizer Frederik II (1194-1250), een oosters gezantschap ontvangt (Fig. 72). Opnieuw werd de sultan onderworpen aan de westerse hegemonie en ingeschakeld in een context van imperiale grandeur, waarbij oosterse gezanten ten tonele verschenen als ondergeschikten die de “schatting van hulde en eerbied” kwamen neerleggen aan de voeten van de keizer.¹⁷⁶ Hoewel hij zich “met de pracht van het Oosten” omringde, fungeerde die esthetische schoonheid niet als een teken van gelijkwaardigheid, maar eerder als illustratie van de culturele superioriteit en selectieve toe-eigening van oosterse elementen onder de kroon van het Heilige Roomse Rijk.¹⁷⁷ In dit soort gravures werd de Oriënt vooral gereduceerd tot een decoratieve parel die de vitrinekasten van beeldrijke Europese figuren moest aanvullen.

Die visuele narratieven dienden niet alleen om de macht van individuele vorsten te verheerlijken, maar pasten binnen een bredere strategie van nationale geschiedschrijving, waarin de oosterse vijand een noodzakelijke tegenpool vormde. De voorstelling van ‘de andere’ als permanent onderworpen of inferieur, creëerde ruimte voor het Westen om zich historisch te positioneren als moreel superieur. De tijdloosheid van de vijand was cruciaal om ook de eeuwige ‘goedheid’ en legitimiteit van de eigen natie te beklemtonen. Beide polen, de westerse held en de oosterse anitheld, werden in de historische

¹⁷² ‘Haroen al Raschid’s gezantschap voor Karel den Groote’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20, nr. 42 (DBNL, 1903-1904): 337.

¹⁷³ ‘Haroen al Raschid’s gezantschap voor Karel den Groote’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 337.

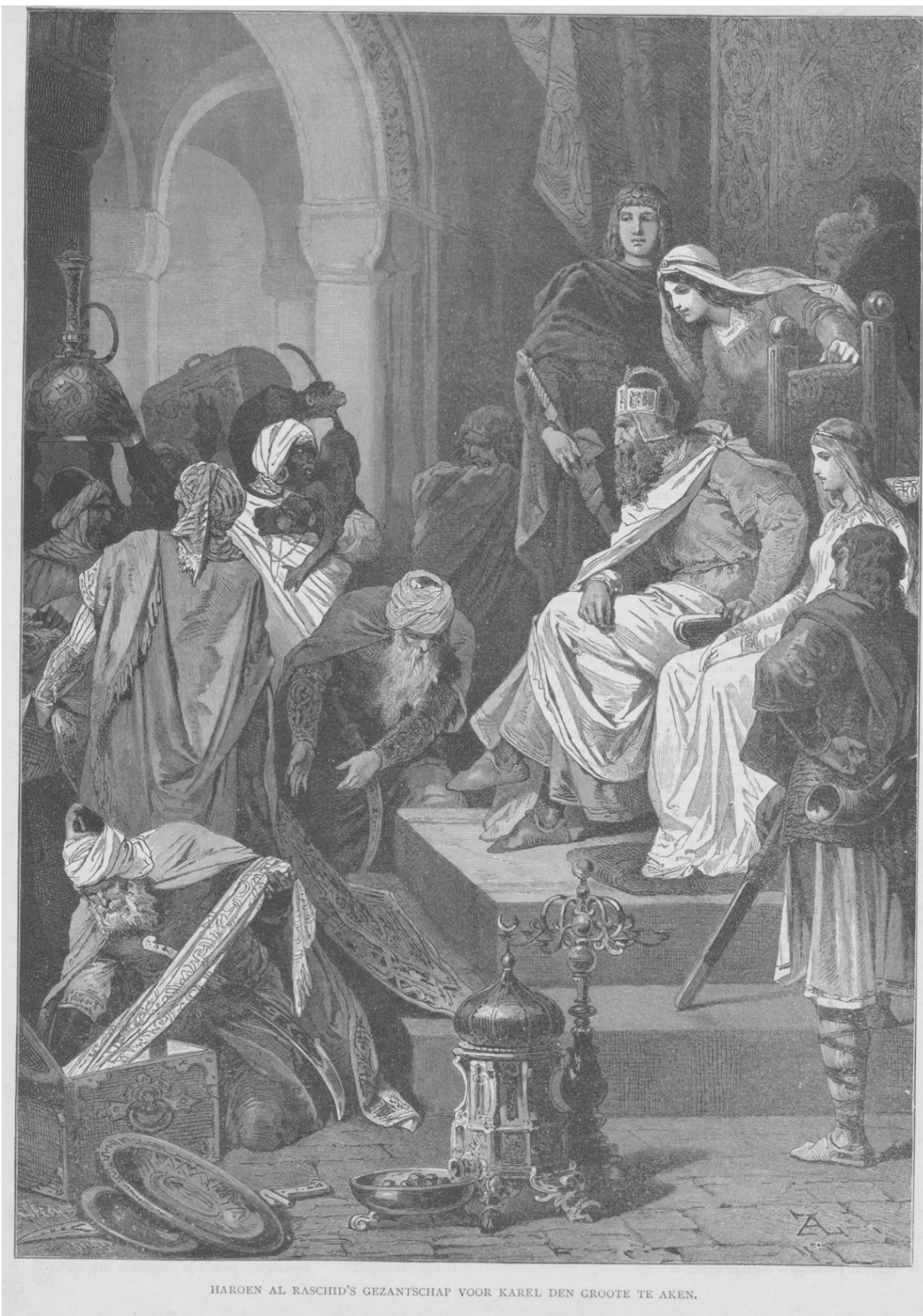
¹⁷⁴ Haroen al Raschid’s gezantschap voor Karel den Groote’, 337; Tom Verschaffel, ‘Belg door inborst, door neiging en door zeden’: Keizer Karel in de negentiende eeuw’, *Handelingen – Koninklijke Zuid-Nederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 54 (2000): 335-355; Tom Verschaffel, ‘De nationale faam van keizer Karel’, *Ons Erfdeel* 42, nr. 5 (1999): 643-653; Jules de Saint Genois, ‘Baudouin de Constantinople’, in *Les Belges Illustres* 1 (Brussel: Panthéon national, 1844), 90-91.

¹⁷⁵ ‘Haroen al Raschid’s gezantschap voor Karel den Groote’, 337.

¹⁷⁶ ‘Keizer Frederik II in Sicilië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (DBNL, 1886-1887): 305-306.

¹⁷⁷ ‘Keizer Frederik II in Sicilië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 305-306.

verbeelding duidelijk verankerd in een schijnbaar universeel, onveranderlijk moreel kader. Alleen was het normatief gewicht asymmetrisch verdeeld: waar het Westen evolueerde, bleef het Oosten gevangen in een repetitieve rol van fanatistische weerstand of passieve onderdanigheid. In die zin speelden zulke vijandbeelden een fundamentele rol in de vorming van nationale historiografieën, waarin de eigen natie pas echt kon floreren in contrast met een externe, blijvende dreiging.

HAROEN AL RASCHID'S GEZANTSCHAP VOOR KAREL DEN GROOTE TE AKEN.

Figuur 71: 'Haroen Al Raschid's gezantschap voor Karel den Groote te Aken', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20, nr. 42 (1903-1904).

Figuur 72: 'Keizer Frederik II ontvangt in zijn paleis van Sicilië een Oostersch gezantschap', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (1886-1887).

Vaker voorkomend waren gravures waarin het Oosten uit haar passieve, decoratieve rol trad, en een actief, existentieel gevaar vormde voor het christelijke Europa. Het sacrale karakter van de heiligverklaarde Franse koning Lodewijk IX (1214-1270) werd benadrukt in een gravure die zijn gevangenneming door “fanatieke Turken” tijdens de Zevende Kruistocht verbeeldde (Fig. 73).¹⁷⁸ De “koning-martelaar” staat in de compositie centraal, geboeid met kettingen en omringd door “zijner zegepralende vijanden”.¹⁷⁹ Ondanks zijn nederlaag daalt zichtbaar het ‘goddelijk licht’ op hem neer, en verdooft “zijn glans [...] het gejubel der Mahomedanen, terwijl hunne spotkreten als zooveel lofzangen zijn”.¹⁸⁰ De bijbehorende tekst wekte vervolgens de indruk dat Lodewijk een “roemrijken dood” vond in “zijn kruistocht tegen de Turken” – historische bronnen zijn het echter eens dat hij overleed aan een scheurbuikepidemie, ongerelateerd aan zijn gevangenschap.¹⁸¹ Ook de foltering van Gerard Van Avesnes († 1102) tijdens het beleg van Arsuf illustreerde de barbaarsheid die aan “den Turk” werd

¹⁷⁸ ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 50 (DBNL, 1879-1880): 394.

¹⁷⁹ ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, *De Belgische Illustratie*, 394.

¹⁸⁰ ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, 394.

¹⁸¹ James M. Powell, ‘Church and Crusade: Frederick II and Louis IX’, *The Catholic Historical Review* 93, nr. 2 (2007): 250-264; Cecilia Gaposchkin, ‘The Captivity of Louis IX’, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 18 (2013): 85-114; ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, 394.

toegeschreven.¹⁸² Op de gravure is te zien hoe hij “door den ongeloovige aan een zeer hoogen mast gebonden” was, en een “onvermijdelijken dood” tegemoetging (Fig. 74).¹⁸³ Turks-Islamitische soldaten waren “[d]weepzieke volgelingen [...] van de leer van Mahomed”, die met het “kromzwaard in de hand,” en “te vuur en te zwaard [...] hunne leer en hunne heerschappij” wilden opdringen.¹⁸⁴ De christenen waren hun weerloze slachtoffers: “[z]ij beleedigden de katholieken, ontheiligden hunne kerken, mishandelden de priesters”.¹⁸⁵

Een vreedzamer tafereel toonde frater Franciscus van Assisi (c. 1181-1226), die tijdens de Zesde Kruistocht ongewapend en “met verachting van alle gevaren, den leeuw in zijn hol durfde opzoeken”.¹⁸⁶ Op de gravure is te zien hoe hij zich rechtstaand tot de neergeplofte sultan van Caïro in het Saraceense kamp wendde, en “door de verkondiging van het Evangelie” de ziel van de ongelovige trachtte te winnen (Fig. 75).¹⁸⁷ Niet de ridder, maar de boetvaardige pelgrim was ditmaal de spirituele en morele overwinnaar van de kruistochten, die niet enkel met geweld werd gestreden, maar ook met geloofskracht en retoriek. Die bekeerdrift werd echter niet wederzijds geapprecieerd. Een andere gravure voerde een romantisch, fictief verhaal op dat zich situeerde tijdens de Eerste Kruistocht (Fig. 76). Het hoofdpersonage, een gevangengenomen kruisvaarder genaamd Onno Gratama, werd door een islamitisch priester verleid met politieke macht, rijkdom en vrijheid, mits hij zich overgaf aan de islamitische doctrine. Even leek de tekst een ander perspectief op het Oosten te omarmen, wanneer het hoofdpersonage de “aanhangers [...] van Mahomed [...] met minder afschuw” begon te beschouwen, en zich zelfs afvroeg of de Islam “wel zoo afschuwelijk was als de Kristenen hem afschilderden”.¹⁸⁸ Toch kwam hij uiteindelijk tot een goddelijke inkeer over “de verfoeilijke leer”, die hij “als ware het een giftige adder” weer van zich afwierp, en de ogenschijnlijke sympathie werd als bedrog onthuld.¹⁸⁹

De voorstellingen illustreren een breder ideologisch onevenwicht in de beoordeling van religieuze vroomheid. Christelijke devotie werd stevast beoordeeld als een bron van zelfopoffering, rechtvaardigheid en morele verhevenheid. Islamitische vroomheid was niet meer dan fanatisme, onverdraagzaamheid en bloeddorst. De ‘oosterling’ was geen historisch of religieus gelijkwaardige tegenstander met motieven of agency, maar eerder een spreekwoordelijke draak die de kruisvaarder met “godsvrucht, dapperheid en hoffelijkheid” moest doden.¹⁹⁰ De kruisridder belichaamde zo het hoogste ideaal van christelijke standvastigheid ten opzichte van de ‘goddeloze’ en ‘barbaarse’ Saracenen,

¹⁸² ‘De Kruistochten’, *De Belgische Illustratie*, 154.

¹⁸³ ‘De Kruistochten’, 154.

¹⁸⁴ ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, *De Belgische Illustratie*, 394.

¹⁸⁵ ‘De gevangenneming van den H. Lodewijk’, 394.

¹⁸⁶ ‘De H. Franciscus van Assisië voor den sultan van Caïro’, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 7 (DBNL, 1880-1881): 50-51.

¹⁸⁷ ‘De H. Franciscus van Assisië voor den sultan van Caïro’, *De Belgische Illustratie*, 50-51.

¹⁸⁸ ‘Het geheim van den monnik. Historisch-romantisch verhaal uit den Eerste Kruistocht, door J. A. Vesters. XI. Christen en Muzelman’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 12 (DBNL: 1879-1880): 90-91.

¹⁸⁹ ‘Het geheim van den monnik. Historisch-romantisch verhaal uit den Eerste Kruistocht, door J. A. Vesters. XI. Christen en Muzelman’, *De Belgische Illustratie*, 90-91.

¹⁹⁰ ‘De Kruistochten’, *De Belgische Illustratie*, 154.

waaronder geen helden leefden, enkel vijanden. In de bredere Belgische historiografische traditie vond België vanaf 1830 haar eigen nationale held in Godfried van Bouillon, “die met geloof en hoop in het hart het ridderzwaard opnam, om het H. Graf tegen de ongeloovigen te verdedigen”.¹⁹¹ De religieuze ‘veroveringsdrift’ van die ‘ongelovigen’ culmineerde in de verovering van Constantinopel in 1453, onder de Ottomaanse sultan Mehmet II (1432-1481) een “wreed, bloeddorstig en trouweloos” man (Fig. 77).¹⁹² Zijn militaire overwinning werd niet als geopolitiek succes geïnterpreteerd, maar als een daad van terreur en “doellooze moordelij” onder de banier van de Islam.¹⁹³ In de beeldvorming waren de Kruistochten dus meer dan historische episodes; ze waren een haast mythisch strijdtoneel waarin het Westen een spirituele superioriteit uitstraalde tegenover oosterse anderen – een narratief dat opnieuw inspeelde op oriëntalistische stereotypes en verbeeldingen, verankerd in de bredere Europese zelfrepresentatie.

¹⁹¹ ‘De Kruistochten’, *De Belgische Illustratie*, 154; Jo Tollebeek, ‘Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850)’, *Journal of the History of Ideas* 59, nr. 2 (1998): 329-353.

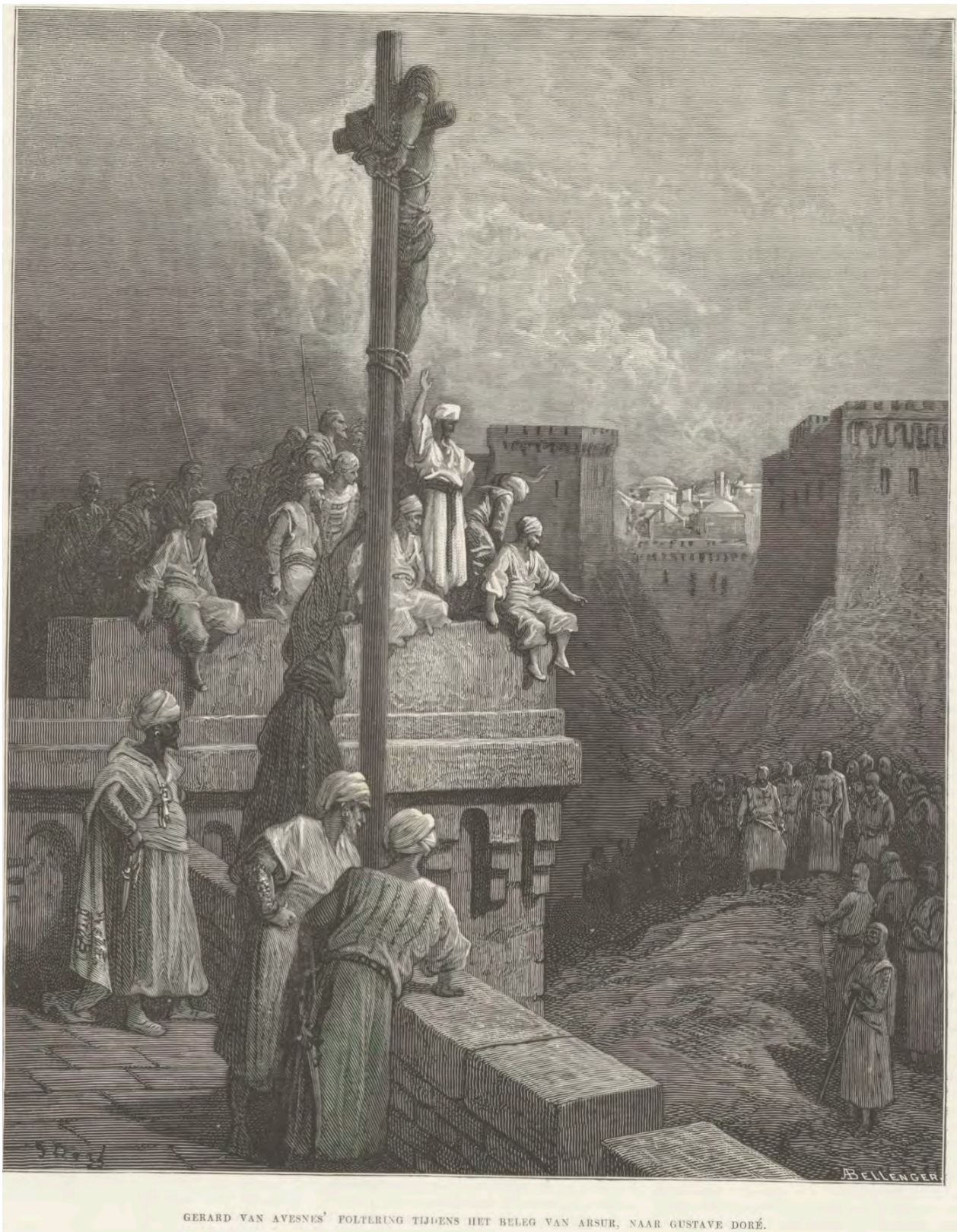
¹⁹² ‘De verovering van Konstantinopel door de Turken’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 5 (DBNL, 1876-1877): 35-38.

¹⁹³ ‘De verovering van Konstantinopel door de Turken’, *De Belgische Illustratie*, 35-38.

DE GEVANGENNEMING VAN DEN H. LODEWIJK, NAAR GUSTAVE DORÉ.

Figuur 73: 'De gevangenneming van den H. Lodewijk, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 20 (1878-1880).

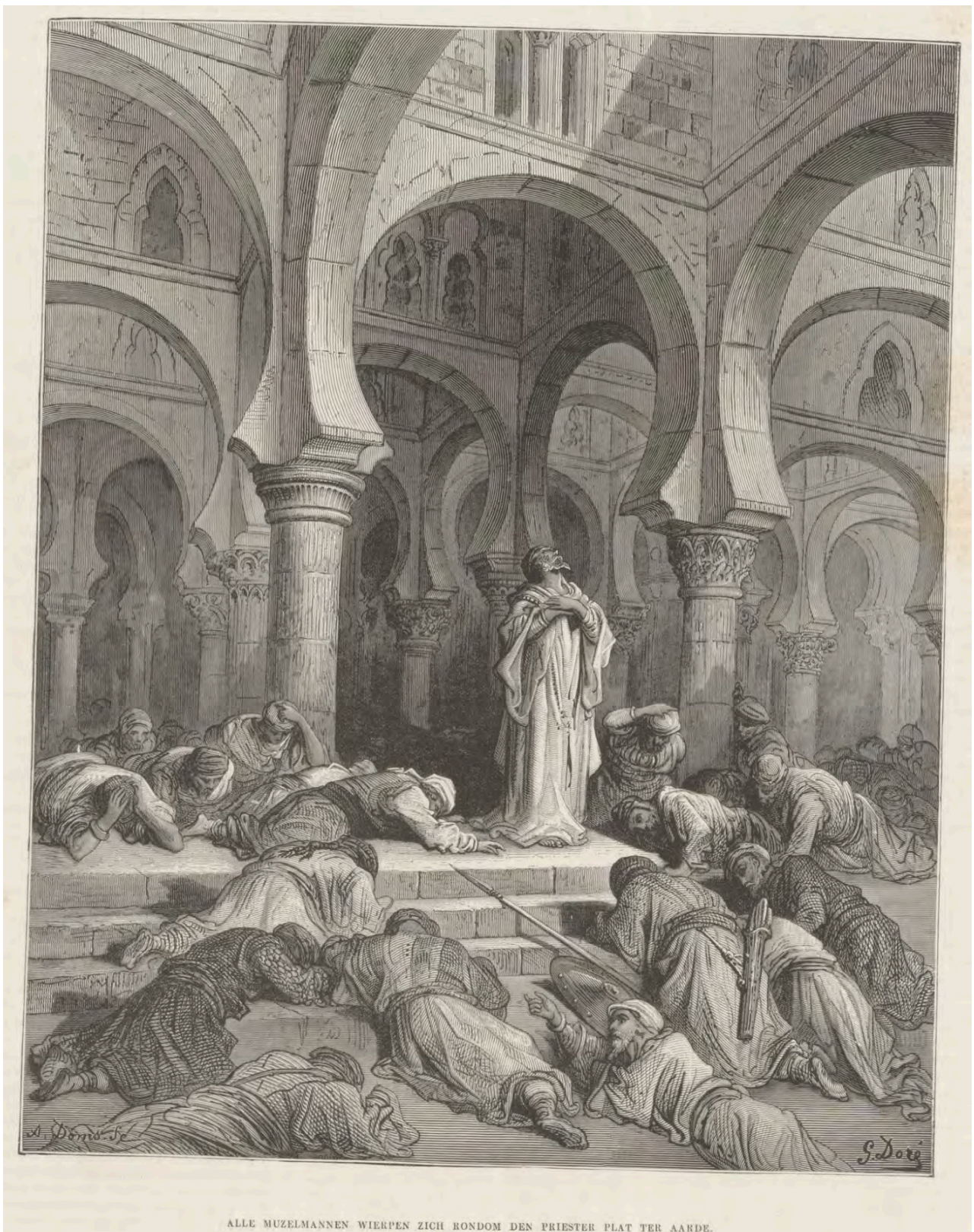
GERARD VAN AVESNES' FOLTERING TIJDENS HET BELEG VAN ARSUR, NAAR GUSTAVE DORÉ.

Figuur 74: 'Gerard van Avesnes' foltering tijdens het beleg van Arsur, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 50 (1878-1879).

DE H. FRANCISCUS VAN ASSISIË VOOR DEN SULTAN VAN CAÏRO, NAAR GUSTAVE DORÉ.

Figuur 75: 'De H. Franciscus van Assisië voor den sultan van Caïro, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 7 (1880-1881).

ALLE MUZELMANNEN WIERPEN ZICH RONDOM DEN PRIESTER PLAT TER AARDE.

Figuur 76: 'Alle Muzelmannen wierpen zich rondom den priester plat ter aarde', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 12 (1889-1880).

DE INTOCHT VAN MAHOMED II IN KONSTANTINOPEL, NAAR BENJAMIN CONSTANT.

Figuur 77: 'De intocht van Mahomed II in Konstantinopel, naar Benjamin Constant', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 5 (1876-1877).

2.3.3. Verbannen koningen en sluipmoordenaars

In de beeldvorming van de *Reconquista* (de ‘bevrijding’ van Spanje uit islamitische handen) werd de Moorse wereld voorgesteld als een betoverend, maar gedoemd rijk. De “weelderige bloeitijd der Moorsche heerschappij in Spanje” was vooral voor “den dichter en den kunstenaar” een van “de dankbaarste onderwerpen”, dankzij haar “poëtisch mooie” en “schilderachtige” omgeving.¹⁹⁴ Te midden van dat esthetische décor vond echter een “schrikkelijk schouwspel” plaats.¹⁹⁵ Een “gemeene dief, of misschien een gehuurde sluipmoordenaar”, ligt op de grond, terwijl het toekijkend volk zich in “gruwzame nieuwsgierigheid” voor de imposante poorten van het Alhambra verdringt rond de galg (Fig. 78).¹⁹⁶ De terechtgestelde leek slechts een slachtoffer van een ‘onbeschaafde’ cultuur die ondanks haar schoonheid moreel en historisch was uitgeput.

De val van Granada in 1492 was een onvermijdelijk sluitstuk van de eeuwenlange strijd tussen christenen en moslims op het Iberisch schiereiland. De laatste Moorse koning, Mohammed Abu Abdallah, verbasterd naar Boabdil (c. 1459-1533) was de tragische verliezer, die volgens een beroemde legende in “overvloedige tranen” uitbarstte wanneer hij voor een laatste keer vanop de berg Padul een blik wierp naar “het rijk zijner vaderen” (Fig. 79).¹⁹⁷ Zijn moeder, de sultane Aisha al-Hurra of Aixa zou hem smadelijk het verlies van de strijd verweten hebben met de woorden: “Ja, ween nu als eene vrouw over hetgeen gij niet als man hebt weten te verdedigen”.¹⁹⁸ De aftocht van de verslagen koning symboliseerde enerzijds de overwinning van het christendom, maar riep ook een zekere melancholie op; het oriëntaals ‘Paradijs van Granada’ was door die overwinning voorgoed verloren gegaan.

Populair bleken ook enkele episoden uit de meer recente geschiedenis van Napoleon Bonapartes *campagne d’Égypte* van 1798 tot 1801. Egypte werd in dat opzicht herleid tot “een uitgestrekt museum van oudheden”, waarvan de geheimen pas op initiatief van westerse “[w]etenschappelijke reizen” werden ontrafeld.¹⁹⁹ Een gravure toonde hoe de “fiere Mamelukken” die Napoleon militair overwonnen had, “vol eerbied voor het veldheersgenie van den Frank” zich [...] voor hem in het stof” bogen, terwijl een islamitische *bei* (een soort leidersfiguur) “hun onderwerping aankondigt” (Fig. 80).²⁰⁰ Meer nog dan Napoleon zelf stond zijn generaal Jean-Baptiste Kléber (1753-1800), die hem vergezelde tijdens de expeditie, in de kijker. Hij werd meermaals beschreven als een zegevierend leider die in Noord-Afrika verschillende luisterrijke overwinningen boekte op de Ottomanen. Een voorbeeld daarvan bood een gravure met als thema de bloedige veldslag van Heliopolis (1799), waarop gewapende Turken, de

¹⁹⁴ ‘Een terechtstelling in het Oude Granada’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 6 (DBNL, 1898-1899): 48.

¹⁹⁵ ‘Een terechtstelling in het Oude Granada’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 48.

¹⁹⁶ ‘Een terechtstelling in het Oude Granada’, 48.

¹⁹⁷ ‘De laatste koning van Granada neemt afscheid van zijne stad’, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 47 (DBNL, 1881-1882): 371.

¹⁹⁸ ‘De laatste koning van Granada neemt afscheid van zijne stad’, *De Belgische Illustratie*, 371.

¹⁹⁹ ‘Heliopolis’, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 26 (DBNL, 1868-1869): 201-202.

²⁰⁰ ‘Onderwerping der Mamelukken aan generaal Bonaparte’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 7 (DBNL, 1895-1896): 55-56.

“doodvijanden der fransche republiek”, te midden van historische ruïnes in het stof bijten (Fig. 81).²⁰¹ Verder werd Kléber geprezen voor het brengen van beschaving en orde naar Frans model. Als “bijna soevereine” gezagvoerder “behartigde [hij] met ijver den bloei en de welvaart van Egypte”, terwijl hij van de “eene zegepraal” naar de andere snelde.²⁰² De lofzang op zijn beschavingsmissie contrasteerde scherp met de plotse wijze waarop zijn dood werd voorgesteld: “de hand van een moordenaar” maakte “eensklaps een einde aan zijn roemrijke loopbaan”.²⁰³ Die moordenaar, “een jonge Turk, Soleiman genaamd” bracht hem “door fanatisme meegesleept [...] vier dolksteken toe”, en beschouwde “den bloedigen moord als een door den hemel ingegeven daad”.²⁰⁴

In de negentiende-eeuwse beeldcultuur was die moord een populair motief. Gravures en schilderijen interpreteerden op verschillende wijze het dramatische moment waarop de Franse generaal, op een zonovergoten terras in Caïro, neergestoken werd. Kléber werd steeds in hetzelfde militair uniform afgebeeld, en belichaamde het rationele, heldhaftige Westen (Fig. 82-83). Zijn dader had daarentegen zelden een vast uiterlijk, en wisselde van gedaante afhankelijk van de gewenste interpretatie. In sommige voorstellingen was hij bijvoorbeeld in kleurrijke, exotische oosterse gewaden gedost, in andere leek hij eerder op een haveloze bedelaar in simpele kledingdracht. Soms met baard, soms zonder. Enkel de tulband kwam systematisch terug, om zijn identiteit als moslim in de verf te zetten. Belangrijk is dat Soleiman hierbij niet als een politiek handelende actor werd opgevat, maar eerder een willoos instrument van religieus fanatisme, in de zoveelste herhaling van hetzelfde oriëntalistische cliché dat de ‘oosterling’ en de Islam als irrationeel en bloeddorstig afschreef. Zijn individualiteit was daarbij onbelangrijk; hij belichaamde en symboliseerde het gevaarlijke Oosten, dat het Westen koelbloedig van een “grooten veldheer” had beroofd.²⁰⁵

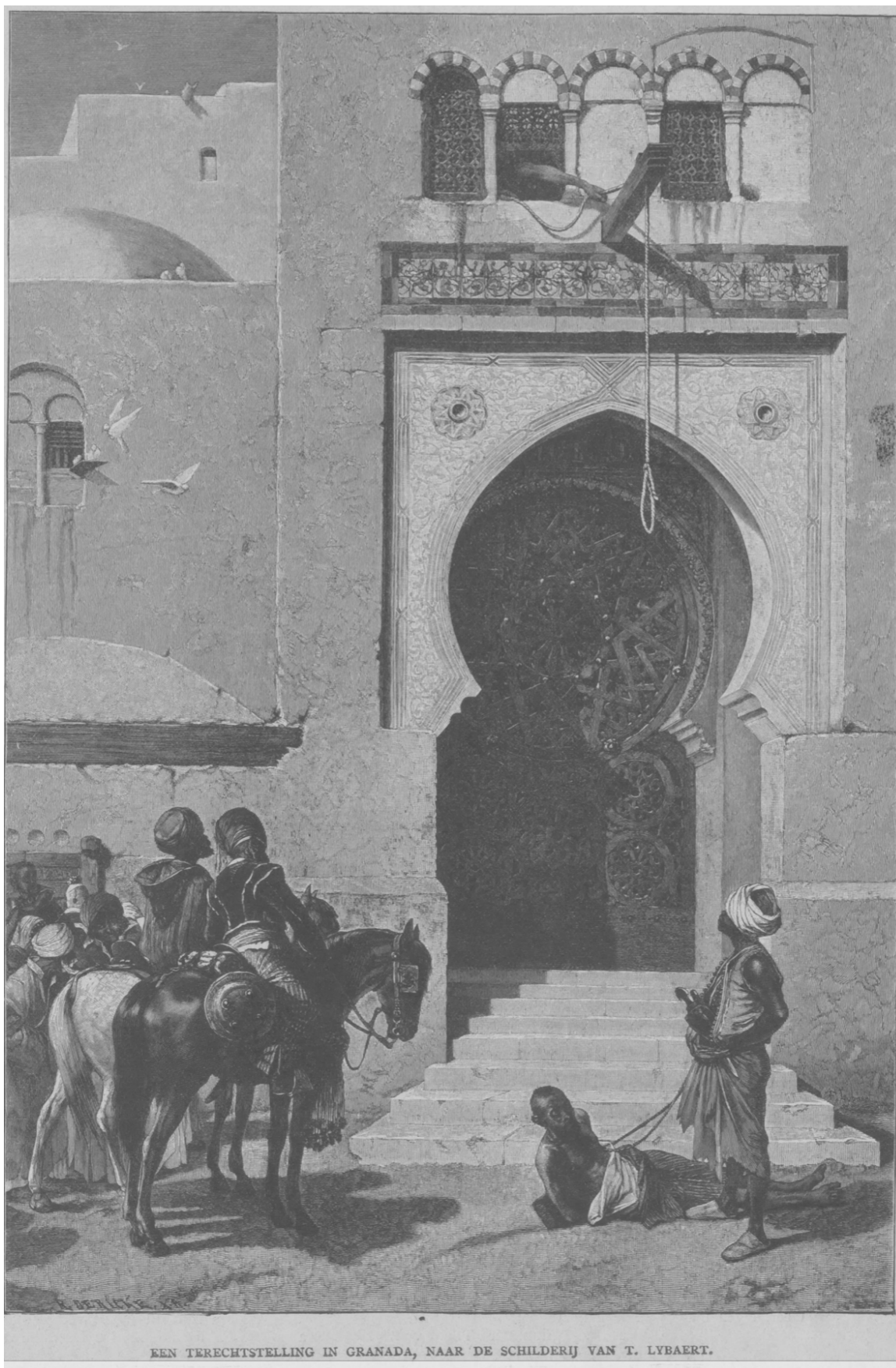
²⁰¹ ‘Heliopolis’, *De Belgische Illustratie*, 201-202.

²⁰² ‘De dood van Generaal Kleber’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 47 (DBNL, 1879-1880): 370.

²⁰³ ‘De dood van Generaal Kleber’, *De Belgische Illustratie*, 370.

²⁰⁴ ‘De dood van Generaal Kleber’, 370.

²⁰⁵ ‘De dood van Generaal Kleber’, 370.

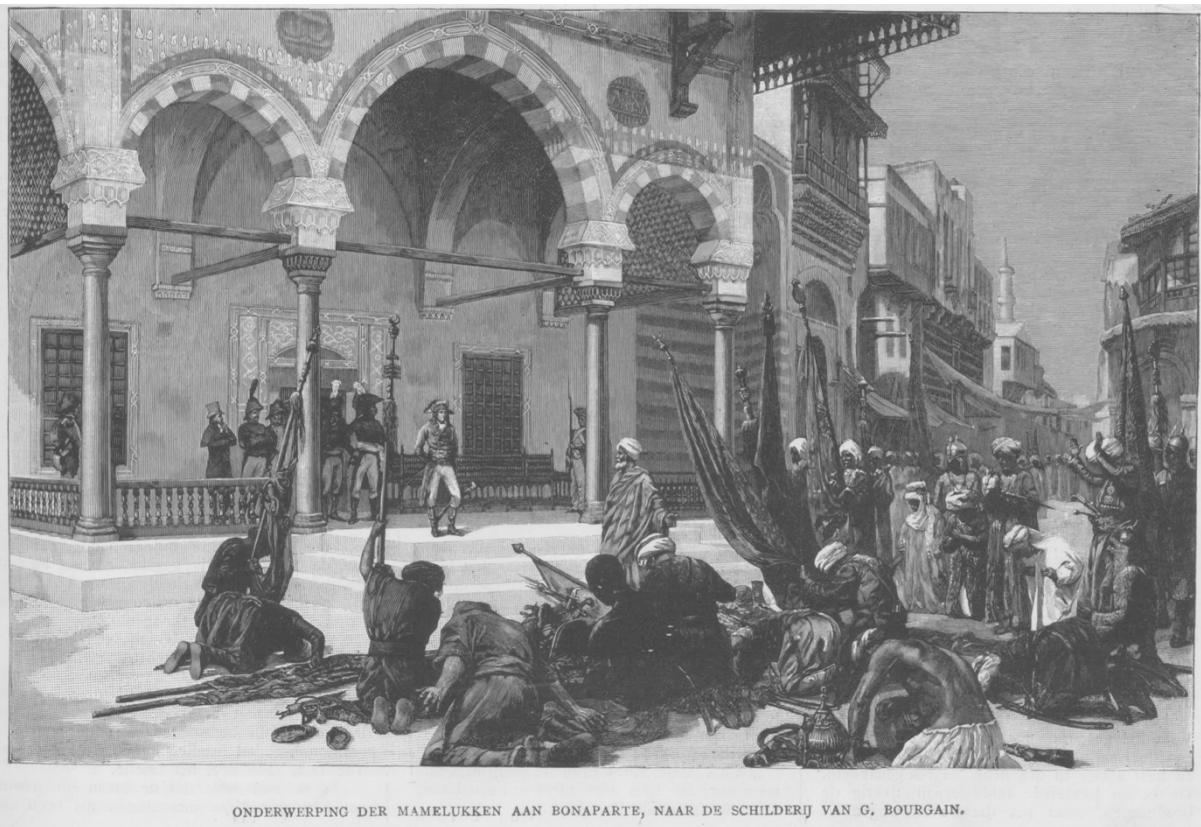

Figuur 78: 'Een terechtstelling in Granada, naar de schilderij van T. Lybaert', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 6 (1898-1899).

DE LAATSTE KONING VAN GRANADA NEEMT AFSCHIED VAN ZIJNE STAD, NAAR GUSTAVE DORÉ.

Figuur 79: 'De laatste koning van Granada neemt afscheid van zijne stad, naar Gustave Doré', Gravure, De Belgische Illustratie 14, nr. 47 (1881-1882).

ONDERWERPING DER MAMELUKKEN AAN BONAPARTE, NAAR DE SCHILDERIJ VAN G. BOURGAIN.

Figuur 80: 'Onderwerping der Mamelukken aan Bonaparte, naar de schilderij van G. Bourgain', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 7 (1895-1896).

Slag van Heliopolis.

Figuur 81: 'Slag van Heliopolis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 26 (1868-1869).

DE DOOD VAN GENERAAL KLEBER, NAAR H. DE CALIAS.

Figuur 82: 'De dood van Generaal Kleber, naar H. de Calias', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 47 (1879-1880).

Figuur 83: Antoine-Jean Gros, 'Assassinat de Kléber', c. 1820, olieverf op doek, Straatsburg, Musée historique in Straatsburg, inv. nr. MH 941, foto door: Rama, Wikimedia Commons, CC BY-SA 2.0 fr.

2.3.2. Bijbelse taferelen

Ten slotte verschenen enkele luisterrijke Bijbelse taferelen in de katholieke Belgische tijdschriften, met ondersteunende vertellingen uit het Oude Testament. Die verhalen boden een vertrouwd referentiekader voor katholieke lezers, en gaven een religieuze grondlaag aan de oriëntalistische visie. In het boek Exodus, over de "slavernij der Israëlieten" en Genesis 37-47, waar Jozef zich aan het hof van Egypte bevond, werd het Oosten, getrouwd aan de inmiddels vertrouwde clichés, voorgesteld als een décor van geweld, wreedheid en overdaad.²⁰⁶ Egyptenaren waren archetypische oosterse tirannen, die de 'moreel zuivere' Israëlieten onderdrukten en tot slavernij dwongen. In tegenstelling tot de historische voorstellingen werd de ideologische vijand echter niet aangevuurd door de islam, maar wel afgoderij, heidendom en spirituele 'blindheid', die expliciet tegenover de waarden en normen van het christendom stonden.

²⁰⁶ 'De verdrukking van Israel in Egypte', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (DBNL, 1894-1895): 126-127.

De Israëlieten, “gebaarde, geelgekleurde arbeiders”, werden “tot harden dwangarbeid veroordeeld”, onder het geeselgeweld van hun Egyptische, “baardlooze, met stokken gewapende opzichters”.²⁰⁷ Ze kwijnden weg “onder de brandende zon” terwijl ze, zoals op de bijbehorende gravure is te zien, “als trekdieren voor den wagen [werden] gespannen” en “de drijver [...] zijn geduchte zweep” liet vallen op “hun naakte ruggen”.²⁰⁸ De farao zelf werd “in palankijnen onder zonneschermen gedragen”, en belichaamde de “Oostersche pracht met haar kouden, onverschilligen trots” die de “vernedering en verdrukking van het volk Gods” enkel verscherpte (Fig. 84).²⁰⁹ De oosterse decadentie ging hier hand in hand met een immorele, onmenselijke onderdrukking. Opnieuw werd de oriëntalistische logica gehanteerd; oosterse macht en weelde waren onlosmakelijk verbonden aan wreedheid, overdaad en despotisme, gestoeld op uitbuiting en geweld. Ditmaal kregen ze echter een goddelijke straf toegekend: in het verhaal van de uittocht uit Egypte (Exodus 14) konden de bevrijdde “kinderen Israëls” onder leiding van Mozes “droogvoets” door de gescheiden Rode Zee wandelen.²¹⁰ De achtervolgende Egyptenaren “met al de paarden van de Pharao, zijn wagens en ruiters” werden volledig door het water bedolven, of door de reddende Mozes vermoord (Fig. 85-86).²¹¹

In het verhaal van Jozef aan het Egyptisch hof steeg de “Hebreeuwsche jongeling”, ondanks zijn status als slaaf en gevangene, door zijn goddelijk inzicht uiteindelijk boven de Egyptische wijzen uit.²¹² De bijbehorende gravure schept een hiërarchisch en visueel contrast tussen de Bijbelse held en de farao; de predikende Jozef is de moreel verheven en helderziende profeet, terwijl de farao zich letterlijk en figuurlijk neerlegt bij de openbaringen van zijn gevangene (Fig. 87). Hij is zichtbaar omringd door elementen van Oriëntaalse uitbundigheid: kostbare gewaden, gouden accessoires, dienaren en architecturale verwijzingen naar het oude Egypte, zoals zuilen, hiërogliefen en zonneschermen. Hierin komen opnieuw oriëntalistische kenmerken aan bod; het Oosten als wereld van exuberantie, maar ook passiviteit en onmacht. Inhoudelijk kan in het verhaal ook een koloniale logica ontwaard worden, waarin enkel door christelijke of ‘goddelijke’ tussenkomst ware kennis en orde kunnen ontstaan. De Egyptische hofhouding, inclusief de inheemse “waarzeggers of tovenaars”, hadden erin gefaald zelf betekenis te geven aan de dromen van de farao, waardoor er ruimte was voor een moreel ‘superieure’ monotheïstische held.²¹³ Jozef vertegenwoordigde die rationele held, die de nodige kracht had het chaotische Oosten te redden van haar eigen ondergang.

²⁰⁷ ‘De verdrukking van Israel in Egypte’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 126-127.

²⁰⁸ ‘De verdrukking van Israel in Egypte’, 126-127.

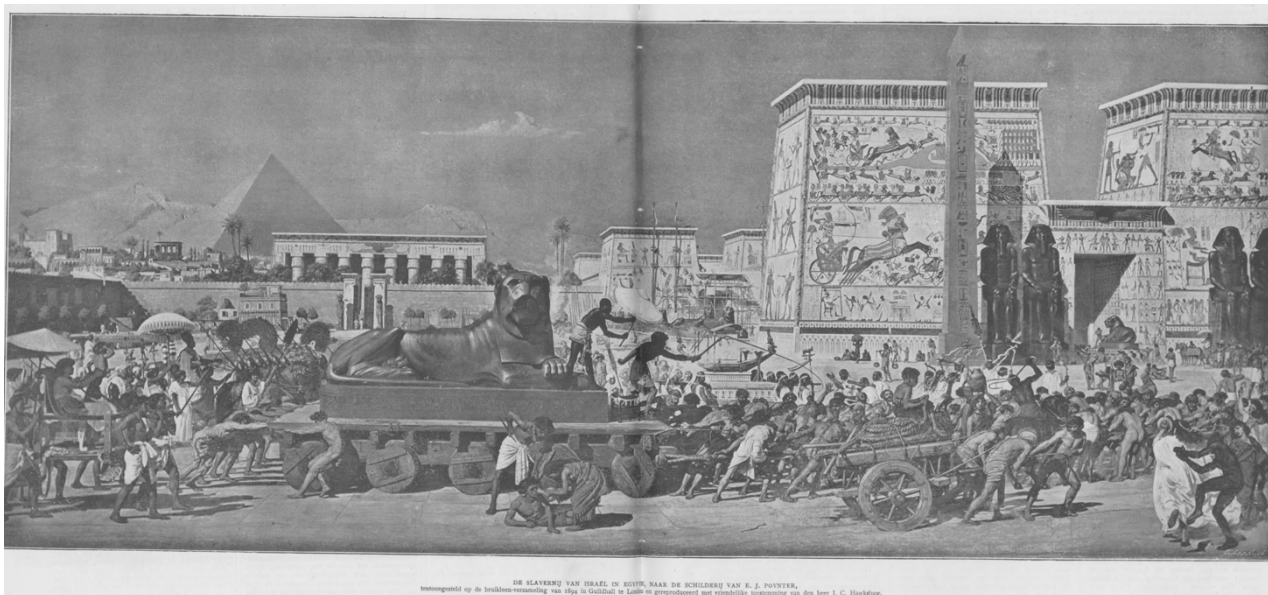
²⁰⁹ ‘De verdrukking van Israel in Egypte’, 126-127.

²¹⁰ ‘De Israëlieten, bij hun doortocht van de Roode Zee door de Egyptenaren achtervolgd’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 51 (DBNL, 1892-1893): 408.

²¹¹ ‘De Israëlieten, bij hun doortocht van de Roode Zee door de Egyptenaren achtervolgd’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 408.

²¹² ‘Jozef voor koning Pharao’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 5 (DBNL, 1896-1897): 39-40.

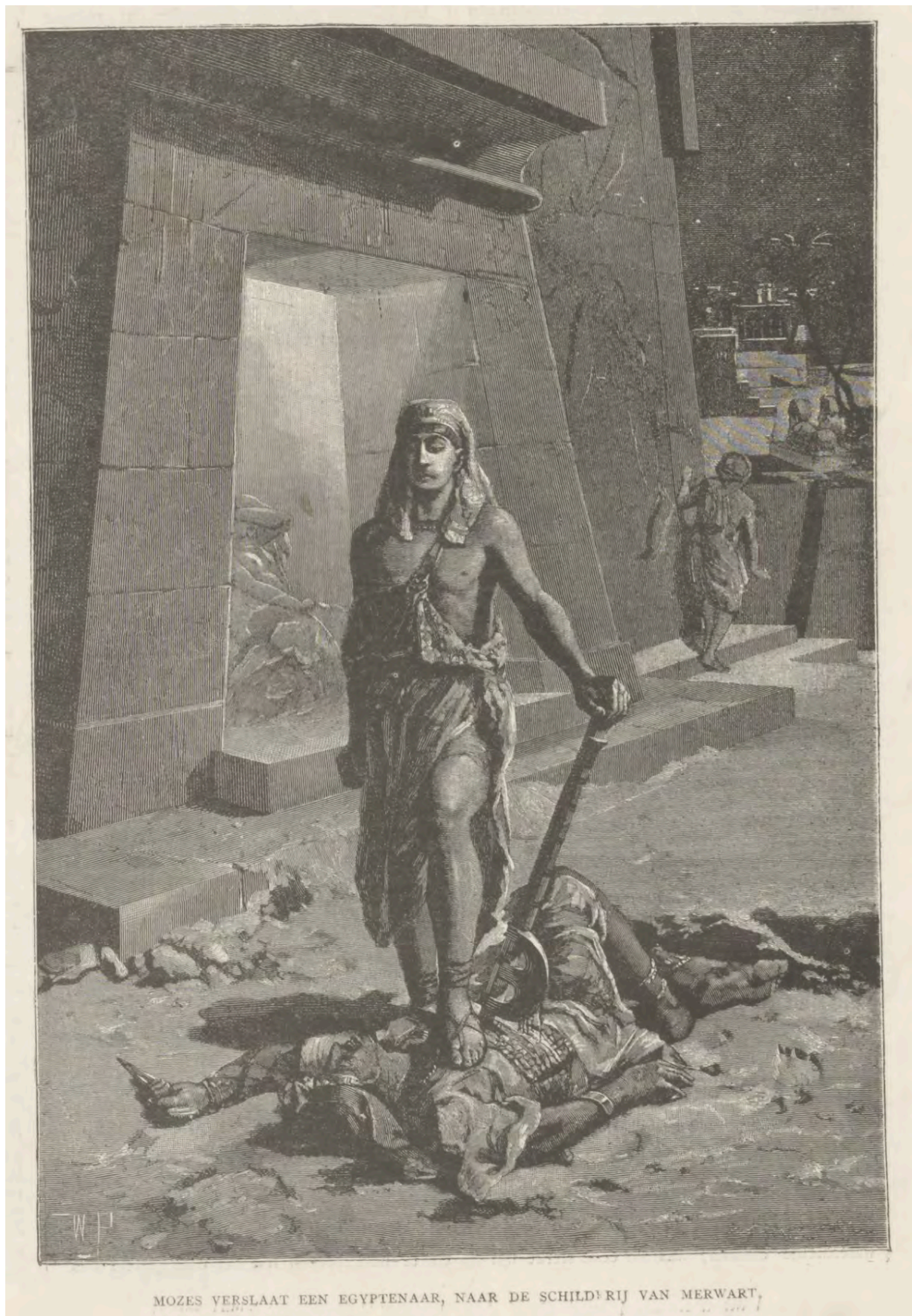
²¹³ ‘Jozef voor koning Pharao’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 39-40.

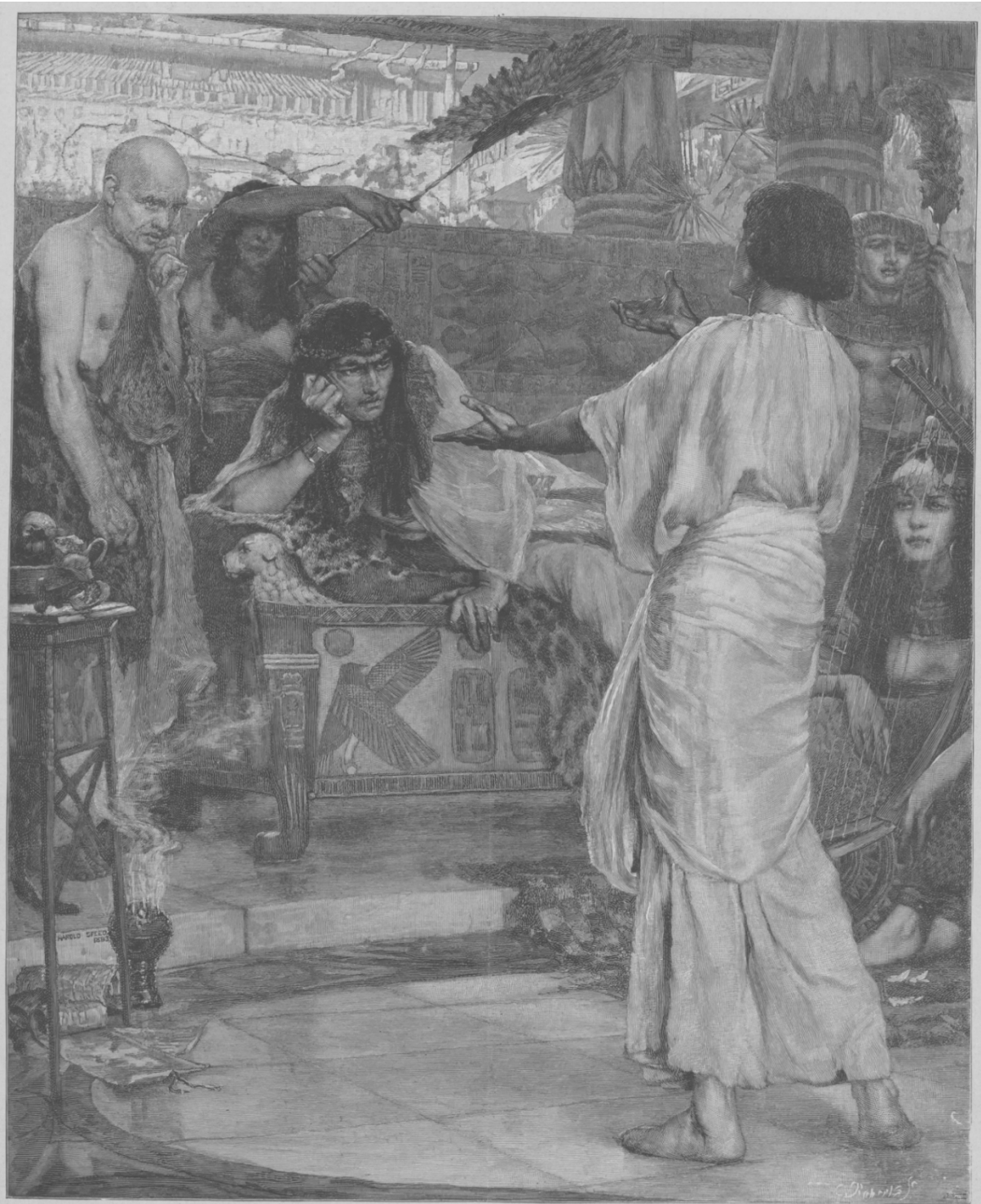
Figuur 84: 'De slavernij van Israël in Egypte, naar de schilderij van E. J. Poynter, tentoongesteld op de bruikleen-verzameling van 1894 in Guildhall te Londen en gereproduceerd met vriendelijke toestemming van den heer J. C. Hawkshaw', Reproductie, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (1894-1895).

Figuur 85: 'De Israëlieten, bij hun doortocht van de Roode Zee door Egyptenaren achtervolgd', Reproductie, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 51 (1892-1893).

Figuur 86: 'Mozes verslaat een Egyptenaar, naar de schilderij van Merwart', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 32 (1886-1887).

JOZEF VOOR KONING PHARAO, NAAR DE SCHILDERIJ VAN HAROLD SPEED.

Figuur 87: 'Jozef voor Koning Pharaó, naar de schilderij van Harold Speed', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 13, nr. 5 (1896-1897).

2.4. Een discours van convergentie

In de voorafgaande delen werd duidelijk hoe Oriëntalistische beeldvorming gestructureerd werd door terugkerende vormen van verbeelding, asymmetrische machtsverhoudingen en historische of religieuze fantasieën. In dit afsluitende stuk komen die drie dimensies samen in een discours van convergentie: een overkoepelend kader waarin politieke, culturele en sociologische domeinen samenvloeien tot een samenhangend ideologisch kennissysteem. Dit discours kwam bijzonder scherp tot uiting in momenten van internationale spanning, conflict of koloniale expansie, waarin de Oriënt opnieuw gedefinieerd werd als plaats van moreel en cultureel verval. Aan de hand van een twee sleutelgebeurtenissen uit de tweede helft van de negentiende eeuw – de Russisch-Turkse Oorlog (1877-1878) en de anti-slavernijcampagnes van kardinaal Lavignerie (1888-1890) – wordt duidelijk hoe zulke historische katalysatoren niet enkel aanleiding gaven tot een verhoogde productie van gravures en illustraties, maar ook hoe ze oudere oriëntalistische motieven heractiveerden en verankerden. In die context werd het Oosten niet alleen als vijand, maar ook als object van Europese beschavingsmissies en verlossing geconstrueerd. Beeld en tekst werkten samen om historische referenties, zoals de kruistochten of de slavernij in Egypte, te actualiseren en opnieuw in te zetten in een koloniale logica.

2.4.1. Oorlog in het Oosten

Voor de Russisch-Turkse Oorlog (1877–1878) vormde voor de Belgische geïllustreerde tijdschriften een uitgelezen moment om hun informatieve en ideologische functie te combineren.²¹⁴ De redactie van *De Belgische Illustratie* kondigde in haar negende jaargang expliciet aan haar platform te willen inzetten voor de verslaggeving van “den in het Oosten gevoerden strijd”, die werd omschreven als “een allergewichtigst feit, waarvan de gevolgen niet te overzien zijn” en die “de kiemen in zich [heeft] van een grooten europeeschen oorlog”.²¹⁵ De oorlog was niet enkel een geopolitiek conflict, maar een conflict tussen beschavingen, waarin verschillende volkeren zoals “Turken, Kurden, Egyptenaars, Drusen, Grieken, Montenegrijnen, Slaven [en] Russen” betrokken waren.²¹⁶ De strijd neigde zelfs “het verschrikkelijk karakter van een godsdienst- en rassenoorlog” aan te nemen.²¹⁷ Daarmee kaderde de auteurs het conflict in een oriëntalistisch wereldbeeld, waarin oosterse volkeren niet alleen als heterogeen, maar vooral als instabiel, irrationeel en gevaarlijk werden voorgesteld. Ondanks het ogenschijnlijke streven naar “objectieve” berichtgeving aan de hand van “eene schoone verzameling schetsen en teekeningen van het oorlogstooneel”, kregen de lezers geen neutraal verslag, maar eerder

²¹⁴ V. L. Stepanov, ‘The Russo-Turkish War, 1877-1878’, *Russian Studies in History* 57, nr. 3-4 (2018): 181-184; Leslie Rogné Schumacher, ‘The Triumph of War: The 1877-1878 Russo-Turkish War in Victorian Society’, in *The Eastern Question in 1870s Britain: Democracy and Diplomacy, Orientalism and Empire*, onder redactie van Leslie Rogné Schumacher (Londen: Palgrave Macmillan, 2023), 135-199; Jason Goodwin, *Lords of the Horizons. A History of the Ottoman Empire* (New York: Henry Holt and Company, 1998), 12-21, 149-157; Valerii Fedorovich Blokhin en Sergei Ivanovich Kosarev, ‘Russian-Turkish war (1877-1878) as represented in British periodicals’, *Historical, Philosophical, Political and Law Sciences, Culturology and Study of Art. Theory & Practice* 12, nr. 2 (2013): 22-27.

²¹⁵ ‘De oorlog in het Oosten. Bericht aan onze intekenaars’, *De Belgische Illustratie* 9, bijvoegsel (DBNL: 1876-1877).

²¹⁶ ‘De oorlog in het Oosten. Bericht aan onze intekenaars’ *De Belgische Illustratie*, bijvoegsel.

²¹⁷ ‘De oorlog in het Oosten. Bericht aan onze intekenaars’, bijvoegsel.

esthetisch bemiddelde oorlogservaring die de Oriënt als blijvend strijdtoneel en moreel probleemgebied verankerde.²¹⁸ De retoriek van volledigheid (“een aaneengeschakelde en volledige geschiedenis van den oorlog”) en visuele allure (“prachtvolle gravures” en een “net uitgewerkte kaart”) verbond berichtgeving met spektakel, en versterkte zo de koloniale blik: de oorlog werd gesitueerd in een decor van oosterse onrust, waarin de Europese lezer zich als een afstandelijke toeschouwer en moreel beoordelaar kon positioneren.²¹⁹ De drie pijlers van het oriëntalistische discours waren bovendien intrinsiek verweven in de becommentariëring van het beeldmateriaal.

De westerse verbeelding, die zich manifesteerde in stereotype en karikaturale beeldvorming, werd geprikkeld met allerlei prenten van militaire leiders, landschappen, oorlogstaferelen en legeropstellingen die de strijd visualiseerde (Fig. 88-91). In de bijbehorende teksten werd de Ottomaanse of Turkse partij stelselmatig getypeerd door corruptie, religieus fanatisme en politieke wanorde.²²⁰ Die karakterisering beperkte zich niet tot individuele actoren, maar duidde een collectieve culturele en religieuze tekortkoming aan. De agressie uit het islamitisch kamp was zo “in zekeren zin verklaarbaar”, want “de Turken zijn geen europeesch volk en behooren er ook niet thuis; hun eeredienst is geen godsdienst van liefde en vergevingsgezindheid”.²²¹ De impliciete boodschap was dat morele of juridische normen, zoals oorlogsrecht of mensenrechten, niet van toepassing waren op een beschaving die als fundamenteel ‘onbeschaafd’ werd beschouwd. “Geheel anders” was het oordeel over het Russische kamp.²²² Hoewel ook zij bekritiseerd werden voor hun “bloeddorst en verfijnde wreedheid”, die in sommige gevallen zelfs “hunne vijanden [...] overtreffen”, maakten zij als “Kristenen” ten minste nog “aanspraak op den naam eener beschaafde natie”.²²³

In dat opzicht waren de wandaden van Russen en Bulgaren eigenlijk teleurstellender, omdat zij, in tegenstelling tot de Turken, ageerden onder de christelijke vaan.²²⁴ Dit verschil wijst op het structureel asymmetrisch machtsdiscours, waarin de islamitische wereld als hopeloze buitenstaander van de Europese beschavingsorde werd afgeschilderd, terwijl de christelijke naties – zelfs wanneer zij oorlogsmisdaden begingen – nog steeds vanuit een gedeelde morele maatstaf werden beoordeeld. Oosters geweld werd naturalistisch verklaard, als iets dat voortkwam uit religieuze of raciale bron;

²¹⁸ ‘De oorlog in het Oosten. Bericht aan onze intekenaars’, bijvoegsel.

²¹⁹ ‘De oorlog in het Oosten. Bericht aan onze intekenaars’, bijvoegsel.

²²⁰ ‘De oorlog in het Oosten (6)’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 37 (DBNL: 1876-1877): 290-291; ‘De gevangenen, naar Jaroslav Cermak’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 19 (DBNL: 1877-1878): 145-146; ‘De oorlog in het Oosten (24)’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 3 (DBNL: 1877-1878): 18.

²²¹ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 46 (DBNL: 1876-1877): 362.

²²² ‘De oorlog in het Oosten (15)’, *De Belgische Illustratie*, 362.

²²³ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, 362.

²²⁴ M. Hakan Yavuz, ‘The Transformation of “Empire” through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression’, in *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, onder redactie van M. Hakan Yavuz en Peter Sluglett (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2011), 17-55; Mujeeb R. Khan, ‘The Ottoman Eastern Question and the Problematic Origins of Modern Ethnic Cleansing, Genocide, and Humanitarian Interventionism in Europe and the Middle East’, in *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, onder redactie van M. Hakan Yavuz en Peter Sluglett (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2011), 98-124.

westers geweld was eerder een uitzondering, aangewakkerd door gevoelens van wraakzucht. Tegen die achtergrond positioneerden de auteurs zichzelf eerder in de rol van de ‘rationele observator’, die met afgrijzen naar beide legers keek, en zich het meest verwant voelde met het toekomstige, afzijdige Europa. De veldslagen brachten bijvoorbeeld “eene siddering door de leden” door de aanwezigheid van “vreeselijke vernielingswerktuigen”.²²⁵ Het “bloedige drama” dat “in het Oosten opgevoerd” werd, blonk uit in “onmenselijkheid en bloeddorst”, waar tevens “alle regels en wetten van den oorlog met voeten getrapt worden”.²²⁶ De fronten in de Oriënt waren slagvelden waar “duizenden bij duizenden soldaten [...] eene ontijdige dood vinden”, strijdend op “eene onmenselijke wijze [...] alsof barbaarsche volksstammen uit het hart van Azië of Afrika met elkander een vernielingsoorlog voeren”.²²⁷

Die beeldvorming werd ten slotte ook verankerd in een historische fantasie die de oorlog kaderde als een existentiële strijd tussen het “Grieksche Kruis” en de “Turksche Halve Maan”.²²⁸ Die dualistische symboliek verleende aan de oorlog een metafysisch karakter en plaatste de gebeurtenissen in lijn met andere ‘mythische’ confrontaties tussen het christendom en de islam. Het was de zoveelste iteratie van de tijdloze strijd tussen het goede en het kwade, waarin het Oosten opnieuw werd getypeerd als de eeuwige vijand. Tegelijk legitimeerde deze symboliek het morele primaat van Europa, dat ondanks haar afstandelijkheid toch impliciet als maatstaf voor beschaving en orde fungeerde.

Figuur 88: ‘Sultan Abdul-Hamid’, Gravure, De Belgische Illustratie 9, nr. 33 (1876-1877).

Figuur 89: ‘Alexander II, Keizer van Rusland’, Gravure, De Belgische Illustratie 9, nr. 32 (1876-1877).

²²⁵ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, 362.

²²⁶ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, 362.

²²⁷ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, 362.

²²⁸ ‘De oorlog in het Oosten (15)’, 362.

Figuur 90: 'De oorlog in het Oosten. — Turksche kavalerie in den Schipka-pas', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 32 (1876-1877).

Figuur 91: 'De oorlog in het Oosten. — Slag bij Kizil-Tepe', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 32 (1876-1877).

2.4.2. Kruistocht der menselijkheid

In de laatste decennia van de negentiende eeuw nam het oriëntalistische discours in Europa, en zeker in het koloniserend België, een nieuwe wending.²²⁹ Waar het eerder vooral functioneerde als een culturele verbeelding van het Oosten in termen van mystiek, passiviteit en tirannie, begon het in toenemende mate te fungeren als ideologische rechtvaardiging voor imperiale interventie. In de periode waarin Europese machten hun koloniale aanwezigheid in Afrika verder uitbouwden, vormde de Arabische slavenhandel in equatoriaal Afrika een dankbaar doelwit voor morele en politieke mobilisatie.²³⁰ De roep om actie kwam niet toevallig van katholieke zijde: in 1888 lanceerde Frans kardinaal Charles Lavigerie (1825-1892), met de zegen van paus Leo XIII (1810-1903), een grootschalige anti-slavernijcampagne die expliciet werd voorgesteld als een *croisade de l'humanité*; een kruistocht der menselijkheid.²³¹ De campagne combineerde christelijke zendingsijver en beschavingsdrang met humanitaire verontwaardiging, en bood zo een moreel narratief dat Europese inmenging in Afrika niet alleen rechtvaardigde, maar noodzakelijk maakte.²³² De Sociëteit van Missionarissen van Afrika, beter bekend als de Witte Paters, speelden in die missies een belangrijke rol (Fig. 100). Om de Arabieren echter te verdrijven werd onder impuls van Lavigerie ook een militante religieuze orde opgericht: *les Frères Armés du Sahara*, of de Gewapende Broeders der Sahara (Fig. 98-99).²³³ Deze congregatie, bestaande uit religieuzen die hun toewijding aan de Afrikaanse Missies met militaire paraatheid combineerden, werd belast met het gewapend beschermen van missionarissen en bekeerlingen, en had als expliciete opdracht de Arabische slavenhandel met geweld te bestrijden. De oprichting ervan maakte de kruistocht niet langer louter symbolisch of spiritueel: ze gaf gestalte aan een christelijke militarisering van het koloniale project, waarbij religie, geweld en propaganda elkaar versterkten in het kader van de nieuwe 'heilige strijd'.

De impact van die campagne liet zich sterk voelen in de Belgische tijdschriften, omdat ze bijzonder goed aansloot bij het propagandabeleid van koning Leopold II.²³⁴ Terwijl andere Europese mogendheden hun koloniale dominantie vaak konden legitimeren op basis van al bestaande machtsstructuren of nationale expansiedrang, ontbrak voor België als jonge natiestaat een traditie van overzees imperialisme. De anti-slavernijretoriek bood daarom een voortreffelijke kans om de Belgische

²²⁹ Daniel Laqua, 'The Tensions of Internationalism: Transnational Anti-Slavery in the 1880s and 1890s', *The International History Review* 33, nr. 4 (2011): 705-726.

²³⁰ Laurent Poschet, 'Oriëntaties in Midden-Afrika. Beeldvorming van 'Arabieren' in equatoriaal Afrika door Europese explorateurs en Leopold II, circa 1880-1900', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123, nr. 3 (2010): 370-383.

²³¹ François Renault, 'Lavigerie, l'esclavage africain et l'Europe, 1868-1892', *The American Historical Review* 80, nr. 2 (1975): 433, 449-450, 506.

²³² Henry J. Koren en Henri Littner, 'Le cardinal Lavigerie et les missions spiritaines au cœur de l'Afrique', *Mémoire Spiritaine* 8, nr. 8 (1998): 30-49; Jean-Claude Ceillier, *Histoire des Missionnaires d'Afrique (Pères Blancs). De la fondation par Mgr Lavigerie à la mort du fondateur (1868-1892)* (Parijs: Éditions Karthala, 2008), 11-13, 119-134, 142-145, 179-208, 255-267.

²³³ Karima Direche-Slimani, 'Orphelins et convertis: Le discours des missionnaires sur la formation des nouvelles élites au Sahara à la période coloniale', *Nomadic Peoples* 2, nr. 1-2 (1998): 76-83.

²³⁴ Sarah De Mul, 'Africanist Discourse and Its Transnational Malleability: Conrad's Contemporaries in the Low Countries', *Studia Neophilologica* 85, nr. 1 (2013): 29-40.

aanwezigheid in Congo te kaderen als een altruïstisch, filantropisch project, gedragen door katholieke waarden en Europese beschavingsidealen.²³⁵ Belgische geïllustreerde tijdschriften speelden hierin een sleutelrol: ze namen het morele kader van de campagne gretig over, en herpositioneerden de figuur van de ‘Arabier’ als de centrale vijand van vooruitgang, menselijkheid en christendom. De gebruikte beeldtaal is inmiddels vertrouwd – veel van de stijlfiguren, metaforen en iconografische codes die eerder gebruikt werden in de representatie van de Oriënt en het fictieve Bijbelse Oosten, werden nu toegepast op het archetype van de ‘Arabische slavendrijvers’ in Centraal-Afrika.²³⁶

De slavendrijvende ‘Arabier’ werd in beeld en tekst consequent opgevoerd als het summum van oosterse barbaarsheid: een bloeddorstige handelaar die dorpen overviel, vrouwen en kinderen ontvoerde en lichamen koelbloedig en op brutale wijze verminkte of uitputte. De pers gaf dit discours een sterk visueel karakter met dramatische gravures van brandende dorpen, uitgehongerde slaven en ontvoerde vrouwen en kinderen, die de lezer confronteerden met het “gruwelijk schouwspel” dat smeekte om christelijke tussenkomst (Fig. 92-97).²³⁷ De teksten beschreven in detail het sadistische karakter van de “woeste muzelmannen” uit de “Barbariische staten, Egypte, Zanguebar, [en] het Mohammedaansche Soedan,” tevens “de uitgangspunten van de afschuwelijke strooptochten”.²³⁸ Als “roofvogels” overvielen zij “gedurende den nacht” en geheel “onverwachts” de “vreedzame negerdorpen van het binnenland”.²³⁹ Zij die “pogingen aanwenden om te ontsnappen” werden “zonder genade” en “met een zwaren knuppel” gedood, “om het kruit uit te sparen”.²⁴⁰ Een gravure bericht zelfs over een “arme zwangere vrouw” die, “daar zij niet haastig genoeg gehoorzaamde” aan een bevel van een Arabier, “morsdood” werd geslagen.²⁴¹ Het narratief over de Arabische slavenhandel blonk uit in intensiteit en detail, waarin de Arabier als culturele andere volledig ontmenselijkt werd, en de islam enkel nog de ideologische motor was van die wreedheid.

²³⁵ Stanard, *Selling the Congo: A History of European Pro-Empire Propaganda and the Making of Belgian Imperialism*, 27-46; Jan Vandersmissen, ‘The king’s most eloquent campaigner... Emile de Laveleye, Leopold II and the creation of the Congo Free State’, *Revue belge d’histoire contemporaine* 41, nr. 1-2 (2011): 7-57.

²³⁶ Said, *Orientalism*, 287.

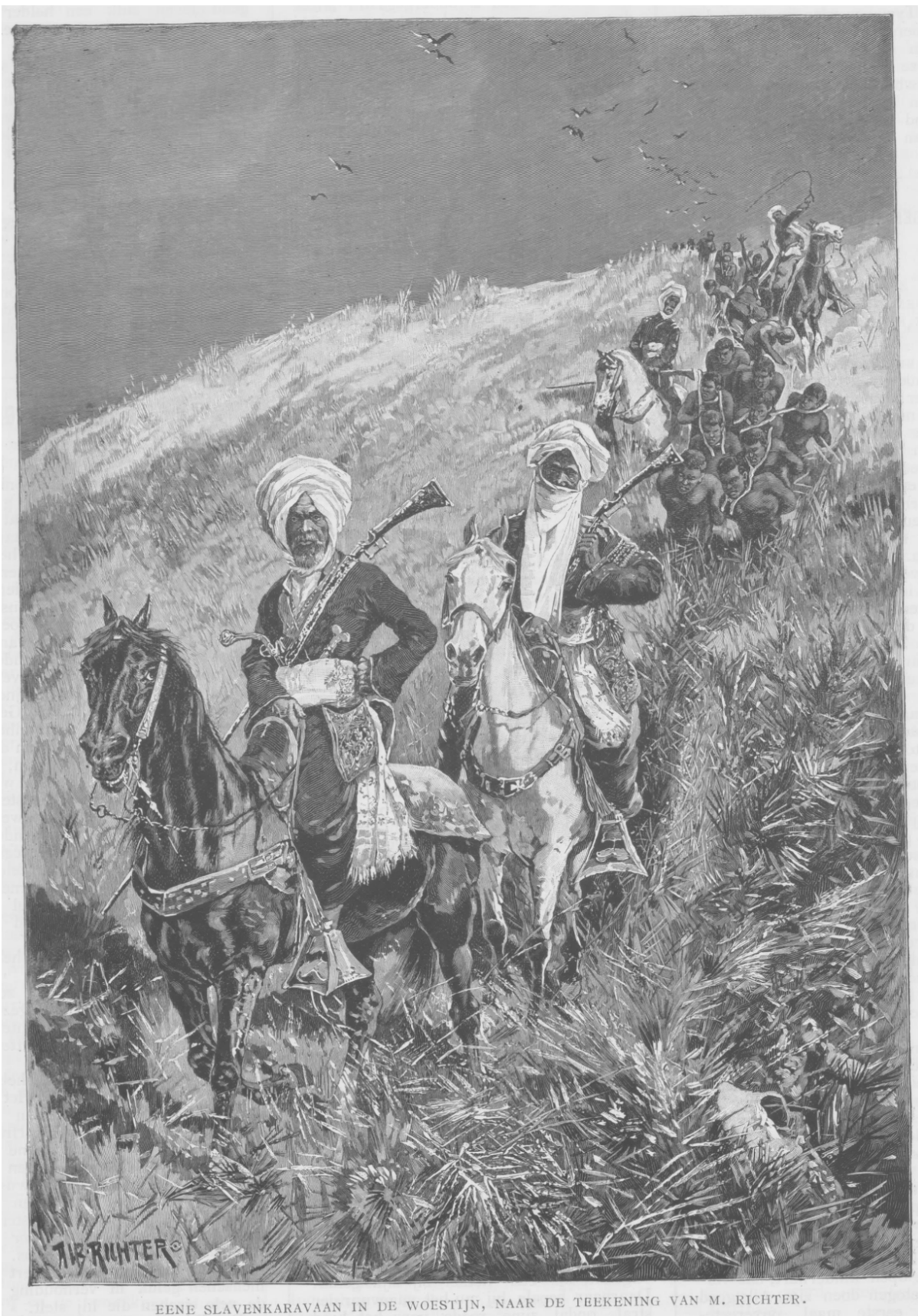
²³⁷ ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 38 (DBNL, 1889-1890): 446-447.

²³⁸ ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 446-447.

²³⁹ ‘De slaven in Afrika’, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 45 (EHC, 1888-1889): 362-363; ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, 446-447; ‘De Gewapende Broeders der Sahara’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 44 (DNBL: 1890-1891): 518-519.

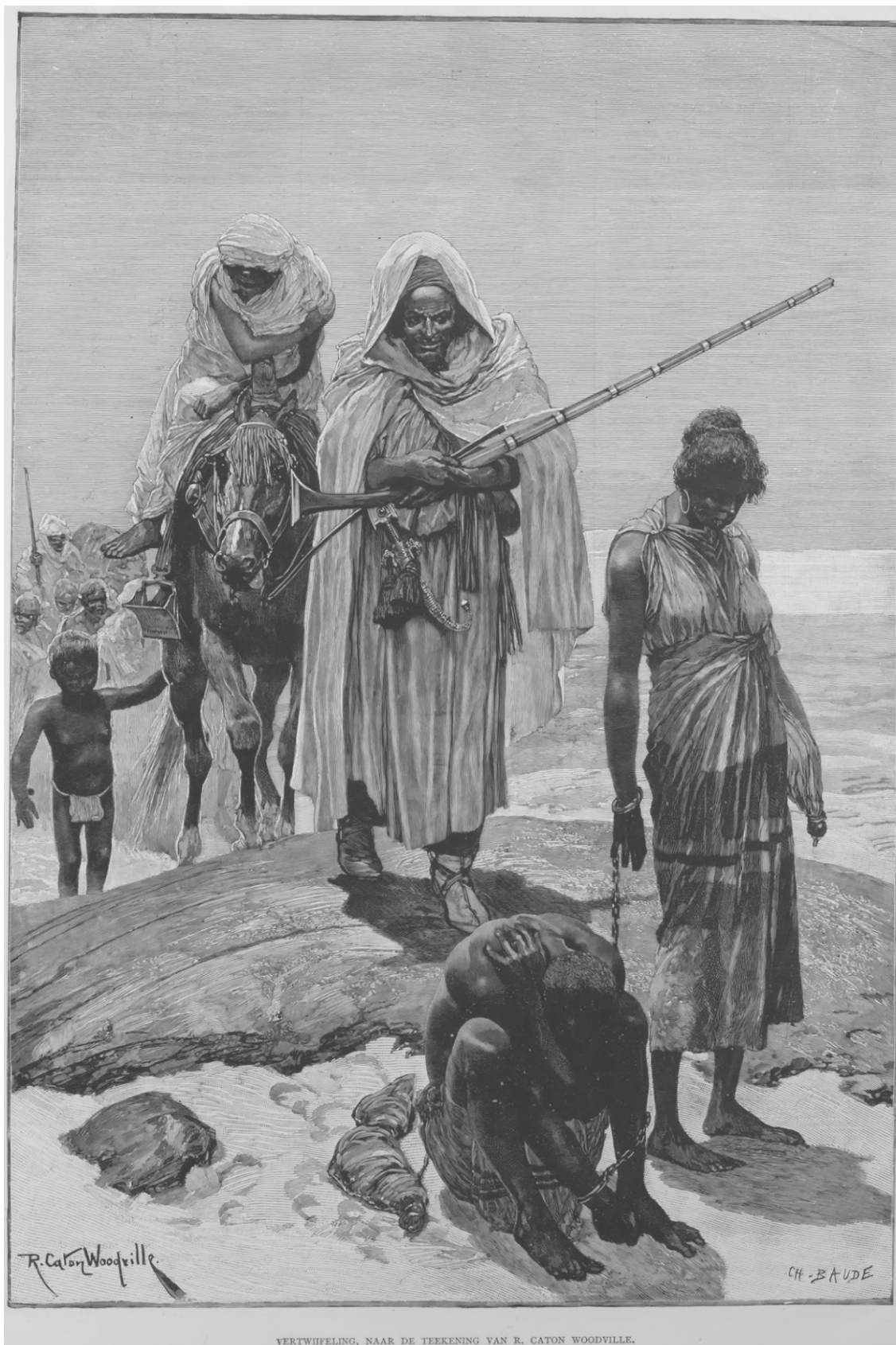
²⁴⁰ ‘De slaven in Afrika’, *De Vlaamsche Illustratie*, 362-363; ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, 446-447;

²⁴¹ ‘De slaven in Afrika’, 362-363

EENE SLAVENKARAVAN IN DE WOESTIJN, NAAR DE TEEKENING VAN M. RICHTER.

Figuur 92: 'Eene slavenkaravaan in de woestijn, naar de teekening van M. Richter', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 26 (1889-1890).

VERTWIJFELING, NAAR DE TEEKENING VAN R. CATON WOODVILLE.

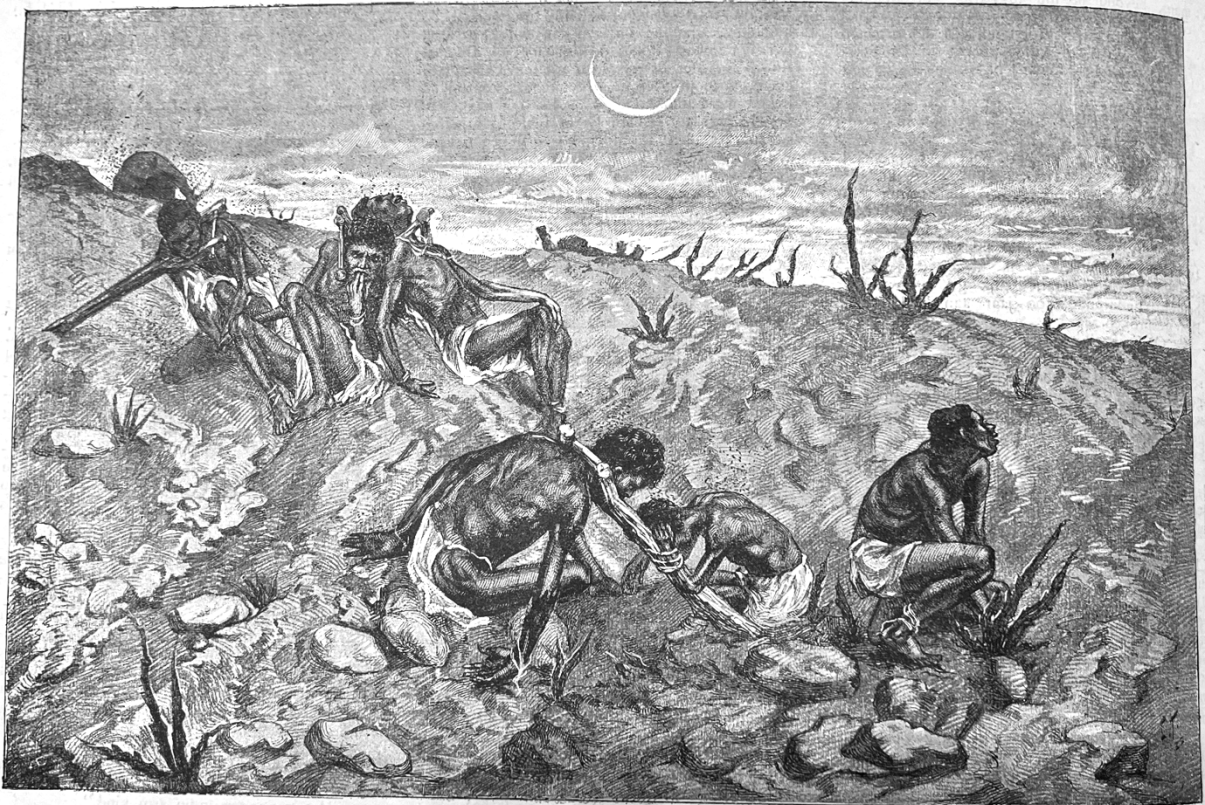
Figuur 93: 'Vertwijfeling, naar de teekening van R. Caton Woodville', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 8, nr. 7 (1891-1892).

Figuur 94: 'In de Sahara, naar Benjamin Constant', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 43 (1879-1880).

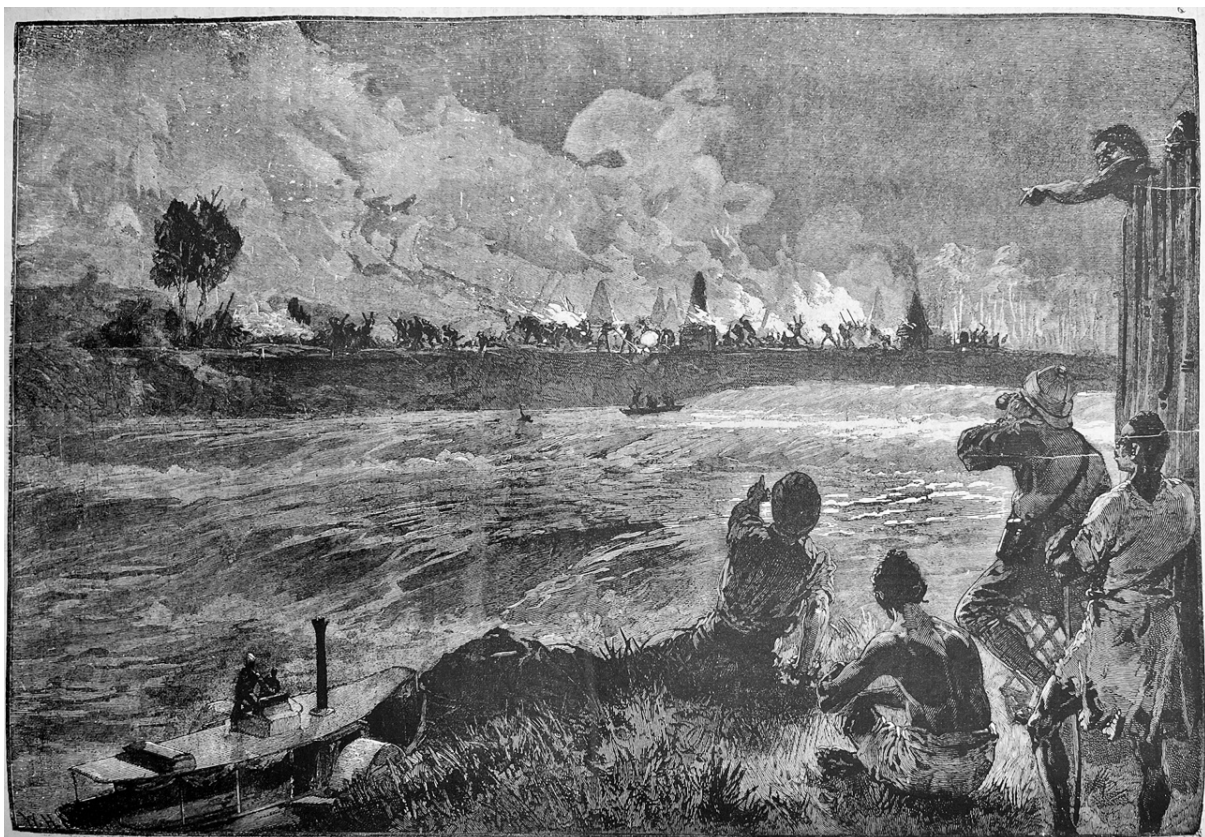

Figuur 95: 'De slavenmarkt te Marokko, naar de teekening van Caton Woodville', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5, nr. 8 (1888-1889); 'De slavenmarkt in Marokko', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 19 (1889-1890).

DE SLAVEN IN AFRIKA.

Figuur 96: 'De slaven in Afrika', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 45 (1888-1899).

Ter hulp van Emin-Pacha. — Brandstichting van een negerdorp door de Arabieren, tegenover het kamp van Yambya.

Figuur 97: 'Ter hulp van Emin-Pacha — Brandstichting van een negerdorp door de Arabieren, tegenover het kamp van Yambya', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 28 (1889-1890).

Missionarissen, met name de Witte Paters en de Broeders der Sahara, vormden hun absolute tegenbeeld. Die heldhaftige “ridders van Christus”, een duidelijke verwijzing naar de historische fantasie, werden voorgesteld als enige en laatste redding voor de “rampzalige negers”.²⁴² Ze kochten slaven vrij, voorzagen een opvoeding en integreerden hen in de religieuze missie om van hen “nuttige mannen, apostelen” te maken.²⁴³ De retoriek van redding en bescherming positioneerde de missionarissen als noodzakelijk moreel gezag in Afrika. Leopold II voerde in die context een eigen *croisade antiesclavagiste*; een reeks militaire campagnes (1892-1893) die als rechtvaardige oorlogen van beschaving tegen barbaarsheid werden voorgesteld. Het werk tegen de slavernij werd zo gerecupereerd om de Belgische aanwezigheid voor te stellen als altruïstisch, godsdienstig en menslievend – terwijl het in werkelijkheid de exploitatie en uitbuiting ervan maskeerde. De tijdschriften spraken dan ook vol lof over het “werk van den Congo”, dat “van het zuiver menschelijk oogpunt” voor eeuwig een “schitterenden perel [zou] blijven in de eerekroon van den vorst en van het land”.²⁴⁴ De vorst zou “[i]n de geschiedenis” zelfs “den naam mogen dragen van Leopold de Beschaver”.²⁴⁵ De islamitische Arabier kwam zo dubbel onder vuur te liggen. Enerzijds was hij de morele tegenpool van het christelijke Westen, anderzijds was hij een koloniale rivaal die uitgeschakeld moest worden om de Afrikaanse wereld open te stellen voor ‘beschavingsmissies’. Daarmee functioneerde het oriëntalistische discours niet alleen om een afschrikwekkend contrast te scheppen, maar ook als een invloedrijke, propagandistische hefboom. De boodschap was duidelijk: het Westen moest Afrika redden van het Oosten.

Afrikaanse bevolkingen werden in dit discours stevast opgevoerd als weerloze slachtoffers van Arabische wreedheid, als “arme” en “vreedzame [...] negers” die zich “[b]ijna nooit verdedigen” en dus zonder westerse tussenkomst ten onder dreigden te gaan.²⁴⁶ In het volgende hoofdstuk wordt echter duidelijk dat eigenschappen zoals onschuld en hulpbehoefendheid enkel aan Afrikanen werden toegeschreven wanneer het strategisch en propagandistisch nuttig was. Zodra die noodzaak verdween keerde het tij, en bleek ook de Afrikaanse representatie overladen van negatieve, racistische clichés, vooroordelen en afkeer.

²⁴² ‘De slaven in Afrika’, 362-363; ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 446-447; ‘De Gewapende Broeders der Sahara’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 518-519; ‘De Prediker van een Nieuwen Kruistocht’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5, nr. 6 (DBNL, 1888-1889): 42.

²⁴³ ‘De slavenhandel en de paters van Afrika’, 446-447.

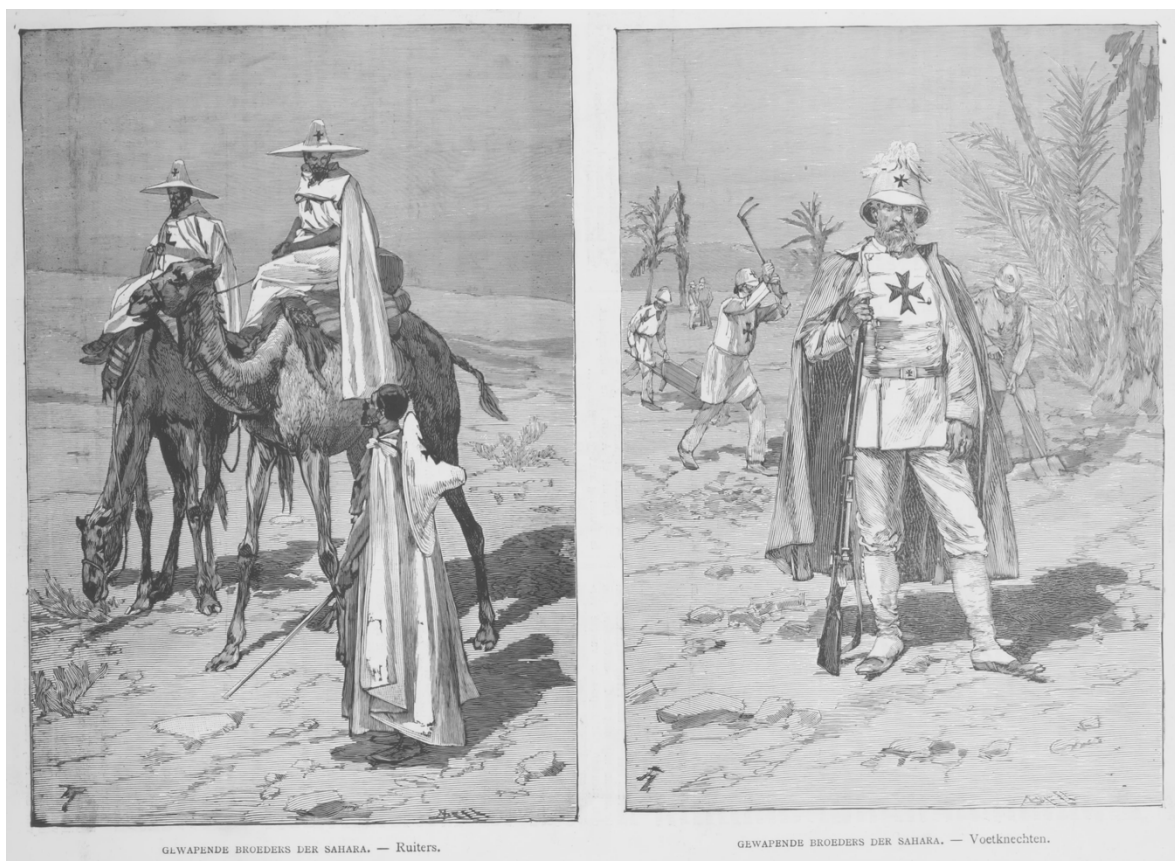
²⁴⁴ ‘Kronijk der week’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 7 (EHC: 1888-1889): 74.

²⁴⁵ ‘’s Konings Jubelfeest. Kronijk der week’, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 3 (EHC: 1890-1891): 26.

²⁴⁶ ‘De Gewapende Broeders der Sahara’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 518-519; De slavenhandel en de paters van Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 446-447.

Figuur 98: 'De gewapende Saharabroeders', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 44 (1890-1891).

Figuur 99: 'Gewapende broeders der Sahara. — Ruiters en voetknechten', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 44 (1890-1891).

Figuur 100: 'Pater Jamet met zijne gedoopte negerkinderen te Zanzibar', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 6, nr. 38 (1889-1890).

3. De ‘Afrikaansche’ wilde in het ‘Zwarte Werelddeel’

*“Evenwel bleef Afrika het langst voor den Europeaan en zijne beschaving gesloten: Afrika's gloeiende zon, zijne brandende woestijnen en roof- en moordzuchtige volksstammen schrikten ook de stoutsten af om de geheimzinnige binnenlanden te bezoeken”.*²⁴⁷

In tegenstelling tot Oriëntaalse volkeren, die in Belgische geïllustreerde tijdschriften nog werden voorgesteld als erfgenamen van een vervallen, islamitische beschaving, golden Afrikaanse bevolkingsgroepen vanuit westers perspectief als volledig verstoken van enige historische of culturele erfenis. Het ‘Zwarte Werelddeel’ werd geassocieerd met absolute duisternis; letterlijk en figuurlijk onbelicht door rede, religie of moderniteit. In de koloniale verbeelding was Afrika het archetype van een *terra nullius*; een ‘leeg’ en primitief niemandsland, waarvan de geschiedenis pas begon na koloniale tussenkomst.²⁴⁸ In zijn invloedrijke werk *The Invention of Africa* analyseerde de Congolese filosoof Valentin-Yves Mudimbe de westerse koloniale kennisproductie van het ‘verduisterde’ continent. Omdat hij bouwde op een vergelijkbare premisse als Edward Saïds *Orientalism*, worden hun werken vaak vergeleken.²⁴⁹ Centraal in beiden stond de manier waarop het Westen haar eigen identiteit in stand hield door een ‘Andere’ discursief en visueel te construeren. Toch benadrukte Mudimbe dat Afrika, anders dan de Oriënt, gedefinieerd werd in termen van afwezigheid; van geschiedenis, van rationele systemen, van beschaving.²⁵⁰ Daarmee werd ze de vruchtbare bodem waarop het Westen een eigen epistemologie kon cultiveren.²⁵¹ De historische en antropologische kennis die daaruit uiteindelijk geoogst werd, onthulde slechts in beperkte mate iets over de werkelijkheid, maar de impact ervan op de westerse geschiedschrijving bleek groot.

De ontkenning van Afrikaanse historiciteit kende lange naweeën. Tot de late jaren 1960 werd Afrika door sommige historici niet erkend als een volwaardig historisch subject, met als gevolg dat in dominante geschiedenissen van de wereld Afrikaanse perspectieven grotendeels ontbraken.²⁵² Historicus Steven Feierman (°1940) wees op de belangrijke invloed van postkoloniale en postmoderne kritieken, die leidden tot een fundamentele herziening van de lineaire, eurocentrische geschiedopvatting.²⁵³ Europese categorieën zoals ‘middeleeuwen’, ‘renaissance’ of ‘verlichting’ werden steeds vaker bevraagd als universele maatstaven, en geschiedenissen van de *Global South*,

²⁴⁷ ‘Stanley in de binnenlanden van Afrika’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (DBNL: 1877-1879): 153-155.

²⁴⁸ Valentine Y. Mudimbe, *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge* (Indianapolis: Indiana University Press, 1988), 10, 25, 29-30, 64-66.

²⁴⁹ Ali Al’Amin Mazrui, ‘The Re-Invention of Africa: Edward Said, V.Y. Mudimbe, and Beyond’, *Research in African Literatures* 36, nr. 3 (2005): 68-82.

²⁵⁰ Valentine Y. Mudimbe, *The Idea of Africa* (Indianapolis: Indiana University Press, 1994), 1-37, 38-70.

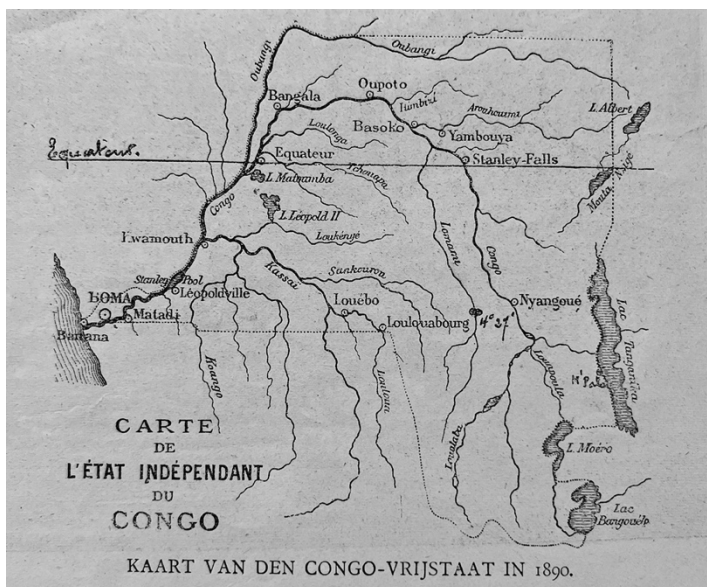
²⁵¹ Mudimbe, *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*, 77, 80-81; ²⁵¹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 18-29, 89, 93-95, 108-109.

²⁵² Idesbald Goddeeris, ‘Postcolonial Belgium: The Memory of the Congo’, *Interventions* 17, 3 (2015): 434-451.

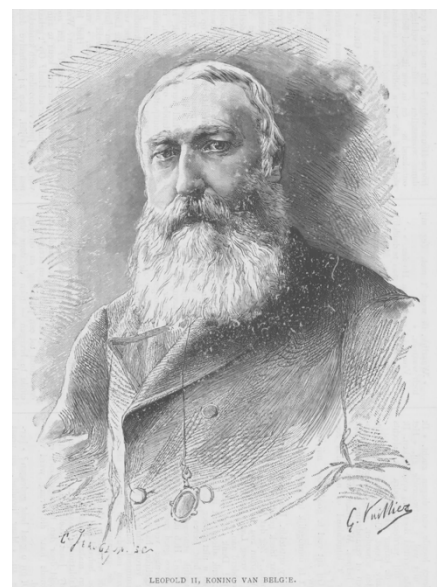
²⁵³ Steven Feierman, ‘African Histories and the Dissolution of World History’, in *Africa and the Disciplines: The Contributions of Research in Africa to the Social Sciences and Humanities*, onder redactie van Robert H. Bates, V. Y. Mudimbe en Jean O’Barr (1993): 167-212.

waaronder dus ook die van Afrika, begonnen meer ruimte te krijgen binnen het academische veld. In die epistemologische context moet ook de Belgische representatie van Afrika, en van Congo in het bijzonder, worden begrepen.²⁵⁴ België speelde, ondanks haar relatief late deelname aan het imperialistische toneel, een actieve rol in de verbeelding en disciplineren van het Afrikaanse continent.

Ten slotte was de marginalisering van Congolese anderen in de geïllustreerde tijdschriften geen geïsoleerd fenomeen, maar onderdeel van een breder patroon in de visuele representatie van Zwarte lichamen. Ook Afrikaanse bevolkingsgroepen uit Oost-Afrika, West-Afrika, Zuid-Afrika en Amerika verschenen slechts sporadisch en vrijwel uitsluitend in een koloniaal, etnografisch of missionair kader.²⁵⁵ In de begeleidende teksten was die tendens nog meer uitgesproken. Het Afrikaanse continent werd steevast voorgesteld als een gebied waar ‘beschaving’ moest worden gebracht, en dus niet als een regio waar reeds culturele, historische of politieke structuren aanwezig waren. Een onmiskenbaar sleutelwerk in de studie naar westerse representaties van Afrika is het boek *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (1990) van Nederlands onderzoeker Jan Nederveen Pieterse (°1940). Waar dit onderzoek zich grotendeels beperkt tot de Belgische, Nederlandstalige casus, wierp Pieterse een ruimere blik op verschillende representaties in diverse media.

Figuur 101: 'Kaart van den Congo-Vrijstaat in 1890', Kaart, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 52 (1889-1890).

Figuur 102: 'Leopold II, Koning van Belgie', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 6 (1890-1891).

²⁵⁴ Matthew G. Stanard, *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium* (Leuven: Leuven University Press, 2023), 17-37.

²⁵⁵ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 64-68.

3.1. Midden-Afrika en den Onafhankelijken Congo-Staat

De Belgische betrokkenheid in de koloniale verdeling van Afrika kwam relatief laat, maar met uitzonderlijke vastberadenheid en ambitie. Terwijl Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland reeds aanzienlijke delen van het Afrikaanse continent onder hun gezag hadden gebracht, zou het kleine België onder impuls van koning Leopold II alsnog een plaats tussen de koloniserende grootmachten opeisen (Fig. 101-102).²⁵⁶ Leopold, voor wie het gebrek aan een Belgische kolonie een blinde vlek in de nationale verheffing vormde, zag in Midden-Afrika een kans om België een plek tussen de wereldmachten te garanderen. Zijn project kreeg vorm in het kielzog van de *Scramble for Africa*, een versneld proces van koloniale annexatie en grensafbakening tussen Europese mogendheden, officieel bekrachtigd tijdens de Conferentie van Berlijn (1884-1885).²⁵⁷

Hoewel België formeel geen directe partij vormde in Berlijn, slaagde Leopold II erin zich te profileren als een filantroop en humanitair; een vorst zonder imperialistische bedoelingen die enkel streefde naar de ‘beschaving’ van het achtergestelde (en door Arabieren onderdrukte) Afrikaanse binnenland.²⁵⁸ Met dat doel voor ogen liet hij in 1876 de *Association Internationale Africaine* (AIA) oprichten, een organisatie die ogenschijnlijk wetenschappelijke en humanitaire doelen moest dienen, maar in realiteit een diplomatiek rookgordijn vormde voor zijn persoonlijke expansiedrang.²⁵⁹ Zijn doel was om met de AIA “door eene internationale werking, de beschaving en dus de afschaffing van den slavenhandel in Midden-Afrika, te bewerken”.²⁶⁰ Een fragment van zijn betoog werd in vertaling in *De Belgische Illustratie* opgenomen:

“Het onderwerp, dat ons heden vereenigt, is een van die welke op den eersten rang staan voor de vrienden der menschheid. Het eenige gedeelte van onzen aardbol, waar de beschaving nog niet is doorgedrongen, voor deze laatste openen; de duisternissen doen opklaren die geheele bevolkingen omgeven, dat is, ik durf het zeggen, een kruistocht, onze eeuw van vooruitgang waardig”.²⁶¹

²⁵⁶ Stanard, *Selling the Congo: A History of European Pro-Empire Propaganda and the Making of Belgian Imperialism*, 7-9; Stanard, ‘Colonial Propaganda. The Awakening of a Belgian Colonial Consciousness?’, 280-290; Jan Vansina, ‘Koloniale geschiedenis en Congo’, in *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, onder redactie van Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens (Leuven: Leuven University Press, 2009), 29-40; Bas De Roo, ‘The Congo Free State. Plunder Machine in Service of a Ruthless Leopold II?’, in *Colonial Congo. A History in Questions*, onder redactie van Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Venthemsche (Turnhout: Brepols Publishers, 2024), 27-40.

²⁵⁷ Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa: The White Man’s Conquest of the Dark Continent from 1876 to 1912* (New York: Random House, 1991), 9-23, 24-39.

²⁵⁸ Matthew G. Stanard, *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium*, 39-56.

²⁵⁹ Guy Venthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980* (New York: Cambridge University Press, 2012), 19-22; Hochschild, 38-52.

²⁶⁰ ‘Midden-Afrika en de koning der Belgen. (Eene correspondentie uit Antwerpen.)’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 13 (DBNL: 1876-1877): 101-103.

²⁶¹ ‘Midden-Afrika en de koning der Belgen’, *De Belgische Illustratie*, 101-103.

Dankzij lobbywerk, strategische propaganda en het mobiliseren van religieuze en morele retoriek kreeg Leopold op de Conferentie van Berlijn internationale erkenning voor een groot nieuw territorium in Midden-Afrika; “een groote plek [...] waarop niets aangeteekend staat”.²⁶² Vanaf 1885 werd die plek officieel de Onafhankelijke Congostaat, een privébezit van de koning, afzonderlijk van de Belgische staat.²⁶³ De creatie ervan werd mogelijk gemaakt door een reeks expedities en diplomatieke manoeuvres die Leopold zelf vanuit Brussel coördineerde. “Den sluier” die de “Afrikaansche streken bedekte” en “in een donkeren nacht” hulde, moest met die “groote beweging” worden onthuld.²⁶⁴

De meest bekende exponent van die inspanningen was de Britse ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley (1841-1904), die in opdracht van Leopold tussen 1879 en 1884 een netwerk van handels- en machtsstations langs de Congostroom uitbouwde. Stanley's rapporten en publicaties, rijk geïllustreerd en doordrenkt van het civilisatiediscours, speelden een cruciale rol in de popularisering van de Congomissie in de Belgische (en Europese) publieke opinie. Hij komt later in dit hoofdstuk uitgebreider aan bod. Tegelijkertijd werden Belgische missionarissen, ingenieurs, officieren en avonturiers gemobiliseerd om de nieuwe kolonie te bevolken, te besturen en te ontsluiten. De oprichting van de Onafhankelijke Congostaat markeerde het begin van een uitzonderlijk koloniaal tijdperk in België. Onder de façade van antislavernijcampagnes en liefdadigheid schuilde een uitbuitingslogica die al snel zou ontaarden in grootschalig geweld, economische exploitatie en gedoogde dwangarbeid. Toch werd over die realiteit in de Belgische tijdschriften aanvankelijk nauwelijks kritisch gereflecteerd. Integendeel: de tijdschriften schilderden het ontstaan van de Onafhankelijke Congostaat af als een heldhaftige onderneming, waarin België eindelijk zijn roeping als ‘beschaver’ in de wereldgeschiedenis zou vervullen.

3.1.1. *Glimpen van Congo*

In de geïllustreerde tijdschriften nam de door Mudimbe beschreven afwezigheid een opvallend letterlijke vorm aan. Beelden van de Onafhankelijke Congostaat waren zeldzaam, en toonden nauwelijks Congolezen. Verschenen ze wel, gebeurde dat bijna uitsluitend in de marges: als figuranten in een wild décor, als stille toeschouwers, als missionaire subjecten, of als passieve slachtoffers van slavernij. Vaak namen zij daarbij stereotiepe poses aan: halfnaakt, onderdanig en primitief.²⁶⁵ De representatie van Congo was narratief en visueel vrijwel volledig gestructureerd rond de aanwezigheid van westerse actoren; zogenaamde ‘ontdekkingsreizigers’ zoals Stanley of missionarissen zoals de eerdergenoemde Witte Paters. Zij bevolkten het merendeel van de bladzijden over Afrika. Zulke selectieve beeldvorming is symptomatisch voor een bredere koloniale kennisproductie, waarin Afrika

²⁶² ‘Midden-Afrika en de koning der Belgen’, 101-103.

²⁶³ Guy Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980*, 26-27; Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost*, 53-66, 109.

²⁶⁴ ‘Midden-Afrika en de koning der Belgen’, 101-103.

²⁶⁵ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 18-51; David Van Reybrouck, ‘Congo in de populaire cultuur’, in *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, 169-181.

in de eerste plaats beschouwd werd als “een vruchtbaar” en “maagdelijk” land dat pas betekenis kreeg door de koloniale aanwezigheid.²⁶⁶ Het beeld dat de lezer ervan kreeg was daarom beperkt tot enkele glimpen; een kleine collectie van gravures en teksten waarin Congolese ‘anderen’ binnen bepaalde grenzen zichtbaar werden gemaakt.²⁶⁷

Van het ‘onaangetaste’ Congolese landschap werden slechts een paar gravures gedeeld. Ze toonden open vlaktes, donkere ‘wildernissen’, grote meren en ‘primitieve’ hutten met rieten daken, omringd door gebergte, palmen en bananenbomen (Fig. 103-108). Die ongetemde natuur fungeerde hoofdzakelijk als een spannend décor voor de heroïsche tochten van westerse ‘ontdekkingsreizigers’, missionarissen en militairen, die zich letterlijk en symbolisch een weg baanden door een vijandige, onbekende ruimte. De ‘geciviliseerde’ landschappen kwamen nadrukkelijker in beeld, om de koloniale infrastructuur te promoten. Vooral Boma, de toenmalige hoofdstad van de Onafhankelijke Congostaat en ook een belangrijke Europese handelspost, werd het toonbeeld van Belgische ordening in Afrika. De “eerste katholieke kerk van den belgischen Congo”, het “hotel van den gouverneur-generaal”, de stoomboot op de Congo en het gerechtshof te Boma moesten allen een idee geven van de vermeende vooruitgang en moderniteit die in het landschap werden aangebracht (Fig. 109-112).²⁶⁸

Belangrijk is dat de Afrikaanse natuur niet werd voorgesteld als subliem, zoals dat soms wel het geval was bij Oriëntaalse landschappen. Ze moest eerder het ‘onontwikkelde’ karakter van het binnenland benadrukken, dat zich buiten het industriële, ‘moderne’ tijdperk bevond. Het is Fabians *denial of coevalness* die hier in haar meest extreme vorm tot uiting komt: het Afrikaanse continent werd visueel en discursief volledig buiten de geschiedenis geplaatst. De “ongetemde natuur” was bevolkt door “woeste”, “roof- en moordzuchtige volksstammen”, zonder enig cultureel geheugen of historische zelfbeschikking; “Afrika”, aldus Pieterse, “ging meer en meer lijken op een uitgestrekt recreatiegebied, ideaal voor jongensavonturen”.²⁶⁹ Zulke voorstellingen en beschrijvingen impliceerden niet alleen dat de Afrikaanse samenleving stilstond, maar dat ze zich gewoon nooit had ontwikkeld. Het landschap en inboorlingen uit “het onmetelijke binnenland van Afrika” kregen in de westerse historiografie dus pas betekenis vanaf Europese actoren er een westerse infrastructuur uitbouwden.²⁷⁰

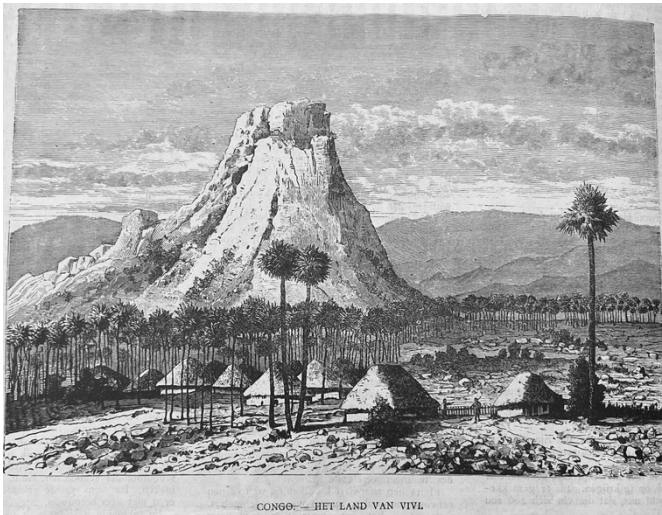
²⁶⁶ Karel Arnaut en Bambi Ceuppens, ‘De ondiepe gronden en de vage grenzen van de raciale verbeelding in Vlaanderen’, in *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen*, onder redactie van Karel Arnaut, Sarah Bracke, Bambi Ceuppens, Sarah De Mul, Nadia Fadil en Meryem Kanmaz (Antwerpen: Meulenhof, 2009), 28-47.

²⁶⁷ Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, ‘Koloniale cultuur in de Belgische metropool’, in *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, 11-27.

²⁶⁸ ‘De kerk van Boma’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 17 (EHC: 1888-1889): 202; ‘Gezichten uit den Congo’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (EHC: 1889-1890): 503; ‘Het gerechtshof te Boma’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 32 (EHC: 1888-1889): 381.

²⁶⁹ ‘In het zwarte werelddeel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 26 (DBNL: 1889-1890): 301-302; De Gewapende Broeders der Sahara’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 518-519; Stanley in de binnenlanden van Afrika’, *De Belgische Illustratie*, 153-155; ²⁶⁹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 111.

²⁷⁰ ‘De zending ter hulp van Emin Pacha op den Aruwimi’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 17 (EHC: 1888-1889): 202-203.

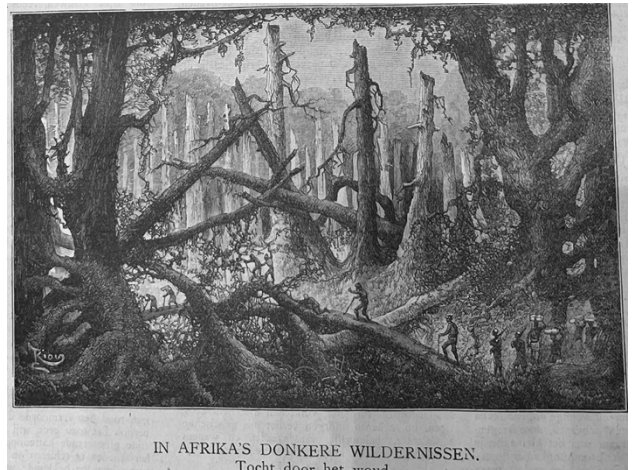
Figuur 103: 'Congo. – Het land van Vivi', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 5 (1886-1887).

Figuur 104: 'Een negerdorp in Afrika', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 27 (1884-1885).

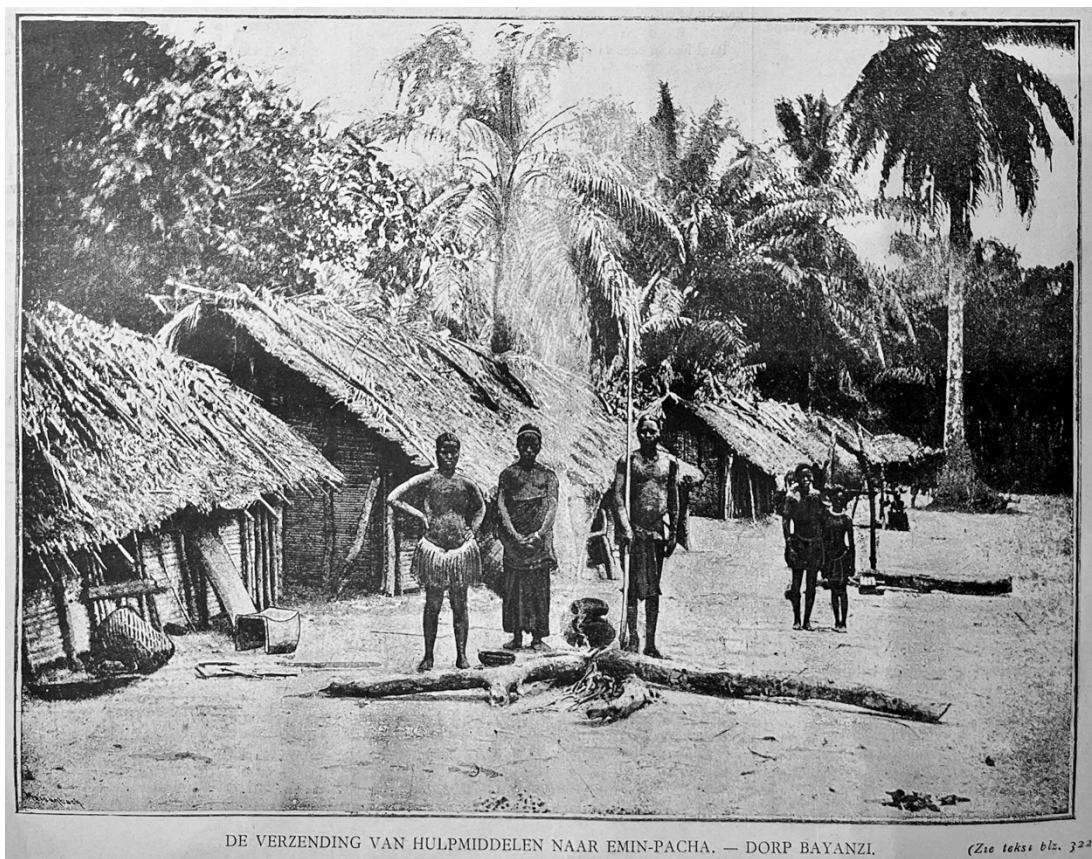
Figuur 105: 'Zicht der katholieke zending der PP. van den Heiligen-Geest, te Boma', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

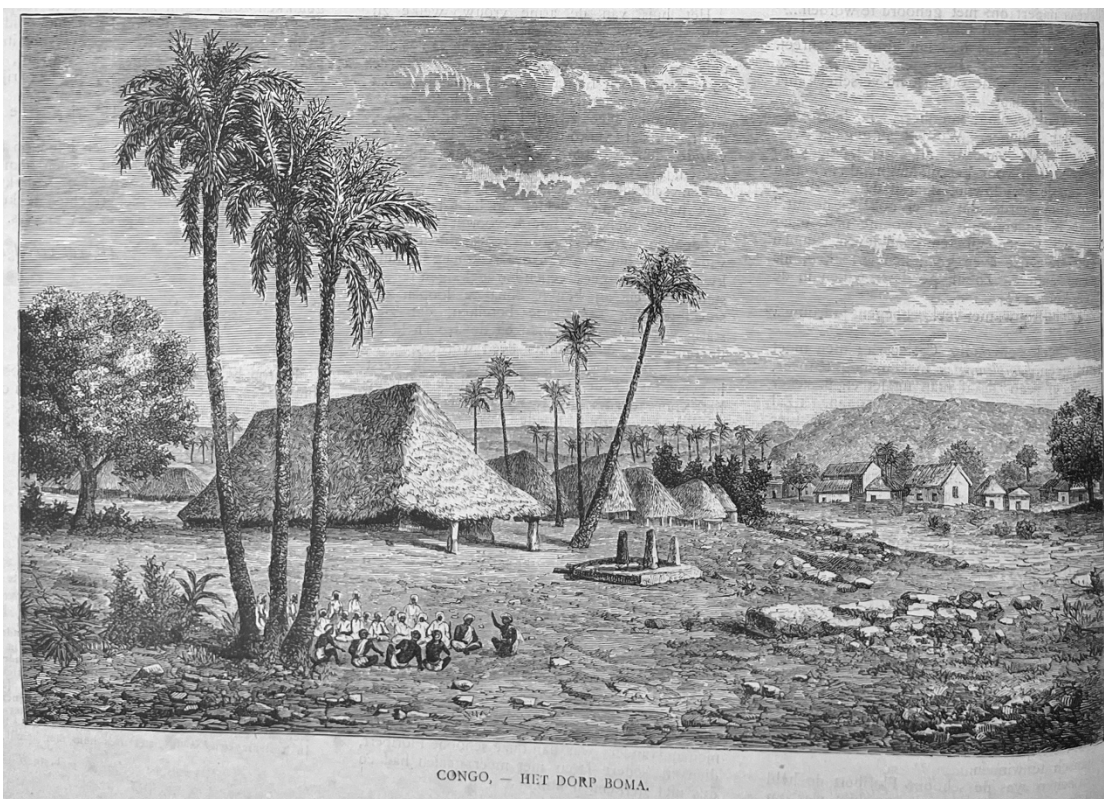
Figuur 106: 'In Afrika's donkere wildernissen. Tocht door het woud', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 3 (1890-1891).

Figuur 107: 'De Congo. Stanley-Poel', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 7 (1886-1887).

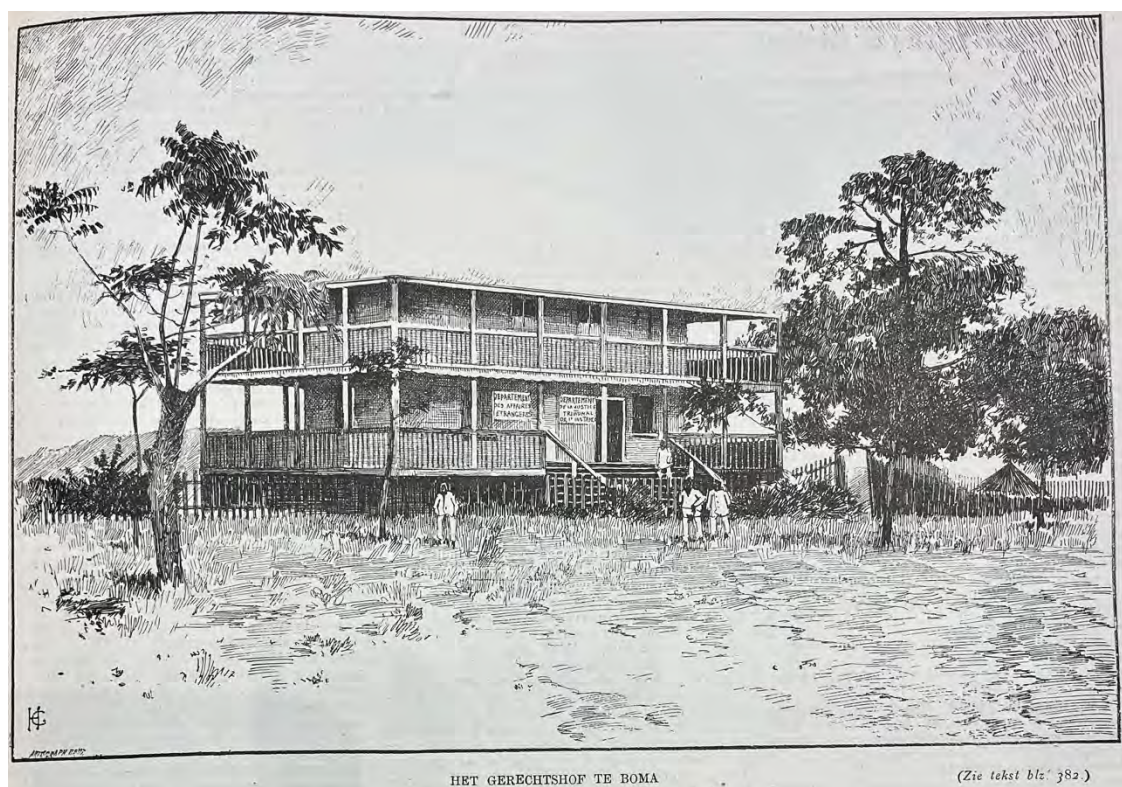
Figuur 108: 'De verzending van hulpmiddelen naar Emin-Pacha. – Dorp Bayanzi', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 27 (1889-1890).

Figuur 109: 'Congo, - het dorp Boma', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 5 (1886-1887).

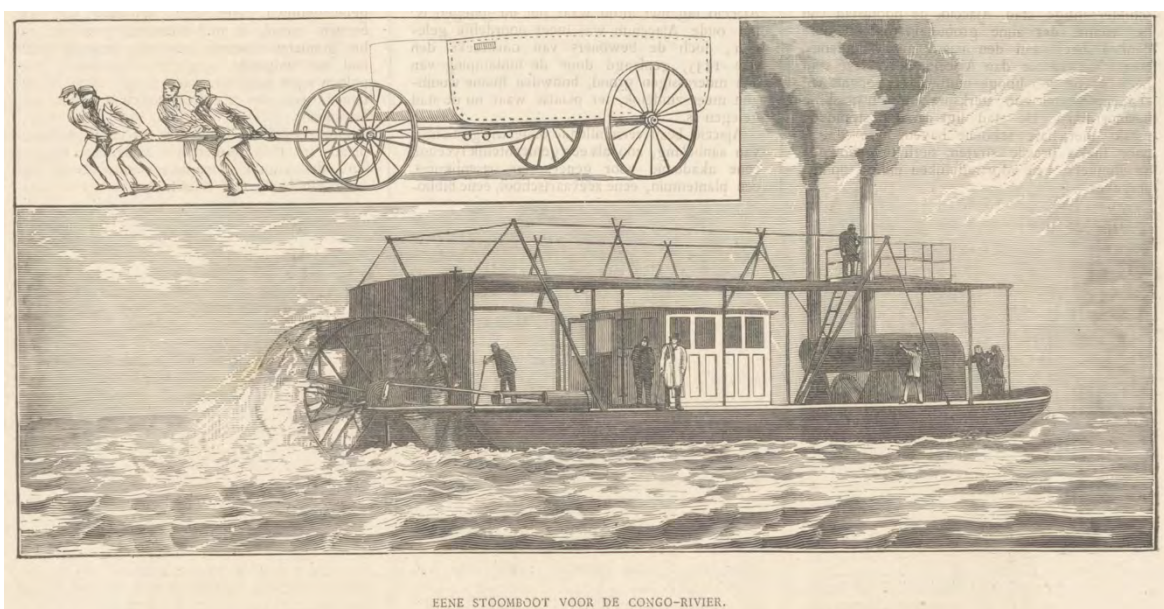
Figuur 110: 'De Reede en de landingsplaats, te Boma. (Volgens oorspronkelijke lichtplaten.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 111: 'Het gerechtshof te Boma', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 32 (1888-1889).

Figuur 112: 'Het hotel van den gouverneur-generaal, op Boma-bergvlak. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 113: 'Eene stoomboot voor de Congo-rivier', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 25 (1883-1884).

Het Afrikaanse continent en haar bevolkingsgroepen, maar ook de Afro-Amerikaanse gemeenschap in Noord-Amerika, werd in vergelijking met de oriëntalistische beeldvorming veel explicieter tot een temporele primitiviteit veroordeeld. Die temporele afstand werd doorgetrokken en ingezet in een specifiek opvoedingsdiscours. Omdat Afrikanen zagezegd nog aan het begin van een evolutionair beschavingsproces stonden, ontstond het beeld van de ‘wilde’ als onvolwassen, onvolgroeid subject dat nood had aan opvoeding, begeleiding en disciplineren van buitenaf. Het gevolg daarvan was de ontwikkeling van een uitgesproken paternalistisch discours, waarin de kolonisator zich positioneerde als moreel gezaghebbend, verantwoordelijk om de verlichting te verspreiden en culturele anderen op te voeden tot volwaardige, ‘beschaafde’ subjecten.²⁷¹

Een gravure van twee naar België overgebrachte “Congoleezen” uit “den stam der menschenetende Bangalas” (een bevolkingsgroep nabij de Congostroom) biedt een treffend voorbeeld van de paternalistische, koloniale beeldvorming in de geïllustreerde tijdschriften (Fig. 114).²⁷² Afgebeeld zijn een volwassen man en een jongen poserende in ‘westerse’ kledij, maar met zichtbare scarificatie op het aangezicht, zagezegd aangebracht “om hun persoontje schoon te maken”.²⁷³ In de bijbehorende tekst worden ze meer dan exotische curiosa, want de twee moesten dienen als ontvankelijke objecten van beschaving. Het “tintelen van geest” en de “nieuwsgierigheid” en “wetenslust” waarmee ze deelnamen aan het “beschavingswerk”, werden aangehaald als tekenen van zichtbare en beïnvloedbare intelligentie.²⁷⁴ Op grond daarvan werden ze zelfs gerekend tot leden van “de verstandigste volkstam uit den Congo”.²⁷⁵ Hun vermeende bewondering voor “hunnen Vorst-Koning” Leopold werd in kinderlijk-devotionele termen verwoord; hij was voor hen “eenen beschermer, eenen vader”, wiens “liefde en de opoffering” zij “aan hunne Bangalasche landgenooten den naam en de weldaden” wilden doen kennen.²⁷⁶

In een andere gravure werd dit infantiliserende discours nog explicieter gemaakt. Enkele “typen van Haoessas” of “Congolanen der Atlantische kusten, die door de Afrikaansche maatschappij als krijgslieden gehoord zijn” werden beschreven als “groote kinderen, verzot op het spelen”; iets wat hen blijkbaar deed “gelijken aan de negers in het algemeen” (Fig. 115).²⁷⁷ Opnieuw waren zij zichtbaar “[g]ekleed op Europeesche wijze”, wat moest dienen als een visueel bewijs van ‘beschaving’ die ze hadden verworven onder toezicht van een Europese kolonisator.²⁷⁸ In dit soort retoriek schuilt een dubbele karakterisering van ontmenselijking en generalisatie, waarin een volledig continent en haar

²⁷¹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 88-93.

²⁷² ‘Twee Bangalas’, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 43 (EHC: 1890-1891): 515.

²⁷³ ‘Twee Bangalas’, *De Vlaamsche Patriot*, 515.

²⁷⁴ ‘Twee Bangalas’, 515.

²⁷⁵ ‘Twee Bangalas’, 515.

²⁷⁶ ‘Twee Bangalas’, 515.

²⁷⁷ ‘De Congo. Typen van Congolanen. — Stanley Poel’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 7 (EHC: 1886-1887): 51.

²⁷⁸ ‘De Congo. Typen van Congolanen. — Stanley Poel’, *De Vlaamsche Illustratie*, 51.

Zwarte bevolkingsgroepen werd teruggebracht tot een kinderlijk temperament, onder de denigrerende en beladen term ‘neger’.

Academica Anne McClintock (°1954) kaartte in haar boek *Imperial Leather* (1995) aan hoe de metafoor van het patriarchale gezin veelvuldig gebruikt werd in koloniale retoriek. Gekoloniseerden werden daarbij behandeld als kinderen onder voogdij van een westers moreel superieur ouderlijk gezag, die met de correcte opvoeding alsnog de Europese zeden konden aanleren en internaliseren.²⁷⁹ De vermeende onderontwikkeling van het Afrikaanse continent en haar bevolkingsgroepen is kenmerkend voor het koloniale discours. Op de spreekwoordelijke schaal van beschaving werden ze geheel onderaan geplaatst, letterlijk nog ‘in de kinderschoenen’, waardoor moraliteit, rationaliteit en de mogelijkheid tot zelfbestuur en agency werd ontkend. Toch werd enige hoop gekoesterd dat opvoeding en kolonisatie door het inmiddels ‘volgroeide’ en ervaren Westen soelaas kon bieden. In dat licht kan ook een interessante vergelijking worden gemaakt met de beeldvorming van Arabische en Midden-Oosterse bevolkingen uit het vorige hoofdstuk. Werden Afrikaanse volkeren als ‘kinderen’ voorgesteld, fungeerden de Arabieren in koloniale verbeelding veeleer als ‘onstuimige pubers’ – rebelse adolescenten die volledig van het juiste pad waren afgedwaald. In beide metaforen nam het Westen stevast de rol van de rechtvaardige ouder in.

Naast opvoeding was er echter ook nood aan disciplineren. Criminaliteit onder Congolese inboorlingen diende gecorrigeerd te worden, en “[d]aar er eenige strenge lessen nodig zijn” werd van elke veroordeling een voorbeeld gemaakt dat potentiële criminaliteit in de kiem moest smoren.²⁸⁰ Een ter dood veroordeelde Congolese gifmenger en “afgodenpriester” diende bijvoorbeeld als waarschuwing dat “voortaan de menscheneterij, de moord en de diefstal zouden beschouwd worden als misdaden”.²⁸¹ Zijn doodstraf aan de galg werd per gravure expliciet en duidelijk verbeeld (Fig. 116-117). De strafuitvoering was tevens het bewijs van een succesvol koloniaal gezag, waarvoor Leopold II hoofdverantwoordelijke was: “[h]ij heeft daar een menschlievend en tegelijk nuttig werk willen stichten dat de Belgen tot voordeel zou strekken. Hij is er ten volle in gelukt, en hij heeft aldus een nieuwen titel op de dankbaarheid onzer landgenooten verworven”.²⁸² Dit paste binnen een breder ideologisch kader waarin het juridische en administratieve systeem van de Onafhankelijke Congostaat werd afgebeeld als een moreel en rationeel gezag.

De strafscène illustreert hoe het koloniale paternalisme niet alleen de belofte van vooruitgang in zich hield, maar ook controle, onderwerping en correctie onder het mom van gerechtigheid. In het

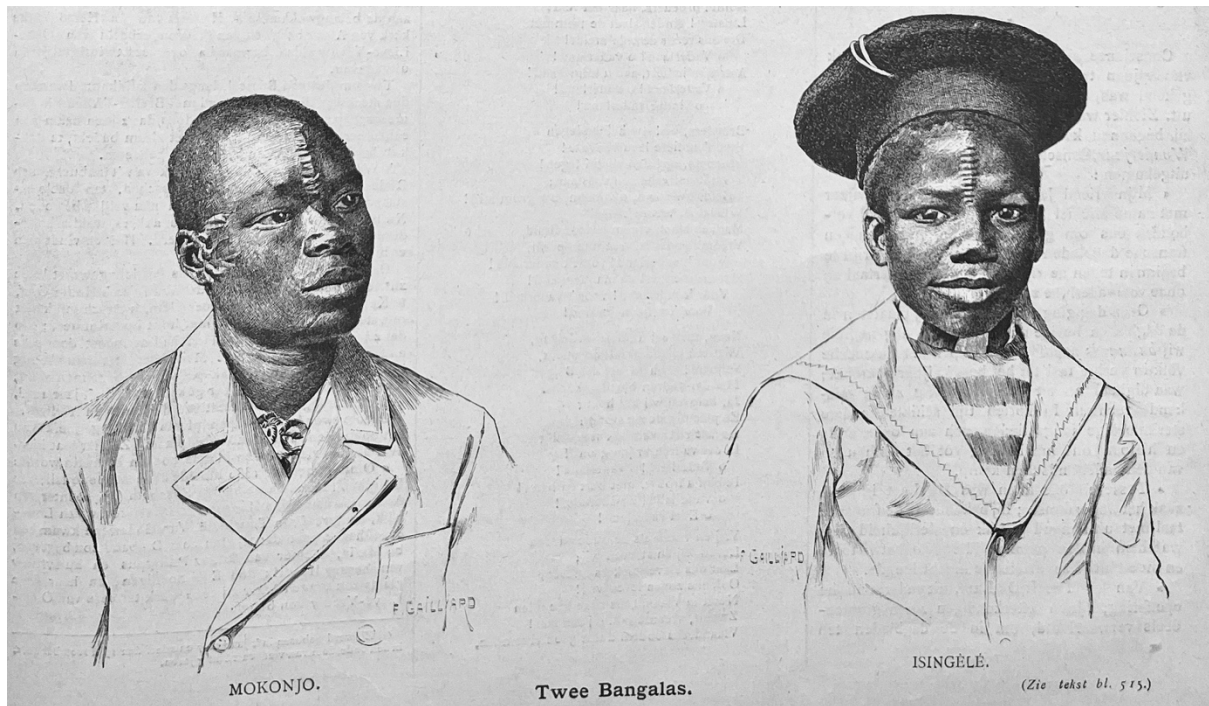
²⁷⁹ Anne McClintock, *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest* (New York: Routledge, 1995), 12-17, 44-45, 232-257.

²⁸⁰ Gezichten uit den Congo’, *De Vlaamsche Patriot*, 503.

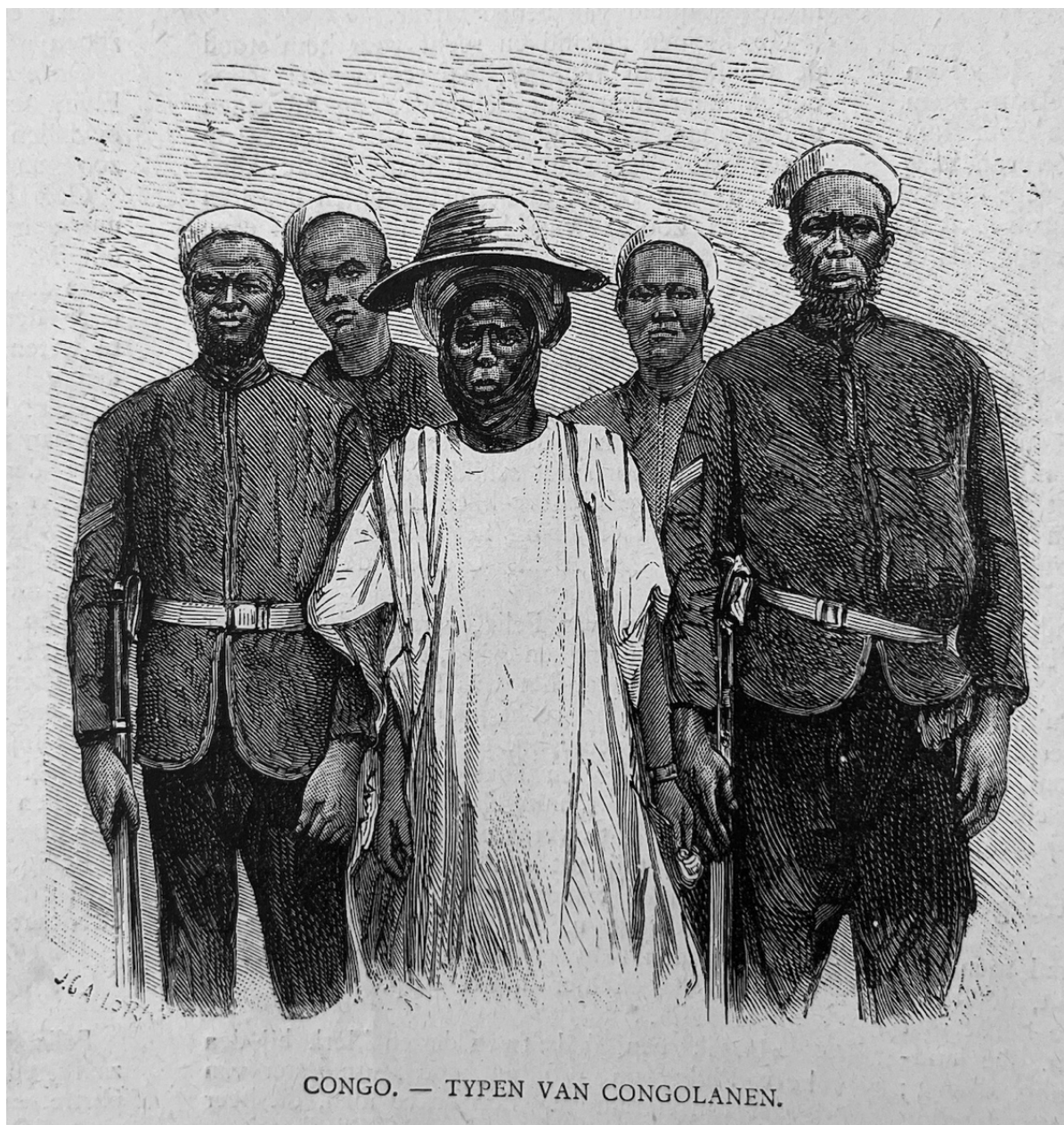
²⁸¹ Gezichten uit den Congo’, 503.

²⁸² Gezichten uit den Congo’, 503.

opvoedingsdiscours van koloniserende mogendheden creëerde dat idee een gevaarlijk ideologisch kader waarin geweld, controle en bekeringsdrang gelegitimeerd werden als noodzakelijke opvoedkundige handelingen. Op dergelijke praktijken kwam in België dan ook lange tijd nauwelijks protest, waardoor ze vrijwel ongestraft konden worden voortgezet. Het is veelzeggend dat de eerste kritische stemmen tegen Leopold voornamelijk uit het buitenland kwamen, met name uit Groot-Britannië, waar activisten als socialist Edmund Dene Morel (1873-1924) en revolutionair Roger David Casement (1865-1916) de wantoestanden in Congo publiekelijk aanklaagden.

Figuur 114: 'Twee Bangalas', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 43 (1890-1891).

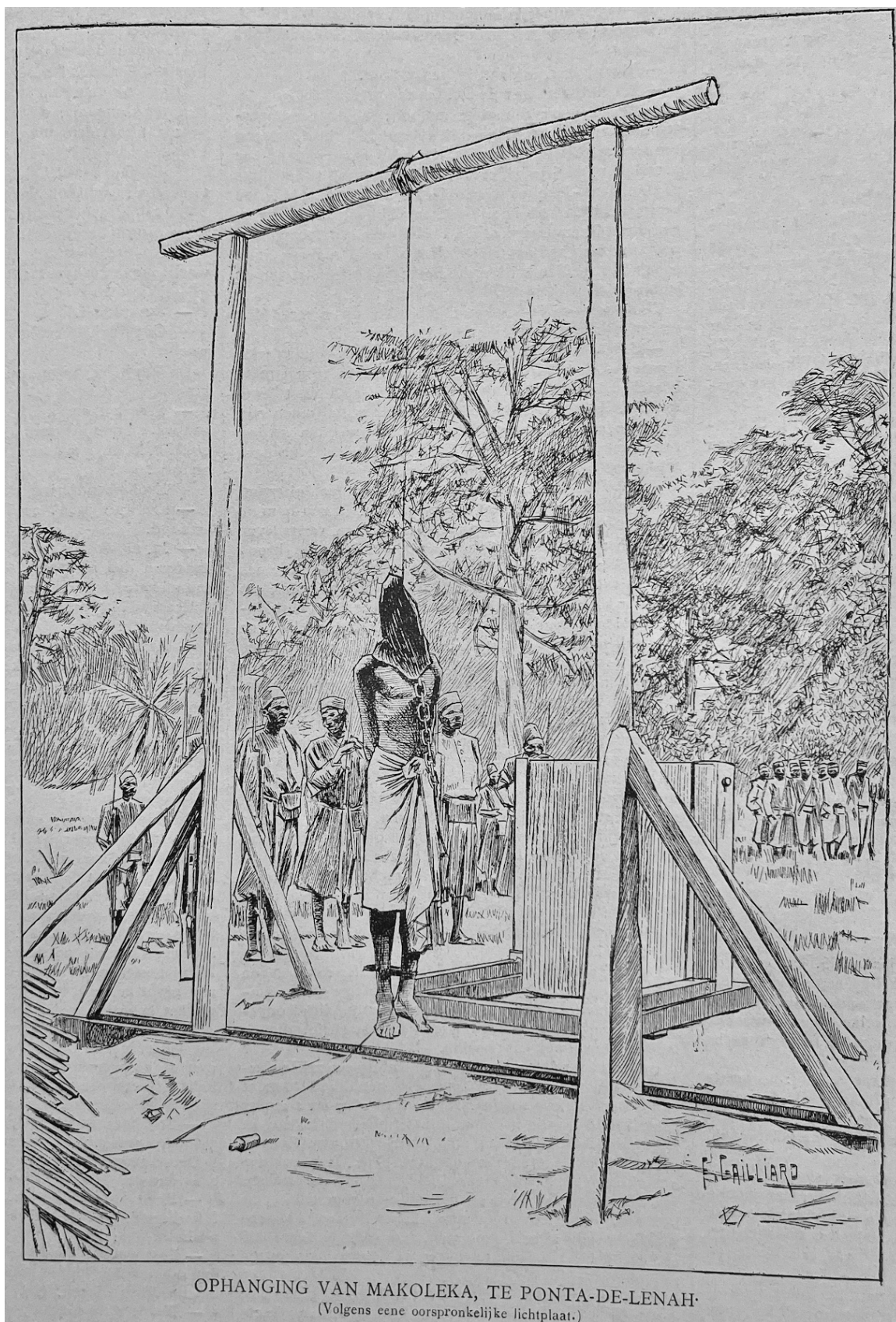

Figuur 115: 'Congo. — Typen van Congolanen', Gravure, De Vlaamsche Illustratie 1, nr. 7 (1886-1887).

MAKOLEKA, AFGODENPRIESTER EN GIFTMENER.
(Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)

Figuur 116: 'Makoleka, afgodenpriester en giftmenger. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)', Gravure, De Vlaamsche Patriot 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 117: 'Ophanging van Makoleka, te Ponta-de-Lenah. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Ook populair waren de etnografische schetsen, waarin de eigenschappen van Afrikaanse lichamen tekstueel werden ontleed en herleid tot bepaalde fysieke, ‘essentiële’ kenmerken. In overeenstemming met de classificerende en taxonomische logica van de negentiende-eeuwse fysieke antropologie, werden huidskleur, lichaamsbouw, kapsels, sieraden, en littekens door westerlingen geobserveerd en beschreven alsof het erfelijke eigenschappen van een bepaald dierlijk type of ‘ras’ betrof (Fig. 118, 121-122).²⁸³ Die nadruk op uiterlijke kenmerken weerspiegelde meestal geen culturele interesse of bewondering, maar vormde eerder een wetenschappelijk gepresenteerde hiërarchisering van menselijke types, waarbij bevolkingsgroepen uit het Afrikaans continent gereduceerd werden tot het waarneembare.²⁸⁴

De “negerstammen in Midden-Afrika” werden bijvoorbeeld als zeer verschillend beschreven, “zoowel in kleur als in vormen”.²⁸⁵ De eerdergenoemde Bangala’s waren “chocoladekleurig”, de “Peulnegers” (een etnische groep uit de Sahel) hadden een “donkere olijfkleur”, en bevolkingen nabij de evenaar “waren van sterk blauwzwarte kleur”.²⁸⁶ Qua uiterlijk behoorden de Bayanzi’s (een etnische groep in het zuidwesten van Congo) tot “een der schoonste volksrassen tot nu toe ontdekt op de boorden van den Congostroom”, door de “prachtigen lichaamsbouw” van de mannen.²⁸⁷ Van de “overige negerstammen” werden eigenschappen zoals het “hooge en schoone gestalte”, en de “fijn besneden gelaatstreken” opgemerkt.²⁸⁸ Lichaamsversieringen, zoals littekens, vormden “dikke vleeschuitwassen en ingeprinte strepen” die Afrikanen als “een vrijwillig sieraad” droegen, los van enige rituele of culturele duiding (Fig. 114).²⁸⁹ De “weelderigen haartooi” en het “zonderlinge *coiffure*” van vrouwen, door “allerhande ringen en sieraden [...] doorgvlochten”, werd vooral beschouwd als een eigenaardigheid (Fig. 119-120).²⁹⁰ Meteen na de beschrijving van de uiterlijke kenmerken werd meegedeeld dat Belgische “jonkers” in Afrika zeker geen “dames zullen gaan zoeken”, omdat het uiterlijk, zoals weergegeven op de gravure, niet positief beoordeeld werd.²⁹¹

Dit soort discursieve en visuele retoriek beschreef Afrika niet zoals het was, maar zoals het door een westerse buitenstaander werd verbeeld en verspreid. Gelijkaardig aan de exotisering van de ‘oosterling’ kreeg de waardering van fysieke schoonheid in een tropisch decor pas betekenis volgens westerse maatstaven. Toch valt vooral op dat Congo erg afwezig bleef in het geïllustreerde perslandschap.

²⁸³ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 30-51.

²⁸⁴ Nederveen Pieterse, 93-98.

²⁸⁵ ‘Haartooi eener vrouw uit Midden-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 16 (DBNL: 1882-1883): 122.

²⁸⁶ ‘Twee Bangalas’, *De Vlaamsche Patriot*, 515; ‘Haartooi eener vrouw uit Midden-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 122; ‘De Slavenmarkt te Marokko’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5, nr. 8 (DBNL: 1888-1889): 58-59.

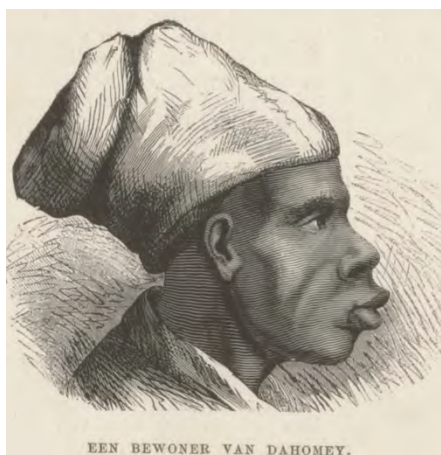
²⁸⁷ ‘Te hulp van Emin-Pacha’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 27 (EHC: 1889-1890): 322.

²⁸⁸ ‘Haartooi eener vrouw uit Midden-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 122; ‘De Slavenmarkt te Marokko’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 58-59.

²⁸⁹ ‘Twee Bangalas’, *De Vlaamsche Patriot*, 515.

²⁹⁰ ‘Haartooi eener vrouw uit Midden-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 122.

²⁹¹ ‘Haartooi eener vrouw uit Midden-Afrika’, 122.

EEN BEWONER VAN DAHOMEY.

EENE VROUW VAN MADAGASCAR.

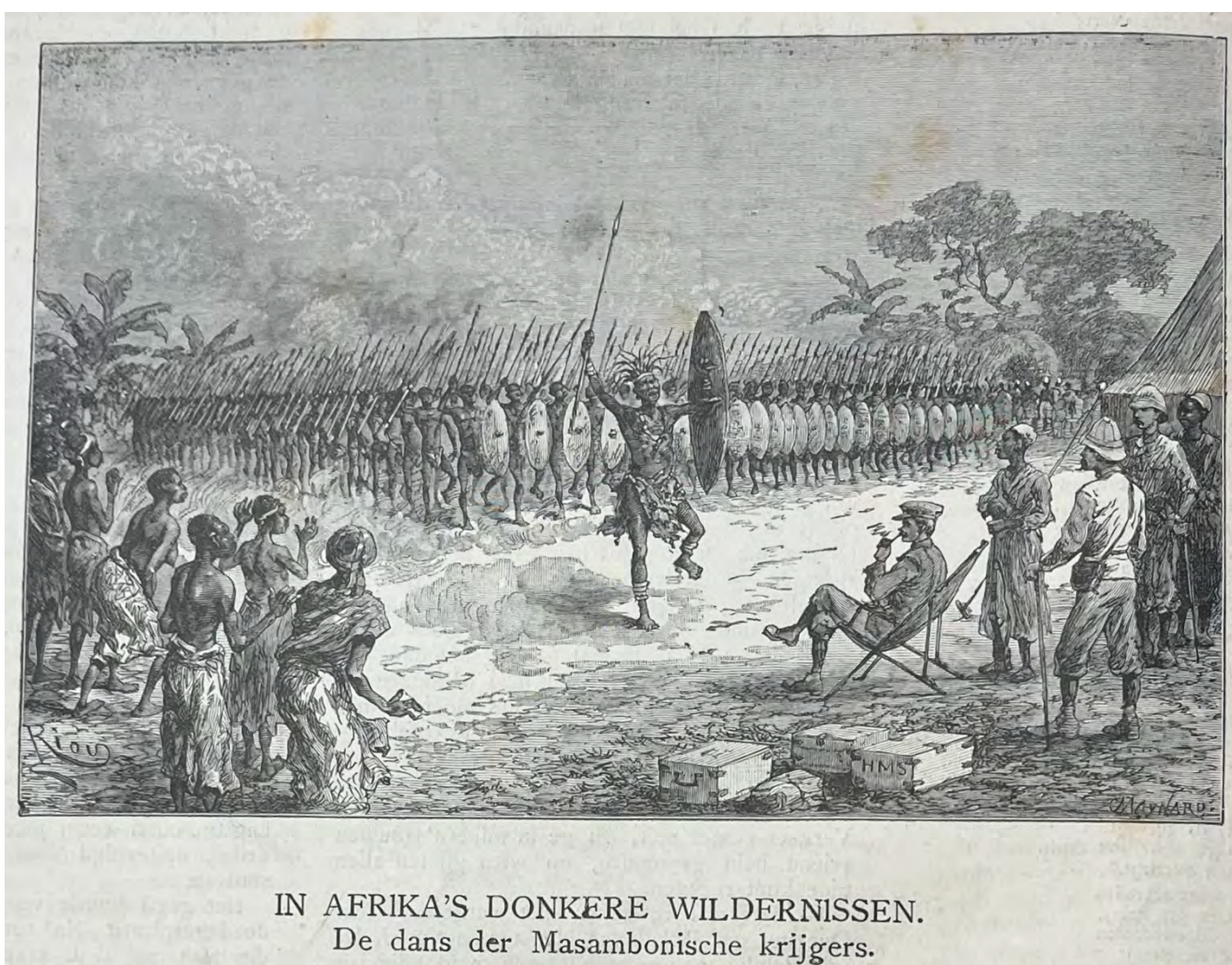

HAARTOOI EENER VROUW UIT MIDDEL-AFRIKA.

Figuur 118: 'Een bewoner van Dahomey', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 13 (1876-1877).

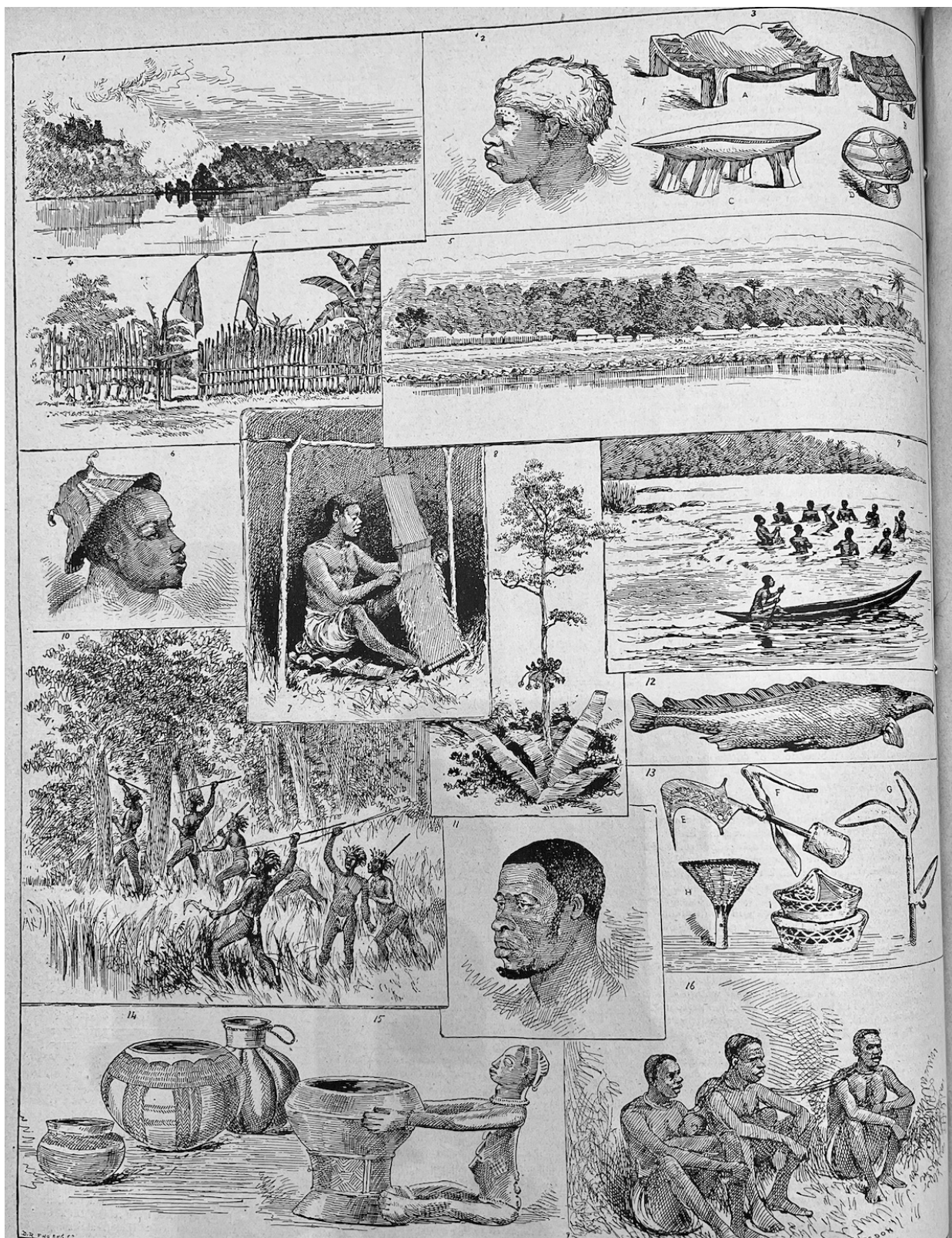
Figuur 119: 'Eene vrouw van Madagascar', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 13 (1876-1877).

Figuur 120: 'Haartooi eener vrouw uit Middel-Afrika', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 16 (1882-1883).

IN AFRIKA'S DONKERE WILDERNISSSEN.
De dans der Masambonische krijgers.

Figuur 121: 'In Afrika's donkere wildernissen. De dans der Masambonische krijgers', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 3 (1890-1891).

Figuur 122: 'De zending ter hulp van Emin Pacha op den Congo en den Aruwimi. Schetsen gezonden door M. Herbert Ward, een der reisgezellen van Stanley', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 17 (1888-1889).

3.1.2. *Dr. Livingstone, I presume?*

Hoewel gravures en artikels slechts enkele fragmentarische ‘glimpen’ boden van Congo en Congolezen, was er geen tekort aan berichtgeving over ‘heldhaftige’ westerse figuren in Centraal-Afrika. Het narratief werd gedomineerd door herkenbare ‘helden’, wiens avonturen in de binnenlanden van Afrika duidelijk op de voorgrond traden.²⁹² Reisverslagen leunden sterk op de structuur van de avonturenroman; een literaire vorm die, zoals meerdere onderzoekers hebben aangetoond, actief bijdroeg aan de verheerlijking van het imperialisme en het legitimeren van koloniale overheersing. In die verhalen werd Afrika voorgesteld als een duister en maagdelijk continent, dat nog doordrongen moest worden.²⁹³ Zoals auteurs Octave Mannoni en later ook Dorothy Hammond en Alta Jablow hebben aangetoond, werkte de avontuurlijke beeldvorming vaak als projectie of metafoor van een koloniaal Europees onderbewustzijn, van seksualiteit, van destructiviteit.²⁹⁴ Die projectie was vaak gerelateerd aan een symboliek van verkrachtig: ontdekkingsreizigers die diep het donkere Afrika ‘penetreren’, is daarbij een synoniem voor de gewelddadige Europese expansie.²⁹⁵

Voorop in het pantheon van avonturiers stond de “koenen” Henry Morton Stanley, een Brits-Amerikaanse journalist, militair en expeditieleider die vanaf het einde van de negentiende eeuw uitgroeide tot een van de meest iconische namen in het Belgische (en Europese) verbeeldingsrepertoire over Centraal-Afrika (Fig. 124-126).²⁹⁶ Als correspondent voor de *New York Herald* kreeg hij de opdracht om de vermiste Schotse zendeling en mede-ontdekkingsreiziger David Livingstone op te sporen in de binnenlanden van Afrika. In 1871, na een succesvolle expeditie, slaagde Stanley in zijn opzet; hij trof Livingstone aan in het dorp Ujiji, aan de oevers van het Tanganyikameer.

“*Dr. Livingstone, I presume?*” was de beroemde uitspraak die onlosmakelijk aan de historische ontmoeting verbonden werd. De bijhorende gravure, die in meerdere geïllustreerde tijdschriften opdook, was de visuele bekroning van Stanley’s heroïsche verwezenlijking en bevestigde zijn status als succesvol ontdekkingsreiziger (Fig. 123). Op de plaat waren echter ook “Arabieren en negers” te zien, die als onderdanige, nieuwsgierige omstaanders de “ontmoeting der twee blanken, in de binnenlanden van het geheimzinnige werelddeel” aanschouwden.²⁹⁷ Het is in die context dat de Congolees het vaakst ten tonele verscheen: in de schaduw van een witte westerling, in functionele of symbolische rollen, zoals dragers, volgelingen, roeiers, soldaten en gidsen. De manier waarop Stanley visueel centraal en heroïsch werd gepositioneerd contrasteerde scherp met de anonieme, afwezige of onderdanige

²⁹² Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 64-68.

²⁹³ Nederveen Pieterse, 173.

²⁹⁴ Zie Dominique-Octave Mannoni, *Psychologie de la colonisation* (Parijs: Seuil, 1950); Dorothy Hammond en Alta Jablow, *The Africa that Never Was: Four Centuries of British Writing about Africa* (New York: Twayne Publishers, 1970).

²⁹⁵ Nederveen Pieterse, 173.

²⁹⁶ Zie Alan Gallop, *Mr. Stanley, I presume? The Life and Explorations of Henry Morton Stanley* (Gloucestershire: Sutton Publishing, 2004); Brian Murray, ‘Building Congo, Writing Empire: The Literary Labours of Henry Morton Stanley’, *English Studies in Africa* 59, nr. 1 (2016): 6-17; ‘Kaart van Midden-Afrika’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 9 (EHC: 1888-1889): 106.

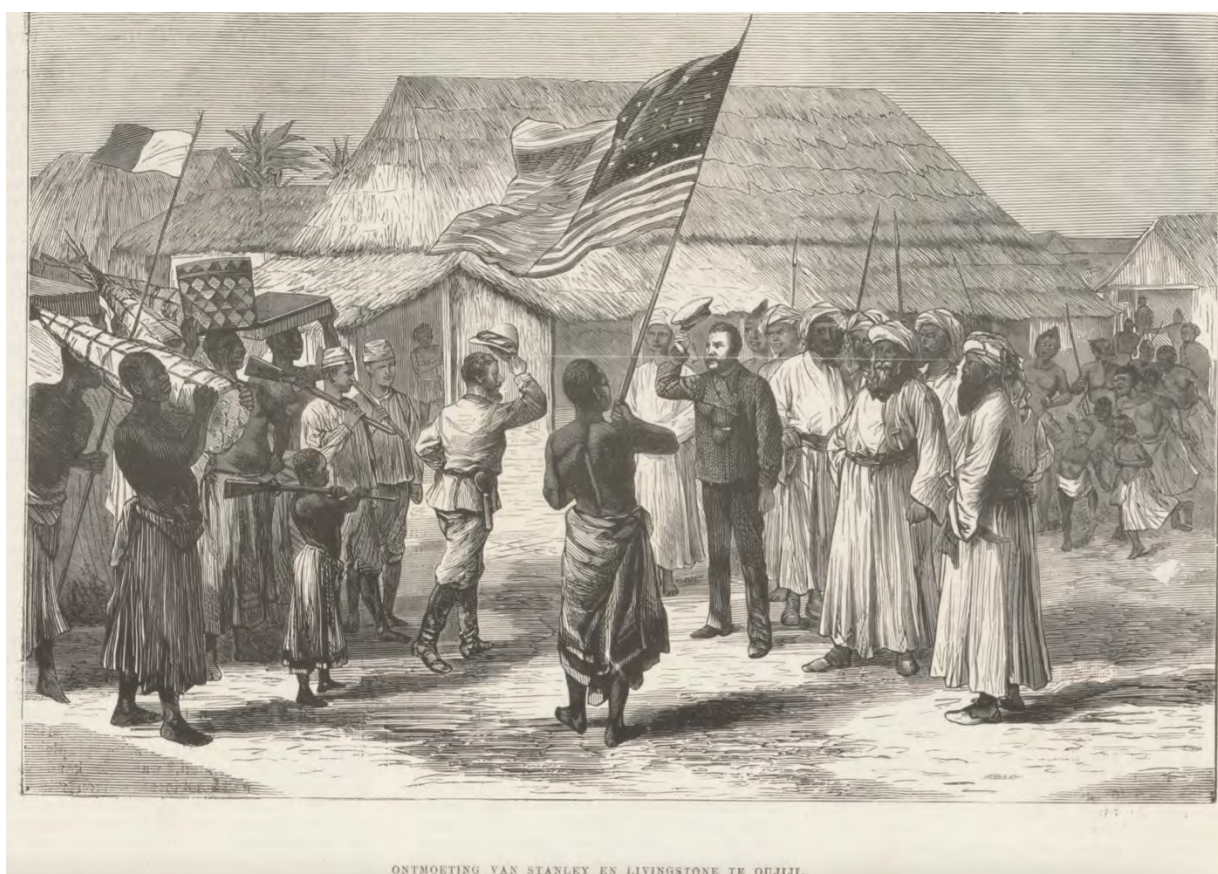
²⁹⁷ ‘Stanley in de binnenlanden van Afrika’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (DBNL: 1877-1878): 153-155.

beeldvorming van de omstaanders: steeds keurig gekleed, met een zelfverzekerde houding en ‘verheven’ naast zijn onderdanen. Het normatieve beeld van een dappere, witte Stanley deed de ‘zwarte andere’ des te nadrukkelijker vervagen tot passieve, exotische achtergrondfiguren.

Na Livingstones dood in 1873 zette Stanley diens geografisch en missionair werk voort. In 1874 ondernam hij, opnieuw onder Amerikaanse en Britse vlag, een ambitieuze tocht dwars door Centraal-Afrika, van Zanzibar tot de monding van de Congostroom aan de Atlantische kust – een reis van meer dan 11.000 kilometer. Die expeditie, die drie jaar zou duren, leverde hem de reputatie op van dé man die ‘de Congo’ had ‘ontdekt’ voor Europa. De kaart van Centraal-Afrika, die aanvankelijk slechts uit “gestippelde lijnen en vraagtekens” bestond, werd door Stanley omgevormd naar een sleuteldocument voor latere koloniale claims. Het verzekerde dat “de Congo [...] binnen een betrekkelijk kort tijdstip” de weg zou worden “die Afrika's binnenlanden met de europeesche handelswereld in verbinding brengt”. Met dat doel voor ogen begon Leopold II Stanley's ervaring en reputatie voor zijn eigen gewin in te zetten:

“In de verslagen welke hij aan den koning en de Afrikaansche Vereeniging over zijne ontdekkingen deed, schilderde hij het land af als uitermate geschikt om er de europeesche beschaving te verspreiden en er terzelvertijd uitwegen te maken voor den handel en de nijverheid”.²⁹⁸

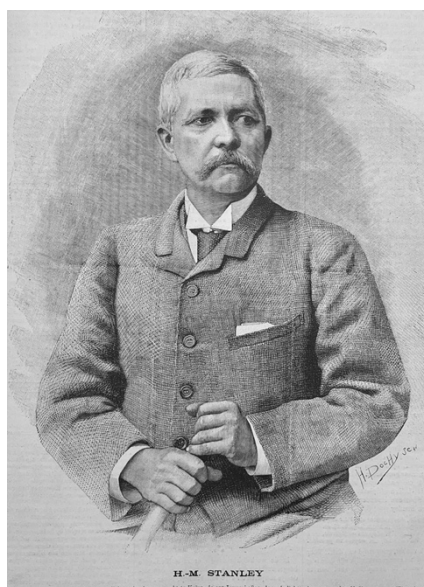
²⁹⁸ ‘Henry Stanley’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (EHC: 1889-1890): 503.

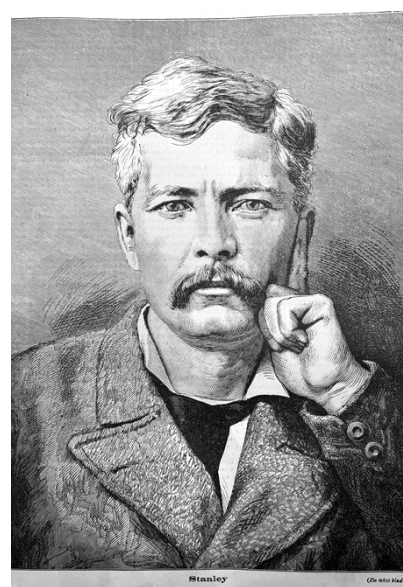
Figuur 123: 'Ontmoeting van Stanley en Livingstone te Ujiji', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (1877-1878).

Figuur 124: 'Henri Stanley', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (1877-1878).

Figuur 125: 'H.-M. Stanley. Volgens eene lichtteekening gemaakt te Kaïro, de 17^e Januari 1890, door de lichtteekenaar van het Hof.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 126: 'Stanley', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 28 (1888-1889).

Stanley's expedities werden in de Belgische tijdschriften breed uitgemeten als heroïsche tochten door onbekend en vijandig terrein, en werden daarom uitgebreid verteld en verbeeld als bewijs van zijn uitzonderlijke moed, uithoudingsvermogen en leiderschap (Fig. 127-131).²⁹⁹ Tegelijkertijd werd het Afrikaanse landschap gereduceerd tot een “onmetelijk maagdelijk woud” en “wilde bosschen” vol gevaren: “inlanders, gewapend met vergiftigde pijlen”, “Arabieren [...] op rooftocht”, “vijandige of mistrouwige volksstammen”, “stroopers” en “hongersnood” vormden de permanente achtergrond waartegen een koelbloedige Stanley zijn heldenstatus kon etaleren.³⁰⁰ De Congolese dragers, soldaten en gidsen in zijn dienst gingen visueel en tekstueel op in de marge als anonieme, betekenisloze leden van zijn entourage.

De reisverslagen benadrukten herhaaldelijk Stanley's menselijkheid en plichtsbesef; zijn pogingen om met vijandige stammen te onderhandelen, zijn moedig optreden tegen Arabische slavenhandelaars, die steeds “pogen de expeditie ten onder te brengen”, en zijn doorzettingsvermogen ondanks tegenslagen stonden centraal.³⁰¹ De gravures toonden echter vooral portretten en momentopnames uit expedities, die zijn rol als expeditieleider in de verf moesten zetten. Opvallend werd in sommige gevallen ook kort verwezen naar Stanley's wanpraktijken, maar die werden niet als dusdanig opgevat en telkens via de lens van het westerse opvoeding- en beschavingsdiscours geïnterpreteerd als noodzakelijke handelingen. De massale slachtoffers onder zijn dragers werden toegeschreven aan “wreed honger- en hongersnood”, veroorzaakt door “de aanhitsingen der Arabieren”.³⁰² Door de hoge sterftegraad ontstond er “ontmoediging, [...] tuchteloosheid en ongehoorzaamheid” onder de resterende troepen, die zich begonnen te “verzetten [...] tegen de bevelen van den overste”.³⁰³ Stanley was daarom “verplicht, twee man als voorbeeld te doen ophangen om de ontvluchtingen te keer te gaan en om weer ontzag in te boezemen”.³⁰⁴

Als ‘overste’ moest Stanley zijn ‘onderdanen’ dus disciplineren, opvoeden en beschermen. Daarbij werden doodstraffen en symbolische correcties niet geschuwd. In verschillende bronnen werd expliciet vermeld dat “Stanley verplicht geweest [was] een negerdorp aan te vallen”, of dat hij bij confrontaties met dreigende inboorlingen “verplicht [werd] er van dood te schieten”.³⁰⁵ Zulke gewelddaden werden echter steevast gepresenteerd als noodzakelijk en gelegitimeerd binnen een vijandige en chaotische

²⁹⁹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 64.

³⁰⁰ ‘Stanley op het Nyanza-meer’, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 39 (EHC: 1888-1889): 315; ‘Stanley’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 28 (EHC: 1888-1889): 334-335; ‘Ter hulp van Emin-Pacha. – De stroopers aan het werk’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 31 (EHC: 1889-1890): 371.

³⁰¹ ‘Stanley op het Nyanza-meer’, *De Vlaamsche Illustratie*, 315.

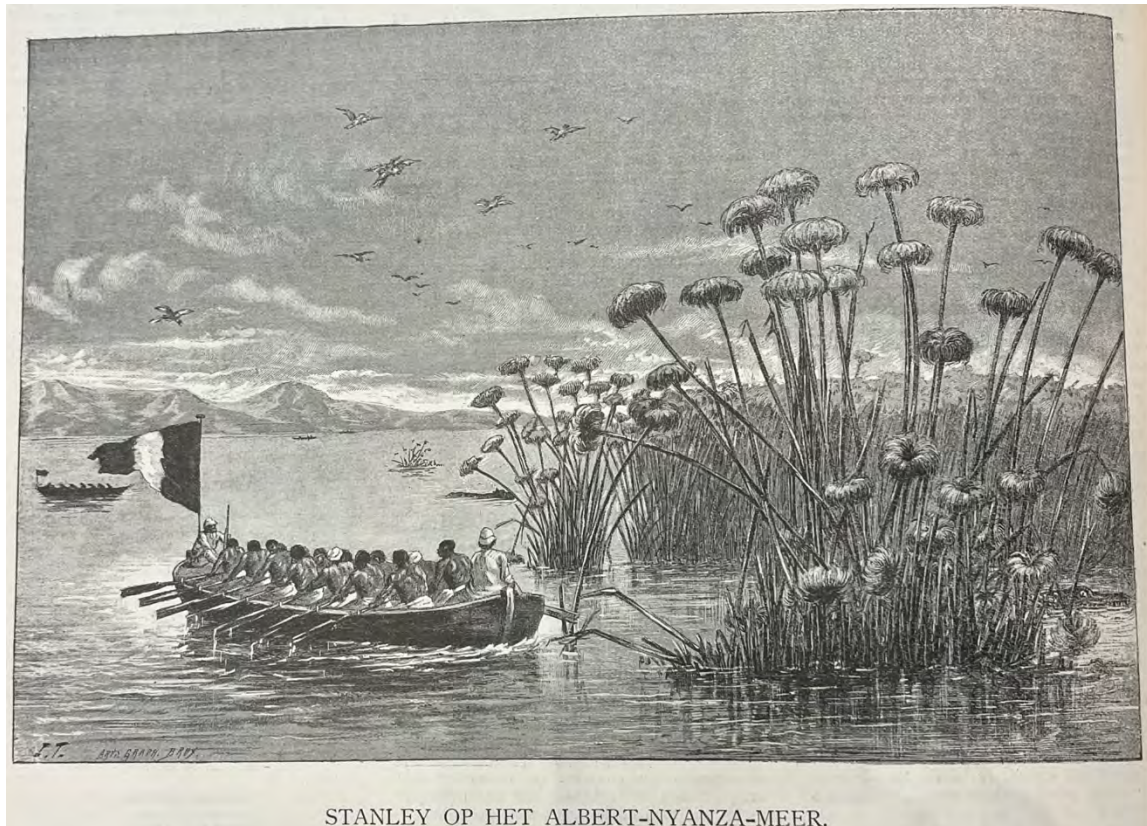
³⁰² ‘Stanley op het Nyanza-meer’, 315.

³⁰³ ‘Stanley op het Nyanza-meer’, 315.

³⁰⁴ ‘Stanley op het Nyanza-meer’, 315.

³⁰⁵ ‘Brand van een negerdorp op de Arœwimi’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 28 (EHC: 1889-1890): 335; ‘Stanley op het Nyanza-meer’, 315.

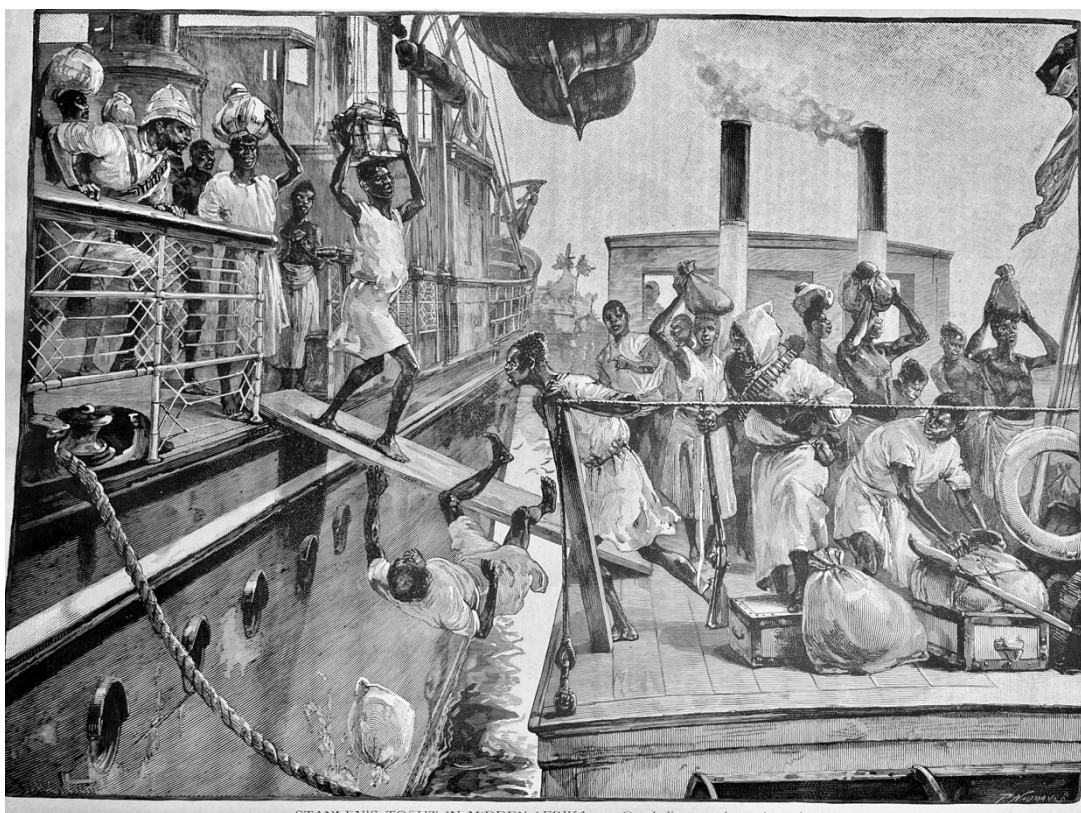
omgeving. Het veelvuldige gebruik van de term ‘verplicht’ droeg in grote mate bij aan de legitimatie van koloniaal geweld, en zette Stanley subtiel neer als een ordehandhaver in dienst van de beschaving, niet als agressor. Geweld en zelfs moord werd daarmee genormaliseerd, en opgevoerd als een onvermijdelijk instrument in de opvoeding en correctie van de ‘wilden’. Straf, tucht en controle maakten integraal deel uit van een hoger doel: de ‘beschavingsmissie’.

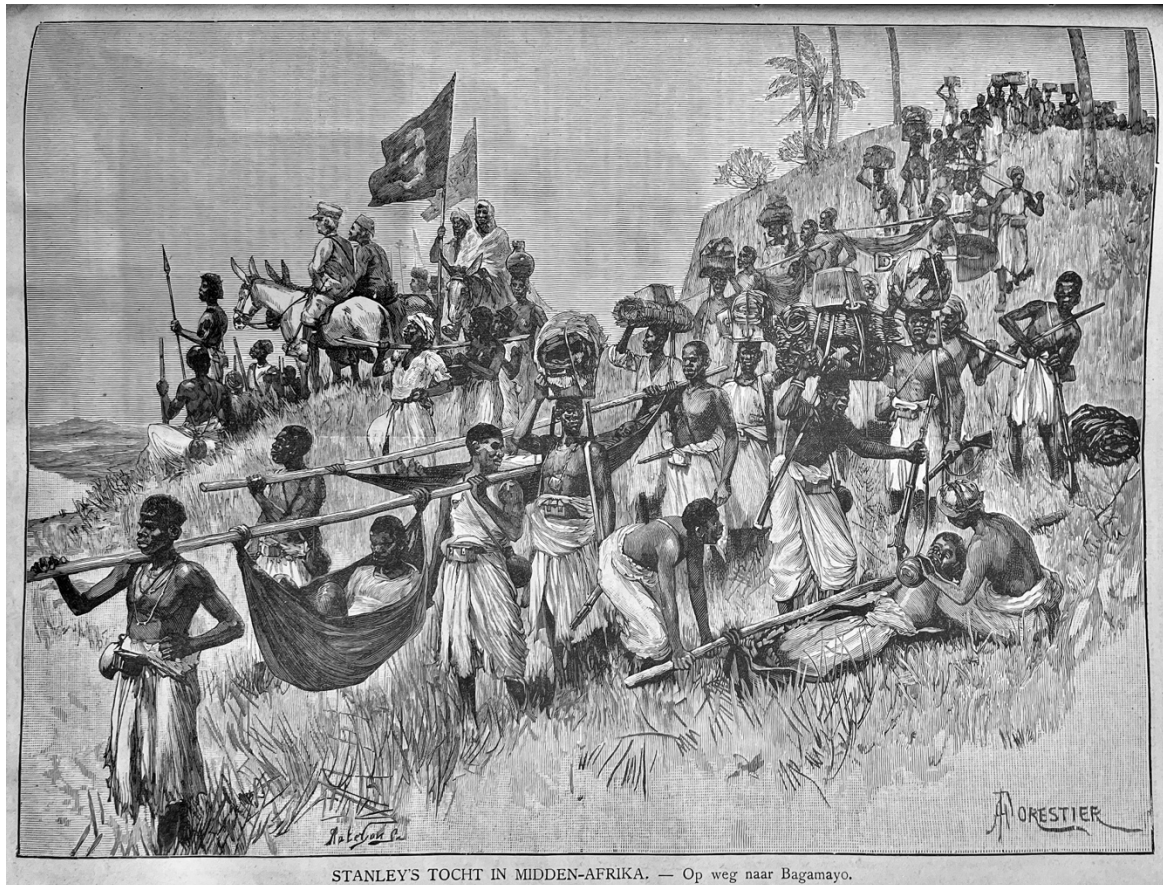
Figuur 127: ‘Stanley op het Albert-Nyanza-Meer’, Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 39 (1888-1889).

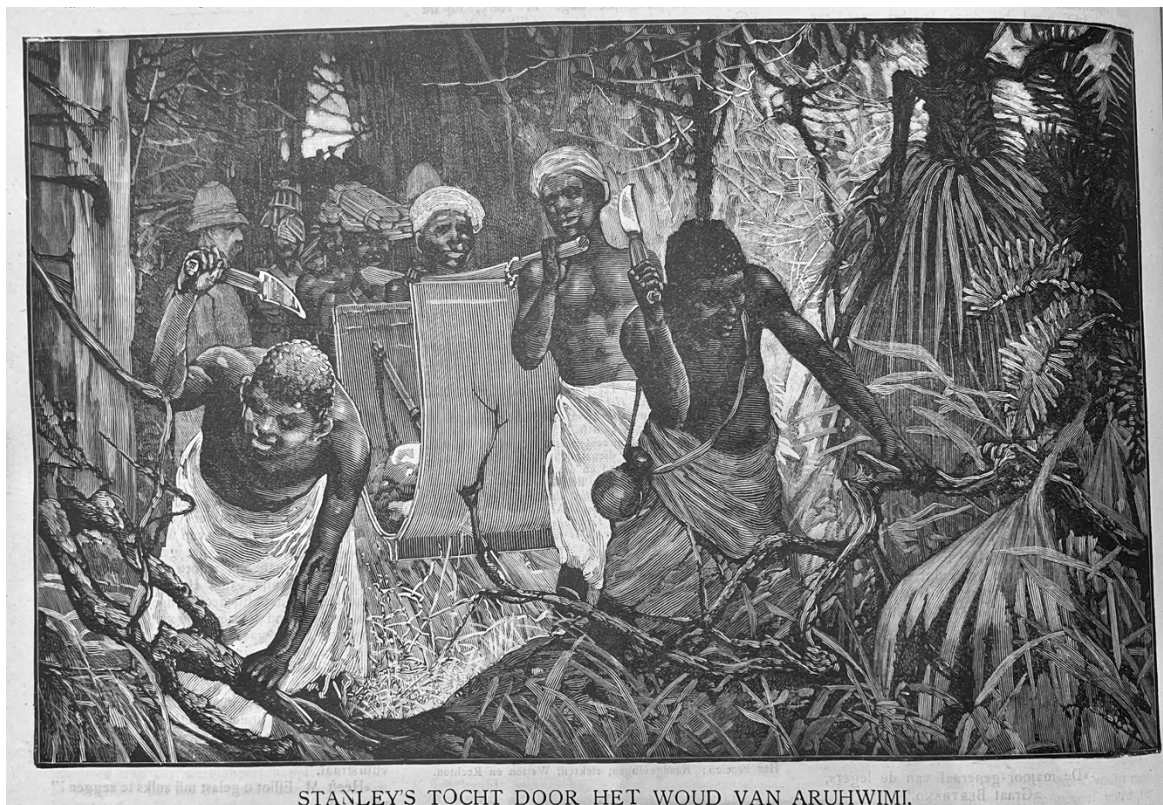
Figuur 128: 'Aanval op een negerdorp', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 38 (1889-1890).

Figuur 129: 'Stanley's tocht in Midden-Afrika. — Overlading van het reisgoed', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 20 (1890-1891).

Figuur 130: 'Stanley's tocht in Midden-Afrika. — Op weg naar Bagamayo', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 20 (1890-1891).

Figuur 131: 'Stanley's tocht door het woud van Aruhwimi', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 36 (1889-1890).

3.1.3. De avonturen van Stanley, Emin Pacha en Tippu Tip

Naast Livingstone kwamen in Stanley's expeditiemissies nog twee opvallende figuren herhaaldelijk ter sprake: Emin Pacha (1840-1892) en Tippu Tip (1837-1905). Beide mannen namen een prominente plaats in binnen het Belgische publieke verbeeldingsveld rond Centraal-Afrika, omdat ze door hun samenwerking en associatie met Stanley deel konden uitmaken van grotere avonturen die zich in Centraal-Afrika voltrokken.

Emin Pacha, geboren als Eduard Schnitzer, was een Joods-Duitse arts en bestuurder in dienst van het Ottomaanse Rijk en later Egypte (Fig. 132). In de Europese pers werd hij voorgesteld als een bewonderingswaardig, maar tragisch figuur: een man van wetenschap en civilisatie, “die van de beschaving afgesneden” leefde, “in den strijd tegen de ongetemde natuur en mensenwereld van Middel-Afrika”.³⁰⁶ Zijn rol als ‘beschaver’ in de binnenlanden van Afrika werd meermaals uitgelicht: “[z]oo heeft hij wegen aangelegd, den negers geleerd hoe men wagens maakt en ossen in het juk spant”, en leverde hij strijd tegen de “Afrikaansche barbaarschheid”.³⁰⁷ Toen zijn fort in Wadelai (huidig Oeganda) bedreigd werd door opstandige lokale troepen en Arabische slavenhandelaars, werd Stanley vanuit Europa gestuurd om hem te ‘redder’. De zogenoemde *Emin Pasha Relief Expedition* (1887-1889) groeide uit tot een van de meest gemediatiseerde expedities van de eeuw, dat in geïllustreerde tijdschriften gretig als een moderne *Odysee* werd opgevoerd (Fig. 133-137). Hoewel Emin Pacha geprezen werd als een intellectueel en moreel hoogstaande bondgenoot, zorgde zijn Ottomaanse achtergrond en bekering tot de Islam ervoor dat hij toch enigszins in de periferie van het westerse zelfbeeld bleef functioneren. Pacha kreeg in de beeldvorming af en toe een ereplaats toebedeeld, en net zoals de sjah in het vorige hoofdstuk was zijn aanwezigheid in beeld niet uitdrukkelijk negatief of vijandig. Zijn religieuze identiteit werd meestal slechts kort aangehaald, en was voor de rest enkel zichtbaar door de fez, waarmee hij steeds werd afgebeeld. Vooral Stanley droeg de lauwerkrans als zijn dappere redder in nood. Zijn team van lokale Afrikaanse helpers, onderdanen en dragers deelde niet in zijn grootsheid.

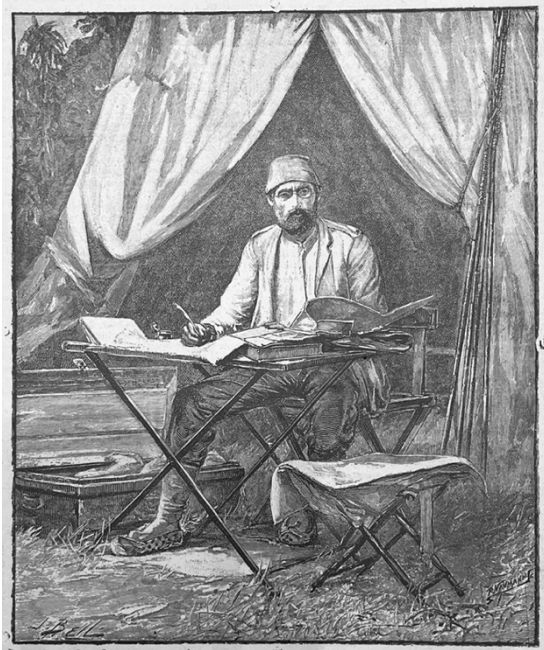
In die heroïsche verhaallijn stonden Afrikanen dus opnieuw in de schaduw van westerse actoren, zonder naam, zonder stem, en zonder enige individualiteit. Ze vormden een anonieme massa die Stanley en Pacha moest begeleiden, bevoorraden en gehoorzamen, maar hun aanwezigheid werd zelden uitgediept.³⁰⁸ Ook in de visuele representatie werd het statusverschil en de standaardisering van de Afrikaanse ‘andere’ versterkt. De mannen werden vrijwel altijd op identieke wijze afgebeeld, met een ontbloot bovenlijf, blootsvoets, met een eenvoudige witte lendendoek rond de heupen gewikkeld en vaak met een onleesbare expressie op het gezicht. Die beeldtaal was niet beperkt tot Congolezen, maar

³⁰⁶ ‘In het zwarte werelddeel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 301-302.

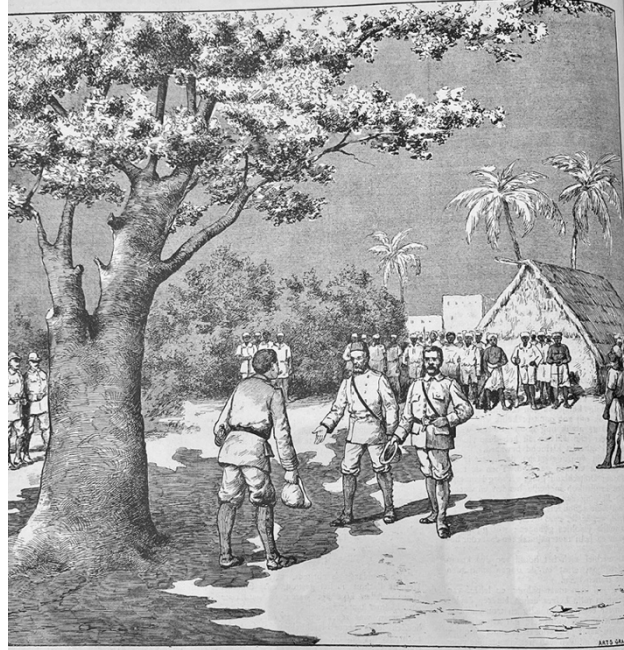
³⁰⁷ ‘In het zwarte werelddeel’, 301-302.

³⁰⁸ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 65.

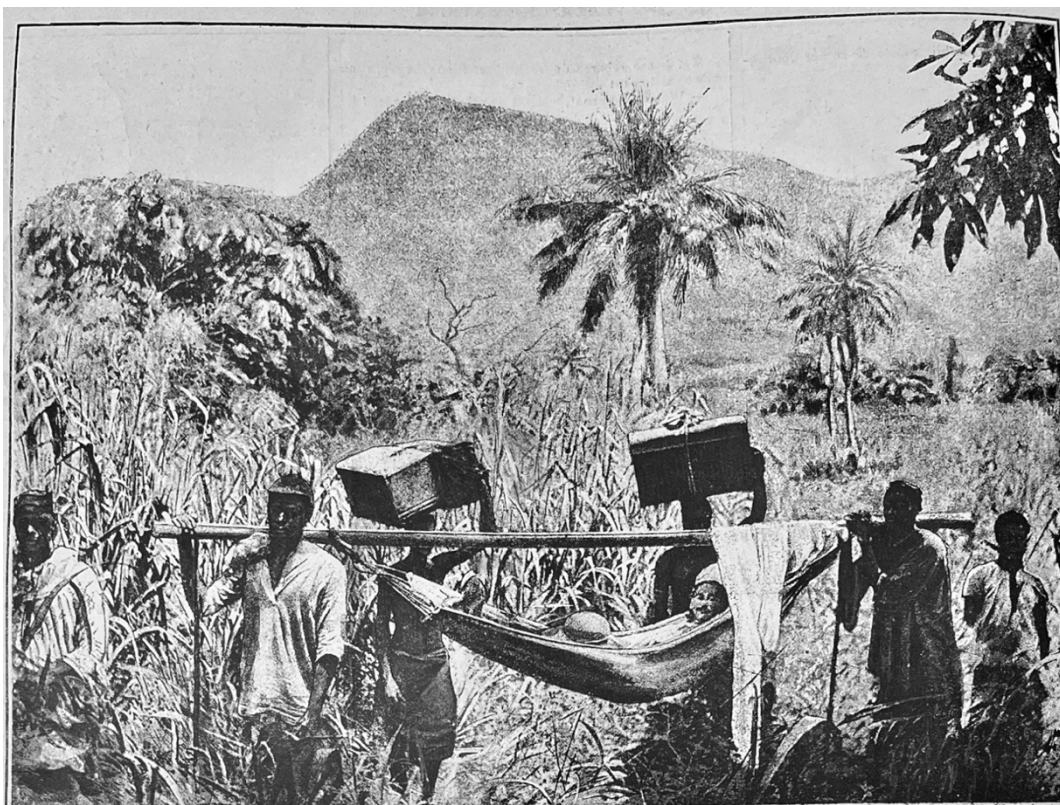
werd gehanteerd ongeacht de geografische, etnische en culturele achtergrond. De ‘Afrikaan’ werd gecodeerd als een lichamelijk en cultureel primitief ‘ras’, dat het tegenovergestelde vormde van de ontwikkelde en rationele Europeaan. De herhaling van dit soort representaties normaliseerde de visie op Afrika als een continent in een stadium van onderontwikkeling en primitiviteit.

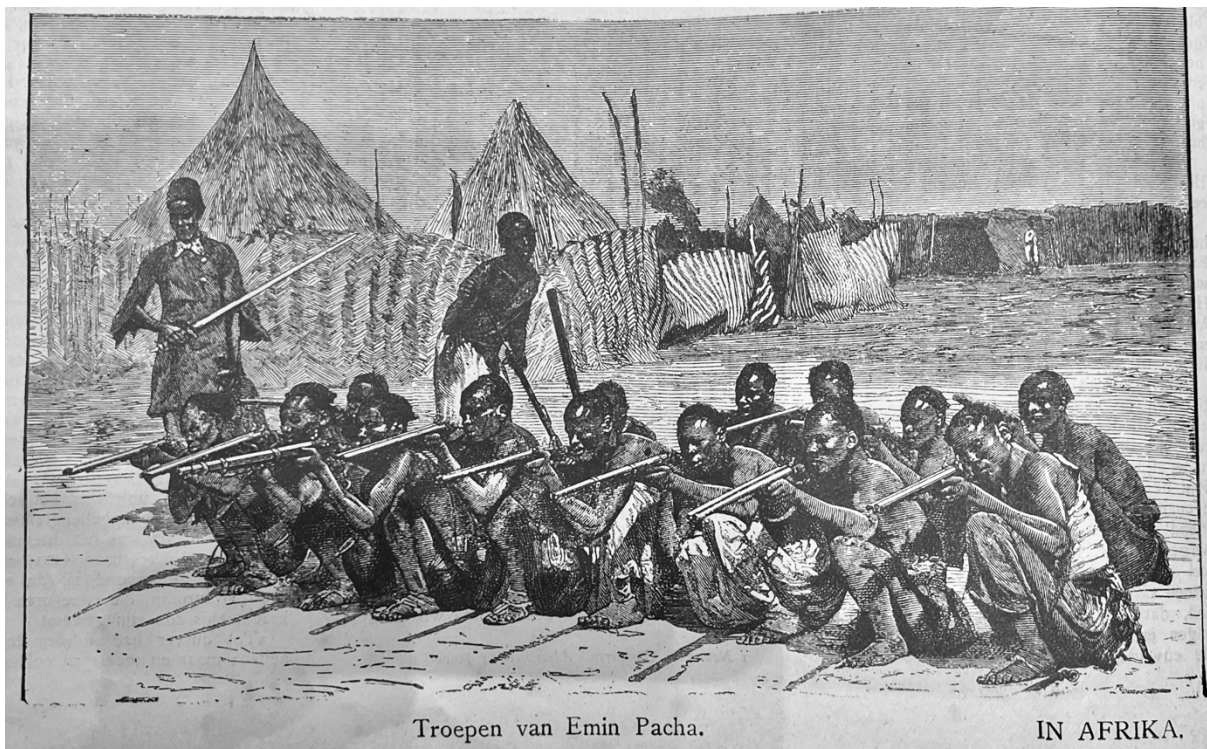
Figuur 132: ‘Emin-Pacha ter hulp. — Emin in zijn veldleger’, Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 23 (1889-1890).

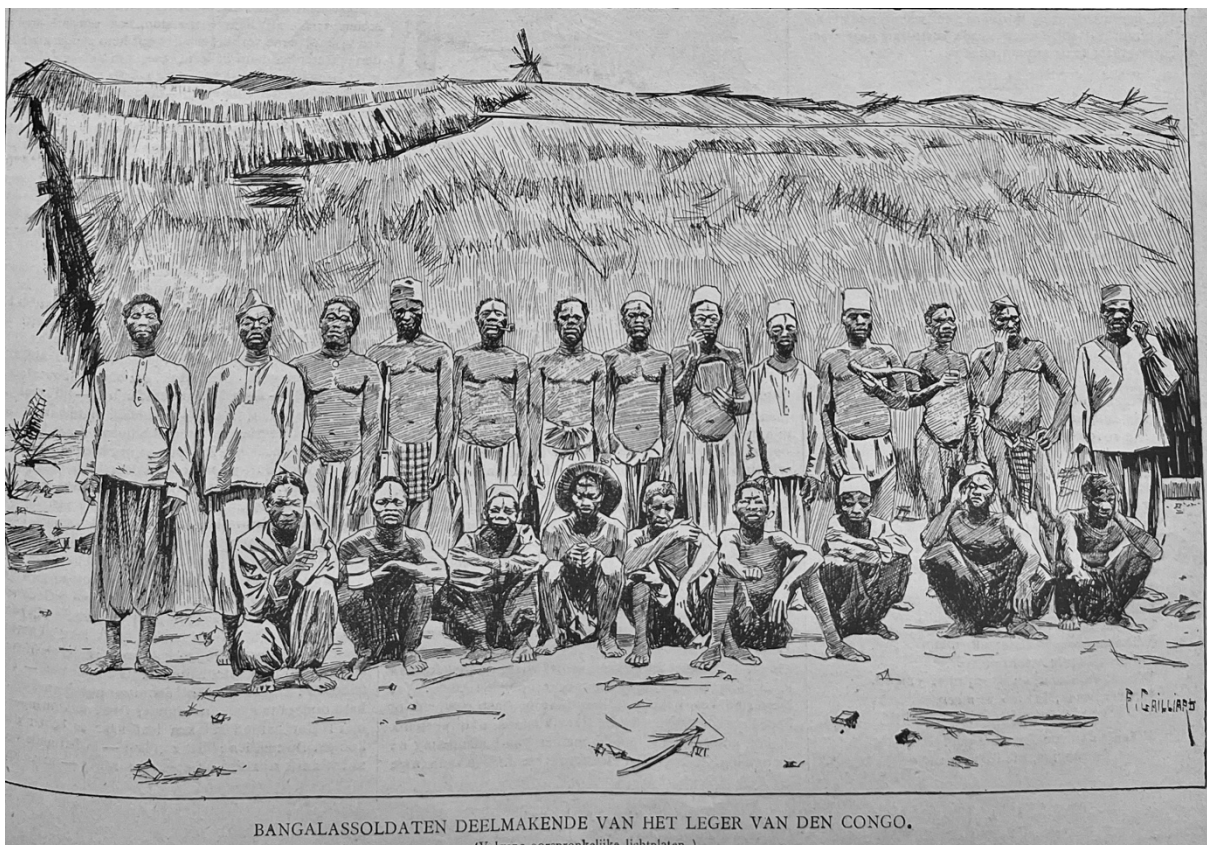
Figuur 133: ‘De ontmoeting van Stanley en Emin-Pacha met Majoor Wissmann’, Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 23 (1889-1890).

Figuur 134: ‘De verzending van hulpmiddelen naar Emin-Pacha. — Reis in hangmat’, Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 4, nr. 27 (1889-1890).

Figuur 135: 'Troepen van Emin Pacha', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 37 (1890-1891).

Figuur 136: 'Bangalassoldaten deelnemende van het leger van den Congo. (Volgens oorspronkelijke lichtplaten)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 137: 'Emin-Pacha ter hulp. — Oponthoud aan den Opper-Congo, om hout te kappen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 23 (1889-1890).

Heel anders was de representatie van Mohammed el Moerjebi of 'Tippo Tip', een invloedrijke Arabisch-Zanzibarese ivoor- en slavenhandelaar die over een groot deel van Oost-Congo controle uitoefende (Fig. 138-141). In de Belgische tijdschriften werd hij met grote ambiguïteit geportretteerd: enerzijds als een "rijk Arabisch opperhoofd" en pragmatische bondgenoot van Stanley, anderzijds als een "weinig aantrekkelijk persoonsaadj" en verpersoonlijking van de Arabische slavernij die het koloniale project zwoer uit te roeien.³⁰⁹ In 1887 benoemde Stanley hem tot gouverneur van de *Stanley Falls* (huidige Boyomawatervallen bij Kisangani), met als opdracht het achterland te beheren en bevoorraden te verzekeren voor de *Emin Pacha Relief Expedition*. Als voorwaarde voor die benoeming moest hij "van den slavenhandel [...] afzien", maar daarin had Stanley "het volle betrouwen in Tippoo-Tibb, en het is daarom dat het bestuur [...] den gewezen slavenhandelaar in zijnen dienst genomen heeft".³¹⁰ Tippo Tip werd belast met het aanleveren van voedsel, manschappen en logistieke steun. In ruil daarvoor werd zijn gezag erkend, en werden ook zijn economische activiteiten, waaronder in alle waarschijnlijkheid nog steeds de winstgevende slavenhandel, oogluikend getolereerd.

³⁰⁹ 'Kaart van Midden-Afrika', *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 9 (EHC: 1888-1889): 106; 'Tippo-Tib', *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 14 (EHC: 1888-1889): 164.

³¹⁰ 'Tippoo-Tibb', *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 24 (EHC: 1889-1890): 286.

Dat de Onafhankelijke Congostaat, ondanks haar uitgesproken anti-slavernijdiscours een actieve slavenhandelaar in dienst nam, werd in de pers zelden kritisch bevraagd. De banden met Tippo Tip werden doorgaans gebanaliseerd, en zijn slavernijpraktijken werden met aanzienlijk minder minachting beschreven, als een “oud stieltje” dat hij “nog niet gansch” verleerd had (Fig. 142-143).³¹¹ Zijn betrokkenheid bij mensonterende uitbuiting werd zo haast gereduceerd tot een voetnoot; een eigenaardigheid uit een vervlogen tijd, dat onder Leopolds bestuur al grotendeels ‘onder controle’ was gebracht. Toch werd het koloniale anti-slavernijdiscours hierdoor uitgehold; het koloniale project ondergroef haar eigen morele fundament, de strijd tegen slavernij, en onthulde haar hypocrisie. Het zogenaamd principiële verzet tegen slavernij werd plots flexibel aangewend wanneer het propagandistisch voordelig uitkwam. In werkelijkheid keurde Leopold II een samenwerking goed met net die figuren die eerder nog als vijanden van de menselijke waardigheid werden bestempeld. De inzet van Tippo Tip onthulde de rekbaarheid van zogenaamde morele principes, die ondergeschikt bleken aan het behoud en de uitbreiding van macht.

Pas zodra Tippo Tip zijn nut als bondgenoot en leverancier begon te verliezen, kantelde ook de toon in het discours. De aanvankelijke lof voor zijn scherpzinnigheid en lokale invloed maakte plaats voor wantrouwen en verdachtmakingen. Zijn eerdere samenwerking werd dan niet langer als diplomatieke overwinning gevierd, maar als een gedwongen associatie met een ‘verraderlijke’ Arabier die “aan zijne verplichtingen te kort gekomen” was, en verdacht werd “van samengespannen te hebben met de vijanden van Stanley”.³¹² Met andere woorden was het ‘beschavingsnarratief’ een onstabiel werk dat ter plaatste, als een palimpsest vol tegenstrijdigheden, overschreven werd. Opnieuw was Stanley de sleutelfiguur in het verhaal; de publieke opinie leek af te hangen van zijn oordeel als “goed menschenkenner”, die Tippo Tipp “niet met zijne vriendschap zou vereerd hebben”, moest hij “tot [...] trouweloosheid” in staat zijn.³¹³ Die omslag weerspiegelde zich ook in de beeldvorming: Tippo Tipp bleef een ‘typisch’ oosters figuur, en zijn ‘anders-zijn’ werd duidelijker visueel en discursief benadrukt. Vaak gebeurde dit door referenties naar zijn donkere huidskleur, en zijn expliciete associatie met slavernij en islam. Nadat zijn rol voor het Westen was uitgespeeld, verscheen hij echter niet meer in de bronnen.

³¹¹ ‘Tippo-Tib’, *De Vlaamsche Patriot*, 164.

³¹² ‘Ter hulp van Emin-Pacha. — De stroopers aan het werk’, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 31 (EHC: 1889-1890): 371; ‘Tippo-Tib’, 164.

³¹³ ‘Tippoo-Tibb’, *De Vlaamsche Patriot*, 286.

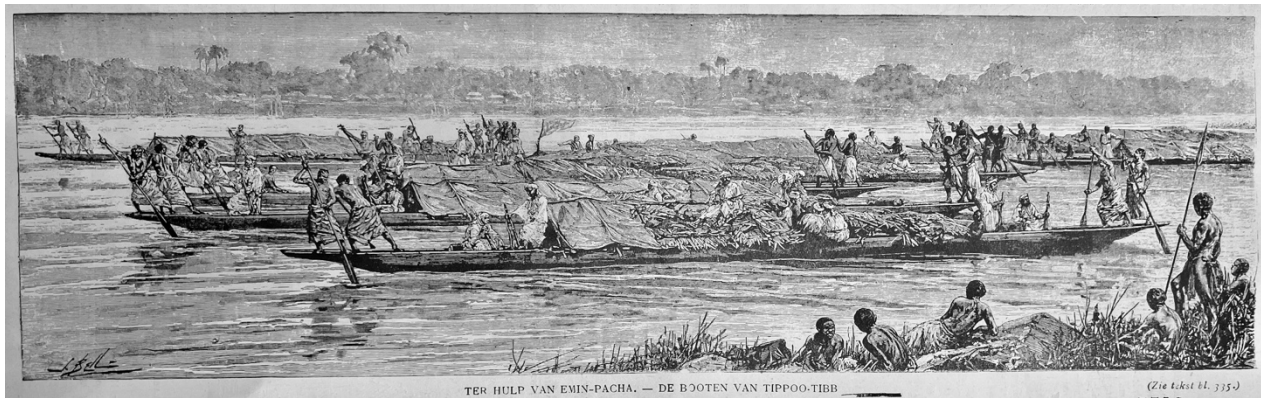
Figuur 138: 'Tippoe Tib', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 26 (1889-1890).

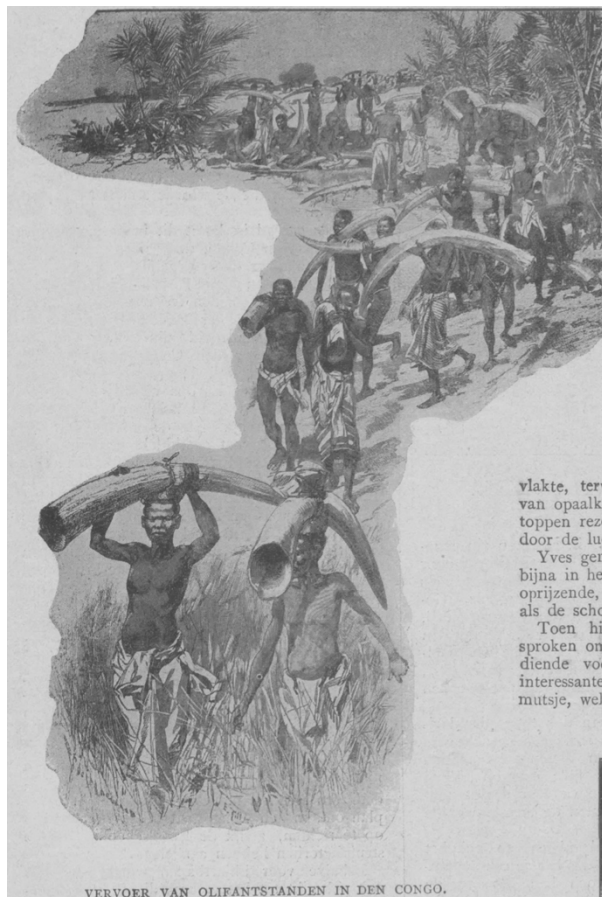
Figuur 139: 'Tippo-Tib. Naar eene photographie', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 14 (1888-1889).

Figuur 140: 'Stanley's ontdekkingsocht. — Laatste zamenkomst van Majoor Barttelot en Sir Jameson met Tippoo-Tip, naar de teekening van Herbert Ward, die van de achterhoede deelmaakte', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 16 (1889-1890).

Figuur 141: 'Ter hulp van Emin-Pacha. — De booten van Tippoo-Tibb', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 28 (1889-1890).

Figuur 142: 'Vervoer van olifantstanden in den Congo', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 44 (1896-1897).

Figuur 143: 'Ter hulp van Emin-Pacha. — Een strooptocht', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 31 (1889-1890).

3.2. Voorbij Congo: Oost-, West- en Zuid-Afrika

Naast Midden-Afrika werden ook de overige windstreken van het Afrikaanse continent ingepalmd door westerse mogendheden.³¹⁴ In Oost-Afrika verwierf het Duitse Keizerrijk vanaf 1885 de controle over een omvangrijk gebied dat bekend zou worden als *Deutsch-Ostafrika* (het huidige Tanzania, Rwanda en Burundi). Reeds sinds de achttiende eeuw was het oosterse kustgebied stevig verbonden met het Arabisch-Zwahriaanse handelsnetwerk, via slaven- en ivoorroutes die vanuit Zanzibar en Bagamoyo tot het binnenland reikten. De Arabische aanwezigheid betekende dat de Duitse koloniale macht er zelden absoluut was, en Europese autoriteiten voortdurend moesten onderhandelen met lokale machthebbers, milities en handelsnetwerken.³¹⁵ De interacties tussen Europese, Arabische en lokale machten leidden daarom vaak tot complexe machtsverhoudingen, waarbij militaire expedities en verdragen vaak het resultaat waren van diplomatie, geweld en economische belangenvermenging.³¹⁶

In West-Afrika concentreerden de koloniale aspiraties zich voornamelijk rond de kusten en riviermondingen. Groot-Brittannië verwierf in de loop van de negentiende eeuw gezag over gebieden zoals Sierra Leone, de Goudkust (nu Ghana) en Nigeria, terwijl Frankrijk haar invloed uitbreidde over Dahomey (het huidige Benin), Senegal en delen van de binnenlanden van de Nigerbocht.³¹⁷ Duitsland verwierf in 1884 controle over Togoland en Kameroen. Kustgebieden zoals Zanzibar, Somalië en delen van Zuid-Soedan waren versnipperd onder verschillende regimes, maar vormden belangrijke schakels in de handelsroutes, vooral voor ivoor en slaven. De kolonisatie van West-Afrika verliep grotendeels via militaire campagnes, verdragen met lokale leiders en de uitbouw van handelsmaatschappijen, die dienden als voorlopers van directe koloniale controle.³¹⁸ Die context van versneld imperialisme, competitiviteit en gewelddadige bezetting vormde de achtergrond waartegen Oost- en West-Afrika in de westerse publieke sfeer, en dus ook in Belgische geïllustreerde tijdschriften, aan bod kwamen.

3.2.1. Menseneters

Nog meer dan representaties uit Midden-Afrika werd het idee van primitivisme en barbarisme tot haar uiterste vormen doorgetrokken in de beeldvorming van Oost- en West-Afrikaanse bevolkingsgroepen. In de tijdschriften werden ze voornamelijk ingezet als wrede personages in allerlei sensationele vertellingen vol geweld, bijgeloof en eigenaardigheden.³¹⁹ De Afrikaanse ‘andere’ werd daarin buiten alle tijd en rede geplaatst, als een kind van een ahistorisch oertijdperk dat scherp contrasteerde aan de ‘moderniteit’ van de westerse beschaving. Dergelijke verhalen, vaak gepresenteerd als

³¹⁴ Muriel Evelyn Chamberlain, *The Scramble for Africa* (New York: Routledge, 2013), 3-30; John Iliffe, *A Modern History of Tanganyika* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 40-122.

³¹⁵ Jörg Haustein, ‘Strategic tangles: Slavery, colonial policy, and religion in German East Africa, 1885–1918’, *Atlantic Studies* 14, nr. 4 (2017): 497-518.

³¹⁶ Chamberlain, *The Scramble for Africa*, 61-68.

³¹⁷ Crawford Young, *The African Colonial State in Comparative Perspective* (Connecticut: Yale University Press, 1994), 77-140.

³¹⁸ Chamberlain, 44-60.

³¹⁹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 114-122.

ooggetuigenverslagen of ‘anekdotes’, moesten een bepaalde objectiviteit en dus geloofwaardigheid impliceren. In werkelijkheid camouflerden ze een sensationeel, fantasierijk karakter onder het mom van verslaggeving. Een van de hardnekkigste archetypes daarin was dat van de West-Afrikaanse kannibaal of ‘menseneter’.³²⁰

De Pahouins (of Fang), een Bantoe “volkstam van menseneters” kwamen kort ter sprake in het relaas van een “moedige” Belg die zich profileerde als de “eerste Europeaan” die “tot bij dit volk doordrong”.³²¹ Hoewel die framing initieel de indruk wekte van een etnografische verkenning, bleek zijn eigenlijke doel spektakelgericht: “hij had beloofd van met eenige belangrijke typen van dien stam naar Europa te komen”.³²² De intenties van zijn ontdekking berustten dus eerder op sensatiezucht, dan op kennisverwerving; de levende lichamen van de ‘wilden’ moesten als curiositeiten tentoongesteld worden te Brussel. Hun vermeende primitiviteit diende daarbij als legitiem excuus om hen uit hun sociale lokale context te onttrekken, en visueel op te voeren in een kijkdoos bedoeld voor westerse consumptie. Over de cultuur, geschiedenis of taal van de stam werd, naast enkele sfeerbeelden, overigens niets meegedeeld (Fig. 144). De essentie van de ‘andere’ werd omvat in het kannibalisme, dat hen tot absolute alteriteit veroordeelde. De Fang vormden daarin geen geïsoleerd fenomeen. Ook in het “negerrijk Dahomey” werd gedetailleerd verslag gemaakt over “mensenoffers”; meer specifiek “europeesche gevangenen” die door “bloedzuchtige mannelijke en vrouwelijke soldaten op eene gruwelijke wijze vermoord worden” (Fig. 145).³²³

Die framing bleef niet beperkt tot de ‘journalistieke’ genres; ook in fictieve verhalen dook de Afrikaanse ‘kannibaal’ op. Een “bekeerde menseneter” werd in een satirische parabel begeleid door een goedgegelovige Engelsman, die erin “was [...] geslaagd om 't bloeddorstige opperhoofd van 'n mensenetersstam [...] over te halen om beschaafd te worden voor slechts 'n zakmes, vijf schellingen en 'n beddelaken”.³²⁴ Uiteindelijk verviel de “wildeman” echter terug in oude gewoonten, nadat hij in contact kwam met een slager, wiens “hakmes, druipende van bloed” hem “als 'n wild dier” in extase bracht (Fig. 146).³²⁵ In de gravure werd hij bovendien in een natuursetting geplaatst (Fig. 147). De onderliggende kritiek in het verhaal is duidelijk: beschaving kan uiterlijk aan de ander worden opgelegd, maar de zogezegde ‘ware aard’ blijft onveranderlijk, en werd gespiegeld aan de instincten van een roofdier. Bovendien was die verhaallijn geen loutere karikaturale satire, maar weerspiegelde een diepgeworteld koloniaal uitgangspunt waarin het Westen zich profileerde als het hoogtepunt van

³²⁰ Johannes Fabian, *Out of Our Minds: Reason and Madness in the Exploration of Central Africa* (Berkeley: University of California Press, 2000), 222-234; William Arens, ‘Rethinking anthropophagy’, in *Cannibalism and the Colonial World*, onder redactie van Francis Barker, Peter Hulme en Margaret Iversen (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 39-62.

³²¹ ‘De stam der Pahouins’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 6 (EHC: 1888-1889): 70.

³²² ‘De stam der Pahouins’, *De Vlaamsche Patriot*, 70.

³²³ ‘Geïllustreerd Nieuws — Dahomey’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 4 (DBNL: 1876-1877): 26.

³²⁴ ‘De bekeerde menseneter’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 7 (DBNL: 1906-1907): 51-54.

³²⁵ ‘De bekeerde menseneter’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 51-54.

voortgang en moraliteit. Door de koloniale ‘beschavingsmissies’ te humoriseren als een vruchteloze onderneming, suggereerde het verhaal dat ware ontwikkeling geen kwestie was van opvoeding of imitatie, maar een aangeboren eigenschap die enkel de westerse cultuur was voorbehouden. De Afrikaanse ‘andere’ hinkte ver achterop, in een evolutionistisch stadium waarin primitiviteit de onherroepelijke norm was, en gelijkheid onmogelijk werd geacht. De ‘menseneter’ was in dat opzicht meer dan een archetype; het was de ultieme grensmarkering tussen het westerse ‘zelf’, en de barbaarse ‘andere’. Zoals Jan Nederveen Pieterse opmerkte: het centrale doel was “de vorming van een vijandbeeld van de inheemse volken ter rechtvaardiging van verovering”, met “literaire sensatiezucht” als een bijkomend motief.³²⁶

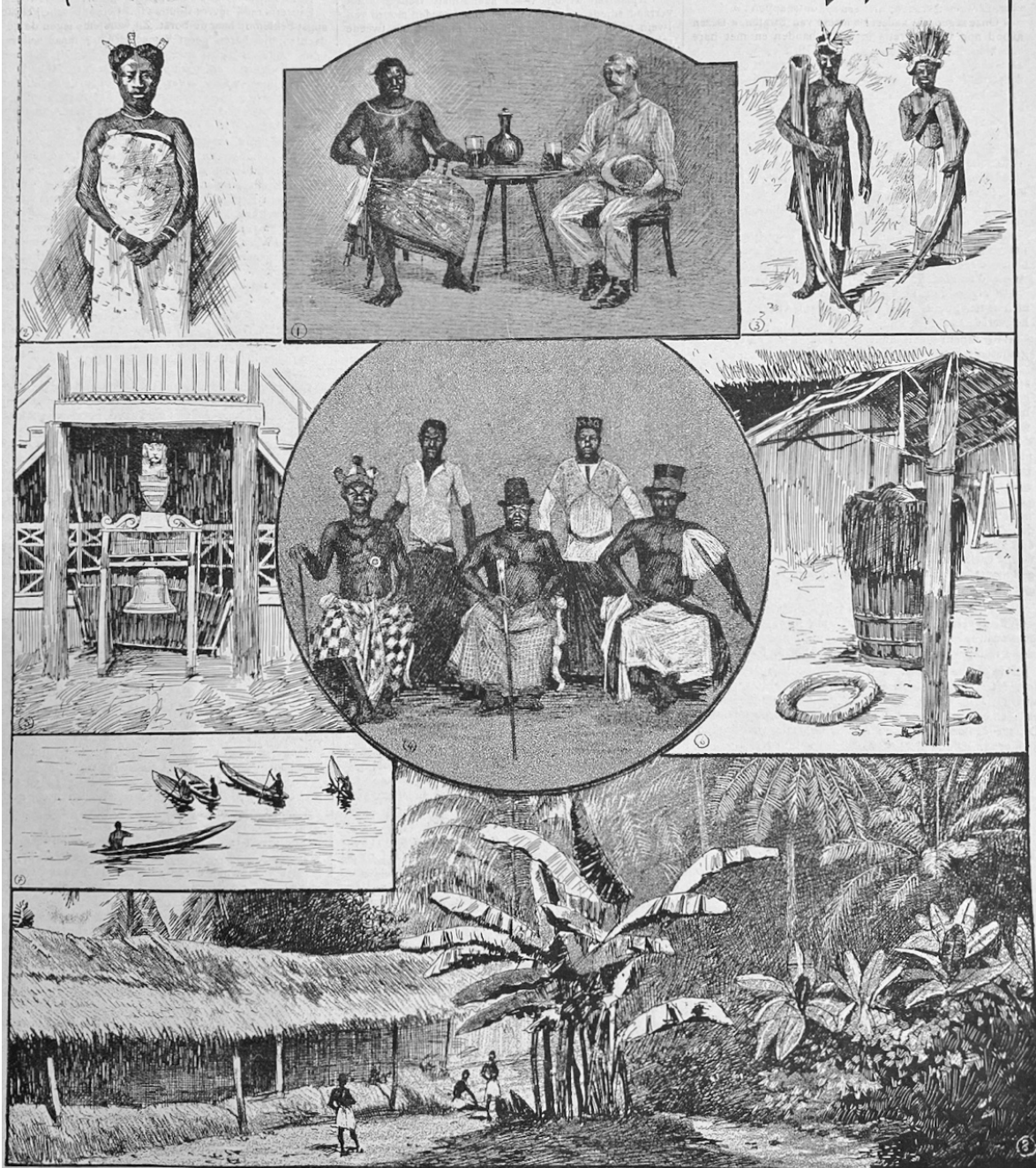
Dit narratief sluit opnieuw nauw aan bij eerder geanalyseerde patronen binnen de koloniale beeldvorming: de culturele andere werd geconstrueerd als een gefixeerd, ahistorisch archetype, gedreven door lichamelijke impulsen, onvatbaar voor ontwikkeling of verandering. Net zoals in het oriëntaalse discours de vijand werd gecultiveerd via stereotypen van religieus fanatisme of decadentie, belichaamde de ‘kannibaal’ hier de absolute laagste trap van de beschaving. Beide figuren functioneerden als noodzakelijke tegenbeelden waarmee het Westen zichzelf moreel en cultureel kon verheffen.

Later onderzoek heeft aangetoond dat het cliché van West-Afrikaans kannibalisme geen lokale of culturele realiteit weerspiegelde, maar eerder het product was van een verstarde koloniale constructie. Al sinds de zeventiende eeuw circuleerden in Europese en Arabische bronnen sensationele verhalen over ‘menseneters’, die dienden om slavenhandel en gewelddadige interventies moreel te verantwoorden. In de negentiende eeuw kreeg dit stereotype vooral een politieke functie binnen het imperialistisch kader.³²⁷ De menselijke beenderen aangetroffen bij de Pahouins werden zo foutief geïnterpreteerd als bewijzen van kannibalisme, terwijl later onderzoek aantoonde dat het ging om rituele voorouderverering. Daarmee werd niet alleen het beeld van de ‘barbaarse andere’ doorprikt, maar ook aangetoond dat Afrikaanse volkeren wel over een eigen religieus, ritueel en historisch stelsel beschikten. Het was precies die culturele diepgang die in het koloniale discours eeuwenlang werd ontkend.

³²⁶ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 117.

³²⁷ William Arens, *The Man-Eating Myth: Anthropology and Anthropophagy* (New York: Oxford University Press, 1979), 5-10, 12-14, 16-31, 35-40; Beatrix Heintze, ‘Propaganda concerning ‘Man Eaters’ in West-Central Africa in the Second Half of the Nineteenth Century’, *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 49 (2003): 125-135.

TRIBU DES PAHOUIINS

1. De koning N'Diayā en de reiziger Dehaut.
2. Pahouinaasche vrouw.
3. Terugkeer der olifantenjacht.
4. De koning N'Diayā en zijne ministers.

5. De stormklok van het koninklijk paleis.
6. De ton der menschenoffers.
7. Inlandsche vaartuigen.
8. Hutten van Pahouins in een bananenwoud.

(Zie tekst b'z. 70.)

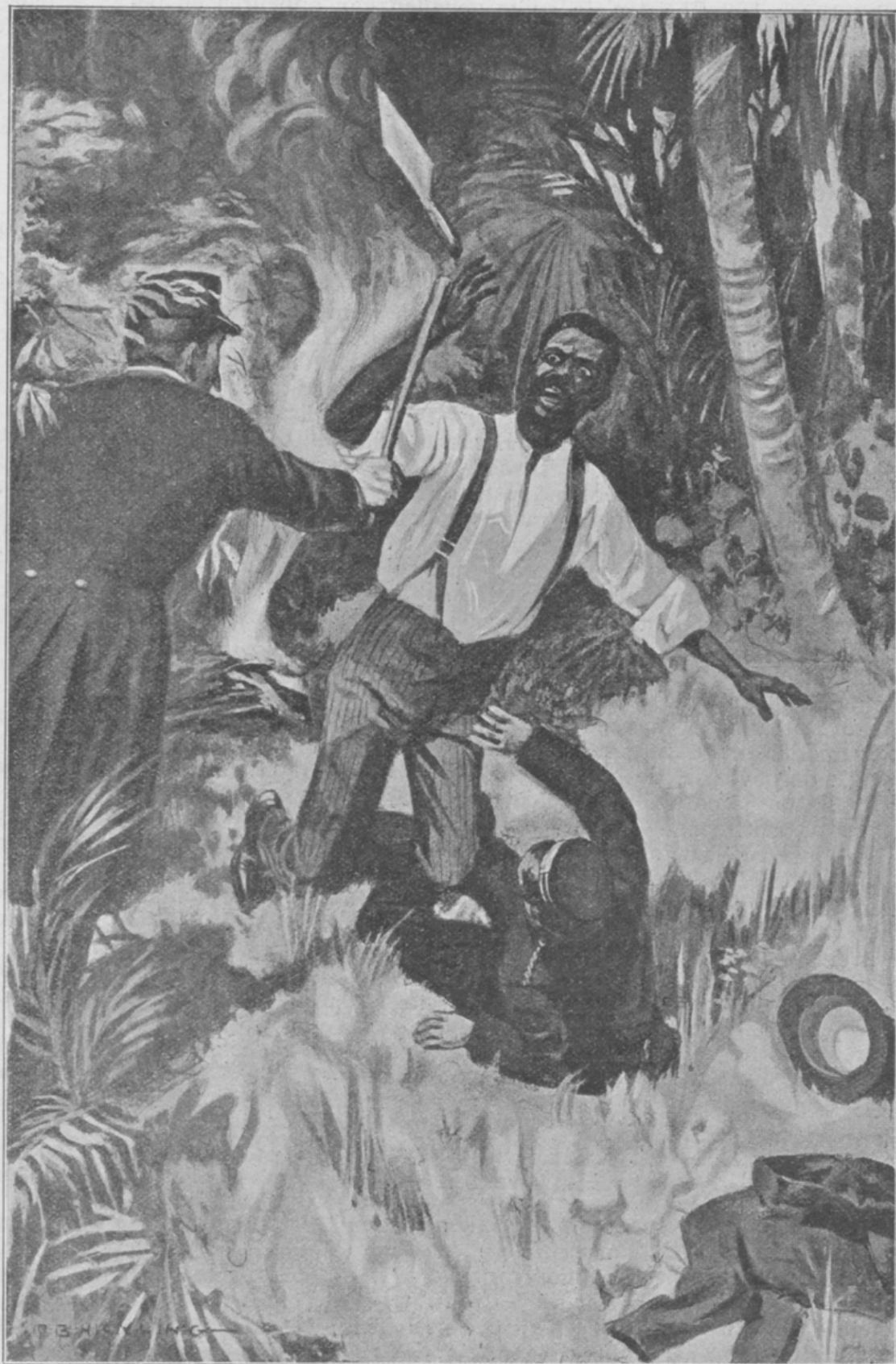
Figuur 144: 'De Stam der Pahouins', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 6 (1889-1890).

Figuur 145: 'Een menschenoffer in Dahomey', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 4 (1876-1877).

Figuur 146: 'De bekeerde menscheneter: de echumazza, David en de slager', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 7 (1906-1907).

DE BEKEERDE MENSCHENETER: DE ECHUMAZZA ONBEKEERD.

Figuur 147: 'De bekeerde menseneter: de Echumazza onbekeerd', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 23, nr. 7 (1906-1907).

3.2.2. Dierenjagers en jagende dieren

Associaties met primitiviteit en gewelddadigheid beperkten zich niet tot de figuur van de kannibaal; ook wilde dieren vormden een natuurlijke bedreiging op het Afrikaanse continent.³²⁸ Volgens het westers perspectief hoorde ‘de Afrikaan’ thuis in het ongetemde, ongedomesticeerd landschap, waarin hij hiërarchisch niet boven, maar op gelijke voet met het dier leek te staan. In de tropische jungle, het wilde woud of de bergachtige wildernis deelde hij de leefruimte met vijandige gorilla’s, mantelbavianen, nijlpaarden en olifanten, wat hem symbolisch volledig buiten het domein van beschaving en cultuur plaatste. Daarin verschilde de beeldtaal opvallend met die van de oriëntaalse jachtscènes die in dezelfde tijdsperiode werden verspreid; de verhouding tussen mens en dier was fundamenteel anders.

Oosterse leeuwenjagers verschenen doorgaans als strijdlustige, zwaarbewapende mannen in exotische scènes waarin de fysieke kracht werd uitvergroot (Fig. 156). In de meeste van die representaties beheersten ze de omgeving met militaire strijdlust en strategisch inzicht. De jacht werd vanuit het Westen nog erkend als een culturele, zij het fanatieke, daad. De Afrikaan, daarentegen, handelde eerder uit overlevingsdrang in een gewelddadig ecosysteem, of als onderdaan in de entourage van een kolonist of slavendrijver. In een gravure van het Dilolomeer in huidig Angola is bijvoorbeeld te zien hoe enkele halfnaakte inboorlingen jacht maken op een olifant met primitieve wapens; “spiesen en pijlen, [...] knotsen en schilden van neushoornvel” (Fig. 148).³²⁹ Die jacht werd vervolgens ingebed in de Oost-Afrikaanse ivoorhandel: “arme geroofde negers”, werden “gedwongen de zware olifantstanden op hunne naakte schouders te laden” (Fig. 149-151).³³⁰ Het waren, volgens de bijbehorende tekst, de “Arabieren, welke dezen handel drijven en de olifantenjachten ondernemen”.³³¹ Ook in de nijlpaardenjacht ging de eer van de buit naar Duitse kolonisten, terwijl enkele “zwarte kroeskoppen” belast werden met het vervoer van de vangst (Fig. 153).³³²

Figuren 152 en 153 illustreren op treffende wijze hoe ook de positie van de kolonisator in het beeld subtiel vormgeeft aan een geësceneerde en asymmetrische machtsverhouding. Hij was steeds zwaarbewapend en in wit kostuum gekleed, wat visueel contrasteerde met de donkere, halfnaakte lichaam van zijn entourage. Die contrastwerking vergrootte niet alleen zijn zichtbaarheid in het beeld, maar vestigde ook symbolisch zijn status als morele en culturele gezaghebber. De zwarte mannen daarentegen waren zichtbaar ongewapend, en dus weerloos tegen wilde dieren, en werden herhaaldelijk

³²⁸ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 30-51, 180.

³²⁹ ‘Somali’s op het oorlogspad’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 48-49 (DBNL: 1902-1903): 392.

³³⁰ ‘Aan het Dilalo-meer’, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 12 (EHC: 1889-1890): 92; ‘De olifantenjacht en ivoorhandel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 15 (DBNL: 1889-1890): 170-171.

³³¹ ‘De olifantenjacht en ivoorhandel’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 170-171.

³³² ‘Nijlpaardenjacht in Oost-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 5 (DBNL: 1899-1900): 35, 38.

afgebeeld in ondergeschikte of dienstbare rollen: vluchtend, roeiend, buigend, dragend, volledig ten dienste van de kolonisator.

In andere gravures werden de rollen omgedraaid, en was de mens niet de jager, maar de prooi. De mantelbaviaan, beschreven als de “kwaadaardigste” onder de apen, vreesde “zelfs de met geweren gewapende blanken [...] maar weinig en de inboorlingen in het geheel niet”.³³³ Bijgevolg is op de plaat te zien hoe een “Engelschen jager en zijn zwarte gezellen op de vlucht [slaan] voor een troep mantelbavianen, die hun [...] met steenen bombardeeren” (Fig. 154).³³⁴ Ook de gorilla werd opgevoerd als een moordende kracht die “geweldige verwoestingen” aanrichtte op het leefgebied van de inboorlingen.³³⁵ Een Afrikaanse man werd ermee in een “strijd op leven en dood” afgebeeld in een “oerwoud”, gewapend met niet meer dan een speerpunt (Fig. 155).³³⁶ De gravure toont het dramatische hoogtepunt waarop de gorilla “zijn vijand beet [pakt] en [...] hem aan zijn harde borst te pletter [drukt]”.³³⁷

Zulke representaties dienden een duidelijk ideologisch doel: ze versterkten de koloniale overtuiging dat Afrikanen niet alleen technologisch, maar ook cultureel en moreel onderontwikkeld waren. De keuze om hen af te beelden in strijd met wilde dieren, in ‘woeste’ of ongetemde landschappen is dan ook allesbehalve neutraal; het benadrukt een vermeende verbondenheid met de natuur, alsook een gebrek aan controle erover. De Afrikaan was zo geen cultureel handelend individu, maar een wezen dat in een onbeschaafde en primitieve toestand leefde, waar de grenzen tussen mens en dier vervaagden.³³⁸ Wat bovendien opvalt, is hoe weinig individualiteit of variatie de Afrikaanse ‘andere’ kreeg: “nooit hebben ze een naam, altijd zijn ze typisch, de kenmerkende representant van hun volk”.³³⁹

Net zoals de Congolezen, werd opnieuw hetzelfde stereotype lichaam opgevoerd: halfnaakt, gespierd, expressieloos, angstig of agressief, zonder naam, individualiteit of diepgang. Die herhaling verankerde het idee dat Afrikaanse bevolkingsgroepen niet in staat waren tot culturele of morele ontwikkeling, noch agency of individualiteit. Door hen consequent te reduceren tot onveranderlijke, statische archetypes zonder ontwikkelingspotentieel, werd het koloniale discours van stagnatie en noodzakelijke tussenkomst subtiel maar doeltreffend bevestigd. Westerse interventie werd zo voorgesteld als de enige manier om beschaving, orde en vooruitgang te brengen in een inherent chaotisch en gevaarlijk gebied.³⁴⁰

³³³ ‘Achtervolgd door mantelbavianen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 8 (DBNL: 1899-1900): 64.

³³⁴ ‘Achtervolgd door mantelbavianen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 64.

³³⁵ ‘Een ontmoeting in het oerwoud’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* (DBNL: 1895-1896): 335-336.

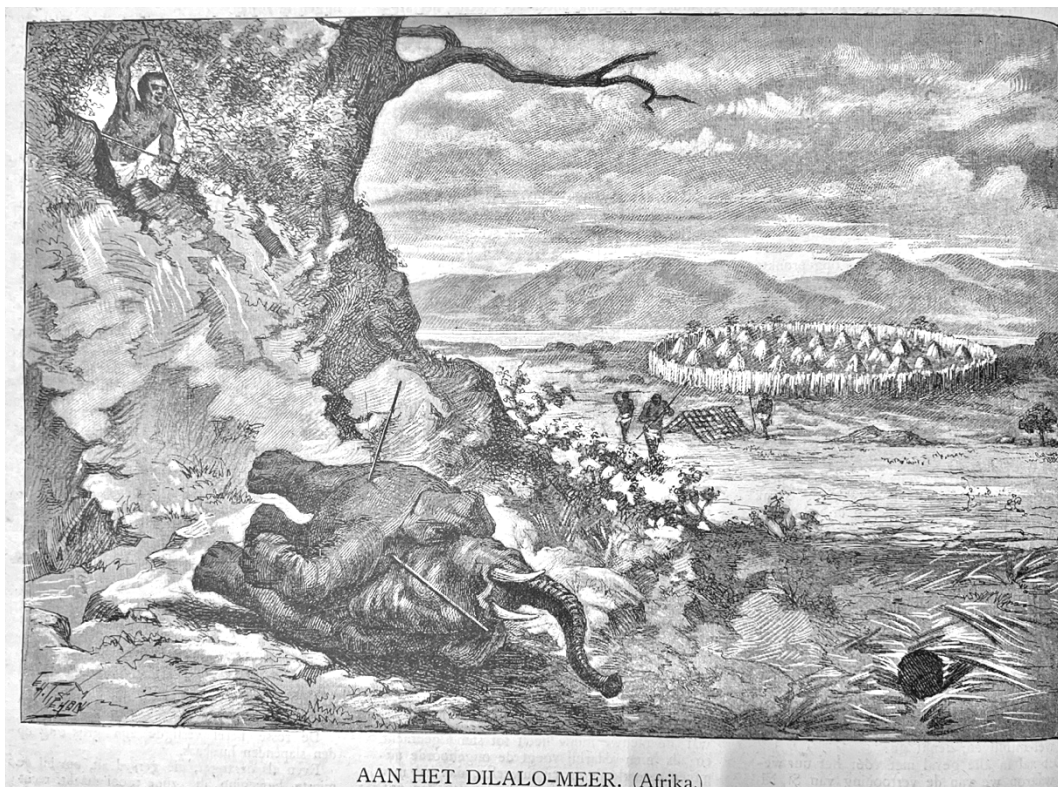
³³⁶ ‘Een ontmoeting in het oerwoud’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 335-336.

³³⁷ ‘Een ontmoeting in het oerwoud’, 335-336.

³³⁸ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 30-51, 180.

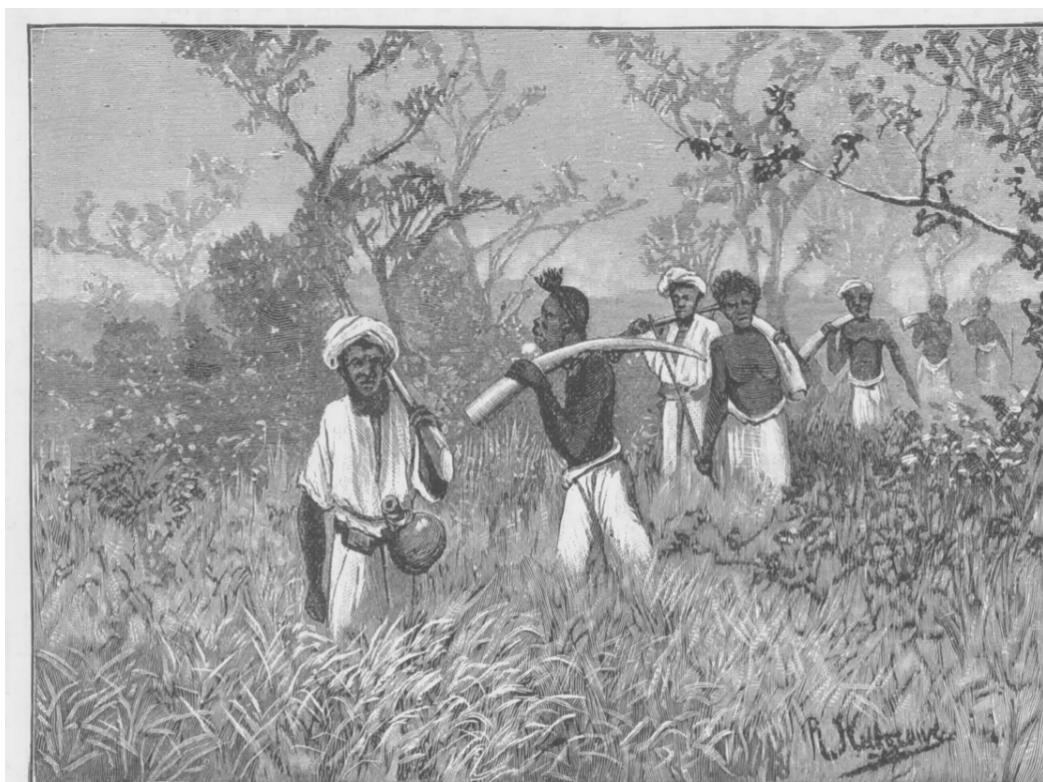
³³⁹ Nederveen Pieterse, 93.

³⁴⁰ Nederveen Pieterse, 93-95.

AAN HET DILALO-MEER. (Afrika.)

Figuur 148: 'Aan het Dilalo-meer. (Afrika.)', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 12 (1889-1890).

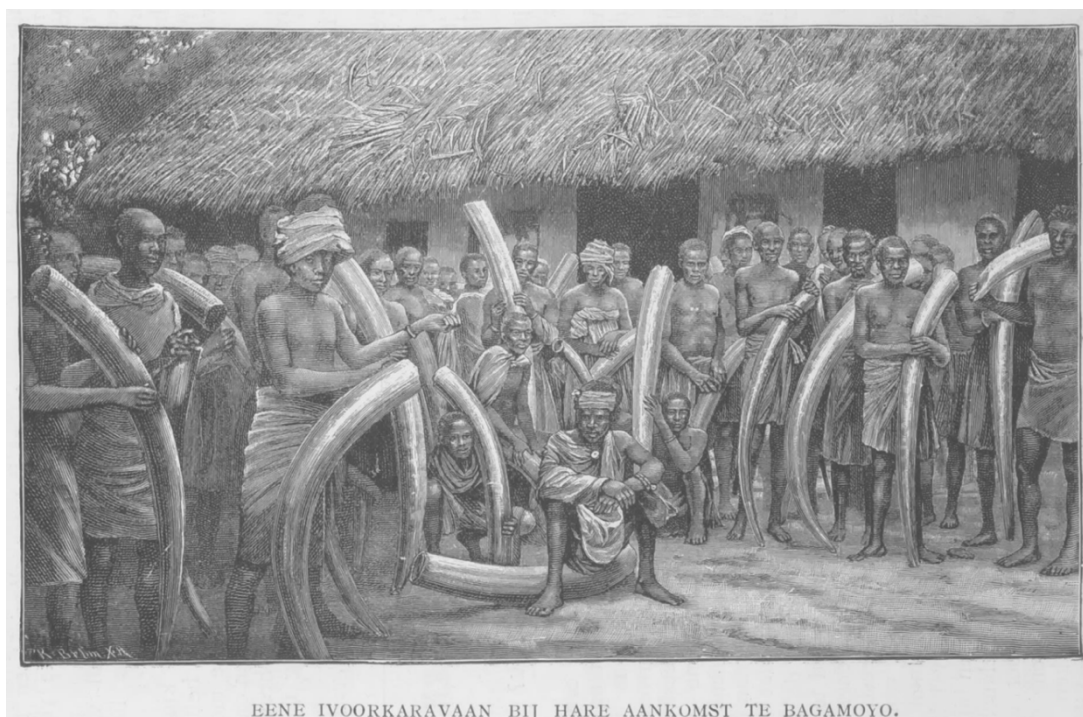

EENE IVOORKARAVAN OP MARSCH.

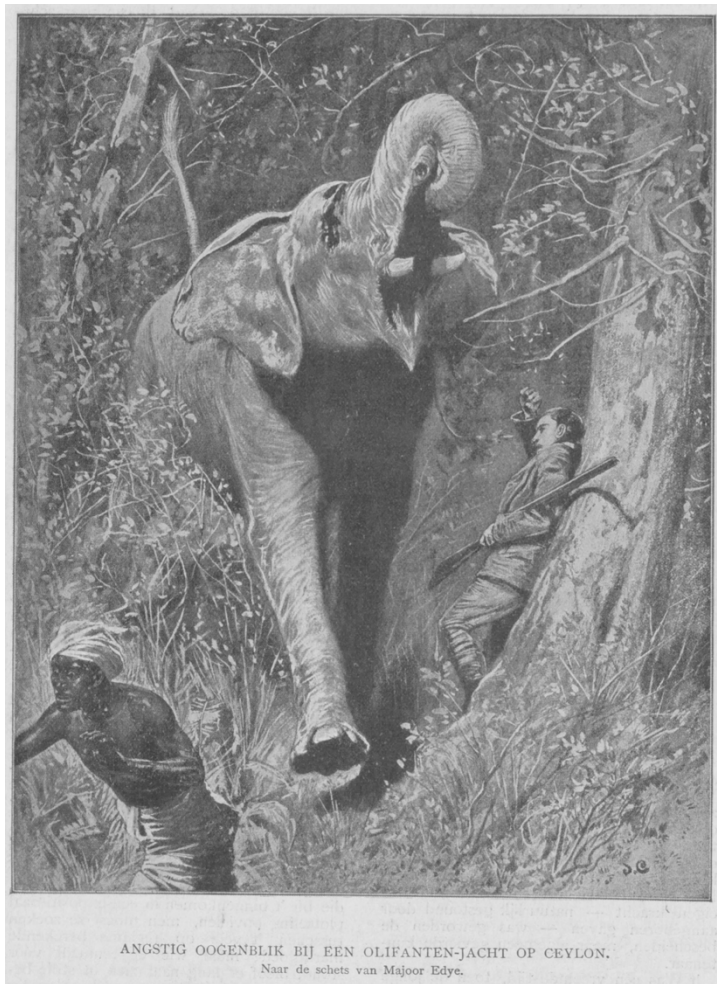
Figuur 149: 'Eene ivoorkaravaan op marsch', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 150: 'Te koop geboden ivoor in Antwerpen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 44 (1896-1897).

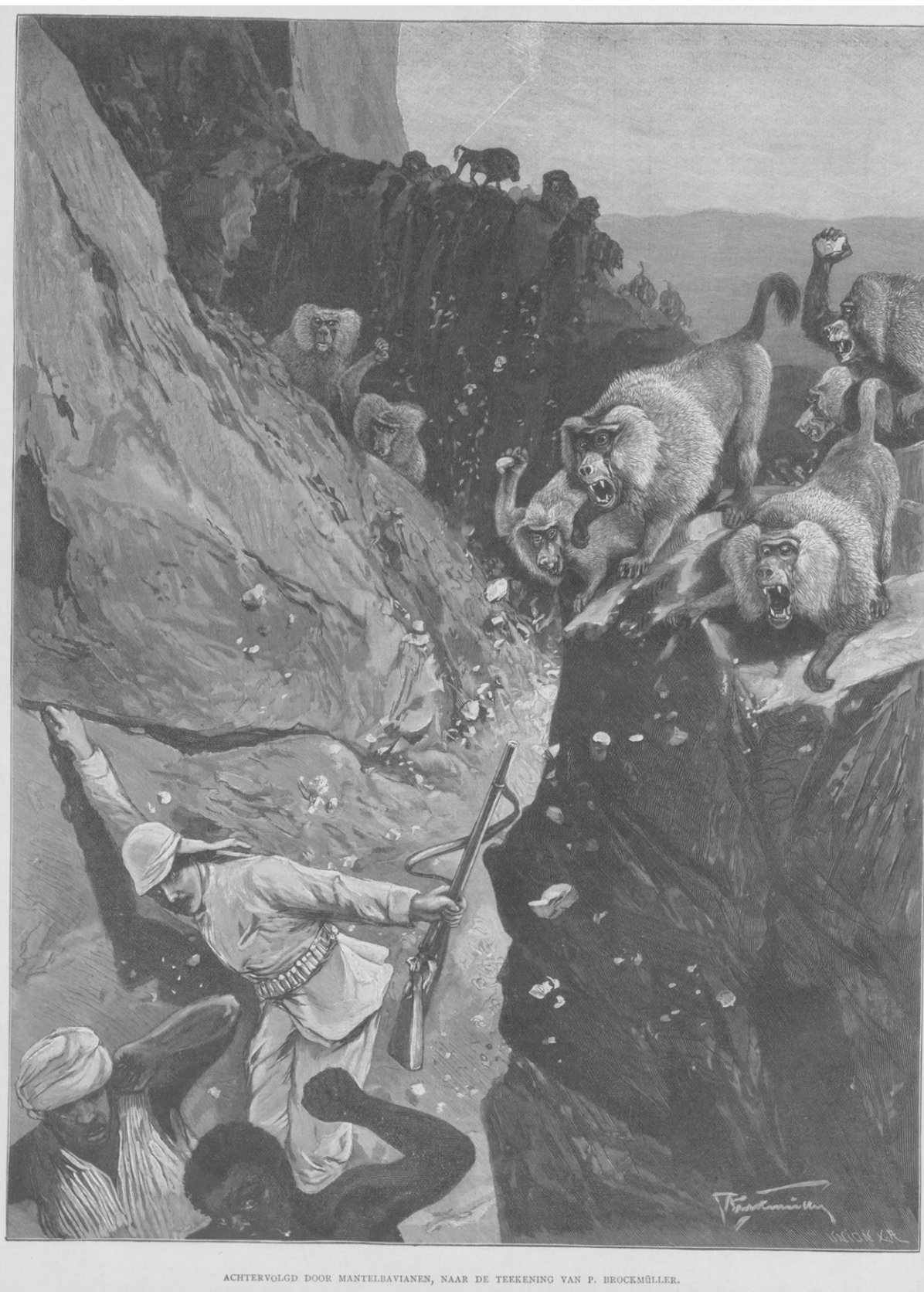
Figuur 151: 'Eene ivoorkaravaan bij hare aankomt te Bagamoyo', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 152: 'Angstig oogenblik bij een olifanten-jacht op Ceylon. Naar de schets van Majoor Edye', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 20, nr. 38 (1903-1904).

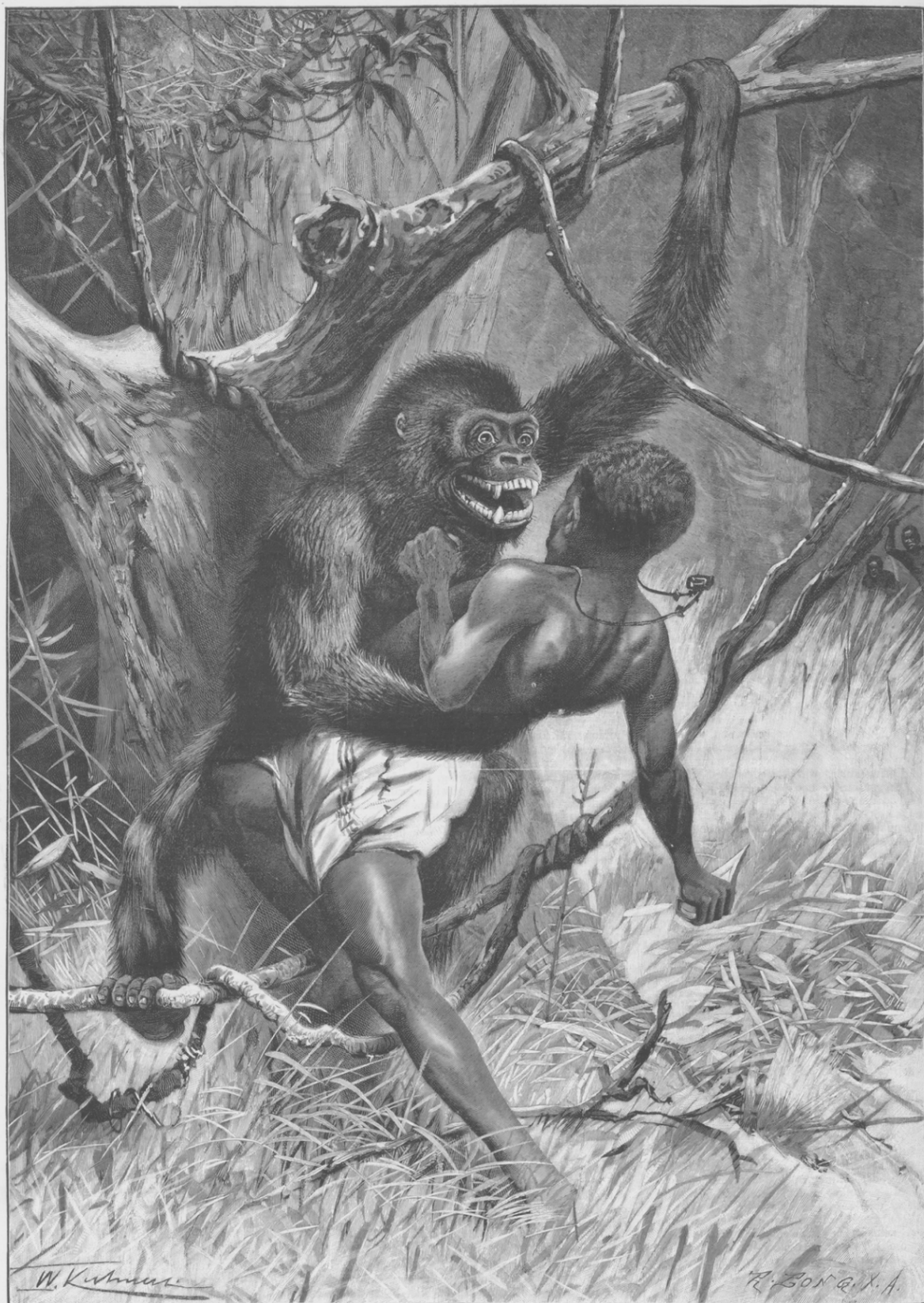

Figuur 153: 'Nijlpaardenjacht in Oost-Afrika, naar de teekening van Hermann Hirsch', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 16, nr. 5 (1899-1900).

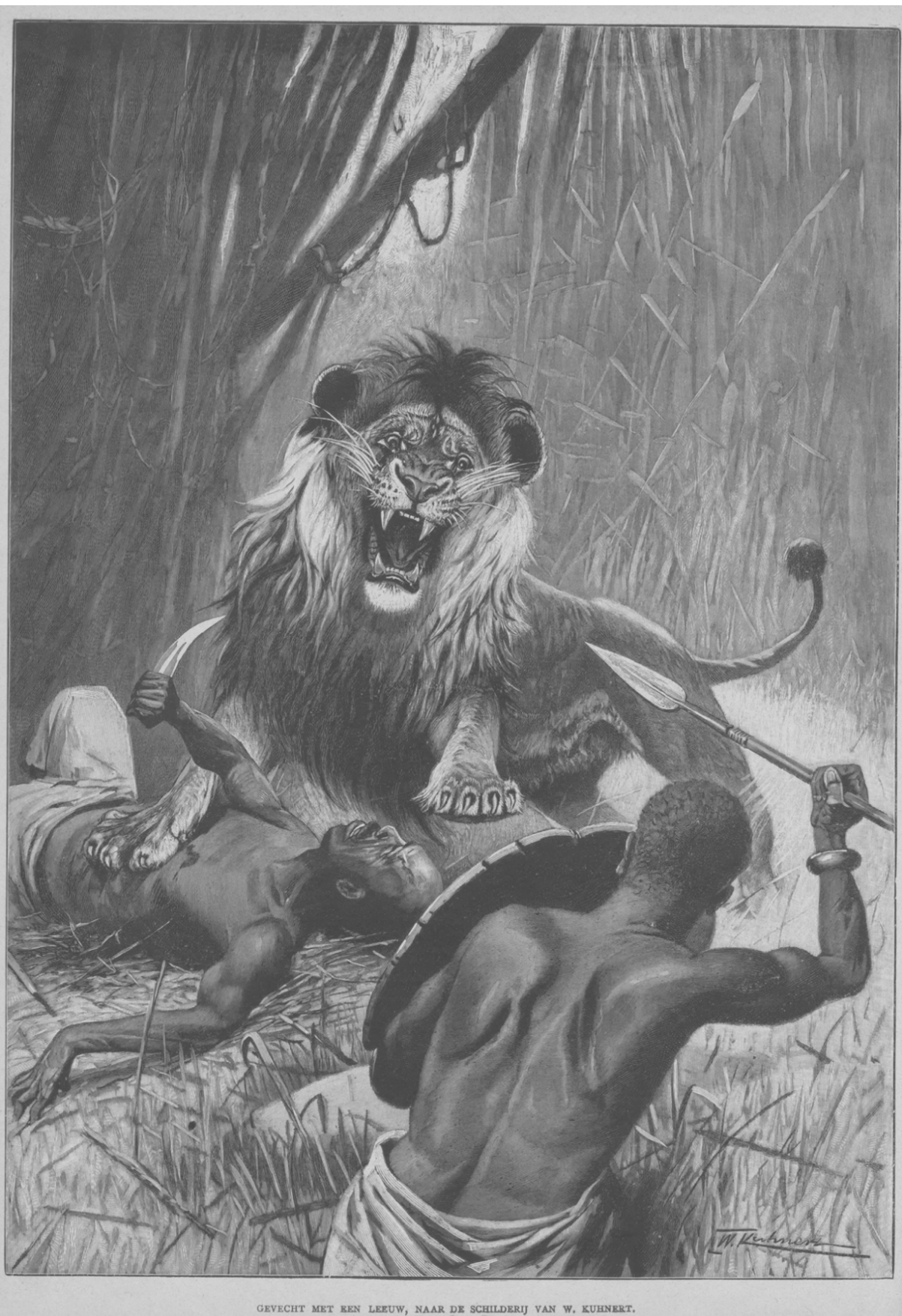
ACHTERVOLGD DOOR MANTELBAVIANEN, NAAR DE TEEKENING VAN P. BROCKMÜLLER.

Figuur 154: 'Achtervolgd door mantelbavianen, naar de tekening van P. Brockmüller', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 8 (1899-1900).

EEN ONTMOETING IN HET OERWOUD, NAAR DE TEEKENING VAN WILH. KUHNERT.

Figuur 155: 'Een ontmoeting in het oerwoud, naar de tekening van Wilh. Kuhnert', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 42 (1895-1896).

Figuur 156: 'Gevecht met een leeuw, naar de schilderij van W. Kuhnert', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 14 (1896-1897).

3.2.3. *Kaffers, Hottentotten en Boeren*

Een bijzondere positie was voorbehouden aan Zuid-Afrika, dat al een langere koloniale geschiedenis kende met complexe etnisch-politieke verhoudingen.³⁴¹ Sinds de zeventiende eeuw bevonden zich reeds Europese kolonisten op de Kaap, dat eerst onder Nederlandse, later onder Britse controle viel. Na de Britse annexatie in het begin van de negentiende eeuw trokken veel van de *settlers*, ‘Afrikaner Boeren’, voornamelijk van Nederlandse afkomst, het binnenland in tijdens de zogenaamde *Grote Trek* (vanaf ca. 1835).³⁴² Daar stichtten zij twee semionafhankelijke republieken: de Oranje Vrijstaat en de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal), waar de eerste kiemen van het latere Apartheidssysteem werden gezaaid. De Boerenrepublieken positioneerden zich tegenover zowel de Britse koloniale macht als de inheemse Afrikaanse bevolking, met name de ‘Zoeloes’ en ‘Bantoes’, en andere etnische groepen die vochten om hun autonomie te behouden. In de tweede helft van de negentiende eeuw laaide het conflict tussen Boeren en Britten opnieuw op, met als culminatiepunt de Eerste (1880-1881) en Tweede Boerenoorlog (1899-1902). In de Europese pers kregen ze ruime aandacht door het ontstaan van een grote internationale ‘Boerensympathie’. Vooral in Nederland, Frankrijk, Ierland en Duitsland resoneerde de strijd tegen Brits imperialisme, verder aangevuurd door calvinistische solidariteit³⁴³

Het idee van een patriottische “heldenstrijd” kende ook in de Nederlandstalige, Belgische pers veel weerklank, met allerlei gravures en foto’s waarin de “vastberadenheid [...] en den moed der Boeren” ten opzichte van de “Engelsche indringers” of “uitlanders” werd uitgelicht.³⁴⁴ De beelden toonden het “kloeke ras” van kundige, dappere mannen die met “bewonderenswaardig kalme houding” weerstand boden tegen de Britten.³⁴⁵ Onder die omstandigheden verdween de Zwarte Afrikaan tot de achtergrond, als een stille getuige verwickeld in een westers conflict. Slechts sporadisch kreeg hij een expliciete plaats in beeld, als ruiter in dienst van generaal Louis Botha (1862-1919), als lid van generaal Piet Jouberts (1831-1900) “klompie van [...] mensen”, als krijgsgevangene of soldaat (Fig. 157-159).³⁴⁶ Hun aanwezigheid werd nergens verduidelijkt; ze bleven ondergeschikt aan de witte man, fysiek dichtbij, maar symbolisch op afstand.

³⁴¹ Chamberlain, *The Scramble for Africa*, 69-71.

³⁴² Georgi Verbeeck, ‘A new past for a new nation? Historiography and politics in South Africa – A comparative approach’, *Historia* 45, nr. 2 (2000): 387-410.

³⁴³ Georgi Verbeeck, ‘Geschiedenis van zuidelijk Afrika’, gedoceerd aan de Katholieke Universiteit Leuven, 2021-2022.

³⁴⁴ ‘De krijgsgevangen Boeren op St. Helena’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 22 (DBNL: 1901-1902): 175-176; ‘Uit de Transvaalsche troebelen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 7 (DBNL: 1896-1897): 55; ‘Generaal Louis Botha’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 44 (DBNL: 1901-1902): 352.

³⁴⁵ ‘Generaal Louis Botha’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 352.

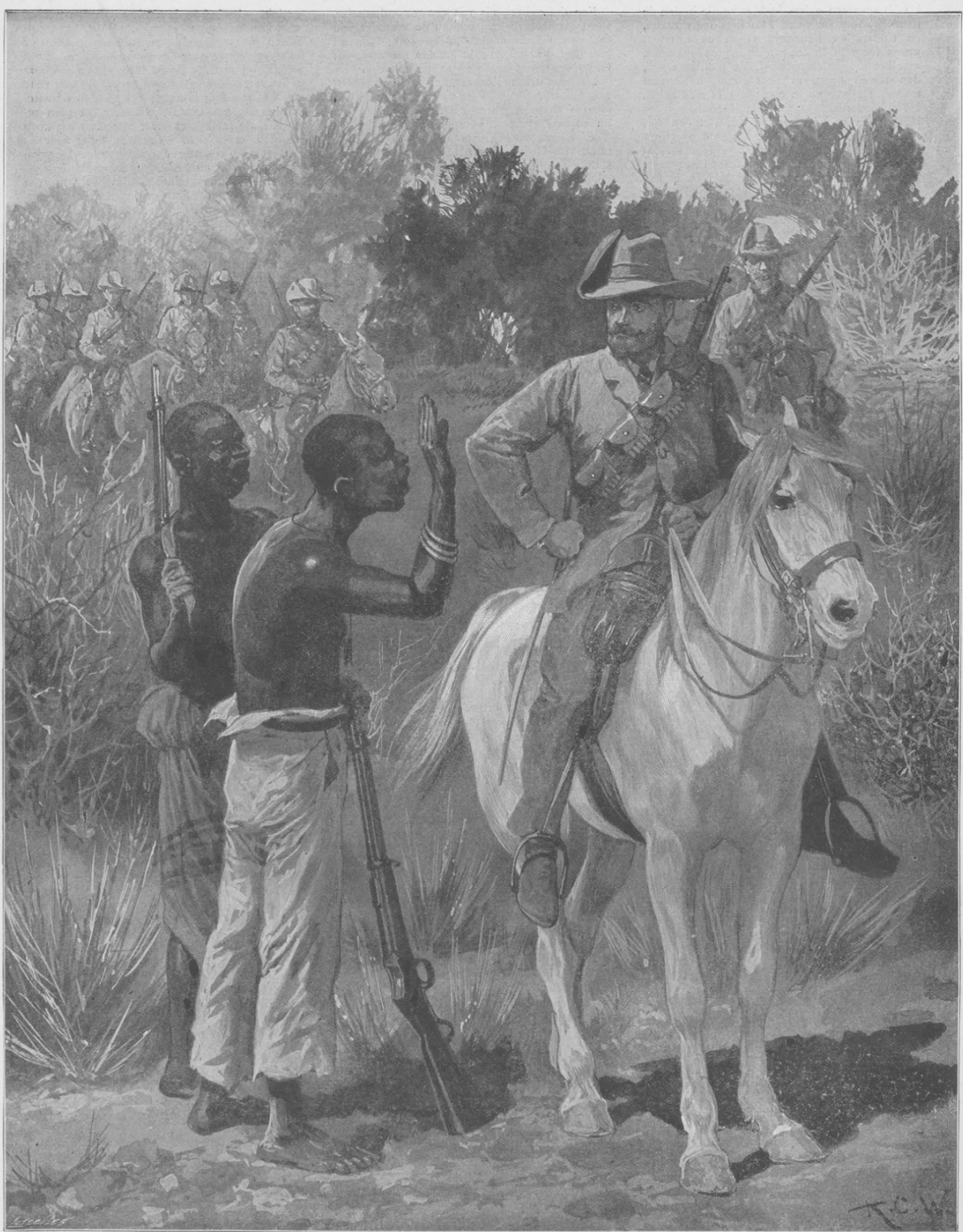
³⁴⁶ ‘Generaal Joubert en een ‘klompie van zijn mensen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 10 (DBNL: 1900-1901): 80.

Figuur 157: 'Generaal Joubert en "een klompie van zijn mensen kost makend"', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 10 (1900-1901).

Figuur 158: 'Generaal Cronjé en een Engelsch bewakingscommando op St. Helena', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 22 (1901-1902).

GENERAAL LOUIS BOTHA, DE OPPERBEVELHEBBER DER BOEREN, EN ZIJN RUITERS.

Figuur 159: 'Generaal Louis Botha, de opperbevelhebber der Boeren, en zijn ruiters', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 18, nr. 44 (1901-1902).

In de nasleep van de Boerenoorlogen en de groeiende Britse invloed begon zich al in de late negentiende eeuw een systeem van rassenscheiding af te tekenen dat zich niet enkel uitdrukte in juridische segregatie, maar ook in visuele en discursieve representaties.³⁴⁷ De Zwarte Zuid-Afrikaanse bevolkingsgroepen werden etnografisch ondergebracht in raciale categorieën, die voortkwamen uit koloniale classificatiesystemen met een uitgesproken hiërarchisch en denigrerend karakter.³⁴⁸ De term ‘kaffer’, oorspronkelijk afgeleid van het Arabische *kāfir* (ongelovige of godslasteraar), werd in de koloniale context van Zuid-Afrika een systematisch racistische term waarmee Bantoesprekende bevolkingsgroepen op een vernederende manier werden aangeduid.³⁴⁹ Tot die groepen behoorden ook de AmaZulu (*Zoeloes*).³⁵⁰ Evenzeer problematisch was het gebruik van ‘hottentot’, een term die door Europese kolonisten werd toegekend aan de Khoikhoi-bevolking en die verwees naar hun kliktaal als een onbegrijpelijk ‘gestamel’, zogezegd ‘hot en tot’, waarmee hun menselijkheid en intellect werden geridiculiseerd. Ook de ‘bosjesmannen’ (San-volkeren), vaak afgebeeld als nomadische ‘wilden’, en de ‘basoetoes’ (Sotho of BaSotho-volkeren), werden op basis van hun kledij, levensstijl en taal in visuele schema’s ondergebracht die eerder hun ‘afstand’ tot de beschaving benadrukten in plaats van hun culturele eigenheid.³⁵¹

Voor al de term ‘kaffer’ werd gebruikt als een algemene aanduiding die de Zwarte van de witte Afrikaan moest onderscheiden. In een gravure en foto werden enkele “beschaafde Kaffers” getoond, die “ten gevolge van hun verkeer met Europeanen [...] de manieren en de kleeding van dezen tot de hunne” hadden gemaakt (Fig. 160).³⁵² De zogezegde ‘drang’ van “de negers en negerinnen” om “zich zooveel mogelijk op europeesche wijze te kleeden” werd meteen geridiculiseerd.³⁵³ De “europeesche mode” zorgde voor een “zonderling voorkomen”, en “floddert [...] om de magere leden”, en zowel de vrouw in haar kleed als de man in zijn “hoogen hoed” en “zwarten frak” zagen er “even kluchtig” uit.³⁵⁴ Op een foto van een “Kaffer-bruiloft” zijn meerdere personen te zien, vooral vrouwen, gekleed in traditionele, westerse huwelijkskledij (Fig. 161).³⁵⁵ Volgens de bijbehorende tekst was het voor “den Kaffer” het “grootste genoegen [...] zich te kleeden als de blanke; in zijn oog is het meest versleten kleedingstuk, door den ‘witmensch’ afgelegd, een feestgewaad voor hem”.³⁵⁶ De vermeende “trots en

³⁴⁷ Leonard Thompson, *A History of South Africa* (New Haven: Yale University Press, 2001), 110-153; Robert J. Ross, ‘Pre-industrial and industrial racial stratification in South Africa’, in *Racism and colonialism*, onder redactie van Robert J. Ross (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1982), 79-91.

³⁴⁸ André du Toit, ‘Founding and Crushing: Narrative Understandings of Political Violence in Pre-modern and Colonial South Africa’, *Journal of Natal and Zulu History* 22, nr. 1 (2004): 1-51.

³⁴⁹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 102-105.

³⁵⁰ Bernth Lindfors, ‘Hottentot, Bushman, Kaffir: Taxonomic Tendencies in Nineteenth-Century Racial Iconography’, *Nordic Journal of African Studies* 5, nr. 2 (1996): 1-28.

³⁵¹ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 102-105.

³⁵² ‘De beschaving bij de Kaffers’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 27 (DBNL: 1879-1880): 209-210.

³⁵³ ‘De beschaving bij de Kaffers’, *De Belgische Illustratie*, 209-210.

³⁵⁴ ‘De beschaving bij de Kaffers’, 209-210.

³⁵⁵ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 45 (DBNL: 1899-1900): 353-355.

³⁵⁶ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 353-355.

zelftevredeheid” waarmee zij de kledij droegen, werd echter opnieuw met spot overladen.³⁵⁷ De “Kaffervrouw”, die volgens de eerste bron nog te mager was voor de Europese mode, was nu “over het algemeen te zwaar gebouwd voor nauwsluitende kleederen”.³⁵⁸ Sterker nog; haar uiterlijk en “haar vierkante, gespieerde bewegingen passen weinig bij het lichte en soupele van zijde of neteldoek”.³⁵⁹

Het is duidelijk dat elke vorm van culturele ‘nabootsing’, ‘integratie’ of hybriditeit door zwarte bevolkingsgroepen met satire en ridiculisering beantwoord werd. In tegenstelling tot de andere koloniale contexten, waar de fysieke afstand tussen de kolonisator en de gekoloniseerde werd aangehouden via een strikt hiërarchisch beeld van onoverbrugbare culturele verschillen, leefden de witte en Zwarte bevolkingsgroepen in Zuid-Afrika spreekwoordelijk naast elkaar. Die nabijheid, in combinatie met de overname van culturele eigenschappen zoals kledingdracht en zeden, gaf aanleiding tot een ander soort representatie: niet van afstandelijke inferioriteit of primitiviteit, maar van spot. Assimilatie werd gedegradeerd tot een ‘groteske imitatie lust’, iets wat ook de representaties van de Afro-Amerikaan zou typeren.³⁶⁰

Figuur 160: ‘De beschaving bij de Kaffers’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 27 (1879-1880).

³⁵⁷ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, 353-355.

³⁵⁸ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, 353-355.

³⁵⁹ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, 353-355.

³⁶⁰ Homi K. Bhabha, *The Location of Culture*, 75; Homi K. Bhabha, ‘Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse’, *October* 28 (1984): 125-133.

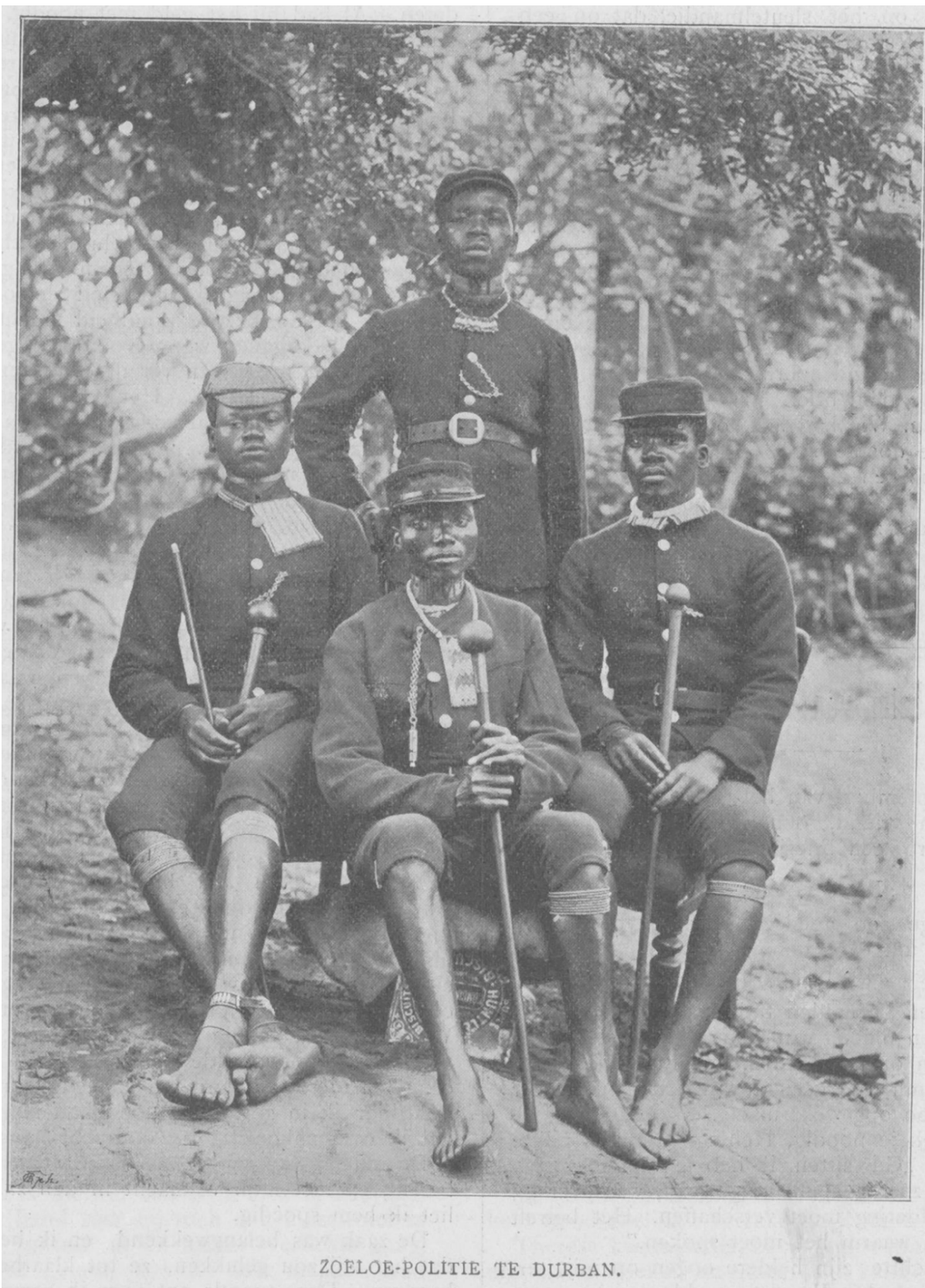
Figuur 161: 'Een Kaffer-bruifloft in Zuid-Afrika', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 45 (1899-1900).

De Zoeloes, demografisch de grootste bevolkingsgroep in Zuid-Afrika, verschenen slechts eenmaal expliciet in beeld. In een foto werden vier mannen afgebeeld in uniform, als onderdeel van de “Zoeloepolitie” in Durban (of *eThekwin*) waar door hen “onder de kleurlingen de orde gehanhaafd” werd (Fig. 162).³⁶¹ Daarvoor werden zij “door de regeering aangesteld en in uniform gestoken”, om “het groot aantal kleurlingen” in bedwang te houden.³⁶² De representatie is enigzinds opvallend; niet enkel door de afwezigheid van spot, maar omdat de Zwarte Zuid-Afrikaan hier werd voorgesteld als een functioneel instrument binnen het koloniale machtsapparaat. Die inzet was verre van toevallig: de Britse koloniale macht maakte geregeld gebruik van zogenoemde ‘*indigenous intermediaries*’ – leden van onderworpen bevolkingsgroepen die ingezet werden om op te treden tegen hun eigen gemeenschap. De representaties betekenden allermist een erkenning van gelijkwaardigheid of appreciatie. De AmaZulu waren een haast noodzakelijke tussenpersoon binnen een hiërarchisch koloniaal stelsel, bedoeld om gezag op te eisen bij de rest van de meerderheid der “gekleurde” bevolking.³⁶³

³⁶¹ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 353-355.

³⁶² ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, 353-355.

³⁶³ ‘Gezichten uit Zuid-Afrika’, 353-355.

Figuur 162: 'Zoeloe-politie te Durban', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 45 (1899-1900).

In contrast met de meer ‘beschaafde’ Zuid-Afrikanen, werden ten slotte nog twee gravures gedeeld van meer ‘primitief’ geachte bevolkingsgroepen: de Khoikhoi (‘Hottentotten’) enerzijds, en de Basotho (‘Basoetoes’) anderzijds (Fig. 163-164). In de beschrijvingen werden ze ingeschreven in een evolutionair hiërarchisch raster, op basis van uiterlijk, gedrag en cultuur. De Basotho behoorden volgens de Belgische pers tot “de meest ontwikkelde en beschaafde [...] negerstammen van Zuid-Afrika”, en werden geprezen voor hun ontvankelijkheid van het “kristendom” dat “onder hen reeds aanzienlijke vorderingen” had gemaakt.³⁶⁴ Omdat ze “op weg [waren] om binnen kort een welvarend en beschaafd kristenvolk te worden”, werden de gegeven ‘typen’ in de gravures voorgesteld als uiterst zeldzaam: “een Basoeto-krijger [...] in volle wapenrustig” en “eene Basoeto vrouw met haar kind, en een schotel met vruchten op het hoofd”.³⁶⁵ Beiden moesten de oorspronkelijke cultuur weerspiegelen; “hoogst eenvoudig”, en met uitsterven bedreigd door westerse evangelisering, die hen toeliet ‘op te klimmen’ naar beschaving.³⁶⁶

De ‘Hottentotten’ vormden dan weer een “afzonderlijk ras” door hun “lichter gelaatskleur” dat hen “van de eigenlijke negers onderscheidt”.³⁶⁷ Zij werden visueel en discursief getypeerd door “hun wolachtig kroeshaar, hunne zwakke spierkracht, [en] hunne eigenaardige taal”, die hen bovendien gelijkstelde aan de meer verwante “Boschjesmannen”.³⁶⁸ Evolutionair stonden ze “op een zeer lage trap van beschaving”, waarvoor hun ‘heidendom’ en hun godsdienst – “de vereering van natuurkrachten” en “booze geesten” – verantwoordelijk werd gesteld, maar ook hun karakter. Hun “dierlijke zinnelijkheid” dreef hen “tot leugen en diefstal”, en maakte van hen een “zwak menschenras dat door de aanraking met de beschaving een onvermijdelijken ondergang te gemoet schijnt te gaan”.³⁶⁹

Beide voorbeelden pasten in een discours van etnografische classificatie waarin bevolkingsgroepen niet als individuen of culturen werden afgebeeld, maar als essentialistische ‘typen’ op een lineaire schaal van primitief naar geciviliseerd. De gravures illustreerden de verschillende treden op die trap van beschaving: de Hottentot, als ‘oermens’ helemaal onderaan, de Basotho als tussenfiguur die de potentie tot ontwikkeling in zich droeg, en de christelijke westerling aan de top. Binnen dat evolutionistisch denkkader kreeg assimilatie een paradoxale betekenis. Enerzijds werd het aannemen van westerse eigenschappen, zoals religie, kledingstijl of taal, voorgesteld als bewijs dat een volk ‘in opmars’ was op de beschavingstrap. De Basotho werden in die logica geprezen als ‘vooruitgaand’, omdat zij zich ontvankelijk toonden voor het christendom en modernisering. Anderzijds werd bij andere bevolkingsgroepen, zoals de ‘kaffers’ in westerse kledij, diezelfde assimilatie genadeloos bespot.

³⁶⁴ ‘De Engelschen in Zuid-Afrika’, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 22 (DBNL: 1880-1881): 170-171.

³⁶⁵ ‘De Engelschen in Zuid-Afrika’, *De Belgische Illustratie*, 170-171.

³⁶⁶ ‘De Engelschen in Zuid-Afrika’, 170-171.

³⁶⁷ ‘Typen van Hottentotten’, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 45 (DBNL: 1881-1882): 356.

³⁶⁸ ‘Typen van Hottentotten’, *De Belgische Illustratie*, 356.

³⁶⁹ ‘Typen van Hottentotten’, 356.

Figuur 163: 'Een Basoeto-krijger in volle wapenrusting. Eene Basoeto-vrouw met haar kind', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 11 (1880-1881).

Figuur 164: 'Typen van Hottentotten', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 11 (1880-1881).

3.3. Lachen met de Afro-Amerikaan

Net als in Zuid-Afrika, onderscheidden de Verenigde Staten zich door een langdurige nabijheid en verwevenheid van Zwarte en witte bevolkingsgroepen, met diepgewortelde spanningen tot gevolg. Die nabijheid was het directe resultaat van de zeventiende-eeuwse trans-Atlantische slavenhandel, waarbij miljoenen Afrikanen met geweld naar Noord-Amerika werden gedeporteerd en als eigendom werden verkocht.³⁷⁰ Vooral in de Zuidelijke staten werd slavenarbeid op katoen- en suikerrietplantages de economische ruggengraat, in een samenleving die juridisch, sociaal en cultureel werd ingericht op basis van een hardnekkige, raciale hiërarchie.³⁷¹ Na de formele afschaffing van de slavernij in 1865 via het dertiende amendement, werd gelijkheid geenszins de norm. Er groeide in plaats daarvan opnieuw een behoefte aan afbakening en afstand, die uitmondde in formele systemen van segregatie en apartheid. In de Zuidelijke geconfedereerde staten werden al vanaf 1880 de eerste *Jim Crow*-wetten geïntroduceerd, met de expliciete bedoeling Zwarte of ‘Afro-Amerikanen’ te segregeren van de witte Amerikanen, alsook hun politieke en economische rechten te ontnemen.³⁷² De zichtbare aanwezigheid van de ‘andere’ binnen de natie, maakte van hen een bijzonder doelwit van stereotiepe, vijandige en vaak spottende beelden, zowel in de Amerikaanse als in de Europese pers.³⁷³

De effectieve slavenarbeid werd enkele malen in beeld gebracht, zonder ook maar enige tekstuele verwijzing naar slavernij. Op de platen zijn enkele zwarte ‘werklieden’ te zien, onder toezicht van witte slavendrijvers met stokken gewapend (Fig. 165-166)). De tekst vermeldt enkel dat “de negers” of “Zwarten” het grootste deel uitmaakten van de werklieden op de katoenplantage, maar neutraliseerde de historische realiteit van slavernij, dwangarbeid en geweld.³⁷⁴ In plaats daarvan werden ze ingeschreven in een eerder economisch arbeidsnarratief, waarin orde en productiviteit samengingen met een vanzelfsprekenede rassenhierarchie. Het terminologische gebruik van ‘werklieden’ in plaats van ‘slaven’ presenteerde het arbeidsregime bovendien als neutraal of zelfs modern, ondanks het evidente raciale overwicht en de geladenheid van de beeldtaal.³⁷⁵

Wat bovendien opvalt binnen de bredere westerse beeldvorming is de tegenstrijdigheid tussen de moreel verheven retoriek over de afschaffing van slavernij, en de manier waarop bevrijde zwarte bevolkingen

³⁷⁰ Justin Roberts, ‘Race and the Origins of Plantation Slavery’, *Oxford Research Encyclopedia of American History* (2016): <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.268>; William Edward Burghardt Du Bois, *Black Reconstruction in America: an essay toward a history of the part which Black folk played in the attempt to reconstruct democracy in America, 1860-1880* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1953), 3-16.

³⁷¹ Eric Williams, *Capitalism & Slavery* (Virginia: The University of North Carolina Press, 1944), 169-177.

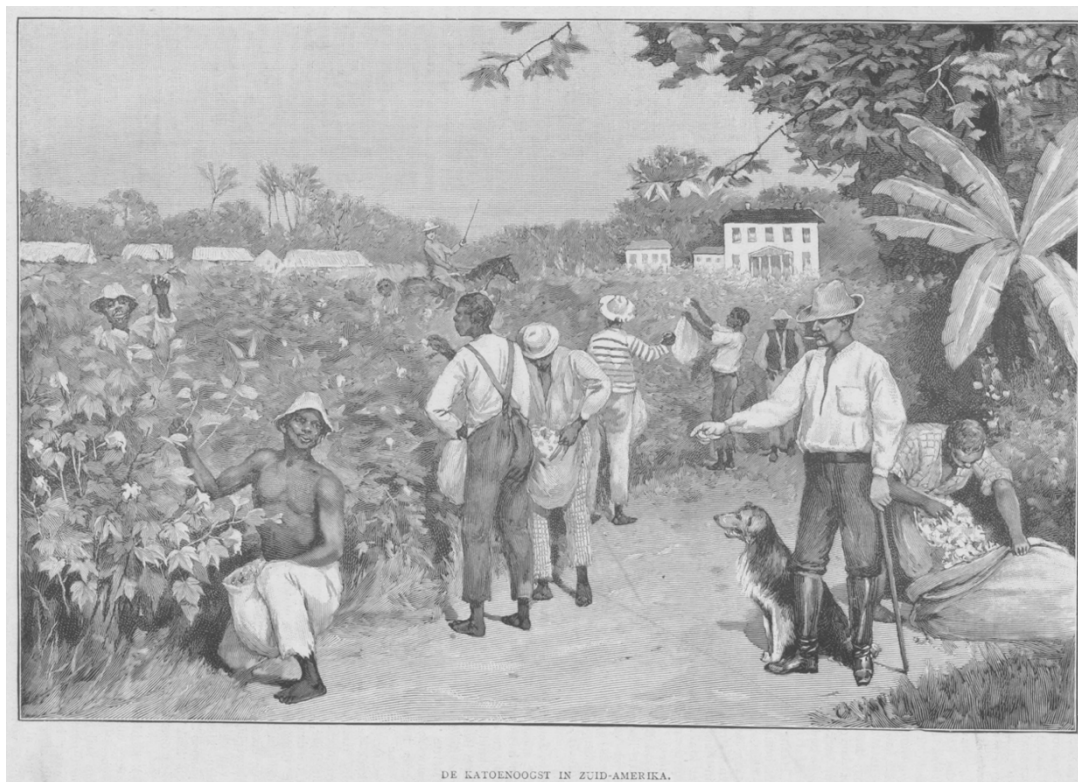
³⁷² Anthony Gregory, ‘Policing Jim Crow America: Enforcers’ Agency and Structural Transformations’, *Law and History Review* 40, nr. 11 (2022): 91-122; Melvin I. Urofsky, “Jim Crow Law”, Britannica, geraadpleegd op 17 juni 2025, <https://www.britannica.com/event/Jim-Crow-law>.

³⁷³ Benjamin H. Pollak, “‘A New Ethnology’: The Legacy Expansion of Whiteness under Early Jim Crow”, *Law and History Review* 39, nr. 3 (2021): 513-538.

³⁷⁴ ‘De katoenooft in Zuid-Amerika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, 41 (DBNL: 1900-1901): 328.

³⁷⁵ Katarina Schwarz, ‘Picturing and Voicing Enslavement: Language and Representation’, in *The Antislavery Usable Past: History’s lessons for how we end slavery today*, onder redactie van Kevin Bales en Zoe Trodd (Nottingham: The Rights Lab, 2020), 78-95.

vervolgens visueel en discursief werden voorgesteld. In het koloniale discours fungeerde de strijd tegen slavernij als een belangrijke morele legitimatie van de westerse ‘beschavingsmissie’: koloniserend Europa stelde zich steeds voor als bevrijder en beschermer. In de praktijk bleef de onderdrukte ‘andere’ geketend door vooroordelen en ongelijkheid. Een van de meest dominante representaties was die van de karikaturale, lachwekkende Afro-Amerikaan: een figuur die niet ernstig genomen hoefde te worden, zich onhandig kleepte, domme uitspraken deed of vrolijk danste zonder besef van de wereld rondom zich.³⁷⁶ Deze figuur, afkomstig uit de ministreeltraditie en cultureel verankerd in populaire stereotypen als de ‘Sambo’, de ‘Jim Crow’ of de ‘coon’, maar ook ‘Zwarte Piet’; ‘onnozele’, domme en kinderachtige figuren, die een schadelijk beeld van blijvende afhankelijkheid aan witte westerlingen belichaamden.³⁷⁷ Niet alleen werd daarmee de volwassenheid van Afro-Amerikanen ontkend, ze werden ook voorgesteld als fundamenteel ongeschikt voor burgerschap of zelfbeschikking, en daarvoor in de populaire cultuur genadeloos belachelijk gemaakt. De nadruk lag op hun kinderlijke naïviteit, emotionele onbezonnenheid en hun zogenaamd natuurlijke behoefte aan sturing van bovenaf.³⁷⁸

Figuur 165: ‘De katoenoogst in Zuid-Amerika’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 41 (1900-1901).

³⁷⁶ Mary Gregg, ‘Depictive Harm in *Little Black Sambo*? The Communicative Role of Comic Caricature’, *Canadian Journal of Philosophy* 53, nr. 7-8 (2023): 628-639.

³⁷⁷ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 152-156; Jeroen Rodenberg en Pieter Wagenaar, ‘Essentializing ‘Black Pete’: competing narratives surrounding the Sinterklaas tradition in the Netherlands’, *International Journal of Heritage Studies* 22, nr. 9 (2016): 1-13; Angelita D. Reyes, ‘Performativity and representation in transnational blackface: Mammy (USA), Zwarte Piet (Netherlands), and Haji Firuz (Iran)’, *Atlantic Studies* 16, nr. 4 (2018): 521-550.

³⁷⁸ William Fletcher Thompson, Jr., ‘Pictorial Propaganda and the Civil War’, *The Wisconsin Magazine of History* 46, nr. 1 (1962): 21-31; Andréa N. Williams, ‘Cultivating Black Visuality: The Controversy over Cartoons in the Indianapolis Freeman’, *American Periodicals. A Journal of History & Criticism* 25, nr. 2 (2015): 124-138.

Figuur 166: 'De katoenooft in de Vereenigde Staten', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 8 (1888-1889).

3.3.1. Zwarte bruiloft

Ook de Belgische pers dreef openlijk de spot met Afro-Amerikanen en verspreidde allerlei beelden en verhalen die naadloos aansloten bij het dominante raciale repertoire van de negentiende eeuw. Een terugkerend motief was dat van het 'negerhuwelijk', waarin stereotypen omtrent uiterlijk, gedrag en sociale aspiratie werden uitvergroot tot kluchtige scènes. "Alles is glimlach" in de trouwplechtigheden van het "Negervolk", die met "de groote monden tot achter de ooren opengespaakt" niet ernstig kunnen blijven.³⁷⁹ De gravure blijkt, volgens de tekst, een "zuivere weerspiegeling" te zijn "van het leven der vrijgemaakte Negers", maar "[w]aarom die negers zoodanig lachen [...] blijft een raadsel" (Fig. 167).³⁸⁰ Linksonder op de gravure aanschouwt een zwarte kat de plechtigheid, "welke alleen de ernstigheid der gebeurtenis schijnt te beseffen".³⁸¹ Het lijkt een ironisch contrast te onderstrepen waarin het huwelijk zo absurd is, dat enkel een dier het nog serious zou kunnen nemen, waarmee de Afro-Amerikaanse personages verder geridiculiseerd werden. Cultuurhistorisch is de zwarte kat een symbool dat traditioneel geassocieerd wordt met bijgeloof, magie of ongeluk. In een raciaal denigrerende context kan de aanwezigheid een subtiele link leggen tussen de Afro-Amerikaanse gemeenschap en 'bijgelovige', 'irrationele' of vreemde cultuur, net zoals eerder Afrikaanse groepen werden geassocieerd met heidense of animistische religies.³⁸² Zoals eerder al aangehaald werd in de voorstelling immers geen bovendien gemaakt tussen mens en dier.

³⁷⁹ 'Een neger-huwelijk', *De Belgische Illustratie* 12, nr. 8 (DBNL: 1879-1880): 58.

³⁸⁰ 'Een neger-huwelijk', *De Belgische Illustratie*, 58.

³⁸¹ 'Twee negerhuwelijken', *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 4 (EHC: 1887-1888): 26.

³⁸² Zie Erik Aerts, *Zat het snor? Een geschiedenis van kat en mens in de Lage Landen* (Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020).

Gelijkaardig daaraan waren de populaire, geësceneerde huwelijksfoto's. In de *Nieuwe Belgische Illustratie* werd daarvan een voorbeeld gedeeld, bijgestaan door een satirisch verhaaltje (Fig. 168). Sarah, de “pikzwarte bruid”, had lippen die “een beetje te dik” waren, “vettige handen” en “pikzwart kroeshaar” dat “te sterk naar pommade [rook]”.³⁸³ Haar man, de brede “zwarten Jonny”, had voor de gelegenheid zijn “bont, oud stalknechtsvest” en een “kellnersjas [...] aangetrokken”, en een “heele flesch” parfum “over zijn kleeren uitgestort”.³⁸⁴ De originele foto van Amerikaans fotograaf Joseph Knaffl (1861-1938) was ongetwijfeld bedoeld als een humoristische aanfluiting van zwarte Amerikanen, ondertiteld: “*Honey, does yo' lub yo' man?*” (Fig. 169). Dit soort ‘oogdialect’ gaf een infantiele, ongrammaticale indruk van vermeend kinderlijk taalgebruik onder zwarte Amerikanen.³⁸⁵ De foto's werden commercieel geproduceerd en verspreid als postkaarten, wat bevestigt dat ze niet bedoeld waren als realistische documentatie, maar als populaire consumptieproducten voor een wit publiek (Fig. 170-171).³⁸⁶ Ze hoorden thuis in een bredere industrie van etnische spotprenten, minstrelshows en raciale humor, waarin zwarte lichamen en hun ‘burgerlijke’ aspiraties systematisch belachelijk werden gemaakt.³⁸⁷

Waarom werd het huwelijksmoment zo vaak gebruikt in satirische, raciale spotprenten? Het lijkt alles te maken te hebben met haar status binnen de westerse cultuur, als hét institutionele hoogtepunt van volwassenwording, sociale orde en fatsoen. Het symboliseerde de bekroning van familiale stabiliteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid, waarden die in het negentiende-eeuwse christelijke Westen exclusief aan witte burgers werden toegeschreven.³⁸⁸ Wanneer Afro-Amerikanen, of de eerder vernoemde ‘kaffers’, in dezelfde context werden getoond, werd dit uitdrukkelijk verbeeld als een lachwekkende, kinderlijke parodie op westerse conventies. Tekst en beeld versterken dit beeld: de “verblindende witheid” die contrasteerde aan de zwarte huid, de goedkope en opzichtige kledij, en het “koddig-plechtige tooneel” waarin alle aanwezigen voortdurend “hartelijk lachen”.³⁸⁹ Het huwelijk werd herleid tot een klucht waarin zwarte protagonisten slechts mimetisch deelnamen aan witte culturele normen, zonder die ooit op een ‘serieuze’ manier te belichamen. In die zin reproduceerde de foto, net als de gravures, een racistisch idee dat de beschaving voor zwarten hooguit een nabootsing zonder inhoud was; een carnavaleske versie van een herkenbare en gewichtige traditie.

³⁸³ ‘Een negerhuwelijk in Amerika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 1 (DBNL: 1898-1899): 8.

³⁸⁴ ‘Een negerhuwelijk in Amerika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 8.

³⁸⁵ J. Stanley Lemons, ‘Black Stereotypes as Reflected in Popular Culture, 1880-1920’, *American Quarterly* 29, nr. 1 (1977): 102-116.

³⁸⁶ Zie Tanya Sheehan, *Study in Black and White. Photography, Race, Humor* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2018).

³⁸⁷ Bryan F. Le Beau, ‘African Americans in Currier and Ives's America: The Darktown Series’, *Journal of American and Comparative Cultures; Bowling Green* 23, nr. 1 (2000): 71-83.

³⁸⁸ Jasmine Nichole Cobb, *Picture Freedom: Remaking Black Visuality in the Early Nineteenth Century* (New York: New York University Press, 2015), 148-192.

³⁸⁹ ‘Een negerhuwelijk in Amerika’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 8; ‘Twee negerhuwelijken’, *De Vlaamsche Illustratie*, 26.

EEN NEGER-HUWELIJK.

Figuur 167: 'Een neger-huwelijk', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 8 (1879-1880).

EEN NEGERHUWELIJK IN AMERIKA.
(Eigendomsrecht 1897 van Knaffl & Bro.; Knoxville, Tennessee.)

Figuur 168: 'Een negerhuwelijk in Amerika. (Eigendomsrecht 1897 van Knaffl & Bro.; Knoxville, Tennessee.)', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 1 (1898-1899).

Figuur 169: Knaffl & Brothers, Honey, does yo lub yo man?, Postkaart, 1897, African American Legacy: The Carol Mundy Collection, 1794-2010. UCF Special Collections Manuscripts - 5th Floor, CFM2009_02, Image 51, John C. Hitt Library, <https://stars.library.ucf.edu/carolmundy-images/51>.

Figuur 170: Schomburg Center for Research in Black Culture, Photographs and Prints Division, The New York Public Library, 'A Darktown Wedding, The Ceremony', 1901, New York Public Library Digital Collections, geraadpleegd op 15 juni 2025, <https://digitalcollections.nypl.org/items/5e66b3e8-8cb4-d471-e040-e00a180654d7>.

Figuur 171: Schomburg Center for Research in Black Culture, Photographs and Prints Division, The New York Public Library, "Honey does yo lub yo man", 1897, New York Public Library Digital Collections, geraadpleegd op 15 juni 2025, <https://digitalcollections.nypl.org/items/5e66b3e8-ac79-d471-e040-e00a180654d7>.

3.3.2. Op de draaimolen

Die stereotype stijl werd in de geïllustreerde pers doorgetrokken in een reeks karikaturale scènes waarin Afro-Amerikanen in een staat van constante vrolijkheid, kinderlijkheid en onbeholpenheid werden voorgesteld. Die beeldtaal bouwde voort op de logica van infantilisering en animalisering, waarbij zwarte lichamen en gedragingen consequent werden getoond als 'excessief'; te luid, te vrolijk, te pompeus of simpelweg belachelijk, vooral wanneer zij zich in situaties bevonden die als typisch 'westers' of 'beschaafd' golden. Het uiterlijk van de personages was hierbij opvallend consistent en repetitief: dikke lippen, uitpuilende ogen, overdreven witte tanden, een dwaze expressie en slordige of overdreven modieuze kleding kwamen in een groot deel van de gravures terug. Die visuele kenmerken vormden een doelbewust, gestandaardiseerd 'rasmasker' dat Afro-Amerikanen reduceerde tot een herkenbaar, humoristisch archetype.³⁹⁰

De kermis was bijvoorbeeld een ideale setting om de vermeende kinderlijkheid van de zwarte Amerikanen te illustreren. De "mallemolen" (draaimolen) was "voor een volk dat nog maar half beschaafd is" een "opwekkend ding", waarop luidruchtig werd "gedrongen, gestooten, geschreeuwd en gejoeld" (Fig. 172).³⁹¹ Zulke scènes van collectieve opwinding en kinderachtig plezier waren bijzonder populair in negentiende-eeuwse beeldcultuur, zowel in Europa als in de Verenigde Staten. Ze dienden om Afro-Amerikanen te presenteren als een uitbundige en turbulente bevolkingsgroep, in schril contrast met het gecultiveerde, rationele en eerder ingetogen karakter van de witte burger. Ook in de private

³⁹⁰ Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*, 93-95, 152-156.

³⁹¹ 'In den Mallemolen', *De Belgische Illustratie* 11, nr. 25 (DBNL: 1878-1879): 193.

sfeer was het leven “der negers in Amerika” steeds een “vroolijk tooneel”.³⁹² In een gravure waarin een jongeman naar zijn gezin terugkeerde van de universiteit, leek de emancipatie van de Afro-Amerikaan bespot te worden als een mislukte, opwaartse beweging (Fig. 173). De “jongeheer Nikker”, op zich al een denigrerende naam, was “de hoop van het zwarte geslacht”, en zijn familie begroette hem net daarom met “uitzinnige vreugde”.³⁹³ Hij werd verantwoordelijk geacht voor het onderhoud van zijn gezin, omdat hij zogezegd “te geleerd is om anderen arbeid te verrichten”, maar “te dom om het werk van een geleerde te doen”.³⁹⁴

Enerzijds werd daarmee een inherente ongeschiktheid voor intellectuele of sociaal ‘hogere’ rollen verondersteld, in lijn met de pseudowetenschappelijke rassentheorieën van de negentiende eeuw. Anderzijds legitimeerde de spot dit als een vanzelfsprekendheid: emancipatie had geen werkelijk nut, want het leidde enkel tot lachwekkende imitaties van de witte beschaving. Door de familie collectief als naïef en overdreven enthousiast af te beelden, werd de ‘illusie’ van vooruitgang zelf het mikpunt van satire. Het is, opnieuw, een herkauwing van Fabians *denial of coevalness*, waarin de zwarte Amerikaan per definitie achterloopt, en onrijp is voor moderniteit. Een gelijkaardige achterstand werd gesuggereerd in de tekst behorende bij een gravure van een lezend “negertje” (Fig. 174).³⁹⁵ Op paternalistische toon werd verklaard dat er onder de “zwarte kroesharen even slimme en geestige koppen schuilen als onder de blonde, bruine of zwarte lokken van den Europeër”.³⁹⁶ De “geestige glimach” op de “dikke lippen” van het “zwartje” op de gravure moest bewijzen dat het “zwarte ras” ook voor “verstandelijke ontwikkeling vatbaar was”.³⁹⁷

Het gebruik van verkleinwoorden – “negertje” en “zwartje” – vervullen een subtiële maar krachtige ideologische functie binnen de racistische logica van de negentiende-eeuwse beeldvorming: ze infantiliseren en verkleinen letterlijk de Afro-Amerikaan, zowel in fysieke als in intellectuele en morele zin.³⁹⁸ Het bevestigde wederom de ‘kinderlijkheid’ die geassocieerd werd met zwarte bevolkingsgroepen. In een andere bron werden “de negers van Amerika” in “nieuwmodische Europeesche kleeding” vergeleken met een “gedresseerde aap”, en vormden ze expliciet “eene comische nabootsing van hetgeen onder de blanken tot de [...] zeden en gewoonten behoort”.³⁹⁹ De bijbehorende gravure toonde opnieuw “goede zwartjes” in het “lachwekkende tafereeltje” vol “vroolijkheid”, “pleizier” en “gegiegel” (Fig. 175).⁴⁰⁰ Door steeds opnieuw dezelfde typologieën en fysieke kenmerken te herhalen werd een visueel register gecreëerd waarin Afro-Amerikanen

³⁹² ‘Terugkeer van de universiteit’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 23 (DBNL: 1877-1878): 179.

³⁹³ ‘Terugkeer van de universiteit’, *De Belgische Illustratie*, 179.

³⁹⁴ ‘Terugkeer van de universiteit’, 179.

³⁹⁵ ‘Ook een liefhebber van lezen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 49 (DBNL: 1897-1898): 391.

³⁹⁶ ‘Ook een liefhebber van lezen’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 391.

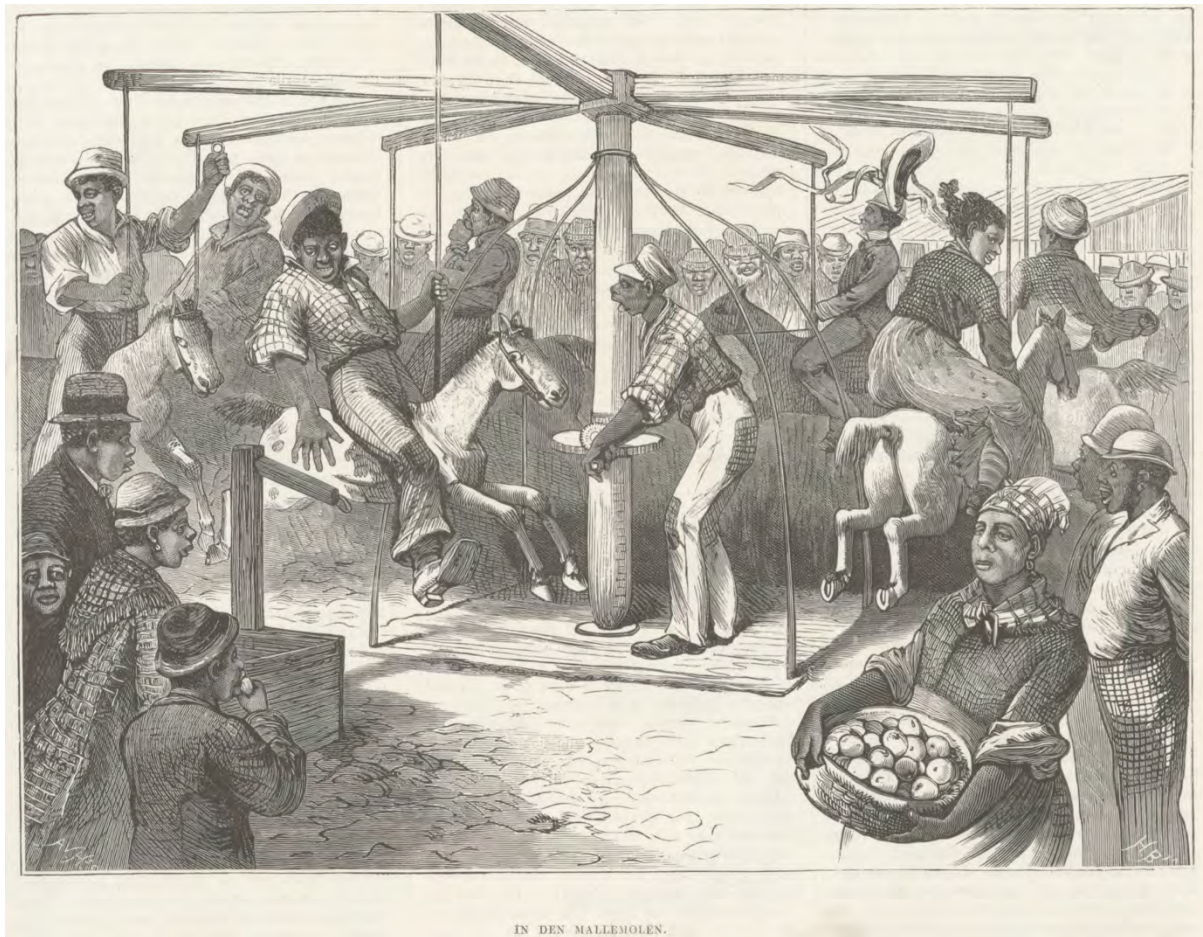
³⁹⁷ ‘Ook een liefhebber van lezen’, 391.

³⁹⁸ ‘Ook een liefhebber van lezen’, 391.

³⁹⁹ ‘Weggekaapt’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 4, nr. 25 (DBNL: 1887-1888): 194.

⁴⁰⁰ ‘Weggekaapt’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 194.

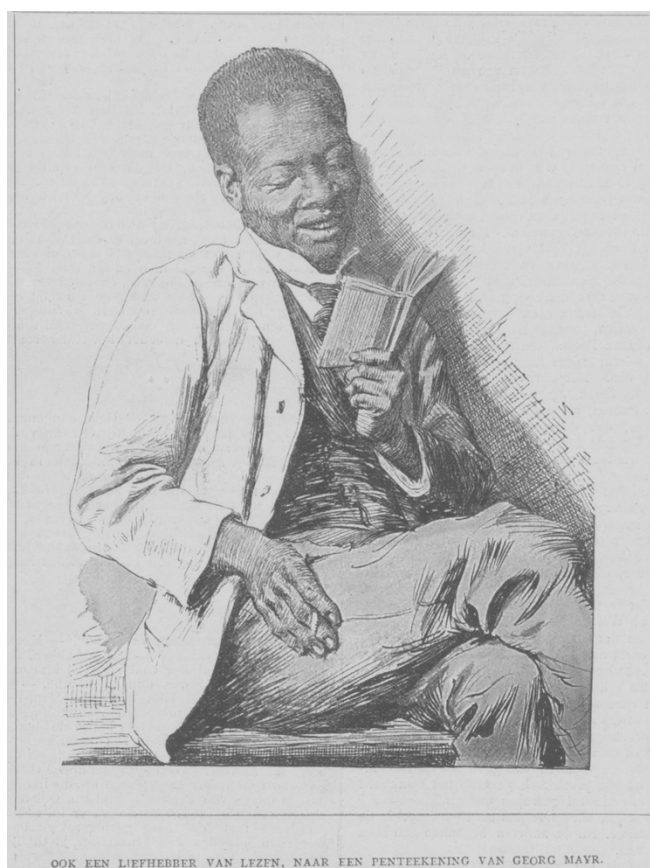
onmogelijk serieus genomen konden worden. Elke poging tot verheffing, zoals onderwijs, religie, huwelijk of ambitie, werden onmiddellijk geneutraliseerd met spot en ironie. Daarmee legitimeerde dit beeldend repertoire niet alleen de sociale ongelijkheid in de Verenigde Staten, maar ook het bredere koloniale denken in het Westen, waarin de zwarte mens stevast als ‘niet gelijktijdig’, als onrijp en imiterend werd voorgesteld. Satire fungeerde hier dus niet als kritiek, maar als bevestiging van een hiërarchie waarin culturele nabijheid een bedreiging vormde, en enkel via ridiculisering onschadelijk kon worden gemaakt.

Figuur 172: 'In den mallemol', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 25 (1878-1879).

Figuur 173: 'Terugkeer van de universiteit', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 23 (1877-1878).

Figuur 174: 'Ook een liefhebber van lezen, naar een penttekening van Georg Mayr', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 49 (1897-1898).

Figuur 175: 'Weggekaapt', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 4, nr. 25 (1887-1888).

4. Aziaten in de ‘Oude Wereld’

“Zij mogen hunne gebreken hebben, wraaken woekerzucht mogen hun karakter ontsieren, maar tevens zijn zij ook levendig, vernuftig, ieverig, dapper en volhardend”.⁴⁰¹

Tegen het einde van de negentiende eeuw kwam de Oude Wereld nadrukkelijk in het vizier van het Europees imperialisme terecht. Reeds sinds de zestiende eeuw maakten regio's in Oost- en Zuid-Azië deel uit van Europese koloniale handelsnetwerken, aangezwengeld door Portugese, Spaanse, Nederlandse en later ook Britse expansie.⁴⁰² De vroege Portugese vestigingen in de Indische archipel, de oprichting van de Nederlandse Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC, 1602) en de groeiende macht van de Britse *East India Company* (EIC, 1600) markeerden belangrijke mijlpalen voor de Europese aanwezigheid in Azië.⁴⁰³ Ondanks die lange voorgeschiedenis bleven twee rijken politiek onafhankelijk en cultureel grotendeels afgesloten voor de rest van de wereld: het Chinese of ‘Hemelsche’ Keizerrijk (221 v.C.-1911), en het Tokugawa-shogunaat (1603-1868) in Japan. Die bewuste afsluiting wakkerde in het Westen een fascinatie aan voor de oriëntaalse en exotische mystiek van het ‘Verre Oosten’, maar werd tegelijkertijd ervaren als een barrière voor verder economisch imperialisme in het geïndustrialiseerde Westen. De drang naar controle op handel en handelsroutes bleek enorm.⁴⁰⁴

Japan werd in 1853 met militaire dreiging gedwongen handelsverdragen te sluiten met Amerika na de komst van Commodore Perry (1794-1858), en ook China werd na de Opiumoorlogen (1839-1842 en 1856-1860) onderworpen aan vergelijkbare ongelijkwaardige akkoorden.⁴⁰⁵ Die zogenoemde ‘ongelijke verdragen’ hadden diepgaande geopolitieke en maatschappelijke gevolgen; ze beperkten de douanesoevereiniteit van beide landen, gaven extraterritoriale rechten aan het Westen, en leidden tot de opening van ‘*treaty ports*’ – havensteden, zoals Hong Kong, waar Europese machten juridische autonomie en vrije toegang kregen tot handel.⁴⁰⁶ Oost-Azië werd bijgevolg op agressieve en geforceerde wijze heropend voor en door het Westen. Het verlies van economische en juridische controle leidde vooral in China tot een gevoel van nationale vernedering, politieke instabiliteit en binnenlandse

⁴⁰¹ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (DBNL: 1876-1877): 138-139.

⁴⁰² Anjana Singh, ‘Early Modern European Mercantilism and Indian Ocean Trade’, in *Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History*, onder redactie van Rolf Strootman, Floris van den Eijnde en Roy van Wijk (Leiden: Brill, 2019), 245-262; Christopher Gray, ‘Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450-1800’, *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450-1800* 77, nr. 2 (1997): 302-303.

⁴⁰³ Zie Romain Bertrand, *L'Histoire à parts égales. Récits d'une rencontre Orient — Occident (XVIe-XVIIe siècle)* (Parijs: Seuil, 2011), Sir Christopher Alan Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons* (Malden: Blackwell Publishing, 2004) en Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 2017).

⁴⁰⁴ Zie Odd Arne Westad, *Restless Empire: China and the World Since 1750* (New York: Basic Books, 2012) en Patrick Pasture, *Ontmoetingen in het Oosten* (Kalmthout: Pelckmans, 2019); Don K. Nakayama, ‘The Opium Wars of China in the Nineteenth Century and America in the Twenty-First’, *The American Surgeon*™ 90, nr. 2 (2023): 327-331.

⁴⁰⁵ Zie Nora Wang, *L'Asie orientale du milieu du XIXe siècle à nos jours* (Parijs: Armand Colin, 1993).

⁴⁰⁶ Gregory Bracken, ‘Treaty Ports in China: Their Genesis, Development, and Influence’, *Journal of Urban History* 45, nr. 1 (2018): 168-176.

Stuart S. Malawer, ‘Imposed Treaties and International Law’, *California Western International Law Journal* 7, nr. 1 (1977): 1-166.

opstanden, waaronder de bekende Bokseropstand (1899-1901) van Chinese nationalistten gericht tegen westers imperialisme. In Japan werd het trauma van buitenlandse inmenging echter een katalysator voor een ingrijpende moderniseringsgolf tijdens de Meiji-restauratie (1868) onder keizer Mutsuhito 睦仁 (1852-1912), die het land in enkele decennia transformeerde tot een industriële en militaire grootmacht.⁴⁰⁷

De snelle institutionele modernisering maakte van Japan, naar westers oordeel, een zeldzaam voorbeeld van een niet-westerse cultuur die erin geslaagd was haar ‘achterstand’ ten opzichte van Europa in te halen. Die opmerkelijke wending leidde ertoe dat Japan in de westerse beeldvorming relatief gunstiger werd voorgesteld dan haar buurland China, dat door interne verdeeldheid, buitenlandse inmenging en de geleidelijke aftakeling van de Qing-dynastie (1644-1912) als een ‘vervallen rijk’ werd gepercipieerd, in contrast met het nieuwe ‘verlichte’ Japan.⁴⁰⁸ In de geïllustreerde pers weerklonk die asymmetrische perceptie duidelijk; Japan kon symbool staan voor ‘beschaafde’ Aziatische verfijning, China bleef veelal gevangen in een beeld van stagnatie, chaos en despotisme – haar bevolking verlamd onder de dampen van opium.

In tegenstelling tot Oost-Azië, dat vanuit historisch oogpunt grotendeels haar onafhankelijk bewaarde, werd Zuid-Azië wel onderworpen aan directe Europese koloniale overheersing.⁴⁰⁹ Brits-Indië, waar de Britse Raj formeel van kracht was sinds 1858, werd het toneel van grootschalige koloniale hervormingen en militaire controle, maar ook van groeiende westerse fascinatie voor het vermeende mystieke en spirituele karakter van het subcontinent.⁴¹⁰ In de Nederlandsch-Indische archipel, met name op het eiland Java in Indonesië, vestigde Nederland al in de zeventiende eeuw een koloniale aanwezigheid via de VOC. Na de val van de VOC in 1799 kwam het gebied onder rechtstreeks Nederlands bestuur, waarbij vanaf 1830 het cultuurstelsel werd ingevoerd: een uitbuitingssysteem van verplichte landbouwproductie voor export.⁴¹¹ De exploitatie liet diepe sporen na, en blies een corpus van etnografische en visuele kennisproductie tot leven waarin Zuid-Aziatische bevolkingen systematisch gecategoriseerd werden op basis van culturele gebruiksvoorwerpen, uiterlijke kenmerken en sociale organisatie. Net zoals in andere koloniale contexten diende die ‘wetenschappelijke’ ordening niet alleen om kennis te verzamelen, maar ook om macht te legitimeren; een proces waarin antropologie

⁴⁰⁷ Michael R. Auslin, *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy* (Cambridge: Harvard University Press, 2006), 12-44; Immanuel C. Y. Hsü, *The Rise of Modern China* (New York: Oxford University Press, 1970), 220-259, 277-281, 470-498.

⁴⁰⁸ William W. Lockwood, ‘Japan’s Response to the West: The Contrast with China’, *World Politics*, 9 nr. 1 (1956): 37-54; Giulia Valentini, ‘China and Japan’s Responses to the West in the 19th Century’, *E-International Relations*, geraadpleegd op 24 juni 2025, <https://www.e-ir.info/2013/11/04/chinese-and-japanese-responses-to-the-west-during-the-19th-century/>.

⁴⁰⁹ Zie Henk L. Wesseling, *Europa’s koloniale eeuw* (Amsterdam: Prometheus, 2004).

⁴¹⁰ Zie Judith M. Brown en William Roger Louis, *The Oxford History of the British Empire* I-V (Oxford: Oxford University Press, 1998-1999).

⁴¹¹ Zie Sugata Bose, *A Hundred Horizons: The Indian Ocean in the Age of Global Empire* (Cambridge: Harvard University Press, 2006) en Jan de Vries en Ad van der Woude, *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

opnieuw werd ingezet in een imperialistisch discours. Zowel in Brits-Indië als in Nederlands-Indië werd de kennisproductie dus eerder ingebed in een hiërarchisch kader van beschaving en moderniteit, waarbij bevolkingsgroepen werden beoordeeld op hun vermeende graad van ‘voortgang’; een discours dat inmiddels bekend is in de beoordeling van culturele ‘anderen’.

4.1. In de ban van Japan

In het brede scala aan diverse culturen die in de geïllustreerde tijdschriften werden afgebeeld, nam Japan een unieke positie in. Het was de uitzondering op de regel dat andere niet-westerse bevolkingsgroepen doorgaans benaderd werden met spot of minachting. In plaats daarvan was er ruimte voor bewondering, zelfs appreciatie, nadat het land zich eeuwenlang grotendeels van de buitenwereld had afgesloten tijdens het isolationisme van de Edo- of Tokugawaperiode.⁴¹² Enkel de Nederlanders hadden reeds via een geïsoleerde handelspost op het kunstmatig eilandje Dejima bij Nagasaki beperkte toegang, onder strikte voorwaarden.⁴¹³ Pas met de komst van de Amerikaanse Commodore Perry in 1853 begon de ‘heropening’ van Japan voor de rest van de westerse wereld: “half gedwongen, half de voordelen van de handelsgemeenschap met het buitenland inziende”.⁴¹⁴ Het einde van het shogunaat en de start van de Meiji-restauratie in 1868 luidde een periode van intense hervormingen in, waarbij het land zich technologisch, bestuurlijk en zelfs cultureel naar westers model begon te heroriënteren. Juist die snelle modernisering leek de westerse waardering op te wakkeren: Japan werd niet langer louter als ‘vreemd’ of ‘exotisch’ gezien, maar als een Aziatische natie die op eigen kracht aansluiting vond bij het Europese beschavingsideaal.⁴¹⁵

De heropening was meer dan een geopolitiek keerpunt. In de pers markeerde ze het begin van een vruchtbare uitwisseling met een “wonderland”, waarvan “moedige reizigers” kennis en “talrijke bijzonderheden” overbrachten.⁴¹⁶ De Japanse “wetenschappelijke ontwikkeling” was merkwaardig en “begeerig”, ondanks “hunne beschaving [...] een geheel andere [is] dan onze westersche beschaving” (Fig. 176-179).⁴¹⁷ Het landschap was op “uitmuntende wijze bebouwd”, dichtbevolkt “als de best ingerichte europeesche staten”, met een architectuur die “zeer licht, maar elegant” oogde.⁴¹⁸ De dorpen en steden vormden een spreekwoordelijke “groote tuin”, zorgvuldig onderhouden door de “nijvere Japanees”, en ook de “betrekkelijke welvaart” die er heerste werd toegeschreven aan de “onvermoeide vlijt en arbeidzaamheid [...] van dat volk”.⁴¹⁹

⁴¹² Thi Nguyen, ‘The Impact of the Tokugawa Shogunate on Japanese Isolationism: Political, Economic, and Cultural Perspectives’, *Power System Technology* 48, nr. 4 (2024): 323-339.

⁴¹³ Anne Barbeau Gardiner, ‘Swift on the Dutch East India Merchants: The Context of 1672-73 War Literature’, *Huntington Library Quarterly* 54, nr. 3 (1991): 234-252.

⁴¹⁴ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, *De Belgische Illustratie*, 138-139.

⁴¹⁵ Zie: Ian Buruma, *Inventing Japan, 1853-1964* (New York: Modern Library, 2003).

⁴¹⁶ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, 138-139.

⁴¹⁷ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, 138-139; ‘Japan’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 35 (DBNL: 1877-1878): 273-274.

⁴¹⁸ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, 138-139; ‘Japan’, *De Belgische Illustratie*, 273-274.

⁴¹⁹ ‘Japan’, 273-274.

Dat de ‘aziatischen’ technische vindingrijkheid en culturele verfijning de Europeaan kon bekoren, bewijst ook de opkomst van het Japonisme in het Westen.⁴²⁰ Na de opening van de Japanse markten vond ze als culturele stroming veel weerklank tijdens de Europese *fin de siècle*. Japanse kunstobjecten en architectuur, met name de prentkunst (*ukiyo-e*), lakwerk, textiel en keramiek, werden gretig verzameld door kunstenaars en intellectuelen, die in de asymmetrische composities, minimalistische lijnen en exotische motieven een fris alternatief vonden voor de klassieke academische tradities.⁴²¹ In België kreeg het Japonisme vanaf de jaren 1880 voet aan de grond via kunstkringen en tentoonstellingen, en liet het zijn sporen na in onder meer de werken van Alfred Stevens (1863-1957) en de *art nouveau* van Victor Horta (1861-1947) en Henry van de Velde (1863-1957).⁴²² Die bredere culturele appreciatie kan verklaren waarom Japan in de geïllustreerde Belgische pers zelden werd geassocieerd met barbaarsheid, achterstand of overdaad. Die fascinatie voor Japanse verfijning en artistieke eigenheid beperkte zich bovendien niet tot de kunstwereld alleen; ook op de Wereldtentoonstellingen zag de Vlaming Japan graag komen.

Het “japaneesch dorp” op de *Grand Concours* (1888) in Brussel werd voorgesteld als een van de meest in het oog springende bezienswaardigheden, dat bezoekers uit alle lagen van de bevolking aantrok.⁴²³ In plaats van neerbuigend of betuttelend werd de Japanse cultuur omkaderd met bewondering en respect. De nadruk lag opnieuw op verfijning en vakmanschap: in “kleine nette huisjes” vervaardigden Japanse ambachtslieden “aantrekkelijke nietigheden” die “zoo broos” en precies waren dat ze “door vogeltjes vervaardigd” leken (Fig. 180).⁴²⁴ Zelfs de amusementscultuur leek de bezoeker te bevallen; de Japanse schouwburgen kenden “tweederlei” opstellingen met uitsluitend mannen of uitsluitend vrouwen, en toonden een veelzijdigheid en vormbeheersing die verwondering opriep.⁴²⁵ Dansers bezaten “eene ongewone kracht en behendigheid; het zijn wezenlijke kunstenaars”, en “[k]unstenaars zijn de Japaneezen overigens in alles” (Fig. 181-182).⁴²⁶ De beschrijving van het Japans dorp was doordrenkt van waardering voor een volk waarvan erkend werd dat het “een letterkunde bezat” toen “wij nog maar ruwe vechters” waren, en waar “de verst gebrachte beschaving [...] eeuwen en eeuwen” heerste.⁴²⁷ Die unieke positionering van Japan als een merkwaardige beschaving, zowel op de tentoonstelling als daarbuiten, weerspiegelde nogmaals de bredere overtuiging dat het zich op indrukwekkende wijze had weten te onttrekken aan een lot dat andere niet-westerse volken ten deel viel; van primitivisme, decadentie of religieus fanatisme was geen sprake.

⁴²⁰ Yoko Chiba, ‘Japonisme: East-West Renaissance in the Late 19th Century’, *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal* 31, nr. 2 (1998): 1-20; Gabriel P. Weisberg, ‘Le Japonisme (I)’ in *Arts Asiatiques: Annales de musée national des Arts asiatiques Guimet et du musée Cernuschi*, tome 44 (1989): 130-132.

⁴²¹ Zie Lionel Lambourne, *Japonisme: Cultural Crossings between Japan and the West* (Londen: Phaidon, 2005).

⁴²² Zie Yoko Takagi, *Japonisme in Fin de Siècle Art in Belgium* (Den Haag: Pandora, 2002).

⁴²³ ‘Het japaneesch dorp’, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 4 (EHC: 1888-1889): 46-47.

⁴²⁴ ‘Het japaneesch dorp’, *De Vlaamsche Patriot*, 46-47.

⁴²⁵ ‘In de tentoonstelling. De Japaneezen’, *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 46 (EHC: 1887-1888): 370.

⁴²⁶ ‘In de tentoonstelling. De Japaneezen’, *De Vlaamsche Illustratie*, 370.

⁴²⁷ ‘In de tentoonstelling. De Japaneezen’, 370.

Figuur 176: 'De brug van Iwakuni in Japan', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 7 (1877-1878).

Figuur 177: 'Een Japansch veer, naar Lenoir', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 35 (1877-1878).

Figuur 178: 'Het visschen met kormoranen in Japan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 26 (1892-1893).

HET FEEST VAN DEN JAPANSCHEN OORLOGSGOD TE SIMODA, NAAR W. HEINE.

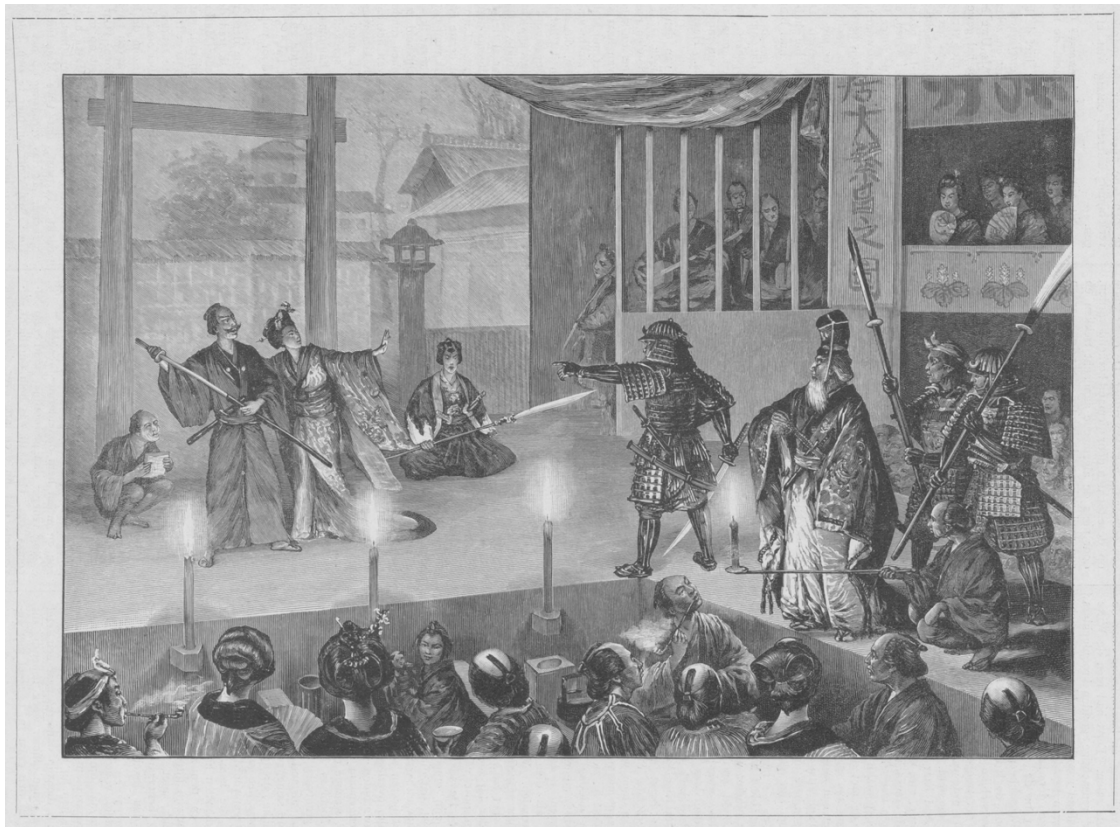
Figuur 179: 'Het feest van den Japanschen oorlogsgod te Simoda, naar W. Heine', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 36 (1883-1884).

Figuur 180: 'In de tentoonstelling. De Japaneezen', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 46 (1887-1888).

Figuur 181: 'Het japoneesch dorp in de Tentoonstelling', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 4 (1888-1889).

Figuur 182: 'Een schouwburgvertooning in Japan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 48 (1899-1900).

Dezelfde positieve toon klonk door in de karakterisering van de Japanners zelf. Ondanks enkele bedenkingen over “woekerzucht” en “zonderlinge” gewoonten, getuigden de bronnen van een opvallende mate van respect voor hun persoonlijkheid en gedrag.⁴²⁸ De Japanner was “levendig, vernuftig, ijverig, dapper en volhardend” en werd uitdrukkelijk onderscheiden van andere Aziatische volken, zodanig dat ze “het modelvolk der aziatische stammen kunnen heeten, daar hunne fijne beschaving hen in veel gevallen op één lijn stelt met de Europeanen” (Fig. 183).⁴²⁹ Hij was “niet alleen zeer leersuchtig, maar tevens bijzonder bevattelijk” en “zoo beleefd en dienstwillig” dat zelfs Japanse bezoekers in Europa “binnen weinige maanden volkomen met onze taal vertrouwd waren” en “spoedig op de hoogte [waren] van onze nijverheid en het fabriekwezen”.⁴³⁰ Reizigers rapporteerden met bewondering over de “grootte zindelijkheid” van “landlieden” in zelfs de armste huizen op het platteland, en over kinderen die er “vroolijkheid en rechtzinnigheid” uitstraalden op hun “gezonde gezichten”.⁴³¹ Voor westerse “correspondenten” waren ze bijzonder gastvrij, en van de nijverheid, “het maken van lakwerken, porcelein, papier, enz.” konden “Europeanen nog wel een leske bij hen nemen” (Fig. 186).⁴³²

⁴²⁸ De brand in de Japansche stad Tokio', *De Belgische Illustratie*, 138-139.

⁴²⁹ De brand in de Japansche stad Tokio', 138-139; 'Japan', *De Belgische Illustratie*, 273-274.

⁴³⁰ De brand in de Japansche stad Tokio', 138-139; 'De Japansche postbode', *De Belgische Illustratie* 14, nr. 40 (DBNL: 1881-1882): 318.

⁴³¹ 'Eene zitting van het Japansch parlement', *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 36 (EHC: 1890-1891): 283-284.

⁴³² 'Japansche gastvrijheid jegens buitenlandse dagbladcorrespondenten te Sasebo', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 39 (DBNL: 1904-1905): 312; De brand in de Japansche stad Tokio', *De Belgische Illustratie*, 138-139.

Wat verklaarde die uitzonderlijk positieve beoordeling van Japan binnen de Europese beeldvorming? Het lijkt alles te maken te hebben met de eigenschappen die aan hen werden toegeschreven. Vele daarvan, zoals werkzucht, leergierigheid, ordezin en hoffelijkheid, weerspiegelden waarden die binnen het negentiende-eeuwse burgerlijke Europa als fundamenteel golden voor beschaving en vooruitgang. Bovendien kon het Westen zichzelf in die voorstelling positioneren als het normatieve model waaraan anderen zich moesten aanpassen. Dat Japan die waarden leek te omarmen, maakte het bij uitstek geschikt om als 'geslaagd voorbeeld' van culturele assimilatie te fungeren, als een volk dat, ogenschijnlijk vrijwillig, het westerse pad van modernisering en rationalisering insloeg. Met bewondering werd bijvoorbeeld de introductie van spoorwegen, telegraaflijnen en postdiensten geprezen, die de “primitieve postboden, *djen-riki* genoemd” moesten vervangen (Fig. 184-185).⁴³³ Ook de administratie en parlementaire organisatie werden als tekenen van westerse ontvankelijkheid geprezen. Zo leek “de inwendige inrichting van het japoneesch Parlement zeer wel die der europeesche Parlementen”; de zaal was “elektriek verlicht” en het gebouw ademde “fransche en [...] italiaansche mode” (Fig. 188).⁴³⁴ De Japanse overheid zou bovendien “europeesche kleeding” verplicht hebben voor haar ambtenaren, waarbij “modeplaatjes” met het nieuwe kostuum door het hele rijk verspreid werden (Fig. 187).⁴³⁵ Ondanks praktische bezwaren en enige terughoudendheid van lagere ambtenaren werd dit beleid voorgesteld als teken van vooruitgang.

Figuur 183: 'Japansche pompers', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (1876-1877).

⁴³³ 'De Japansche postbode', *De Belgische Illustratie*, 318.

⁴³⁴ 'Het Japoneesch Parlement', *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (EHC: 1890-1891): 477.

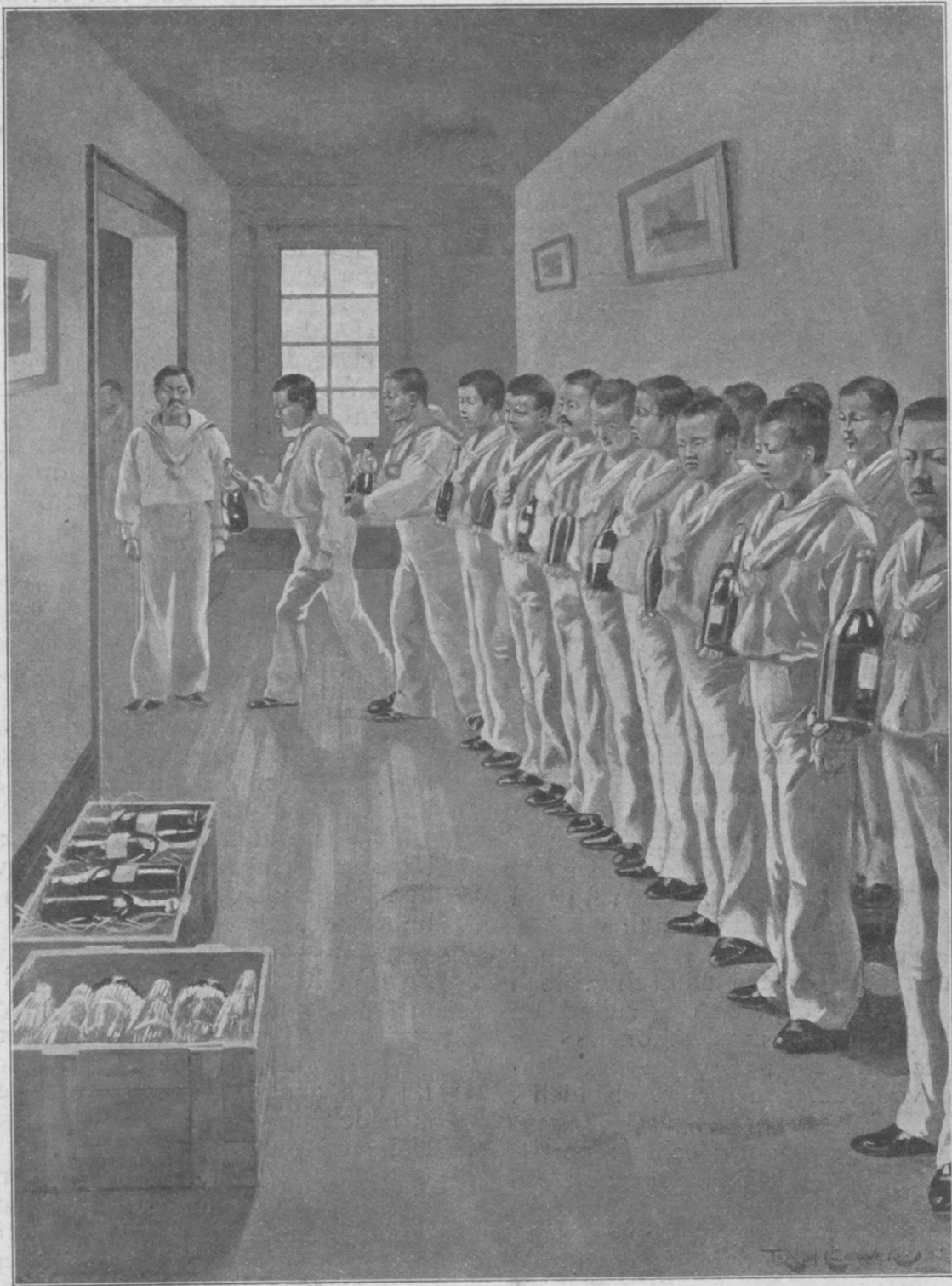
⁴³⁵ 'Japansche ambtenaars', *De Belgische Illustratie* 10, nr. 6 (DBNL: 1877-1878): 42.

Figuur 184: 'De Japansche postbode', Gravure, De Belgische Illustratie 14, nr. 40 (1881-1882).

Figuur 185: 'Japansche postbeambten', Gravure, De Belgische Illustratie 10, nr. 7 (1877-1878).

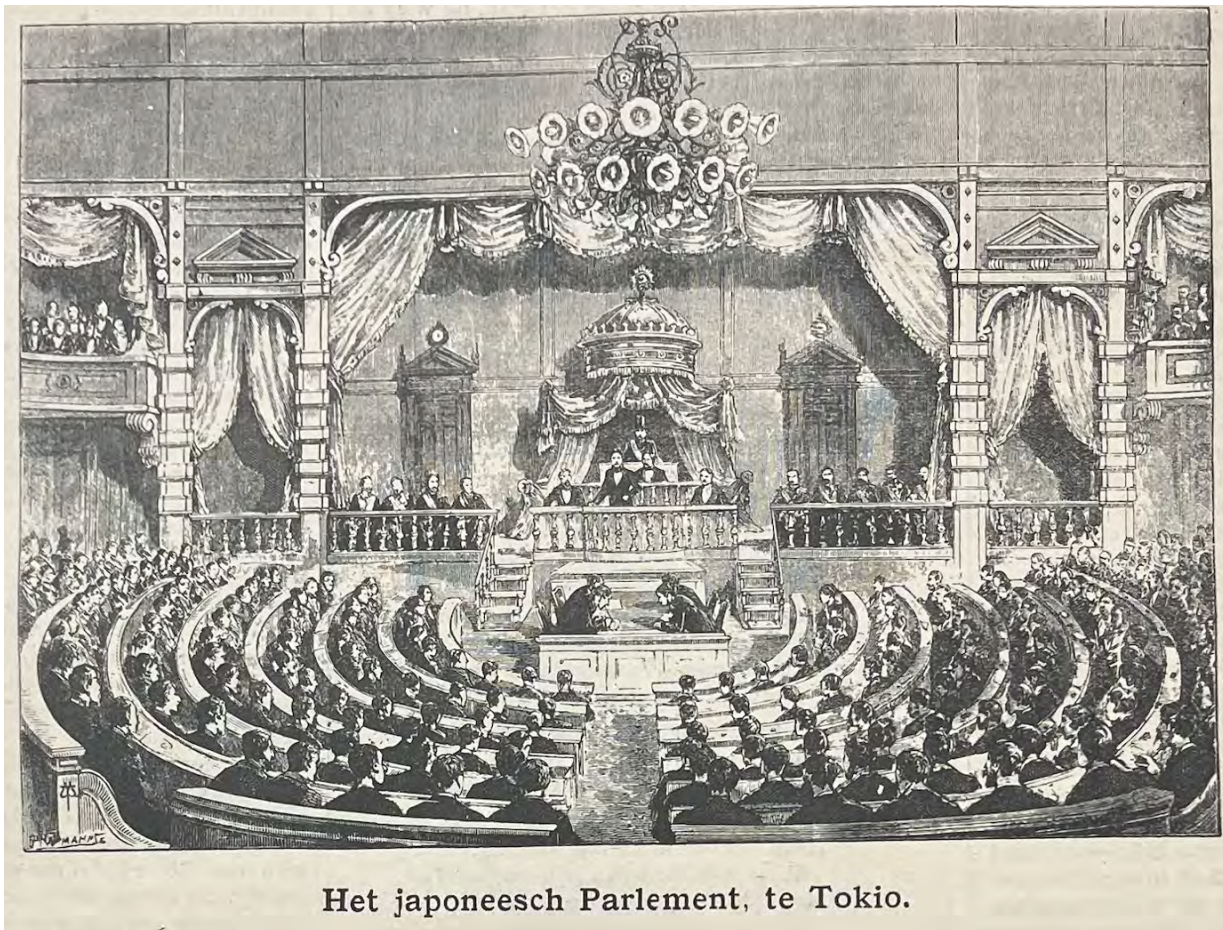

JAPANSCH GASTVRIJHEID JEGENS BUITENLANDSCHE DAGBLADCORRESPONDENTEN TE SASEBO, NAAR EEN TEEKENING VAN RALPH CLEAVER.

Figuur 186: 'Japansche gastvrijheid jegens buitenlandsche dagbladcorrespondenten te Sasebo, naar een teekening van Ralph Cleaver', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 21, nr. 39 (1904-1905).

Figuur 187: 'Japansche ambtenaars', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 6 (1877-1878).

Figuur 188: 'Het japoneesch Parlement, te Tokio', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (1890-1891).

4.1.1. Een nieuwe grootmacht

Japan werd niet enkel bewonderd voor haar verfijnde eigenheid, maar ook, en wellicht vooral, om haar bereidheid zich technologisch, bestuurlijk en zelfs vestimentair naar westers voorbeeld te modelleren. Zo bevestigde de waarderende toon in de tijdschriften impliciet het ‘primaat’ van de westerse beschaving. De ontvankelijkheid voor het “europeesch karakter” diende als bewijs dat Japan “eene schoone toekomst te gemoet” ging.⁴³⁶ Die gedachte kreeg een nieuwe lading in de context van de Russisch-Japanse Oorlog (1904-1905). Voor het eerst in de moderne geschiedenis stond een Aziatische macht als “ebenbürtige” tegenover een Europese mogendheid; een precedent dat in de Belgische tijdschriften leidde tot een complexe mengeling van fascinatie, respect en ongemak.⁴³⁷ De onverwachte Japanse overwinning veroorzaakte een schokgolf in de westerse wereld; het markeerde een symbolisch keerpunt, een nieuwe *status quo*, waarin Japan haar intrede maakte als grootmacht, en de machtsbalans ingrijpend veranderde.⁴³⁸

De Japanse soldaat werd voorgesteld als een moderne krijger, wiens militaire discipline en opofferingsgezindheid even verbazingwekkend als bewonderenswaardig werd geacht. In heroïsche bewoordingen werd bericht over het beleg van Port Arthur, waarbij “honderd sappeurs van het 41ste Japansche regiment” zich opofferden om “onder het vernietigend geweervuur der Russen” de prikkeldraadversperringen op te ruimen (Fig. 189).⁴³⁹ De Japanse vastberadenheid en militaire organisatie weerklonk in voorstellingen van figuren als admiraal Tōgō Heihachirō (1848-1934) en veldmaarschalk Yamagata Aritomo (1838-1922), die werden voorgesteld als bekwame strategen met “schitterende overwinningen” op hun naam (Fig. 192, 194).⁴⁴⁰ Toch was er ook een ondertoon van onbehagen. “Den modernen oorlog” werd herhaaldelijk omschreven als een “menschenlaching”, waarin de nieuwe oorlogstechnologie, zoals mijnen, kanonnen en kartetsvuur, een vorm van “moordend geschut” had geïntroduceerd die de eervolle strijd van weleer overschaduwde (Fig. 190-191, 193).⁴⁴¹ Het nobele “man tegen man, toen persoonlijke moed en kracht beslissende factoren waren,” werd vervangen door “de beslissing” van “het verst dragend kanon”.⁴⁴² De oorlogsvoering werd dus geprezen en gevreesd tegelijk: efficiënt maar meedogenloos, mijlenver van “den ridderlijken strijd” en de oorlogsidealen die de negentiende-eeuwse realiteit steeds meer deden verbleken.⁴⁴³

⁴³⁶ ‘De brand in de Japansche stad Tokio’, *De Belgische Illustratie*, 138-139.

⁴³⁷ ‘Van het oorlogsveld in Oost-Azië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 11 (DBNL: 1904-1905): 89.

⁴³⁸ Yoji Koda, ‘The Russo-Japanese War: Primary Causes of Japanese Success’, *Naval War College Review* 58, nr. 2 (2005): 10-44; John W. Steinberg, ‘The Russo-Japanese War and World History’, *Education About Asia* 13, nr. 2 (2008): 19-24.

⁴³⁹ ‘Episode uit den slag van Liao-jang: het omhakken eener prikkeldraadversperring’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 49 (DBNL: 1904-1905): 392.

⁴⁴⁰ ‘Van het oorlogsveld in Oost-Azië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 89.

⁴⁴¹ ‘Episode uit den slag van Liao-jang’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 47 (DBNL: 1904-1905): 376.

⁴⁴² ‘Episode uit den slag van Liao-jang’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 376.

⁴⁴³ ‘Episode uit den slag van Liao-jang’, 376.

Die ambiguïteit sijpelde door in de lichaamsbeschrijvingen van de soldaat zelf: zijn “baardelooze gelaat [...] met de amandelvormige oogen” en “half-jongensachtige, half sluwen trek” droegen “iets geheimzinnigs en raadselachtigs”, maar tegelijk straalde hij “beslistheid en vastberadenheid” uit (Fig. 194).⁴⁴⁴ Het beeld dat hierdoor ontstond, was dat van een volk dat zich op indrukwekkende wijze aan westerse maatstaven had aangepast, maar daarmee ook de vermeende westerse monopolie op moderniteit en macht begon te ondergraven. De oorlog confronteerde Europa met de onvermijdelijke realiteit dat Japan, tot voor kort nog als een geïsoleerde exoot aanschouwd, zich niet alleen succesvol had gemoderniseerd, maar ook werkelijk een grootmacht was geworden om voor uit te kijken.

Toch bleef de bewondering niet geheel onbetwist. De luidste stemmen van kritiek kwamen uit katholieke hoek, waar de “stoffelijken vooruitgang van het land” wel erkend werd, maar ze tegelijkertijd als ontoereikend beschouwde zolang ze niet gepaard ging met de “ware geestelijke beschaving en den geest van christelijke liefde”.⁴⁴⁵ Opvallend werd nog wel respect geuit voor de manier waarop “niet-christenen als de Japanners” op hun eigen wijze “de majesteit des doods erkennen” en hun doden “de laatste eer bewezen”, ondanks nog fundamenteel “in de duisternis van het heidendom gedompeld” te zijn (Fig. 197).⁴⁴⁶ Die geestelijke ‘leegte’ werd voorgesteld als een gemiste kans in een natie waar orde, intelligentie en discipline belangrijke waarden vormden. Vooral missionarissen riepen daarom op tot een intensiever bekeringswerk: zij benadrukten de rol van Japanse catechisten als “bemiddelaars tussen de heidensche wereld en den priester” (Fig. 196).⁴⁴⁷ Het waren zij die “de zielen zoeken, die van goeden wil zijn” en hen voorbereiden “tot het ontvangen van het H. Doopsel”.⁴⁴⁸ Met die bijkomende omarming van een westers christendom, zou Japan in de toekomst “groote diensten bewijzen aan de Kerk”, mits het katholieke geloof er tijdig kon doordringen.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ ‘Van het oorlogsveld in Oost-Azië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 21 (DBNL: 1904-1905): 166.

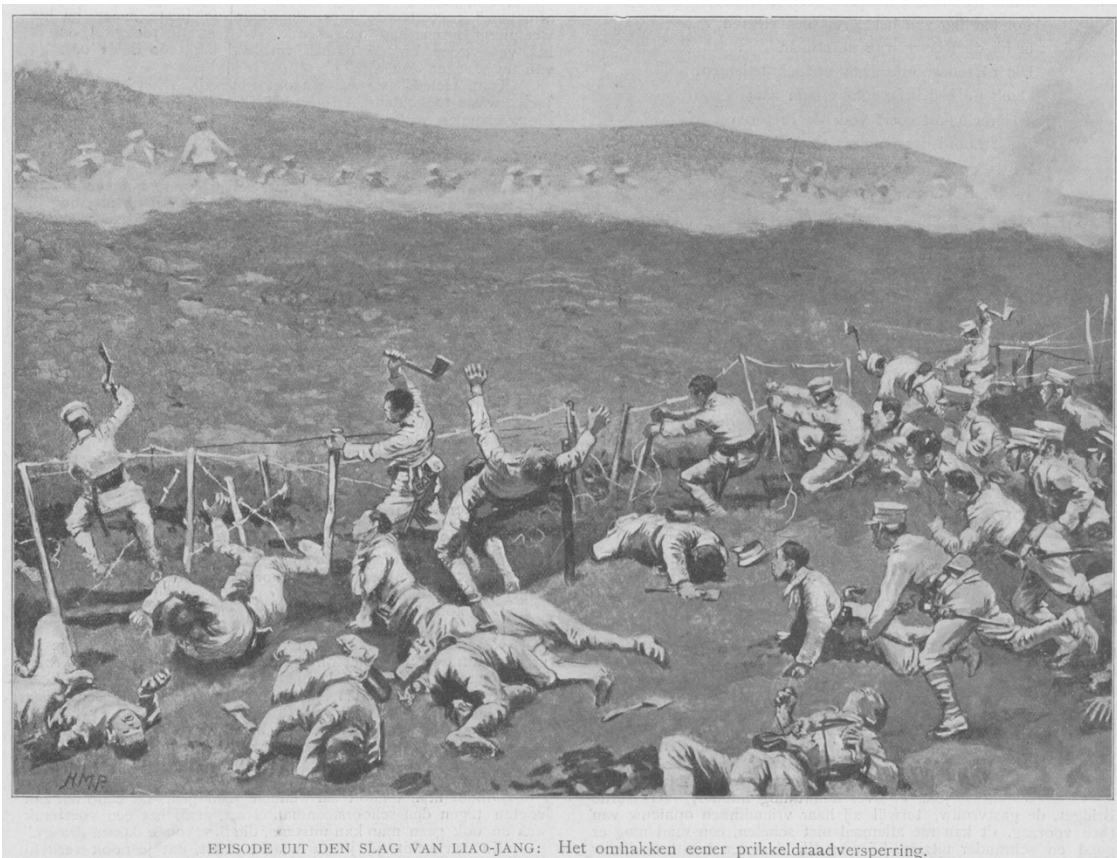
⁴⁴⁵ ‘Het hospitaal voor melaatschen te Gotemba’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 2 (DBNL: 1895-1896): 15-16.

⁴⁴⁶ ‘Begrafenis van Japanners te Tokio’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 48 (DBNL: 1904-1905): 384; ‘De catechisten in Japan’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 44 (DBNL: 1895-1896): 352.

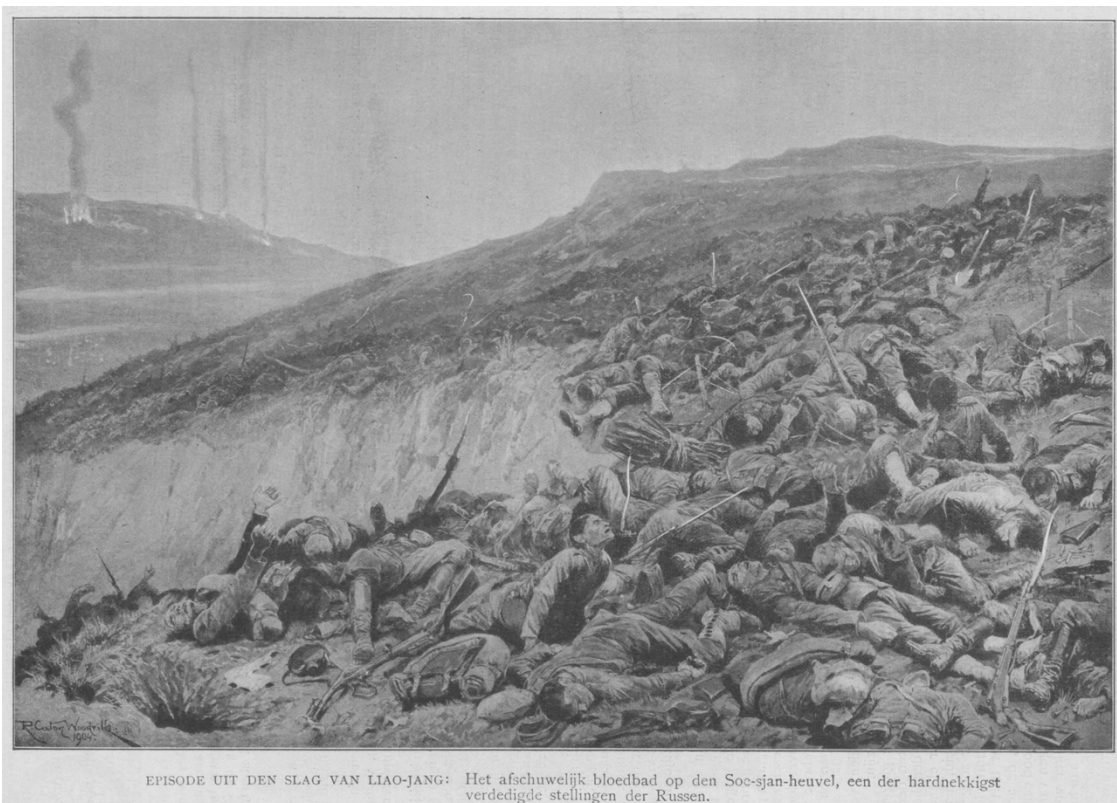
⁴⁴⁷ ‘De catechisten in Japan’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 352.

⁴⁴⁸ ‘De catechisten in Japan’, 352.

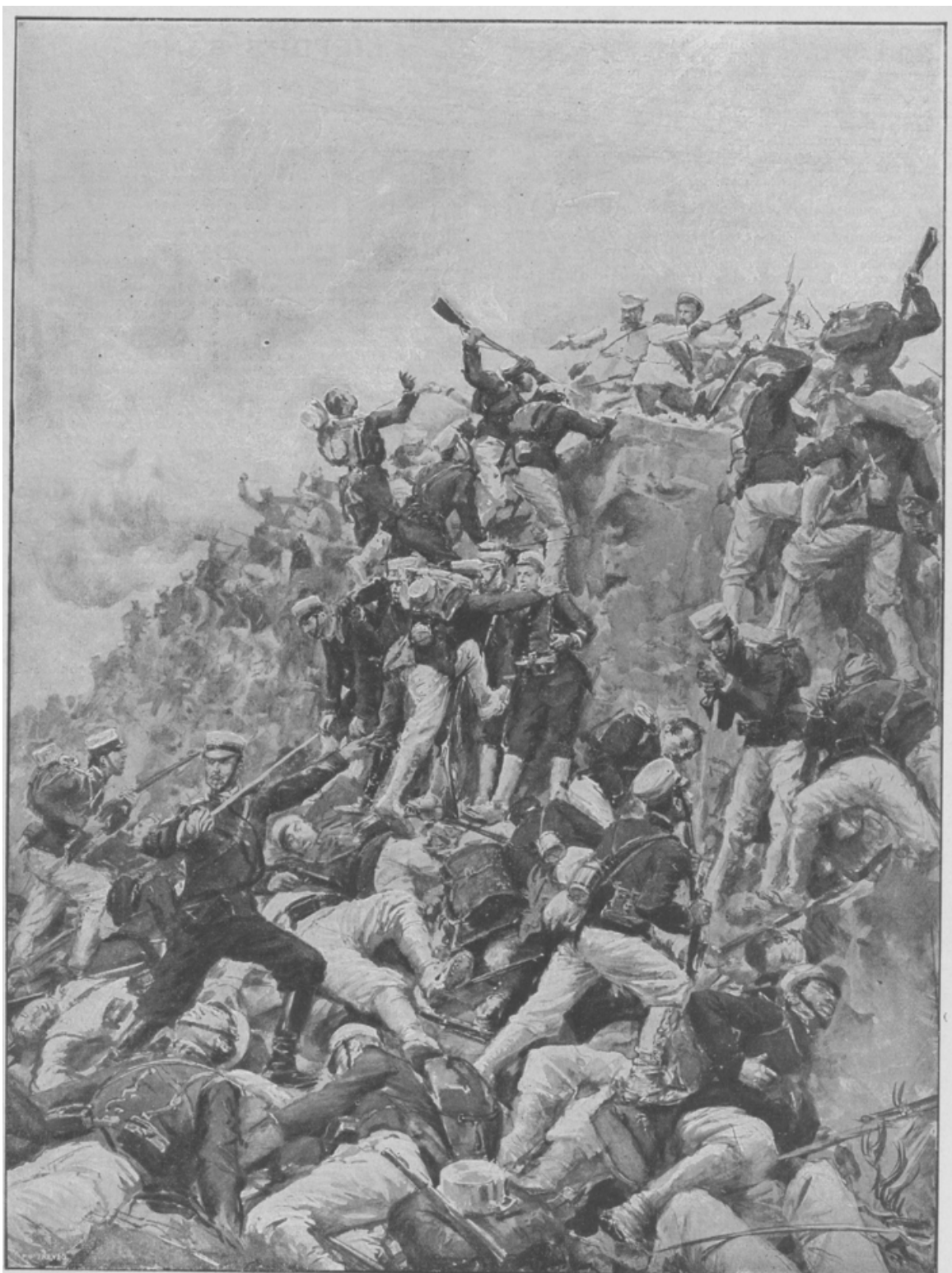
⁴⁴⁹ ‘De catechisten in Japan’, 352.

Figuur 189: 'Episode uit den slag van Liao-Jang: Het omhakken eener prikkeldraadversperring', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 49 (1904-1905).

Figuur 190: 'Episode uit den slag van Liao-Jang: Het afschuwelijk bloedbad op den Soe-sjan-heuvel, een der hardnekkigst verdedigde stellingen der Russen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 47 (1904-1905).

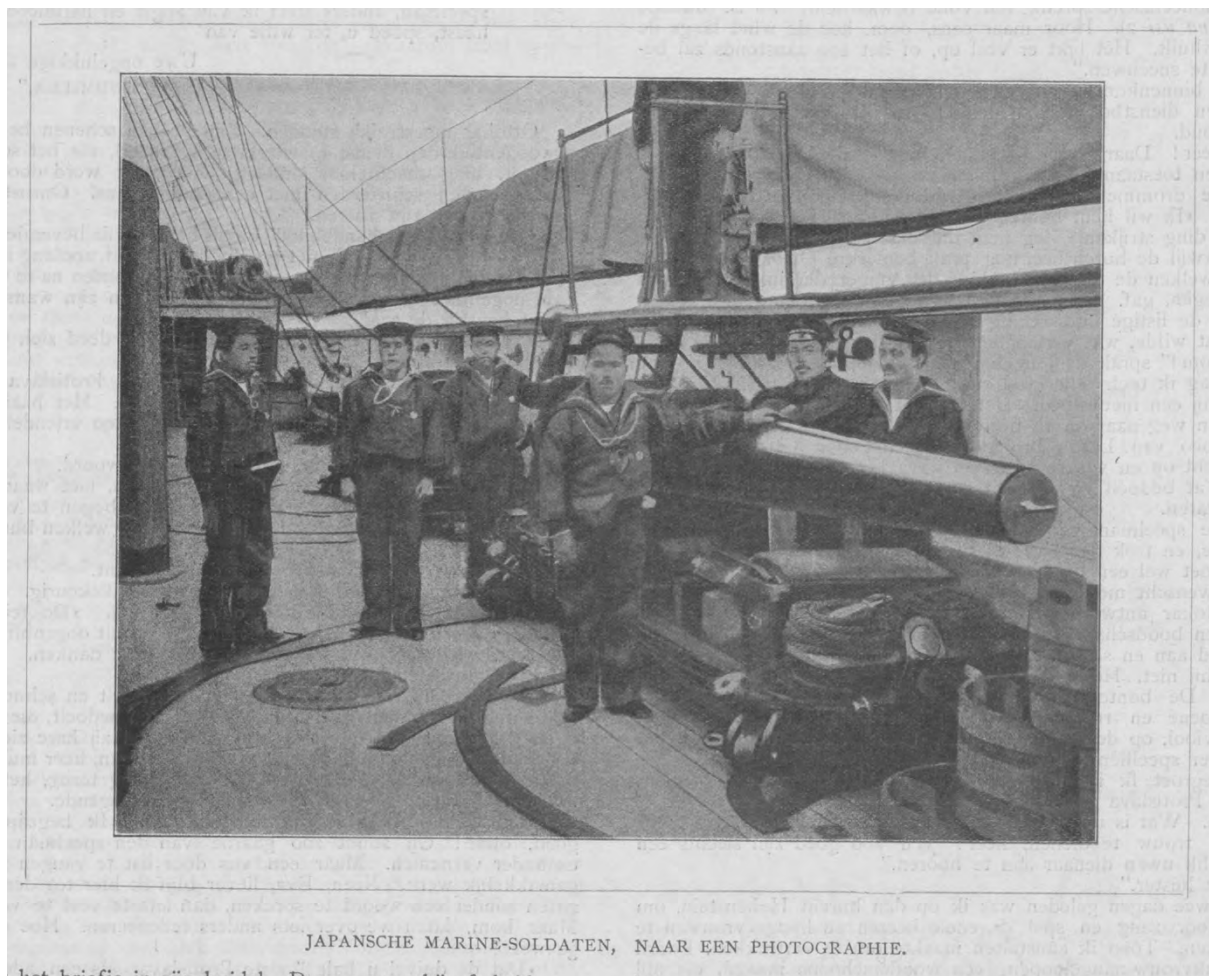

BESTORMING VAN HET FORT PA-LI-TSANG TE PORT ARTHUR DOOR DE JAPANNERS.

Figuur 191: 'Bestorming van het Fort Pa-Li-Tsjang te Port Arthur door de Japanners', Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 21, nr. 44 (1904-1905).

Figuur 192: 'Veldmaarschalk Jamagata. De Japansche staatsman Markies Ito. Admiraal Togo' Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 21, nr. 11 (1904-1905).

Figuur 193: 'Japansche marine-soldaten, naar een photographie', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 21, nr. 12 (1904-1905).

Figuur 194: 'Z. M. Moetsoehito, Keizer van Japan, en zijn staf' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 13-14 (1904-1905).

Figuur 195: 'Japansche schildwacht aan den zoom van een bosch' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 21 (1904-1905).

Figuur 196: 'Japansche catechisten' Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 44 (1895-1896).

Figuur 197: 'Japansche begrafenis te Tokio', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 48 (1904-1905).

4.1.2. De Japansche schoone

De bewondering die de Belgische pers uitsprak voor Japanse verfijning kreeg ook een uitgesproken genderdimensie in de representatie van de “Japansche schoone”.⁴⁵⁰ De vrouwen waren er “fraai [...] lieftallig, beleefd en vroolijk”, met een zogezegde “ingeboren pronkzucht” die haar “in alle landen ter wereld [...] onderscheidt”.⁴⁵¹ In die zin is ze te vergelijken met de oriëntaalse vrouw, die in gelijkaardige termen van esthetiek en gratie werd geobjectiveerd, mits met andere klemtonen.⁴⁵² De Japanse vrouw werd getypeerd door haar “blanke, matte huid”, “levendige oogen” en “overvloedige haren”, die met “eene buitengewone kundigheid” en met “de grootst mogelijke zorg” gekamd werden (Fig. 201).⁴⁵³ Ook de kledingdracht en accessoires vielen in het oog: “zij wikkelen zich in lange roode of blauwe kleedingstukken” of “lange bont gekleurde Kimonos”, met “waaiers” in de “tengere handjes” en “spelden” of “fraaie dikke strikken van lint [...] om haar hoofdhaar te versieren” (Fig. 198, 200).⁴⁵⁴

Toch ging de esthetisering van de Japanse vrouw niet geheel zonder kritische kanttekening. De traditie van Chinese voetinbinding (lotusvoetjes of *chánzú*) werd volgens een geciteerde Engelse bron toegeschreven aan zowel “Chineezers” als “Japaneezers”, waarvan beiden de voeten “zoodanig” en “afzichtelijk verminkt” worden dat ze met “misvormde voeten” achterblijven.⁴⁵⁵ De traditie zou zogezegd ontstaan zijn om vrouwen fysiek te beperken, door hun looppatroon of voetvorm te misvormen “haar daardoor te dwingen, zich zoo weinig mogelijk van huis te verwijderen, en haar de vlucht onmogelijk te maken” (Fig. 199).⁴⁵⁶ Die veralgemening is echter historisch incorrect, en de bron is in alle waarschijnlijkheid te wijten aan misinformatie of een culturele generalisatie: “al te dikwijls worden het Chineesche Rijk en Japan met elkander verwisseld”.⁴⁵⁷ Voetinbinding werd tijdens de Song-dynastie vanaf de twaalfde eeuw tot de vroege twintigste eeuw een diepgewortelde aristocratische traditie, voornamelijk onder Han-Chinese vrouwen, gericht op het creëren van kleine voeten om esthetische, presitgieuze en sociale redenen. De Japanse cultuur, hoewel in veel opzichten beïnvloed door China, nam voetinbinding niet over. In plaats daarvan ontstond er een in de vijftiende eeuw een nieuwe vorm van schoeisel, de “witte *tabis* (een soort muilen), waarin een gaf is voor den grooten teen, boven op haar *guetas* of klompjes”.⁴⁵⁸ Japanse vrouwen, waaronder de *geisha* (podiumkunstenaars en entertainers) dragen ze tot op vandaag als onderdeel van een traditionele Japanse kledingdracht.

⁴⁵⁰ Zie: Mari Yoshihara, *Embracing the East: White women and American orientalism* (Oxford: Oxford University Press, 2002); ‘Een Japansch meisje’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 15 (EHC: 1886-1887): 113-114.

⁴⁵¹ ‘In de tentoonstelling. De Japaneezers’, *De Vlaamsche Illustratie*, 370; ‘Eene zitting van het Japansch parlement’, *De Vlaamsche Illustratie*, 283-284.

⁴⁵² Chizuko Ueno, ‘In the Feminine Guise: A Trap of Reverse Orientalism’, *U.S.-Japan Women’s Journal* nr. 13 (1997): 3-25.

⁴⁵³ In de tentoonstelling. De Japaneezers’, 370; ‘Eene zitting van het Japansch parlement’, 283-284.

⁴⁵⁴ In de tentoonstelling. De Japaneezers’, 370; ‘Eene zitting van het Japansch parlement’, 283-284.

⁴⁵⁵ ‘Een Japansch meisje’, *De Vlaamsche Illustratie*, 113-114.

⁴⁵⁶ ‘Japan’, 113-114.

⁴⁵⁷ ‘Japan’, *De Belgische Illustratie*, 273-274.

⁴⁵⁸ ‘Eene zitting van het Japansch parlement’, *De Vlaamsche Illustratie*, 283-284.

De representatie van de Japanse vrouw getuigde dus van een oriëntalistische fascinatie, die afweek van het meer uitgesproken negatieve beeld van andere niet-westerse vrouwen. Vooral de oosterse vrouw stond vaak voor seksuele decadentie, overdaad of onderdrukking, terwijl in Japan “de vrouw [...] hoog in aanzien staat”.⁴⁵⁹ Toch bleef ook zij gevangen in westerse denkkaders die haar herleidden tot een stilistisch en symbolisch lustobject; een exotisch toonbeeld van vrouwelijke gratie, passiviteit en kuisheid. Die ambivalente combinatie van bewondering en objectivering weerspiegelt hoe het Westen Japan enerzijds als verwant beschouwde, maar anderzijds alsnog als een trede in een koloniale trap van culturele hiërarchie plaatste.

Figuur 198: ‘Japansche muziekliefhebsters, naar M. Hompkrey Moore’, Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 35 (1890-1891).

Figuur 199: ‘Kleine voeten der Chineesche vrouwen’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 18 (1883-1884).

⁴⁵⁹ ‘Eene zitting van het Japansch parlement’, 283-284.

Figuur 200: 'Japansch meisje, naar de schilderij van Edw. Agneessens', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 15 (1886-1887).

EEN JAPANSCH MEISJE AAN HAAR TOILET

Figuur 201: 'Een Japansch meisje aan haar toilet', Gravure, De Belgische Illustratie 11, nr. 17 (1878-1879).

4.2. *Het Chinese contrast*

In scherp contrast met de bewondering die werd geuit voor Japan, viel de beeldvorming van China beduidend minder gunstig uit. Was Japan een esthetisch verfijnd en moderniserend land dat haar plaats in de wereldorde aan het heronderhandelen was, dan bleef China veelal het object van spot, karikatuur en beschavingskritiek.⁴⁶⁰ Toch laat die tegenstelling zich niet enkel verklaren door westerse culturele voorkeuren; ze is ook geworteld in de eerder vermelde geopolitieke context van die periode. In de tweede helft van de negentiende eeuw beleefde China, onder het bewind van de Qing-dynastie, een periode van interne crisis en buitenlandse vernedering. De nasleep van de Opiumoorlogen, de opgelegde ‘ongelijke verdragen’ en de buitenlandse invloedszones die volgden, ondermijnden het gezag van het Chinese rijk en voedden het beeld van een zwakke en decadente staat.⁴⁶¹ Net zoals Japan moest China haar “afzondering [...] opgeven”, en werd “het Hemelsche Rijk” gedwongen “zijne havens voor de handeldrijvende volken van Europa te openen”.⁴⁶² Daar waar Japan er echter in slaagde zich relatief autonoom te moderniseren en een plaats te veroveren binnen het imperialistische wereldsysteem, werd China net het toonbeeld van stagnatie.

Bovendien werd China omstreeks de late jaren 1890 de speelbal in een internationale machtsstrijd tussen de Verenigde Staten, Europa en “het jeugdige Japan”; “de nieuwe Aziatische groote mogendheid”.⁴⁶³ Naar die periode wordt soms verwezen als de *Scramble for China* (Wedloop om China), of de Chinese ‘eeuw van vernedering’.⁴⁶⁴ Omdat het Chinese rijk sterk verzwakt was, zagen de grote mogendheden de kans om zonder een formele kolonisatie toch economische en strategische voordelen te verwerven. Gravures van keizerlijke bezoeken, militaire vernederingen en buitenlandse interventies bevestigden het narratief van het “vermolmde Rijk van het Midden”, dat haar autonomie had verloren ten voordele van Europese, en later ook Japanse, geopolitieke belangen.⁴⁶⁵ De aanwezigheid van prins Heinrich van Pruisen (1862-1929), “broer van den Duitschen keizer”, in China werd bijvoorbeeld geësceneerd als een symbolische inlijving van de Chinese ruimte in de Europese invloedssfeer, waarbij diplomatieke rituelen en een militaire parade samenkwamen in een koloniale symboliek.⁴⁶⁶ De gravure die de scènes begeleid, toont hoe de keizer door “Chineesche landsverdedigers” in een draagstoel doorheen de stoet wordt gedragen, als figuranten in een groter imperialistisch schouwspel (Fig. 202).⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Zie: Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy* (Princeton: Princeton University Press, 2000).

⁴⁶¹ Zie: Haijian Mao, *The Qing Empire and the Opium War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

⁴⁶² ‘Het eerste chineesche gezantschap bij het engelsche hof’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 27 (DBNL: 1876-1877): 210.

⁴⁶³ ‘De veldslag aan de Jaloe-rivier’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 36 (DBNL: 1894-1895): 288; ‘Prins Heinrich van Pruisen in China’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 12 (DBNL: 1898-1899): 95.

⁴⁶⁴ Zie: Robert Bickers, *The Scramble for China: Foreign devils in the Qing empire, 1832-1914* (Londen: Penguin UK, 2016); Alison Adcock Kaufman, ‘The “Century of Humiliation,” Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order’, *Pacific Focus* 25, nr. 1 (2010): 1-33.

⁴⁶⁵ ‘De veldslag aan de Jaloe-rivier’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 288.

⁴⁶⁶ ‘Prins Heinrich van Pruisen in China’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 95.

⁴⁶⁷ ‘Prins Heinrich van Pruisen in China’, 95.

De Chinees- of Sino-Japanse Oorlog (1894-1895) markeerde een belangrijk culminatiepunt die de beeldvorming van China negatief beïnvloedde (Fig. 203).⁴⁶⁸ Het conflict betrof een concurrentiestrijd om invloed in het keizerrijk Korea, dat vanaf de Joseondynastie (1392) tot de negentiende eeuw informeel als vazalstaat van China werd beschouwd, en verplicht was jaarlijks eerbetoon en erkenning te betuigen aan de Chinese keizer. Japan, dat sinds de Meiji-restauratie een sterke militaire en economische macht had uitgebouwd, wilde er haar invloed vestigen om geopolitieke en economische redenen. Toen in 1894 binnenlandse onrust uitbrak in Korea en zowel China als Japan troepen stuurden om de situatie te stabiliseren, escaleerde het conflict tot een volwaardige oorlog.⁴⁶⁹ In de pers werd de oorlog aangegrepen als bewijs voor de militaire en morele zwakte van China, en de superioriteit van Japan. De Japansche krijgsmacht was “goed geoefend, door uitstekende aanvoerders gecommandeerd en door de behaalde zegeprelen in haar gevoel van onoverwinbaarheid versterkt”.⁴⁷⁰ Het “Chineesche leger” was daarentegen “ontmoedigd en gedemoraliseerd door zijn nederlagen, maar meer nog door de lafheid en onbekwaamheid van zijn generaals”, en kon niet meer doen dan haar verlies op “den zegevierenden vijand” met lede ogen te aanschouwen.⁴⁷¹

Zulke contrastwerking maakte van China de ‘zieke man’ van Azië, en legitimeerde impliciet de semikoloniale wedloop die zich in Oost-Azië voltrok. Ook de Belgische pers adopteerde probleemloos het discours van Europese superioriteit en expansiedrang, waarbij China werd herleid tot een culturele en politieke anachronie, rijp voor interventie en overheersing. Daarbij werd ingespeeld op een vermeende culturele hoogmoed en “oneenigheid” die het “kleingeestige” China had ten opzichte van het Westen.⁴⁷² De “barbaren, zooals de Chineezzen de Europeanen noemen” werden “langen tijd met geen goed oog aangezien”.⁴⁷³ “Vreemdelingen”, waaronder Europese diplomaten en handelaars, werden “in het groote Hemelsche Rijk behandeld met een wantrouwen, dat men niet zoekt te verbergen” en “door de politie bewaakt”, terwijl de Chinese keizer zich “in zijn porceleinen paleis bij Peking” verborgen hield.⁴⁷⁴ Enkel de Chinese diplomaten konden nog gerespecteerd worden als “welopgevoede, ontwikkelde en begaafde mannen, die vrij zijn van de vooroordeelen aan hun landaard eigen”, vooral omdat zij hun opleiding genoten in Europa.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Andrew Q. Greve en Jack S. Levy, ‘Power Transitions, Status Dissatisfaction, and War: The Sino-Japanese War of 1894–1895’, *Security Studies* 27, nr. 1 (2018): 148-178; Judith Fröhlich, ‘Pictures of the Sino-Japanese War of 1894-1895’, *War in History* 21, nr. 2 (2014): 214-250.

⁴⁶⁹ Zie: Sarah Crosby Mallory Paine, *The Sino-Japanese War of 1894–1895: perceptions, power, and primacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).

⁴⁷⁰ ‘De veldslag aan de Jaloe-rivier’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 288.

⁴⁷¹ ‘De veldslag aan de Jaloe-rivier’, 288.

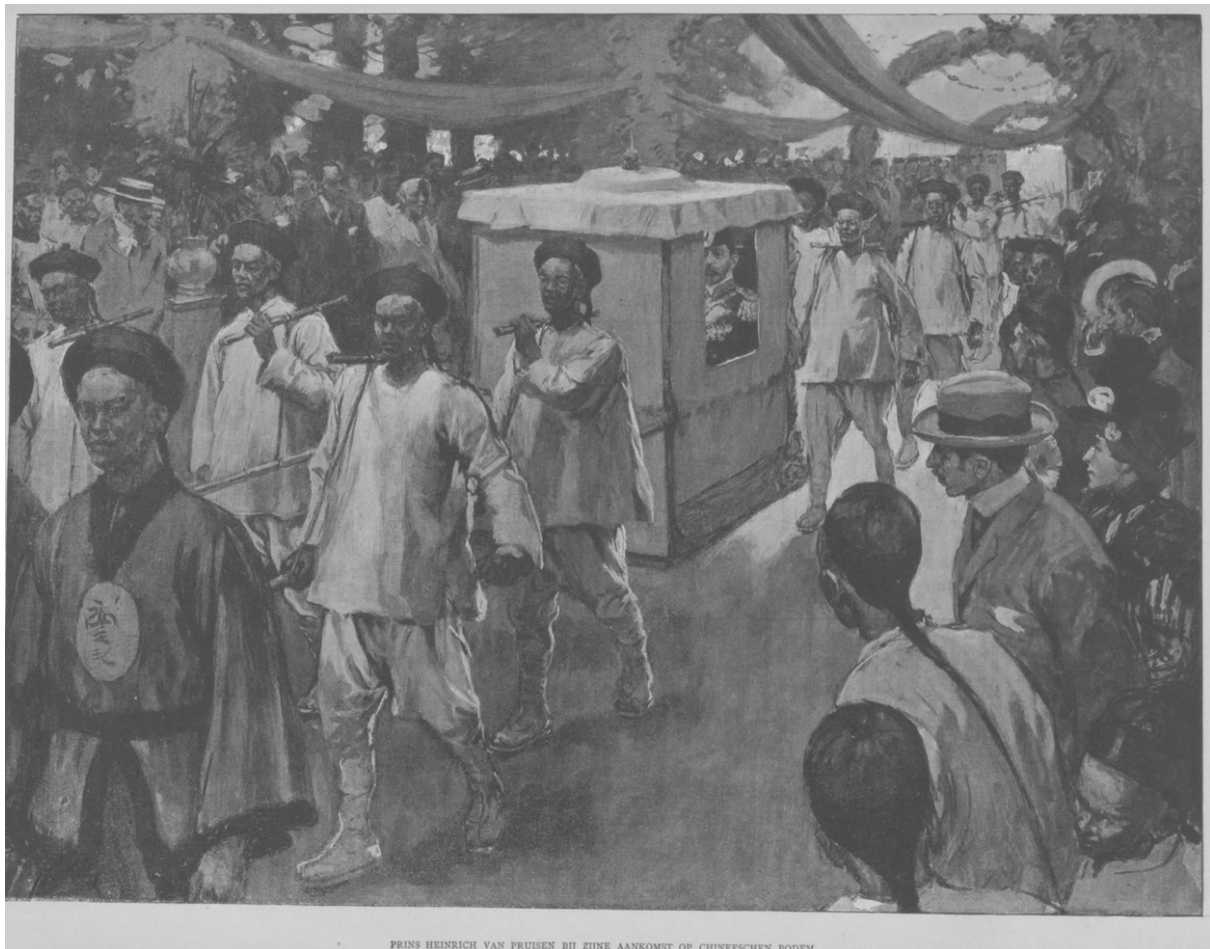
⁴⁷² ‘De Chineesche ministers’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 25 (DBNL: 1883-1884): 193; ‘De eerste spoorweglijn in China’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 1 (DBNL: 1876-1877): 1-2.

⁴⁷³ ‘Het eerste chineesche gezantschap bij het engelsche hof’, *De Belgische Illustratie*, 210.

⁴⁷⁴ ‘Chineesche merkwaardigheden. De tempel des Hemels te Peking. — De Groote Muur’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 31 (DBNL: 1877-1878): 241-242; ‘Het eerste chineesche gezantschap bij het engelsche hof’, 210.

⁴⁷⁵ ‘Het eerste chineesche gezantschap bij het engelsche hof’, 210.

Door China voor te stellen als een cultuur die vasthield aan achterhaalde superioriteitsideeën, werd de indruk gewekt dat het niet alleen zwak was, maar ook wereldvreemd. Het geloof dat de keizer samen met een “Godheid [...] het heelal” bestuurde, en dat ze “het Hemelsche Rijk” beschouwden als “het voornaamste deel van de wereld hier beneden”, werd in die context met sarcasme en spot benaderd.⁴⁷⁶ Het versterkte het idee dat China in oude tradities was vastgeroest, en niet in staat was zichzelf te hervormen, laat staan moderniseren: wie twijfelde aan de “goddelijke natuur” van de “beheerschers van China”, riskeerde zelfs “den dolk, die tegen hen werd opgeheven”.⁴⁷⁷

Figuur 202: ‘Prins Heinrich van Pruisen bij zijne aankomst op Chineeschen bodem’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 12 (1898-1899).

⁴⁷⁶ ‘Chineesche merkwaardigheden. De tempel des Hemels te Peking. — De Groote Muur’, *De Belgische Illustratie*, 241-242.

⁴⁷⁷ ‘Chineesche merkwaardigheden. De tempel des Hemels te Peking. — De Groote Muur’, 241-242.

Figuur 203: 'Uit den oorlog tusschen China en Japan. — De slag aan de Jaloe-rivier', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 36 (1894-1895).

4.2.1. Opiumrokers, goudwassers en geklauwde adellieden

Met die historische dynamiek werd een voedingsbodem gekweekt voor een reeks visuele en tekstuele representaties waarin Chinezen niet alleen als radicaal anders, maar ook als onmodern, passief of belachelijk werden voorgesteld, vaak volgens stereotiepe en denigrerende motieven. Het beeld van China dat daaruit ontstond was een van decadentie, onveranderlijkheid en morele verdorvenheid; eigenschappen die tot uiting kwamen in het prominente archetype van de Chinese opiumschuiver.⁴⁷⁸ Opium is een verslavende stof die wordt gewonnen uit het "ingedroogde melksap" van de bolpapaver, en werd aanvankelijk vooral medicinaal gebruikt.⁴⁷⁹ Vanaf de zeventiende eeuw werd in Zuid-China (Taiwan) opium gemengd met tabak gerookt (*madak*), wat leidde tot een groter recreatief gebruik. In de achttiende en vooral negentiende eeuw werd de opiumhandel op grote schaal overgenomen door Britse handelaren, die via de Britse Oost-Indische Compagnie opium uit Bengalen naar China exporteerden. De massale invoer leidde tot een exponentiële verslavingscrisis onder de Chinese bevolking en een massaal verlies van zilver, waarmee de opium werd betaald. Keizerlijke pogingen om de opiumhandel te verbieden, onder meer door de vernietiging van Britse opiumvoorraden in 1839, leidden tot de Eerste en later de Tweede Opiumoorlog tegen Groot-Brittannië (en Frankrijk). Het markeerde bovendien het begin van China's zogenaamde 'eeuw der vernedering', waarin het rijk systematisch werd onderworpen aan ongelijke verdragen, buitenlandse inmenging en territoriale verliezen.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Diana L. Ahmad, 'Opium smoking, anti-Chinese attitudes, and the American medical community, 1850–1890', *American Nineteenth Century History* 1, nr. 2 (2000): 53-68.

⁴⁷⁹ Jeffrey A. Miron en Chris Feige, 'The opium wars, opium legalization and opium consumption in China', *Applied Economics Letters* 15, nr. 12 (2008): 911-913; 'Het opium bij de Chineezzen', *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 43 (DBNL: 1896-1897): 343.

⁴⁸⁰ Zie: William Travis Hanes en Frank Sanello, *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another* (Illinois: Sourcebooks, 2002).

In verschillende bronnen werd het opiumgebruik van Chinezen afgeschilderd als een “geest en lichaam sloopende gewoonte”, die zo “aanstekelijk blijkt te zijn” dat diaspora ze “meê naar Californië” en het “East-End van Londen” overbrachten.⁴⁸¹ In zogehete “opiumpaleizen” genoten “Chineezers” zich aan het “doodende genot” van de opiumpijp; een “walgelijk schouwspel” waar zij zich “vrijwillig verbeesten” om aan hun “verderfelijke driften” te voldoen.⁴⁸² De schadelijkheid ervan werd uitgebreid beschreven, als een “bedwelmend genotmiddel” dat in in grote dosissen “de werkzaamheid der zintuigen verstoort, de zenuwen verzwakt, de geestvermogens in verwarring brengt” en uiteindelijk leidt tot “den dood”.⁴⁸³ Vooral in “het Oosten [...], inzonderheid bij de Chineezers” is het “misbruik van opium schuiven [...] in zwang”.⁴⁸⁴ Op de gravures is telkens te zien hoe mannen “met bleek gelaat” plaatsnemen “op rustbanken”, of “hun hoofd op een kussen” leggen, en zich “in een roes” bevinden, die de “opiumschuivers vroolijk en levendig, ja dikwijls twistziek” maakt (Fig. 204-206).⁴⁸⁵ Vooral de passiviteit is merkbaar; “de afmatting”, veroorzaakt door het “slaapverwekkend vermogen” van het “heillooze onkruid”.⁴⁸⁶

Door de lichamelijke tekenen van de verslaving visueel en discursief detailleren, werd het beeld van de Chinees als zwakke, oncontroleerbare en passieve andere verder bestendigd. Niet toevallig werd daarbij gesuggereerd dat China de opiumverslaving zelf over zich had afgeroepen, waardoor elk gevoel van empathie werd ondergraven: het “genotmiddel” was “meer en meer onder het bereik [...] van den gewonen man gebracht, die daaraan zijn geld, zijn gezondheid en zijn leven ten offer brengt”.⁴⁸⁷ De verslavingsproblematiek leek herleid te worden tot culturele, zelfs raciale gebreken, waarbij niet zozeer de koloniale handelspolitiek, maar de vermeende neiging tot decadentie en zedelijk verval schuld trof. Opium werd zo ingezet als een soort morele lakmoesproef: een symptoom van collectieve zwakte en beschavingsverval, dat niet ontoevallig aan het bredere ‘Oosten’ werd toegeschreven. In representaties van de Oriënt werden morele en lichamelijke zwakte eveneens gelinkt aan genotsmiddelen, zoals sterke dranken en pijptabak. In de islamitische wereld zouden “de Mohammedanen aan het opium moed en doodsverachting” ontnemen, alsof de religie zelf het gebruik aanmoedigde.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ ‘Een lokaal voor opiumrookers te San-Francisco’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 40 (DBNL: 1879-1880): 315; ‘Een verblijf van opiumrookers’, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (EHC: 1890-1891): 478.

⁴⁸² ‘Een lokaal voor opiumrookers te San-Francisco’, *De Belgische Illustratie*, 315; ‘Een verblijf van opiumrookers’, *De Vlaamsche Patriot*, 478.

⁴⁸³ ‘Het opium bij de Chineezers’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 343.

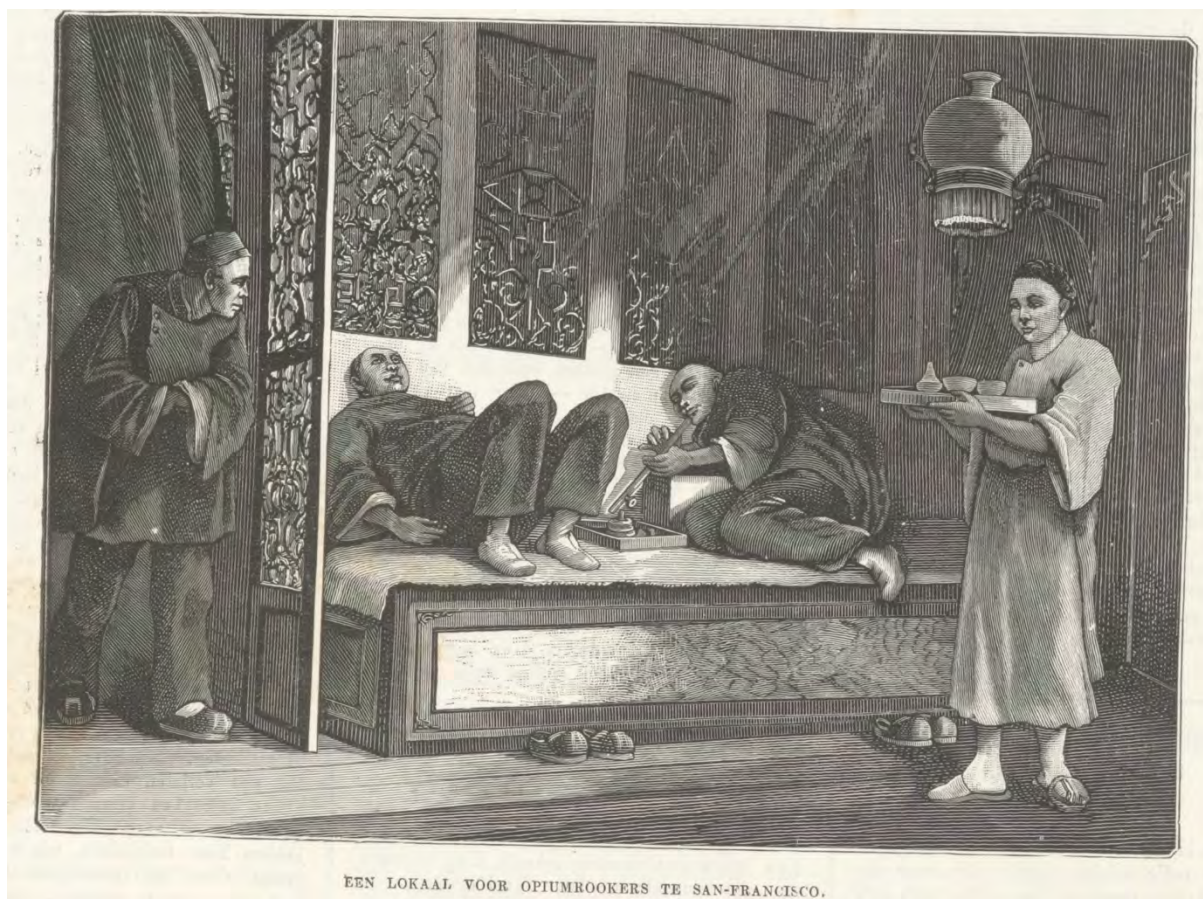
⁴⁸⁴ ‘Het opium bij de Chineezers’, 343.

⁴⁸⁵ ‘Het opium bij de Chineezers’, 343.

⁴⁸⁶ ‘Het opium bij de Chineezers’, 343.

⁴⁸⁷ ‘Het opium bij de Chineezers’, 343.

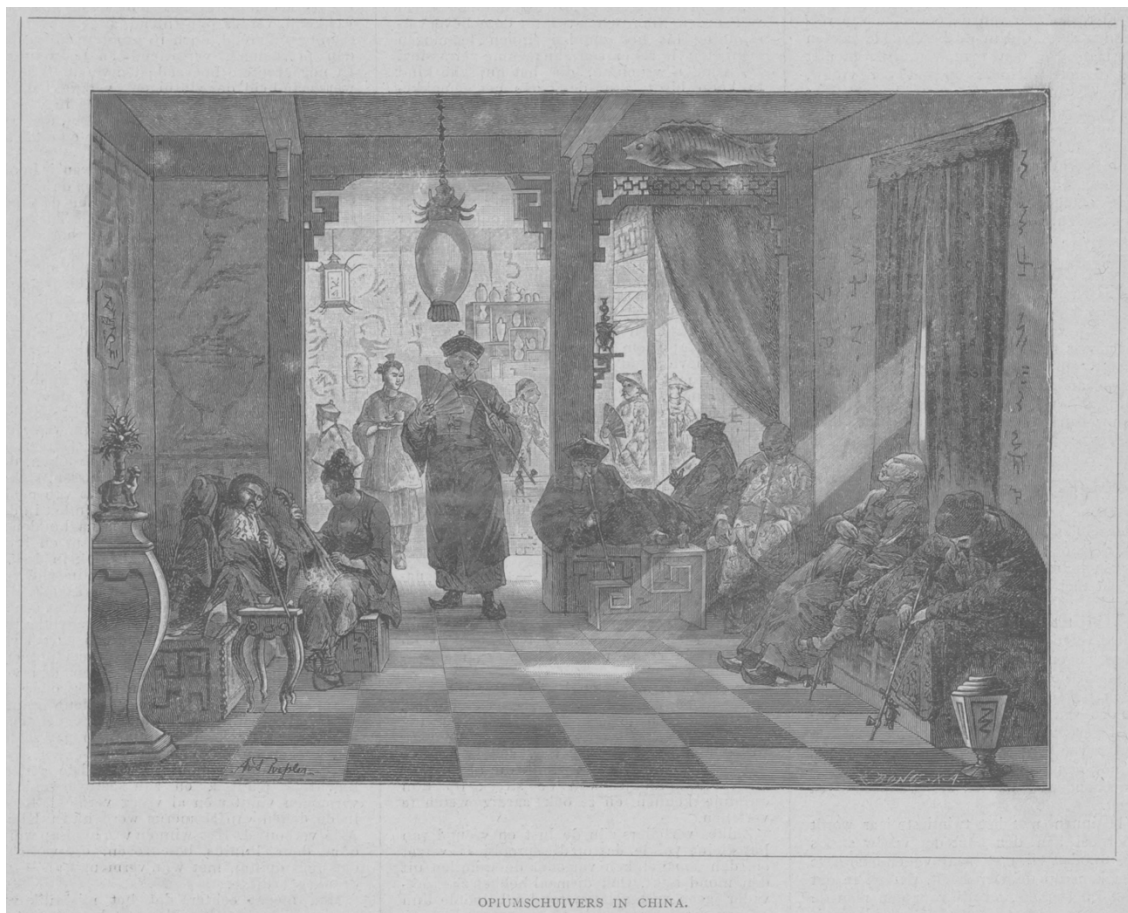
⁴⁸⁸ ‘Het opium bij de Chineezers’, 343.

Figuur 204: 'Een lokaal voor opiumrookers te San-Francisco', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 40 (1879-1880).

Figuur 205: 'Opium-rookers in het East-End, te Londen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (1890-1891).

Figuur 206: 'Opiumschuivers in China', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 43 (1896-1897).

Naast de beeldvorming rond opiumgebruik, stonden ook andere representaties van Chinezen bol van impliciete en expliciete stereotyperingen die de culturele inferioriteit en morele zwakte van het 'Hemelsche Rijk' moesten aantonen. De Chinese nijverheid werd bijvoorbeeld overschaduwd door stereotiepe eigenschappen en bedenkelijke motieven: "[w]aar geld te verdienen is, vindt men Chineezers. De Chinees ontziet zich geen moeite om het lieve geld meester te worden".⁴⁸⁹ Goudwassers verkwisten hun met "taai geduld" verdiende inkomsten "in spel en ontucht", en werklieden waren over het algemeen enkel "onvermoeid als het eigenbelang hem aanprikelt" (Fig. 208).⁴⁹⁰ Ook de werkomgeving werd negatief gekarakteriseerd: het goudwinningsproces "draagt den stempel der primitiviteit", de slaappleats van arbeiders leek op "een boekenrek" of "oude Romeinse begraafplaats", en beiden karakteriseerden "het dierlijk leven van den arbeider" (Fig. 207).⁴⁹¹ Na de werkuren "trekt hij naar de vuile en afzichtelijke kroegen [...] en 's nachts vindt hij zijne rustplaats in die rekken".⁴⁹²

⁴⁸⁹ 'Chineesche goudwascher', *De Belgische Illustratie* 16, nr. 6 (DBNL: 1883-1884): 42.

⁴⁹⁰ 'Chineesche goudwascher', *De Belgische Illustratie*, 42; 'Eene slaappleats te Sanghai', *De Belgische Illustratie* 16, nr. 13 (DBNL: 1883-1884): 98.

⁴⁹¹ 'Chineesche goudwascher', 42; 'Eene slaappleats te Sanghai', *De Belgische Illustratie*, 98.

⁴⁹² 'Eene slaappleats te Sanghai', 98.

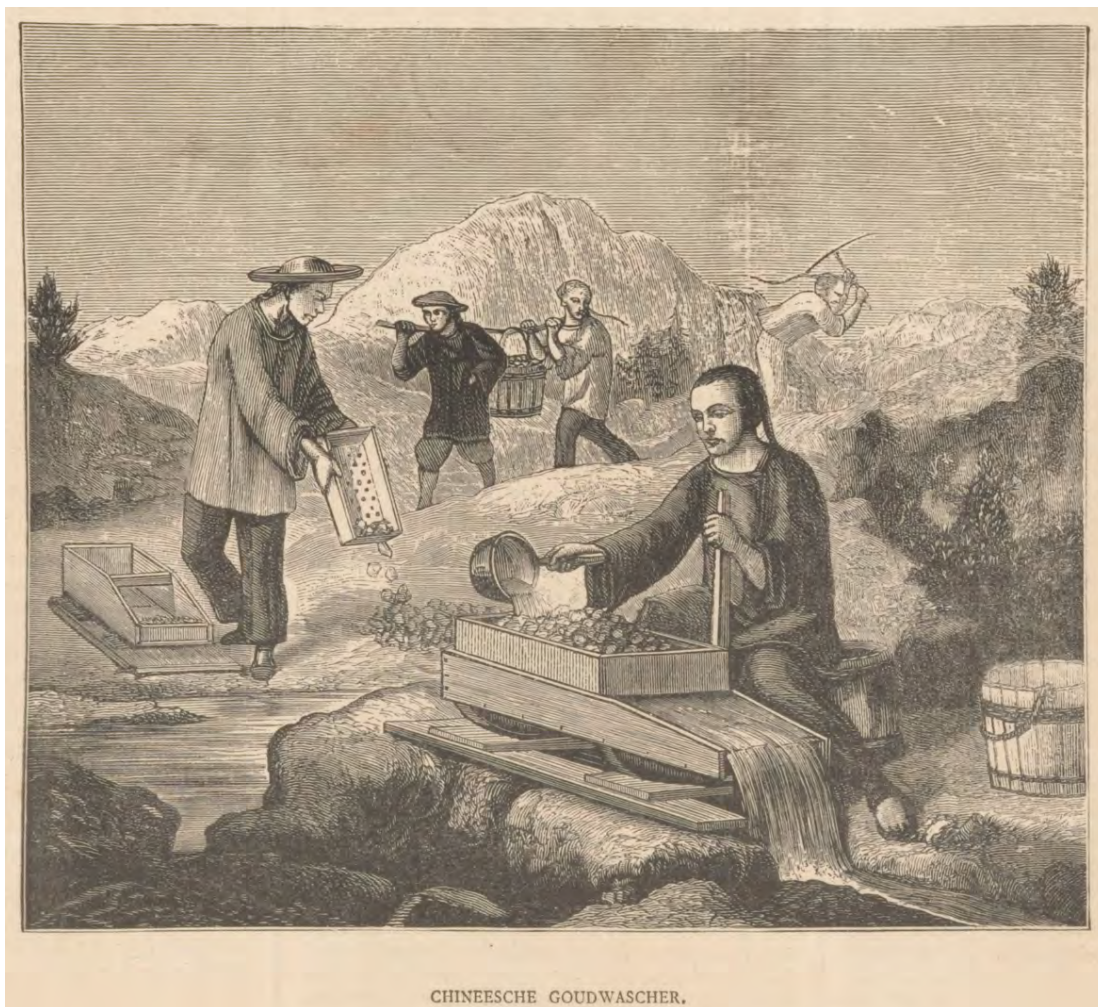
Het contrast met de hoogstaande en bewonderenswaardige Japanse werkethiek en infrastructuur is duidelijk; de moderne, ordelijke en efficiënte Japanse arbeiders waren het typebeeld van discipline en vooruitgangsgerichtheid. China, daarentegen, was “een verdorde tak aan den levenden boom van het menschedom”, bevolkt door mensen “wiens leven in zijn eenvormigen omloop aan dat der slapende winterdieren gelijk”.⁴⁹³ Chinese nijverheid weerspiegelde eerder achterstand dan vooruitgang, en werd zo opnieuw ingeschreven in het bredere discours van stagnatie en culturele degeneratie, waarin het rijk als “eene gebalsemde mumie” achtergesteld bleef in passiviteit.⁴⁹⁴ Representaties van China bleken in die zin sterk verwant aan die van de Oriënt, waar passiviteit en verval fungeerden als visuele bewijzen van een vermeende historische stilstand. In beide gevallen diende deze framing om westerse tussenkomst en modernisering als noodzakelijk, zelfs onvermijdelijk, voor te stellen.

Figuur 207: ‘Eene slaapplaats te Sanghai’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 13 (1883-1884).

⁴⁹³ ‘In de Chineesche afdeeling te Amsterdam’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 7 (DBNL: 1883-1884): 49-50.

⁴⁹⁴ ‘In de Chineesche afdeeling te Amsterdam’, *De Belgische Illustratie*, 49-50.

Figuur 208: 'Chineesche goudwascher', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 6 (1883-1884).

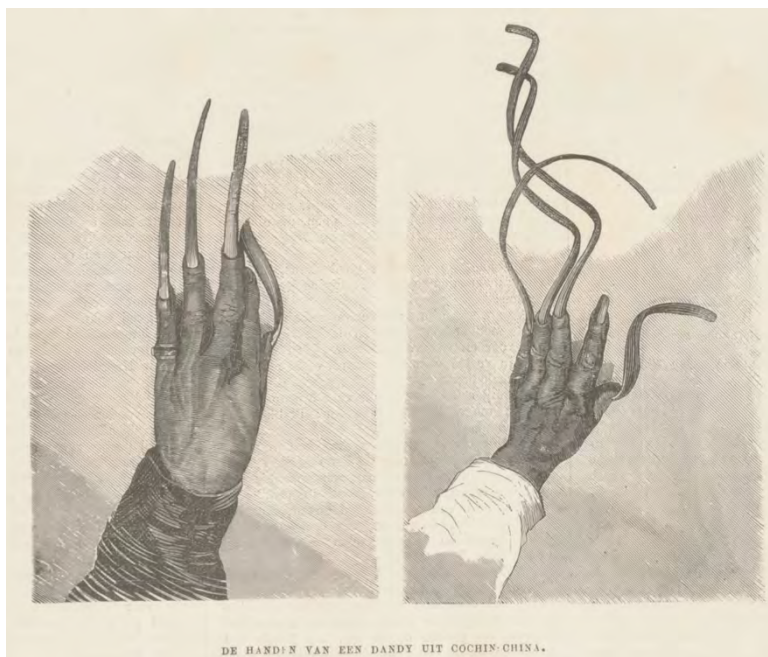
Een andere opmerkelijkheid in de lichamelijke en uiterlijke kenmerken van het zogenaamde “gele ras”, waren de lange nagels van de Chinese aristocratie.⁴⁹⁵ Net zoals de lotusvoetjes eerder betrof het een lichamelijke, culturele praktijk die met minachting werd aanschouwd. Historisch gezien stamde de traditie uit de Qing-dynastie, waar de elite de nagels liet groeien om aan te tonen dat zij zich niet met fysieke arbeid hoefden in te laten. Als statussymbool botste het echter frontaal met de westerse, industriële waarden van moderniteit, efficiëntie en vooruitgang, en werd het ingezet als bijkomend bewijs van vervreemding, zelfs onbeschaafdheid:

“De beschaafde mensch laat de nagels [...] niet langer groeien, dan hij tot zijn gemak behoeft [...]. Alleen enkele halfbeschaafde stammen van het Oosten, die de dwaasste modes zeer naar hun smaak vinden, laten hunne nagels den vrijen groei en doen al het mogelijke om dien te bevorderen”.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ ‘De Chineesche jonk te Amsterdam’, *De Belgische Illustratie* 16 nr. 4 (DBNL: 1883-1884): 26.

⁴⁹⁶ ‘De nagels van de vingers bij de Chineezen, Annamieten en Siameezen’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 24 (DBNL: 1877-1878): 186.

De “buitensporige lengte der nagels” zorgde ervoor dat “alle handenarbeid onmogelijk” werd, en symboliseerde op die manier opnieuw de passiviteit en maatschappelijke nutteloosheid die aan Chinezen werden toegeschreven (Fig. 209-210).⁴⁹⁷ In het verlengde daarvan zou die “voortdurende werkeloosheid” als “eene eer” worden beschouwd; een eigenschap die in katholieke missieteksten expliciet gelijkstond als een belemmering op de inspanningen van missionarissen.⁴⁹⁸ Zij vonden “in de bezitters van zulke misvormde nagels zeer hevige tegenstanders, daar de leer der liefde, welke tevens den eenvoud en de arbeidzaamheid preëkt, eene veroordeeling is van deze buitensporigheid”.⁴⁹⁹ Het uiterlijk teken van welstand werd zo een uitdrukking van een bredere culturele onwil tot verandering. De weerstand van die “adellijke nagelbezitters” tegen hervorming en bekering werd geïnterpreteerd als symptomatisch voor een samenleving die zich afsluit voor westerse invloed.

Figuur 209: ‘De handen van een dandy uit Cochin-China’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 24 (1877-1878).

Figuur 210: ‘De Chineesche fluitspeler’, Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 45 (1888-1889).

⁴⁹⁷ ‘De nagels van de vingers bij de Chineezen, Annamieten en Siameezen’, *De Belgische Illustratie*, 186.

⁴⁹⁸ ‘De nagels van de vingers bij de Chineezen, Annamieten en Siameezen’, 186.

⁴⁹⁹ ‘De nagels van de vingers bij de Chineezen, Annamieten en Siameezen’, 186.

4.2.2. Een wrede natie

De logica van verstarring werd ook toegepast in de draconische manier waarop het Chinese rechtssysteem werd voorgesteld, als de ultieme belichaming van een wreed en archaïsch bestel: de helse achterban van het ‘Hemelsche rijk’. De “chineesche strafpleging” werd beschreven als “een der wreedste, zoo niet de wreedste, die er in gans de wereld bestaan”, wat als “uitvloeisel der zeden van het volk” werd verklaard.⁵⁰⁰ De “Chineezzen” vormden “eene natie [...] waarin het krielt van misdrijven, trouweloosheden, enz.”, en gravures van Chinese strafuitvoeringen moesten die stelling kracht bijzetten.⁵⁰¹ Ze toonden geen tekenen van moderne gerechtigheid, maar van sadistische controle, “duivelsche wreedheid” en ‘barbaarschheid’.⁵⁰² Veroordeelden zaten “nacht en dag” vastgeklemd in een “*kang*” (*cangue*, *jia* of *tcha*) of “*pranger*” (*pillory*), een soort schandraam- of paal van ongeveer “zestig pond” (ca. 27 kg) dat lichamelijke beweging beperkte, en bedoeld was als marteling en publieke vernedering (Fig. 212).⁵⁰³

Representaties van het Chinese rechtssysteem bevestigden de westerse perceptie van onrecht en irrationaliteit: “daar er geene pleiters of advocaten in China bestaan”, moesten beschuldigen de eigen zaak “op hunne knieën [...] aanklagen of verdedigen”.⁵⁰⁴ Het gerechtshof werd beschreven als een duister theater vol “foltertuigen, als bijlen, zweepen, schoenlappen [...] koorden, tangen, enz.”.⁵⁰⁵ Bij het “verhoor is de pijnbank in gebruik”, en wie “zich niet van een aanklacht kan zuiveren [...] moet toch de halve straf ondergaan”.⁵⁰⁶ Voorbeelden van zulke straffen werden opgesomd: “onthoofding,” doorgezaagd worden “tusschen twee planken, [...] den hongerdood [...] allerlei verminkingen, [...] honderd bamboesslagen [...] en het wegsnijden van bepaalde hoeveelheden vleesch komt dikwijls voor”.⁵⁰⁷ Wie een straf probeerde te ontlopen, kreeg “een brandmerk op het aangezicht”.⁵⁰⁸ In de bijbehorende plaat ontbreken een groot deel van de opgesomde folterinstrumenten (Fig. 211).

⁵⁰⁰ ‘Chineesche straffen’, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 10 (DBNL: 1883-1884): 75.

⁵⁰¹ ‘Chineesche straffen’, *De Belgische Illustratie*, 75.

⁵⁰² ‘Chineesche straffen’, 75.

⁵⁰³ ‘Chineesche straffen’, 75; “Twee Chineesche foltertuigen — Pranger en schandraam”, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 43 (EHC: 1886-1887): 338.

⁵⁰⁴ ‘Twee Chineesche foltertuigen — Pranger en schandraam’, *De Vlaamsche Illustratie*, 338.

⁵⁰⁵ ‘Twee Chineesche foltertuigen — Pranger en schandraam’, 338.

⁵⁰⁶ ‘Een Chineesche gerechtszitting’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 35 (DBNL: 1898-1899): 280.

⁵⁰⁷ ‘Een Chineesche gerechtszitting’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 280.

⁵⁰⁸ ‘Een Chineesche gerechtszitting’, 280.

In het decor van de Chinese rechtszaal werd het contrast met het Europese rechtsideaal beklemtoond. Terwijl gerechtsdienaars slagen toebachten op de rug van de verdachten en schrijvers zich gereedhielden om het verhoor te noteren, zaten de aanwezige “mandarijnen” onaangedaan “op hun gemak thee” te drinken en een pijp te roken.⁵⁰⁹ De wreedheid leek dus niet alleen wettelijk geïnstitutionaliseerd, maar ook sociaal genormaliseerd. Daarmee beklemtoonde de beeldvorming enerzijds de vermeende morele degeneratie van een cultuur die zich overgaf aan bloedige excessen en bureaucratische willekeur. Anderzijds contrasteerde ze scherp met de zelfverklaarde morele en juridische superioriteit van Europa, dat zichzelf positioneerde als bakermat van de Verlichting, rechtszekerheid en mensenrechten. Het Chinese gerechtssysteem werd zo niet alleen als barbaars voorgesteld, maar ook als onhervormbaar en fundamenteel onverenigbaar met westerse normen, net zoals ook de Oriënt getypeerd werd.

Figuur 211: ‘Een Chinese rechtszitting’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 35 (1898-1899).

⁵⁰⁹ ‘Een Chinese rechtszitting’, 280.

Figuur 212: 'Chineesche straffen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 10 (1883-1884).

Tot slot valt op hoe de visuele en tekstuele representaties van Chinezen, net zoals de Afro-Amerikanen, in sterkere mate karikaturale trekken vertoonden dan die van andere culturen, die doorgaans op een meer ‘realistische’ wijze werden voorgesteld. Chinezen werden in verschillende beelden gedegradeerd tot stereotiepe archetypes, herkenbaar aan de smalle, schuin geplaatste ogen, de dunne zwarte snor, zonderlinge kapsels en bizarre gedragingen (Fig. 213-218). Het bleek zelfs karakteristiek aan “chineesche gebruiken [...] dat zij juist de tegenvoeters zijn van die der Europeanen”.⁵¹⁰ Vooral de culinaire gewoontes werden hardnekkig geparodieerd: zij stonden bekend als “buitengewone smulbroers” waarvoor “Europeanen [...] den neus optrekken”.⁵¹¹ “Hondenvleesch [...], kattenvleesch, [...] konijnen” en zelfs “versche of gezoute [...] ratten en muizen [...] stelt hij zeer veel [op] prijs”.⁵¹² Kleine gedragingen werden allemaal met aversie beschreven: het gebruik van eetstokjes of het reinigen ervan met de tong zorgde voor afkeer, het snijden van vlees “met behulp van zijne lange nagels”, en de manier waarop “met eene vraatzucht en snelheid” werd gegeten maakten “op den Europeaan een zonderlingen indruk”.⁵¹³

Die karikaturale beeldvorming van de Chinees vormde een laatste toppunt van een breder westers discours van inferiorisering en uitsluiting. Wat begon met een voorstelling van China als een bekrompen keizerrijk kreeg via bijkomende voorstellingen van het rechtssysteem, het opiumgebruik en de zogenaamde ‘gruwelkeuken’ een steeds groteskere vorm. Het maakte van China een fundamenteel onbegrijpelijke beschaving, met een bevolking waarop een diepe culturele afkeer geprojecteerd werd. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Afrikaanse beeldvorming, werd voor China echter amper pleidooi gemaakt voor westerse interventie. De afgunst leek zo ver te gaan, dat zelfs de gedachte aan hervorming werd verdrongen door een beeld van culturele finaliteit, alsof het Chinese rijk enkel nog kon bestaan als karikatuur van zichzelf.

Figuur 213: ‘Hoeden en daken’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 5, nr. 3 (1872-1873).

⁵¹⁰ ‘Wat de Chineesche keuken oplevert’, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 21 (DBNL: 1881-1882): 164-166.

⁵¹¹ ‘De nagels van de vingers bij de Chineezzen, Annamieten en Siameezzen’, *De Belgische Illustratie*, 186; ⁵¹¹ ‘Wat de Chineesche keuken oplevert’, *De Belgische Illustratie*, 164-166.

⁵¹² ‘Wat de Chineesche keuken oplevert’, 164-166.

⁵¹³ ‘Wat de Chineesche keuken oplevert’, 164-166.

Figuur 214: 'Een Chineesche rattenvanger', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 21 (1881-1882).

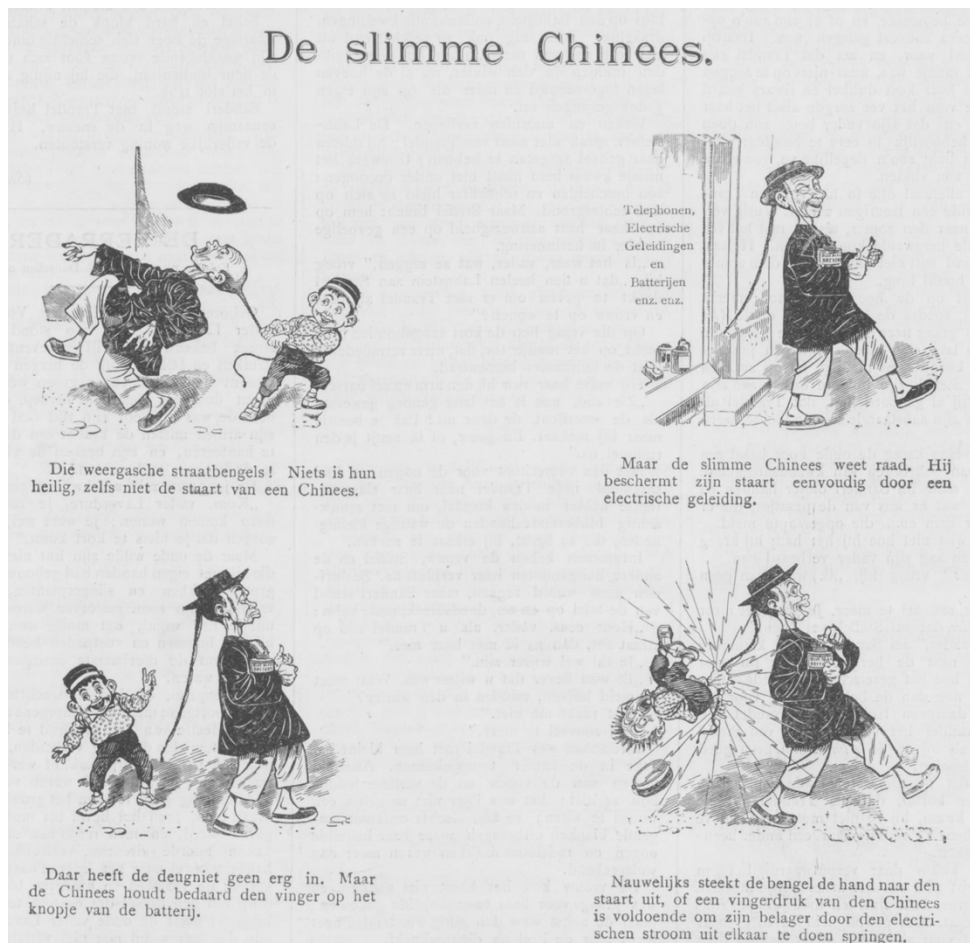
Figuur 215: 'In China', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 216: 'Een Chineesch kleermaker', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 34 (1882-1883).

Figuur 217: Ongetiteld, Cartoon, *De Vlaming* 3, nr. 101 (1884-1885).

Figuur 218: 'De slimme Chinees', Cartoon, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 51 (1894-1895).

4.3. Op bezoek in Brits-Indië

In Zuid-Azië was de situatie anders, aangezien India en Indonesië *wel* onder direct Europees koloniaal gezag stonden. India werd in 1858 officieel uitgeroepen tot kroonkolonie van het Britse Rijk, na de bloedige opstand van 1857 (*Sepoy Mutiny*) die een einde maakte aan het bewind van de Oost-Indische Compagnie.⁵¹⁴ Indonesië daarentegen was al sinds de zeventiende eeuw in handen van de Nederlandse VOC, maar pas in de loop van de negentiende eeuw werd de archipel volledig onder Nederlands staatsbestuur geplaatst met een groeiend systeem van economische exploitatie en politieke centralisatie.⁵¹⁵ In de westerse verbeelding golden beide gebieden als voorbeelden van inmiddels ‘geslaagde’ of zeggend ‘volgroeide’ koloniale projecten, waarvan de Europese idealen van orde, vooruitgang en superioriteit, zij het met de nodige troebelen, succesvol werden opgelegd. Dat het Westen er de macht had, gold als een voldongen feit; een stabiele realiteit die nog nauwelijks moest worden verdedigd, maar die al ruim was gevestigd.⁵¹⁶

Die gevestigde orde kwam in de tijdschriften het meest prominent tot uiting in een waaier aan visuele en tekstuele voorstellingen waarin de Britse Raj werd opgevoerd als een geordend, productief en grotendeels gepacificeerd gebied. In de westerse verbeelding vormde “Hindostan [...] het paradijs van Azië” – een “lusthof, waar de weelderigste plantengroei heerscht”, en dat “terecht het schoonste land der wereld genoemd” werd.⁵¹⁷ Het “schilderachtig” landschap werd rechtstreeks vergeleken met “eene overlevering” van het “aardsche paradijs van Adam en Eva”, met “palmen, [...] een smaragdgroen meer, [...] witte en blauwe lotusbloemen” en “bergkruinen” onder een schitterende zon.⁵¹⁸ Ook de grote steden, in het bijzonder hoofdsteden Calcutta en later Delhi, het huidige Bombay, Madras en Lucknow werden regelmatig geprezen als bruisende centra en “schoone gewesten”, “rijk in kunstschaten, in ontzagwekkende oudheden” (Fig. 220-221).⁵¹⁹ In de negentiende eeuw kregen de steden een volledig nieuw koloniaal aanzicht, gekenmerkt door monumentale regeringsgebouwen, spoorwegstations, parken, postkantoren, christelijke kathedralen en Europese woonwijken. Kortom: allerlei architecturale symbolen van de zeggende modernisering onder Brits gezag.

⁵¹⁴ Zie: Thomas R. Metcalf, *Ideologies of the Raj* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); William Dalrymple, *The Last Mughal. The Fall of a Dynasty, Delhi, 1857* (Londen: Bloomsbury, 2006).

⁵¹⁵ Zie: M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1200* (New York: Palgrave Macmillan, 2008).

⁵¹⁶ Zie: Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 2002).

⁵¹⁷ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 22 (DBNL: 1876-1877): 169-170; ‘Politieke tinnegieters’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 21 (DBNL: 1876-1877): 162.

⁵¹⁸ ‘Eene straat te Jaypore’, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 10 (DBNL: 1877-1878): 74; ‘Politieke tinnegieters’, *De Belgische Illustratie*, 162.

⁵¹⁹ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Belgische Illustratie*, 169-170; ‘De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (DBNL: 1876-1877): 138.

Vooral de indrukwekkende bevolkingscijfers en grootstedelijke allure spraken tot de verbeelding; Calcutta was “met zijne 900.000 inwoners [...] eene wereldstad” onder de “opperheerschappij van Engeland”, en gold als bewijs van een welvarende en rijke samenleving.⁵²⁰ Kleinere vorstendommen, zoals Jaipur, werden met lof enkelen “der regelmatigste en wonderlijkste steden der geheele wereld genoemd” (Fig. 219).⁵²¹ De nette stadsindeling, de brede straten en de “witte paneelen en fresco’s” van de huizen maakten het “een dier fantastische steden [...] waarvan de sprookjes vertellen”.⁵²² Dat net die steden geapprecieerd werden, was was geen toeval. Al sinds de achttiende eeuw groeiden ze uit tot belangrijke koloniale knooppunten onder de Oost-Indische Compagnie, die na 1858 verder ontwikkeld werden onder direct Brits bestuur. Calcutta was sinds het begin van de achttiende eeuw het administratieve centrum van Brits-Bengalen en werd in 1772 de hoofdstad van Brits-Indië – een status die het behield tot 1911. Bombay groeide dankzij de natuurlijke haven uit tot een belangrijke handelsstad, terwijl Madras (nu Chennai) al vroeg een belangrijk militair en commercieel steunpunt vormde aan de zuidoostkust van India.⁵²³

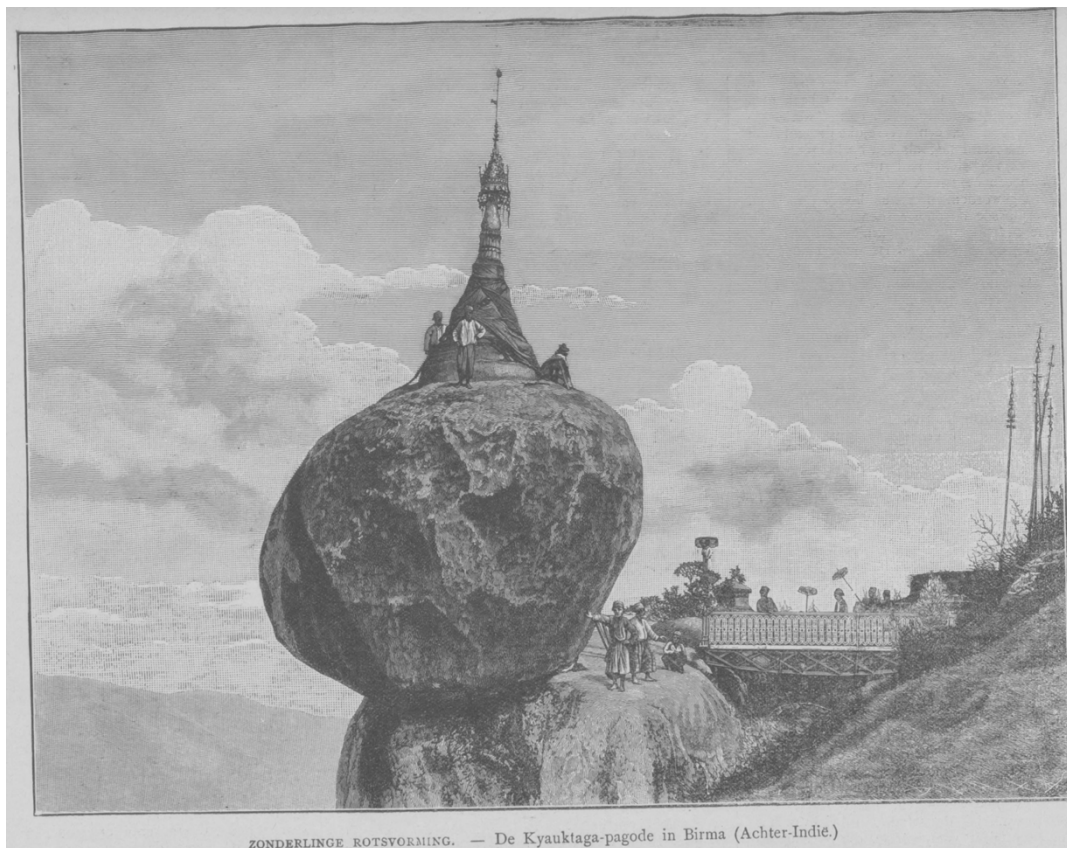
Figuur 219: ‘Eene straat te Jaypore’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 10 (1877-1878).

⁵²⁰ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, *De Belgische Illustratie*, 138.

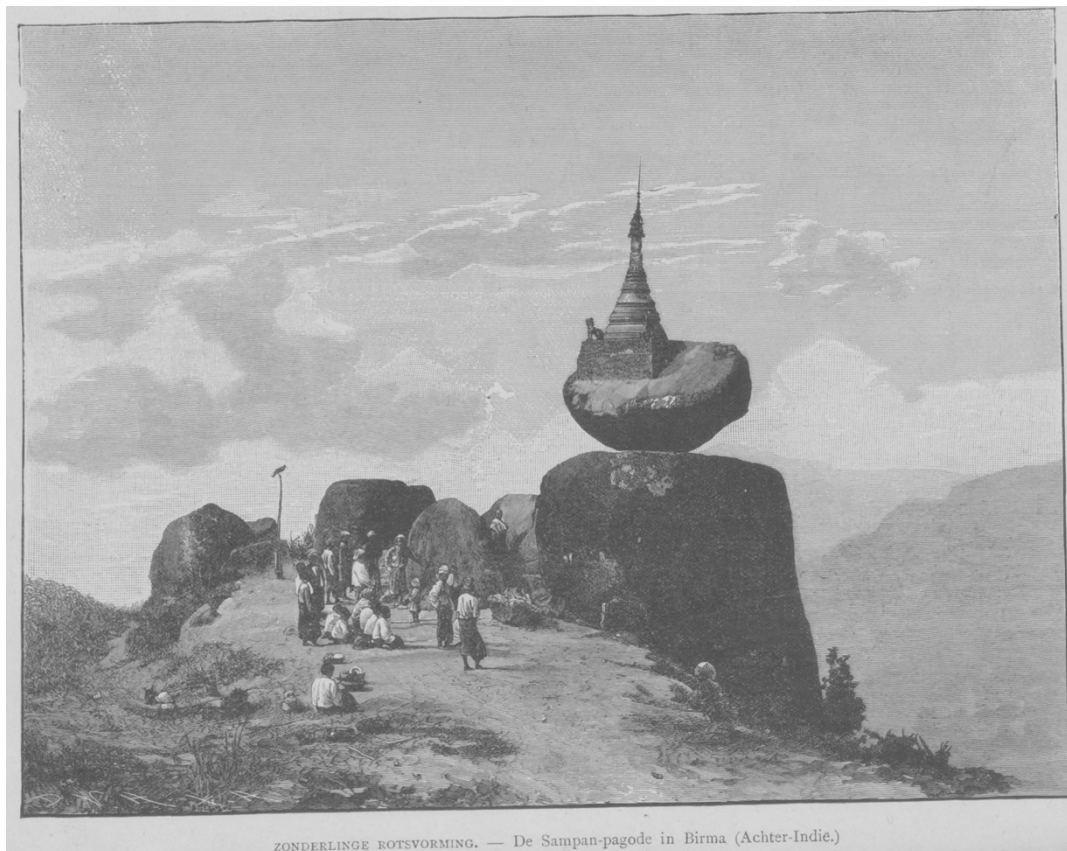
⁵²¹ ‘Eene straat te Jaypore’, *De Belgische Illustratie*, 74.

⁵²² ‘Eene straat te Jaypore’, 74.

⁵²³ Zie: Bernard S. Cohn, *Colonialism and its Forms of Knowledge* (New Jersey: Princeton University Press, 1996).

Figuur 220: 'Zonderlinge rotsvorming. — De Kyauktaga-pagode in Birma (Achter-Indië.)', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 33 (1897-1898).

Figuur 221: 'Zonderlinge rotsvorming. — De Sampan-pagode in Birma (Achter-Indië.)', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 33 (1897-1898).

“Nergens werd echter zooveel oostersche pracht en luister ten toon gespreid als te Delhi”, dat vanaf 1911 Calcutta verving als nieuwe hoofdstad van Brits-Indië.⁵²⁴ Die grandeur bereikte een eerste hoogtepunt tijdens de groots opgezette keizerlijke inhuldiging van de Engelse koningin Victoria (1819-1901), nadat zij in 1876 officieel de titel van *Empress of India* had aangenomen. In een bombastisch spektakel vol symboliek en koloniale propaganda kwamen de “voornaamste vorsten en vasallen van het onmetelijke rijk bij elkander” op een vlakte nabij Delhi, waar ze hulde brachten aan de onderkoning als vertegenwoordiger van de keizerin.⁵²⁵ De ceremonie werd omschreven als de “dageraad van een nieuw tijdperk van bloei en welvaart voor Indië”, een poging tot visuele verankering van imperiale eenheid en trouw aan het Britse gezag.⁵²⁶ Engeland werd daarbij beschouwd als een modern imperialistisch wereldrijk, “met zijne onmetelijke koloniën over al de vijf werelddelen” waarvan “Indië of Hindostan” beschouwd werd als de “rijkste, uitgestrekste en daardoor belangrijkste van de engelsche buitenlandsche bezittingen”.⁵²⁷

In kleurrijke termen beschreef de pers hoe “de verschillende inlandsche vorsten” verschenen in hun “vreemdsoortige, maar allerkostbaarste kleederdracht: schitterend van edelgesteenten en peerlen van zeldzame grootte”, “amphitheatersgewijze” gepositioneerd “rondom den troon van den onderkoning”.⁵²⁸ Die beschrijving werd gekoppeld aan een lustrijke gravure die de inhuldiging visualiseerde en opvoerde als bewijs van een welwillend en almachtig koloniaal bestuur, dat zagezegd in staat was de diverse bevolking van het Indische subcontinent samen te brengen onder één vlag van orde en beschaving (Fig. 222). Die visuele en rituele demonstratie van gezag moest bovenal bevestigen dat de Britse macht in Indië niet alleen militair, maar ook moreel, ceremonieel en historisch gelegitimeerd was. De Britse suprematie was onbetwistbaar.

⁵²⁴ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, *De Belgische Illustratie*, 138.

⁵²⁵ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, 138.

⁵²⁶ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, 138.

⁵²⁷ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, 138.

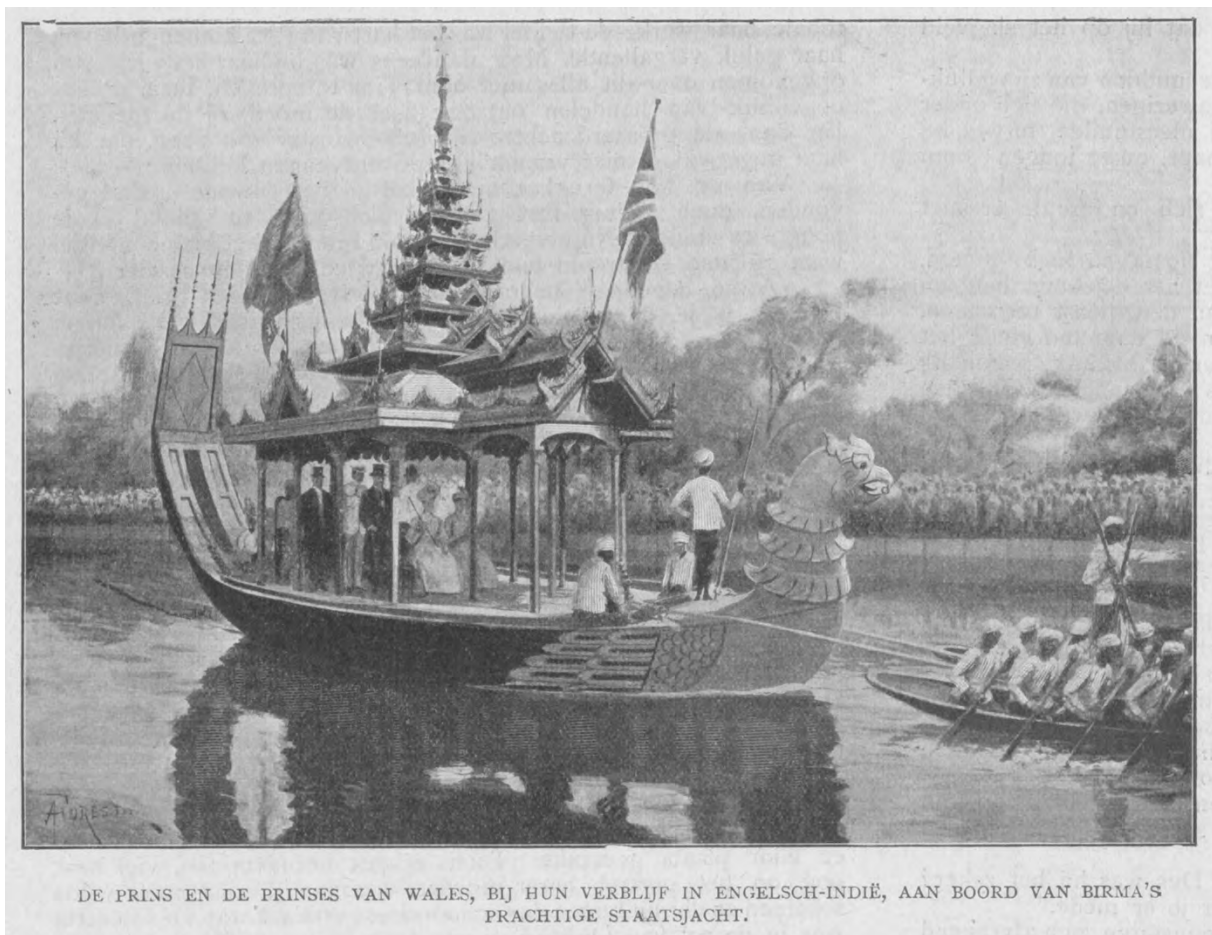
⁵²⁸ De uitroeping van koningin Victoria tot keizerin van indië en de feestelijkheden te Delhi’, 138.

Figuur 222: 'Het uitroepen van Koningin Victoria tot Keizerin van Indië te Delhi', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (1876-1877).

Figuur 223: 'Op weg naar een feest in Cochin', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (1878-1879).

Figuur 224: 'De prins en prinses van Wales, bij hun verblijf in Engelsch-Indië, aan boord van Birma's prachtige staatsjacht' Gravure, De Nieuwe Belgische Illustratie 23, nr. 14 (1906-1907).

Aangezien het koloniale rijk als een modelvoorbeeld van orde en beschaving werd voorgesteld, lijkt het geen wonder dat ook welgestelde Europeanen graag hun opwachting maakten in Brits-Indië. Verslagen van koninklijke bezoeken, ondersteund met beelden, versterkten het idee van een koloniaal succesverhaal. Zo toonde een gravure de prins en prinses van Wales tijdens hun verblijf aan boord van een 'staatsjacht' te Birma, omring door een massale nieuwsgierige menigte in de verte (Fig. 224). De jacht werd door Indiërs voortgetrokken, wat een zekere welwillendheid en ontvankelijkheid moest illustreren van de lokale elite voor de gevestigde koloniale macht. Ook de opening van het Suezkanaal had een aanzienlijke invloed op de toegankelijkheid voor Britse toeristen, verleid door de propaganda om ook zelf naar het Britse kroonjuweel te trekken (Fig. 223). Het discours kwam volledig in het teken te staan van westerse ervaringen in het buitenland.

Verschillende prenten en reisbeschrijvingen werden gewijd aan 'typische' veelgebruikte Indische vervoersmiddelen: de palankijn, de ossenkar, en de postkoets. "Het meest gebruikelijke voertuig in Indië" was de draagstoel of palankijn, dat "voor de rijken een voorwerp van weelde en vertooning"

vormde (Fig. 229).⁵²⁹ Het werd geapprecieerd voor zijn sierlijkheid, maar verloor aantrekkelijkheid door de “onaangename en vermoeiende schokken”, en de aanwezigheid van de “noodige *hamals* (dragers)”.⁵³⁰ Dit waren “bronskleurige mannen” wiens “schrale ledematen een zwak gestel en weinig spierkracht aanduiden”.⁵³¹ Zij droegen het rijtuig “zonder rusten” en al zingend om “den zwaren arbeid eenigermate te verlichten” – iets wat “niet altijd aangenaam” bleek te zijn “voor den reiziger”.⁵³² Daarom verkozen de “Europeesche toeristen” de postkoets of ossenkar, opnieuw rijtuigen die “bijzonder eenvoudig zaamgesteld” waren.⁵³³

Toch was het comfort ook daar relatief: in de postrijtuigen zonder vering raakten passagiers nog steeds “duchtig dooreengeschokt” door de “ongelooflijke snelheid” van de paarden, waardoor “men zich met handen en voeten” moest vasthouden uit “gevaar er af te vliegen” (Fig. 227).⁵³⁴ In bergketens was de reiziger aangewezen op de ossenkar, een “armzalig voertuig” dat zowel ongemakkelijk als langzaam was, tot “ergernis van vele vreemdelingen” (Fig. 225, 228).⁵³⁵ Het bijbehorende beeld suggereerde dat de kar ook het risico liep om te vallen; een visuele illustratie van de beperkingen van de lokale infrastructuur (Fig. 226). Zulke reiservaringen toonden dat, ondanks de modernisering, er nog steeds regio’s waren “waar er geene spoorwegen gelegd zijn”, en het “gemis aan wegen” voelbaar was.⁵³⁶ Tegelijk moesten de beelden impliciet de voortzetting van het Britse beschavingswerk rechtvaardigen. Voortdurend werd gesuggereerd dat “het Staatsbestuur” of “de Engelschen” veel deden om “hun keizerrijk” te voorzien van moderne infrastructuur.⁵³⁷ “[S]poorwegliniën” en telegraaflijnen doorsneden het land inmiddels “van de monding des Indus tot die van den Ganges”, en de gedateerde reiskoetsen werden steeds meer als een uitzonderlijk minpunt beschouwd.⁵³⁸ Reisverslagen fungeerden hierbij als subtiele verlengstukken van een breder koloniale narratief. Wat op het eerste gezicht slechts banale observaties leken over ongemakkelijke vervoer en infrastructuur, dienden in werkelijkheid om de nood aan Britse interventie te onderstrepen.

⁵²⁹ ‘Een Indische reiswagen’, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 5 (DBNL: 1881-1882): 38.

⁵³⁰ ‘Een Indische reiswagen’, *De Belgische Illustratie*, 38; ‘Een Indisch gespan’, *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 31 (EHC: 1887-1888): 198.

⁵³¹ ‘Een Indisch gespan’, *De Vlaamsche Illustratie*, 198.

⁵³² ‘Een Indisch gespan’, 198.

⁵³³ ‘Indische postkoets’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 21 (EHC: 1886-1887): 162.

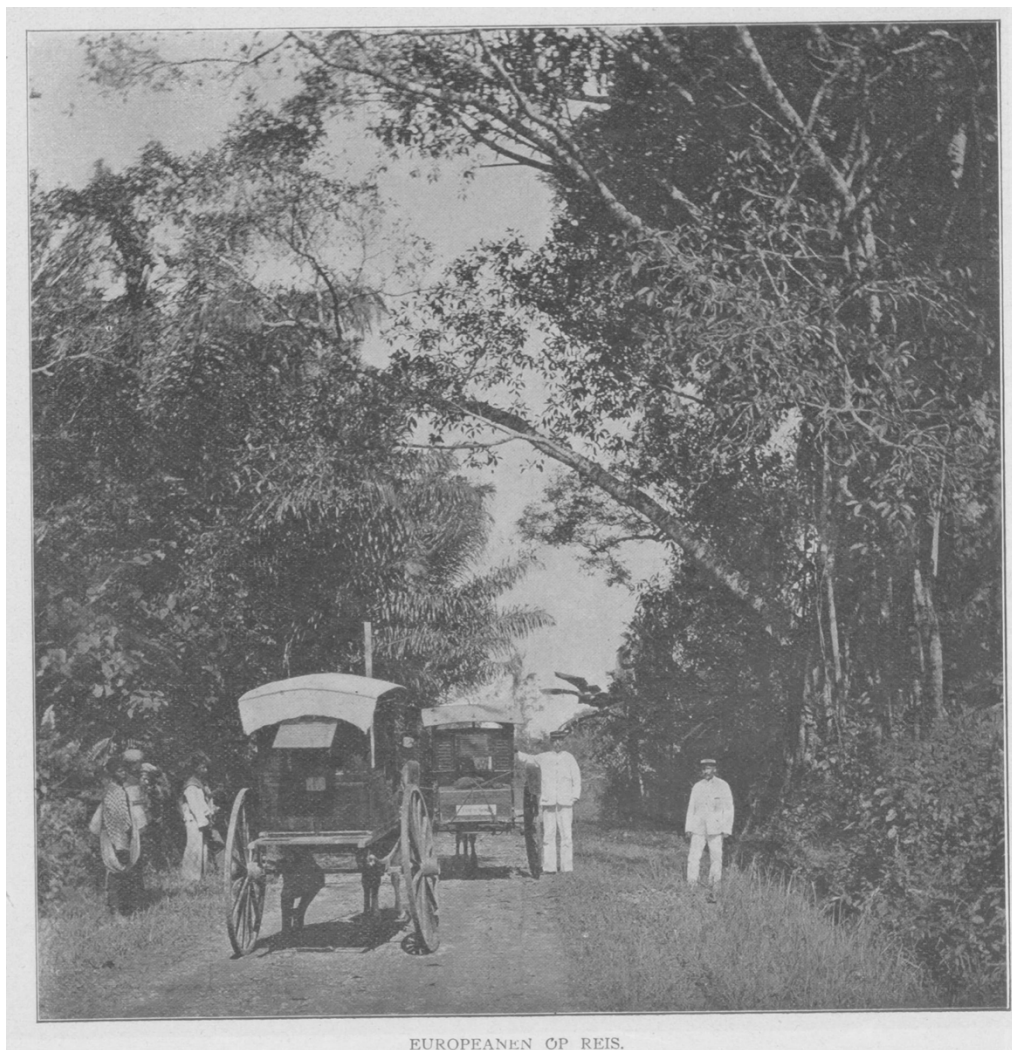
⁵³⁴ ‘Indische postkoets’, *De Vlaamsche Illustratie*, 162.

⁵³⁵ ‘Op weg naar Travancore. (Engelsch-Indië.)’, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 13 (DBNL: 1878-1879): 98.

⁵³⁶ ‘Indische postkoets’, *De Vlaamsche Illustratie*, 162.

⁵³⁷ ‘Indische postkoets’, 162.

⁵³⁸ ‘Indische postkoets’, 162.

Figuur 225: 'Europeanen op reis' Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 29 (1906-1907).

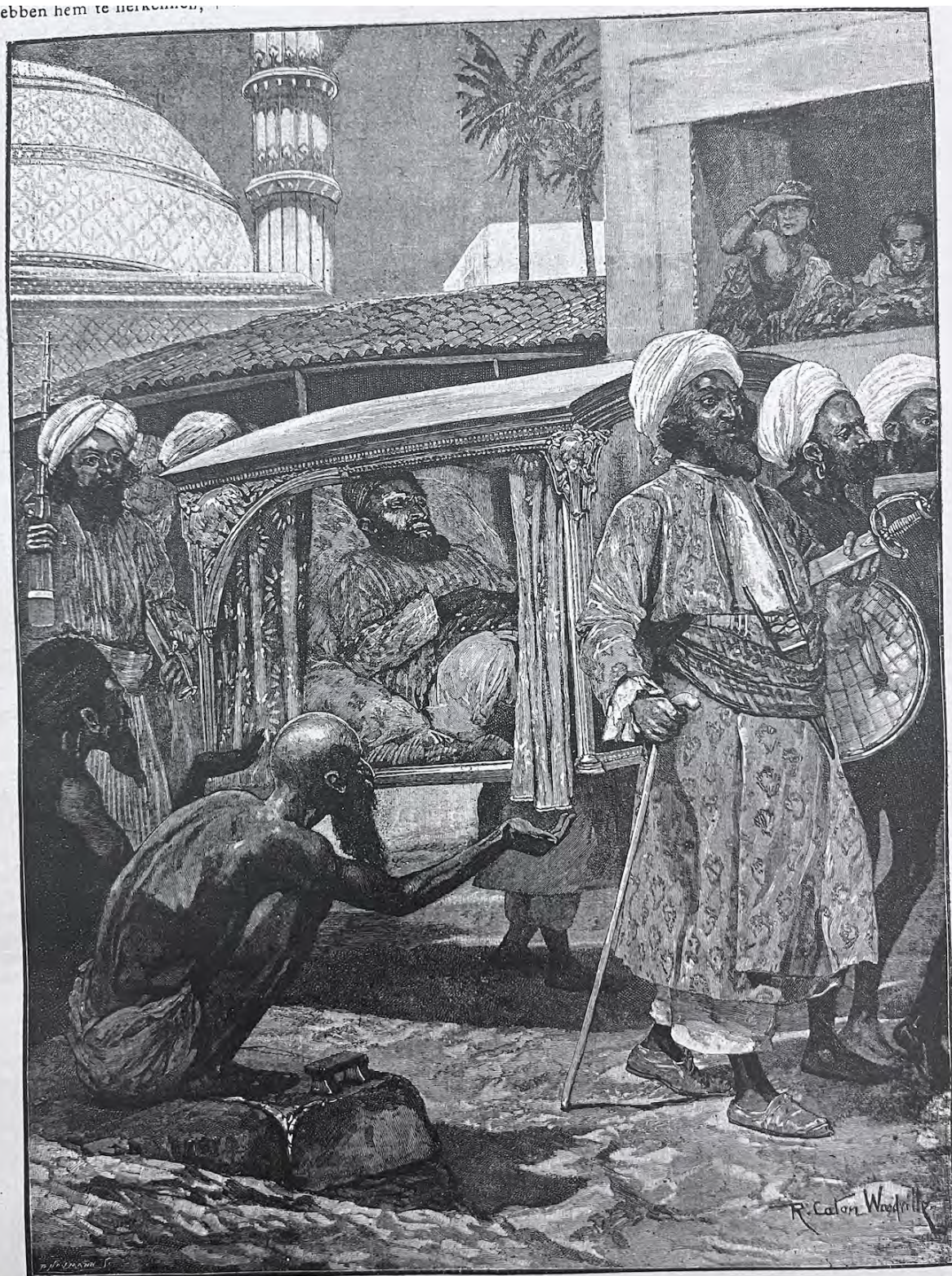
Figuur 226: 'Op weg naar Travancore. (Engelsch-Indië.)' Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 13 (1878-1879).

Figuur 227: 'Snelpost in Indiën' Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 17 (1883-1884).

Figuur 228: 'Een Indische reiswagen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 5 (1881-1882).

Rijkdom en armoede. — Tooneel in een indiaanschen bazaar.

Figuur 229: 'Rijkdom en armoede. — Tooneel in een indiaanschen bazaar', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 41 (1890-1891).

4.3.1. 'Hindoes' van 'Hindustan'

Tot nu toe bleef de inheemse bevolking in de reisverhalen en toeristische representaties opvallend afwezig. Ze verschenen slechts als passieve figuranten of functionele elementen binnen het koloniale decor: als dragers, roeiers, bedienden en exotische toeschouwers. Hun aanwezigheid was zelden het hoofdonderwerp.⁵³⁹ In plaats daarvan draaide de beeldvorming om het landschap, de infrastructuur en de koloniale orde die westerse toeristen er konden bewonderen. In die verbeelding van het Britse rijk als een bestemming, waar orde, schoonheid en beschaving de boventoon voerden, verdween het alledaagse leven van de lokale bevolking grotendeels naar de achtergrond. Kwamen ze wel in beeld, gebeurde dat meestal in armzalige contexten van afhankelijkheid en achtergesteldheid. De meest opvallende voorbeelden daarvan waren de reportages over de *Great Famine* van 1876-1878 en de *Indian famine* van 1896-1897, en van 1899-1900, allen te wijden aan een intense droogte die leidde tot massale mislukte oogsten, en het uitblijven van de moessons.⁵⁴⁰ Het Indische subcontinent werd voorgesteld als een regio die, ondanks haar natuurlijke rijkdommen, niet zelfstandig in staat was tot structurele organisatie of crisisbeheer, en daardoor volledig afhankelijk werd van Europese hulpverlening.⁵⁴¹

De “plaag van den hongersnood” was een catastrofe dat “het schoone Hindostan in een uitgestrekt kerkhof” had veranderd.⁵⁴² Opvallend genoeg leek de lokale bevolking volgens de Belgische pers deel van het probleem te zijn: zij waren “zorgeloos” en onvoorbereid, omdat “de Hindoes van geen sparen” weten, en daardoor “weerloos [waren] nu de tijd der beproeving gekomen is”.⁵⁴³ De “engelsche regeering” positioneerde zich als de redder in nood; zij deden “al het mogelijke om den nood te lenigen” en hield “zelfs een miljoen inboorlingen aan wegen en andere publieke werken bezig”.⁵⁴⁴ Overal in Engeland werden inzamelingen gehouden, “die ten doel hadden graan te koopen voor de arme inboorlingen”, en Britse reizigers die in Indië toekwamen deelden vrijwillig “hun levensmiddelen onder de arme Hindoes uit” (Fig. 232).⁵⁴⁵ Toch werd ook erkend dat, ondanks “de goede zorgen van het moederland”, het “haar onmogelijk” was “allen te voeden”, en zij bijgevolg “duizenden Hindoes” moest “zien bezwijken”.⁵⁴⁶

⁵³⁹ Zie: James R. Ryan, *Picturing Empire: Photography and the Visualization of the British Empire* (Londen: Reaktion Books, 1997) en Christopher Pinney, *Camera Indica: The Social Life of Indian Photographs* (Londen: Reaktion Books, 1997).

⁵⁴⁰ Ira Klein, ‘When the rains failed: famine, relief, and mortality in British India’, *The Indian Economic and Social History Review* 21, nr. 2 (1984): 185-214.

⁵⁴¹ Georgina Brew, ‘Fill Full the Mouth of Famine’: Voluntary Action in Famine Relief in India 1896-1897’, *Modern Asian Studies* 44, nr. 4 (2010): 887-918.

⁵⁴² ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 45 (DBNL: 1896-1897): 359.

⁵⁴³ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Belgische Illustratie*, 169-170.

⁵⁴⁴ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, 169-170.

⁵⁴⁵ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 359.

⁵⁴⁶ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Belgische Illustratie*, 169-170.

De beelden die de gevolgen van de hongersnood verbeeldden, dienden daarom om het discours van Indische afhankelijkheid aan koloniale hulp nog meer te versterken.⁵⁴⁷ De “ellendige” en “arme Hindoes” dwaalden rond de havensteden, waar “[g]eheelde scheepsladingen rijst” werden aangevoerd, en zij “gretig elken rijstkorrel [...] die door de gaten uit de zakken ontsnappen” trachtten op te vangen.⁵⁴⁸ Verschillende gravures toonden de uitgehongerde lichamen: “schier uitgeteerde inboorlingen” of “uitgeputte Hindoes” met ontblote lichamen als “levende geraamten” (Fig. 230-231).⁵⁴⁹ Zij bezwijken “[b]ij honderden te gelijk [...] op hunne uitgedroogde velden”.⁵⁵⁰

De beeldvorming verlicht minder over de hongersnood zelf, dan over de manier waarop het Westen zichzelf positioneerde ten opzichte van de koloniale ander. De *Great Famine* werd voorgesteld als een tragisch, maar in zekere zin onvermijdelijk drama, verergerd door de onverantwoordelijkheid en zwakte van de passieve inheemse bevolking. De Britse koloniale aanwezigheid werd in dat drama impliciet voorgesteld als een laatste hoop voor een volk dat zagezegd niet in staat was zichzelf te regeren, laat staan te overleven. Het lijden van de bevolking raakte zo verankerd in een discursieve logica van culturele inferioriteit en politieke afhankelijkheid. Bovendien reduceerden de visuele representaties de Indische lichamen tot ziellose slachtoffers: honger werd geobjectiveerd in anatomische termen, zoals ingevallen gezichten, zichtbare ribben, ‘vermergelde’ ledematen, die van de lijdende bevolking vooral een symbool maakte van dependentie, van wanhoop.

Tegelijk boden de voorstellingen een podium waarop de westerse empathie, vrijgevigheid en technische superioriteit konden schitteren, en waarbij liefdadigheidsinitiatieven als heldhaftig en noodzakelijk werden gepresenteerd. In dat opzicht functioneerde de beeldvorming rond de hongersnood als een eerder performatief bewijsstuk van het ‘beschavingswerk’ dat het koloniale project aanleverde. De inheemse bevolking werd in andere bronnen immers beduidend negatief voorgesteld, als “een mensenras, dat zich steeds heeft doen kennen als twistziek en oorlogzuchtig van aard, dat reizigers aanvalt, karavanen plundert, alleen van moord en roof leeft en [...] wapens tegen elkander keert” (Fig. 233).⁵⁵¹ Sterker nog zou het “aan henzelfen te wijten” zijn, “dat zij reeds sedert eeuwen de slavenketenen dragen, hen door [westerse] veroveraars aangesmeerd”.⁵⁵² De koloniale dynamiek is daarmee duidelijk.

⁵⁴⁷ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 359.

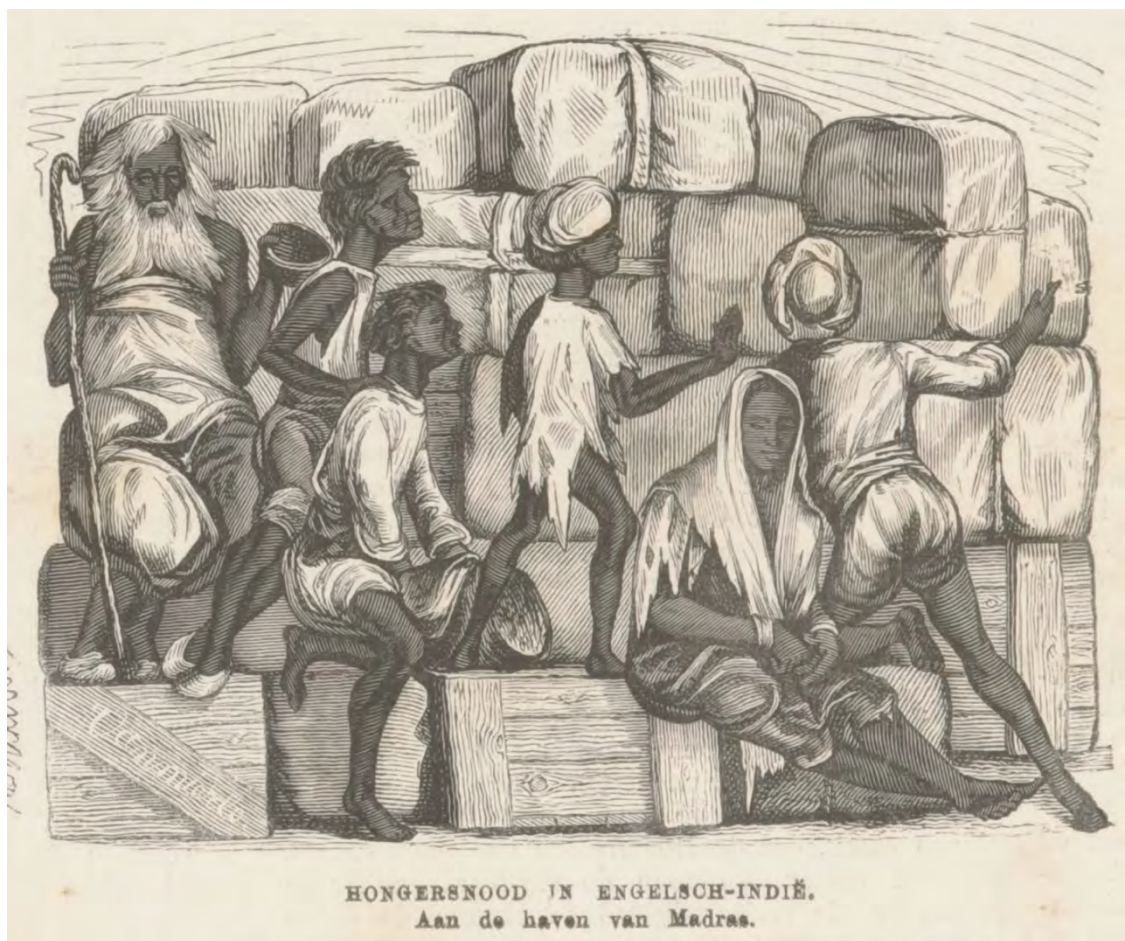
⁵⁴⁸ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, *De Belgische Illustratie*, 169-170.

⁵⁴⁹ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, 169-170.

⁵⁵⁰ ‘De hongersnood in Engelsch-Indië’, 169-170.

⁵⁵¹ Politieke tinnegieters’, *De Belgische Illustratie*, 162.

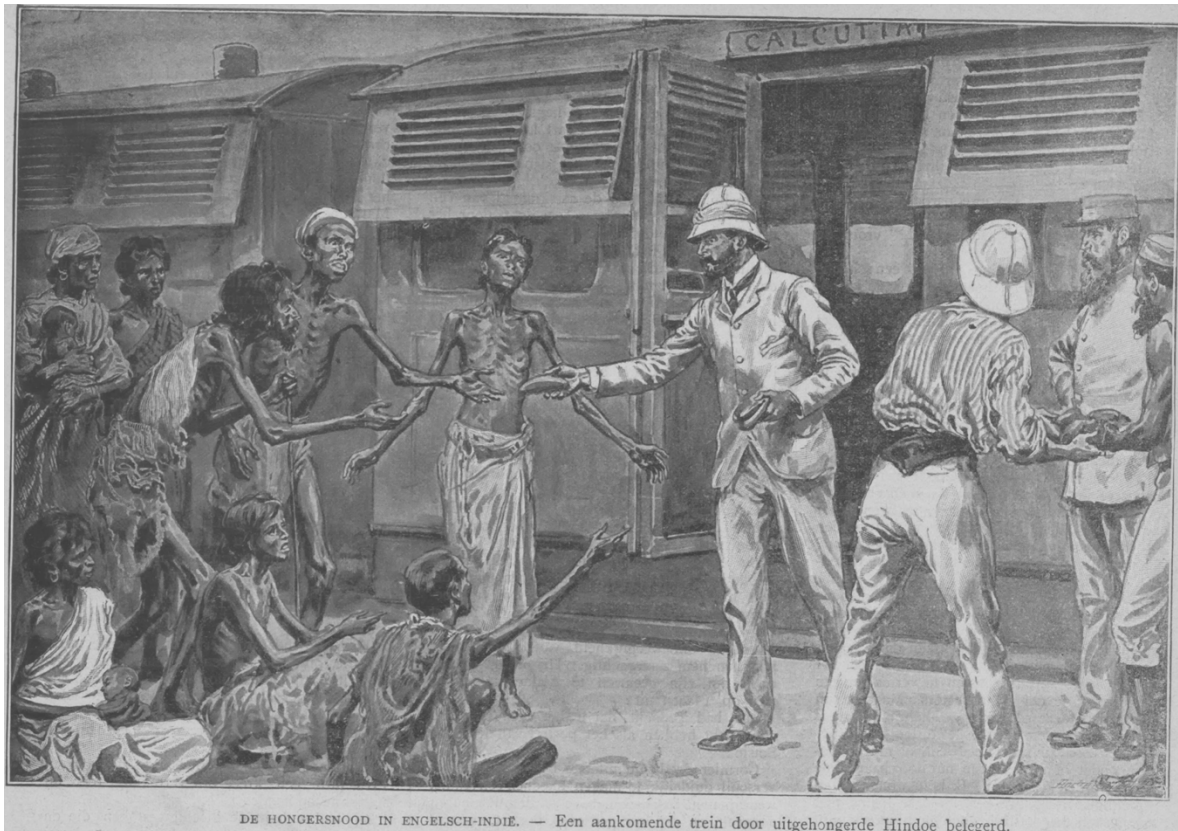
⁵⁵² Politieke tinnegieters’, 162.

Figuur 230: 'Hongersnood in Engelsch-Indië. Aan de haven van Madras', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 22 (1876-1877).

Figuur 231: 'Hindoese bedelaars', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 22 (1876-1877).

Figuur 232: 'De hongersnood in Engelsch-Indië', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 45 (1896-1897).

Figuur 233: 'Slangenbezweerders', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 49 (1882-1883).

4.3.2. Een Europese Indiër

Wat met lokale autoriteiten? Net zoals bij eerdere representaties van niet-westerse leiders was er in de Belgische pers ruimte voor bewondering en respect, mits zij zich aan Europese waarden en normen aanpasten. De Maharadja (een Indische heerser) Takhtsinhji van Bhavnagar (1858-1896) die regeerde van 1870 tot 1886, werd bijvoorbeeld opgevoerd als toonbeeld van een loyale en geciviliseerde vorst, die dankzij een “Engelsche opvoeding” en met “Engelsche volharding” zijn land op het pad van beschaving had gebracht.⁵⁵³ Hij was “de eerste vorst [...] die een spoorweg in zijn rijk heeft aangelegd” om de handel en infrastructuur te verbeteren, droeg bij aan “de opvoeding der vrouwen in Indië”, en liet zich als “maatschappelijk hervormer” kennen “door het uitroeien van vele Hindoesche bijgeloovige gebruiken”.⁵⁵⁴ Ook, en vooral, zijn trouw aan het Britse gezag en “zijner bijdragen ter bevordering van het Engelsche onderwijs” werden geprezen.⁵⁵⁵ De bijbehorende gravure toonde de “Indische vorst” in “zijne inlandshe, met goud en diamanten overlade prachtkleedij”; het enige dat hem onderscheidde van “een fijnbeschaafd Europeaan” (Fig. 234).⁵⁵⁶ Door de zichtbare ‘verwestelijking’ stonden hij en zijn stad Bhavnagar “op gelijke lijn met de welingerichtste landen van ons werelddeel”, ondanks deel uit te maken van een modern “moderne vassaalschap”.⁵⁵⁷

Tegelijkertijd werd getoond wat er gebeurde wanneer de westerse orde werd uitgedaagd. Tijdens de Anglo-Manipuroorlog van 1891, een kort maar “bloedig drama” in het noordoosten van India, kwam het tot een gewapend treffen tussen Britse troepen en het hof van Manipur.⁵⁵⁸ Drie hooggeplaatste Birmese prinsessen: de regent (*yuvraj*), de generaal (*senapati*), en de Thangal-opperbevelhebber (de Thangal zijn een moslimgroep uit Zuid-Azië) werden na een “hardnekkige achtervolging” gevangen genomen wegens hun betrokkenheid bij de moord op Britse gezanten.⁵⁵⁹ De Belgische pers beschreef de opstand als een “schrikkelijk [...] moordtooneel”, waarbij Britse diplomaten “verraderlijk aangevallen” en gruwelijk verminkt werden “in tegenwoordigheid” van de Birmese leiders, die het bevel op de moorden gegeven zouden hebben.⁵⁶⁰ De gravure toonde de drie prinsessen in vol ornaat, wachtend op hun veroordeling, opvallend genoeg nog steeds gewapend ondanks hun gevangenschap (Fig. 235).

In zulke contrasterende representaties trok de geïllustreerde pers een duidelijke ideologische lijn tussen ‘goede’ en ‘slechte’ lokale autoriteiten: bewondering en respect waren slechts weggelegd voor zij die zich onderwierpen aan Britse hegemonie en zich conformeerden aan Europese normen van bestuur.

⁵⁵³ ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 24 (DBNL: 1884-1885): 186.

⁵⁵⁴ ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 186.

⁵⁵⁵ ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, 186.

⁵⁵⁶ ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, 186.

⁵⁵⁷ ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, 186.

⁵⁵⁸ ‘De Engelschen in Manipoer. — De drie gevangen birmansche prinsessen’, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 50 (EHC: 1890-1891): 599.

⁵⁵⁹ ‘De Engelschen in Manipoer. — De drie gevangen birmansche prinsessen’, *De Vlaamsche Patriot*, 599.

⁵⁶⁰ ‘De Engelschen in Manipoer. — De drie gevangen birmansche prinsessen’, *De Vlaamsche Patriot*, 599.

Takhtsinhji was, net zoals sjah Naser ed-Din Kadjar, een schoolvoorbeeld van een ‘verlichte’ heerser’, net omdat zijn autoriteit gegrond was in westerse goedkeuring, verwestering en dienstbaarheid aan het imperialistisch project. In schril contrast daarmee stonden figuren als de Birmese prinses, die niet enkel als vijanden, maar als barbaarse verraders en irrationele bloedvergieters werden afgeschilderd omdat zij in opstand kwamen tegen de Britse hegemonie. Daartoe werden ook Indische “politieke tinnegieters” gerekend (Fig. 236).⁵⁶¹ Dit waren “mannen uit de lagere volksklasse” die meenden invloedrijk te zijn “in politieke aangelegenheden, zonder er verstand van te hebben”, en wensten “hun vaderland te doen herleven” ondanks koloniale inmenging.⁵⁶² Het verschil in representatie legitimeerde een koloniaal waardensysteem waarin politieke autoriteit slechts erkend werd indien die autoriteit het Europese wereldbeeld weerspiegelde. Het Westen bleef daarmee het enige ijkpunt voor legitimiteit, rationaliteit en beschaving, en lokale machtsfiguren leken slechts respect te kunnen afdwingen wanneer zij afstand deden van hun autonomie en zich inschreven in een hiërarchie waarin niet zij, maar het Westen altijd bovenaan stond.

Figuur 234: ‘De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 24 (1884-1885).

⁵⁶¹ Politieke tinnegieters’, *De Belgische Illustratie*, 162.

⁵⁶² Politieke tinnegieters’, 162; Frederik August Stoett, “Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden”, DBNL, geraadpleegd op 5 juli 2025, https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_2366.php.

Figuur 235: 'De Engelschen in Manipoer: de drie gevangen birmansche prinsen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 50 (1890-1891).

Figuur 236: 'Politieke tinnegieters', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 21 (1876-1877).

4.4. Tropisch genot in Nederlands-Indië

Na een lange reis doorheen uiteenlopende culturen – van de Oriënt tot Afrika en van Japan tot Brits-Indië – vormt het eiland Java in de huidige Republiek Indonesië de laatste halte in dit onderzoek. Net zoals Brits-Indië gold Nederlands-Indië volgens de Belgische geïllustreerde pers als een welvarende modelkolonie. Die indruk verhulde echter een geschiedenis van conflict, uitbuiting en systematische koloniale controle. Zoals eerder vermeld begon de Nederlandse aanwezigheid op Java reeds in de vroege zeventiende eeuw, toen de VOC er zich geleidelijk vestigde als handelsmacht. In 1619 veroverde de Compagnie het sultanaat Jacatra, dat werd omgevormd tot Batavia, het bestuurlijke hart van de Nederlandse kolonie in Azië.⁵⁶³ In de eeuwen daarop breidde het Nederlandse gezag zich verder uit; lokale vorsten werden deels onderworpen, deels ingeschakeld in een systeem van *indirect rule*: een bestuursvorm waarbij een koloniale macht lokale heersers gebruikt om kolonies in hun plaats te regeren.⁵⁶⁴ Na het failliet van de VOC in 1799 kwam Java onder direct gezag van de Nederlandse staat. In de jaren daarop groeide het eiland uit tot het administratieve, economische en militaire centrum van Nederlands-Indië.

In de negentiende eeuw werd Java onderworpen aan een intensiever kolonisatieproces. Vanaf 1830 voerde de Nederlandse regering het zogenoemde cultuurstelsel in: een economisch model waarbij Javaanse boeren verplicht werden een deel van hun gronden en arbeid in te zetten voor de teelt van exportgewassen zoals koffie, suiker, thee en indigo, die via de koloniale staat op de wereldmarkt werden verkocht. Hoewel het stelsel Nederland miljarden aan inkomsten opleverde (het ‘batig slot’) die de Nederlandse staatskas decennialang aanvulden, leidde het op Java tot ernstige sociale gevolgen, waaronder honger, schuldenlast en lokale opstanden.⁵⁶⁵ De tweede helft van de negentiende eeuw markeerde een belangrijke overgangperiode. Met het geleidelijke einde van het cultuurstelsel groeide de rol van particuliere ondernemingen, en begon Nederland haar koloniale heerschappij te legitimeren via het ethische beleid: een paternalistische doctrine waarin morele ‘verantwoordelijkheid’ tegenover de Javaanse bevolking werd ingeroepen als rechtvaardiging voor blijvende overheersing. In werkelijkheid bleef de koloniale orde gebaseerd op ongelijkheid, raciale hiërarchie en economische afhankelijkheid.⁵⁶⁶

Van die complexe realiteit was in de geïllustreerde pers nochtans geen blijk. Net als Brits-Indië werd “het aan natuurschoon zoo rijke” Nederlands-Indië voorgesteld als een paradijselijke, vruchtbare en

⁵⁶³ Zie: Femme S. Gaastra, *The Dutch East India Company. Expansion and Decline* (Zutphen: De Walburg Pers, 2003).

⁵⁶⁴ George McT. Kahin, ‘Indirect Rule in East Indonesia’, in *South East Asia Colonial History V6*, onder redactie van Paul Kratoska (Londen: Routledge, 2004), 108-118; Hans Bakker, ‘The Netherlands Indies in Aceh, Bali and Buton: degrees of resistance and acceptance of indirect and direct rule’, *Leidschrift* 24, nr. 1 (2009): 83-103.

⁵⁶⁵ Ulbe Bosma, ‘Het cultuurstelsel en zijn buitenlandse ondernemers. Java tussen oud en nieuw kolonialisme’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2, nr. 1 (2005): 162-184.

⁵⁶⁶ Jeroen Touwen, ‘Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942’, *Leidschrift* 15, nr. 3 (2000): 67-94.

esthetisch aantrekkelijke “tooverwereld”.⁵⁶⁷ Java vormde een “rustig en grootsch” landschap, en “een der schoonste oorden” van Indonesië.⁵⁶⁸ Op de omliggende hellingen “der bergen” lagen “de steenen gebouwen van het Europeesche stadje” verspreid “op de meest schilderachtige wijze”, als symbool van een ordentelijke koloniale aanwezigheid te midden van een “verrukkelijk natuurooneel”.⁵⁶⁹ De tropische fauna van het “bloemrijke woud”, zoals “veelkleurige vogels [...], vlinders van de schitterendste kleuren” en “ontzagwekkende slangen”, benadrukten de mystieke, exotische aantrekkingskracht van de regio.⁵⁷⁰ Tegelijk werd er, onder een sluier van romantiek, een culturele hiërarchie bevestigd: daar “[w]aar het voedsel zoo gemakkelijk wordt verkregen is het verklaarbaar dat de bevolking [...] zich aan eene zalige rust overgeeft”.⁵⁷¹

Een gelijkaardige lofzang doorklonk in bronnen over het Javaanse platteland, ondanks de voorgeschiedenis van gedwongen landbouw via het cultuurstelsel. Een beschrijving van het “bloeiende” landschap weerspiegelde een geïdealiseerd beeld van de plantages in een haast paradijselijke omgeving, waar “gouden en rood-gele vruchten [...] fonkelen” onder een stralende “middagzon”.⁵⁷² Het landschap werd voorgesteld als ordelijk en gecultiveerd: de huizen waren omringd door bananen, palmen en “oranje- en djamboeboomen”, maar vooral de “Java-koffie is te recht beroemd en behoort tot de beste soorten (Fig. 247-248). Het levert waarlijk een schoon gezicht op als koffietuinen in bloei staan”.⁵⁷³ De lange gedetailleerde en technische uitwijding over de koffieproductie die daarop volgde leek nauwelijks een commerciële ondertoon te verbergen. Aangezien de Javaanse koffie in Europa een bekend en gegeerd product was dat Nederland veel winst opleverde, kan de verheerlijking van de teelt en verwerking daarom ook gelezen worden als een vorm van koloniale reclame, waarbij het exotische product werd ingepast in een romantisch narratief waarin geen enkele vermelding werd gemaakt van uitbuiting, laat staan de lokale bevolking zelf.

Opvallend was het uitbundige gebruik van fotografisch beeldmateriaal: meer dan bij andere culturele ‘anderen’ werd Java in beeld gebracht via foto’s van landschappen, vergezichten, architectuur en volkeren (Fig. 237-246, 249-250). De beeldtaal stond bol van exotische schoonheid en subtiele koloniale zelfverheffing. Dit kan deels verklaard worden door de historische context: tegen het einde van de negentiende eeuw werd Nederlands-Indië in westerse ogen vaak gepresenteerd als een relatief stabiele en goed bestuurde kolonie, die reeds geïntegreerd leek in de koloniale orde. Foto’s boden de mogelijkheid om de schijn van orde, rust en vooruitgang visueel te bevestigen en te verspreiden.

⁵⁶⁷ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (DBNL: 1886-1887): 306-307.

⁵⁶⁸ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 29 (DBNL: 1886-1887): 226; ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 306-307.

⁵⁶⁹ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, 306-307.

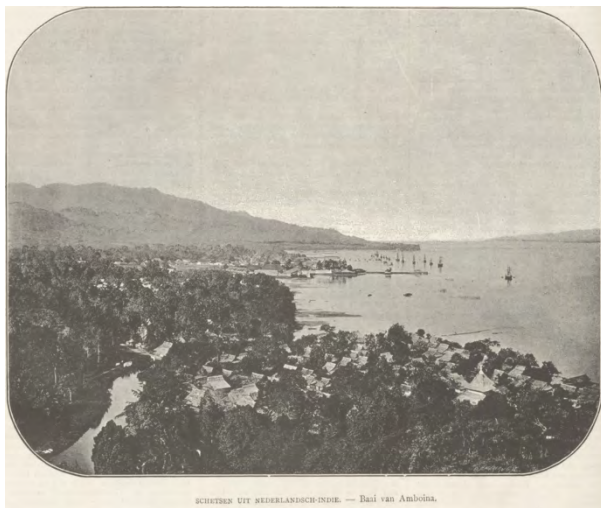
⁵⁷⁰ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, 306-307.

⁵⁷¹ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, 306-307.

⁵⁷² ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 226

⁵⁷³ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 226

Tegelijk gaven ze een picturaal idee van objectiviteit aan wat in wezen een selectieve en sterk gekleurde weergave was van de koloniale werkelijkheid. Door de lens van de camera werd Java voorgesteld als een modelkolonie: tropisch en exotisch, maar tegelijk vredig, vruchtbaar en door het Westen gecultiveerd. Zeker voor België had die positieve voorstelling bredere ideologische implicaties; de nabijheid van België en Nederland maakte dat de Belgische, Nederlandstalige pers met bijzondere aandacht keek naar de organisatie, infrastructuur en culturele omgangsvormen van de Nederlandse kolonie. De veronderstelde ‘vooruitgang’ op Java kon op die manier dienen als spiegel of richtlijn voor Belgische ambities in Centraal-Afrika, dat nog volop in ontwikkeling was. Volgens de redactie van *De Nieuwe Belgische Illustratie* sloten de “fraaie kijkjes uit het schoone Oosten” aan bij de groeiende belangstelling “in het moederland [...] voor onze koloniën”.⁵⁷⁴

Figuur 237: ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Baai van Amboina’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 238: ‘Batavia: De school der Eerw. Zusters Ursulinen’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 10 (1886-1887).

Figuur 239: ‘Batavia: Het Hoog Gerechtshof en het Grootte Huis op het Waterloo-plein’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 10 (1886-1887).

Figuur 240: ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Een Javaansch landschap’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 29 (1886-1887).

⁵⁷⁴ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 27 (DBNL: 1906-1907): 209-211.

Figuur 241: 'Nederlandsch-Indië. — Eene Javaansch villa', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 28 (1886-1887).

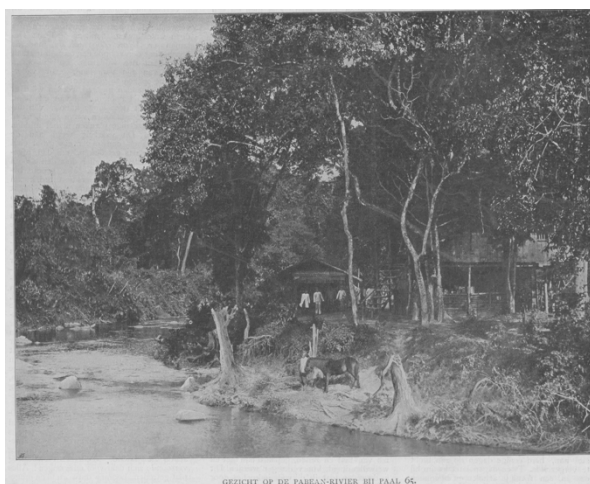

Figuur 242: 'Een benting bij Kota Radja', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 31 (1896-1897).

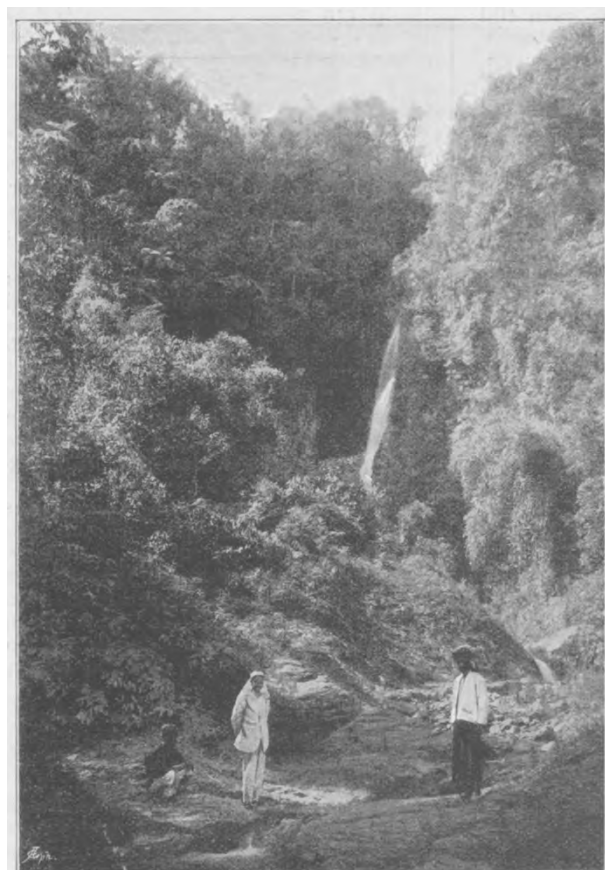
Laan vóór het hospitaal te Padang.

Figuur 243: 'Laan vóór het hospitaal te Padang', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 12, nr. 22 (1895-1896).

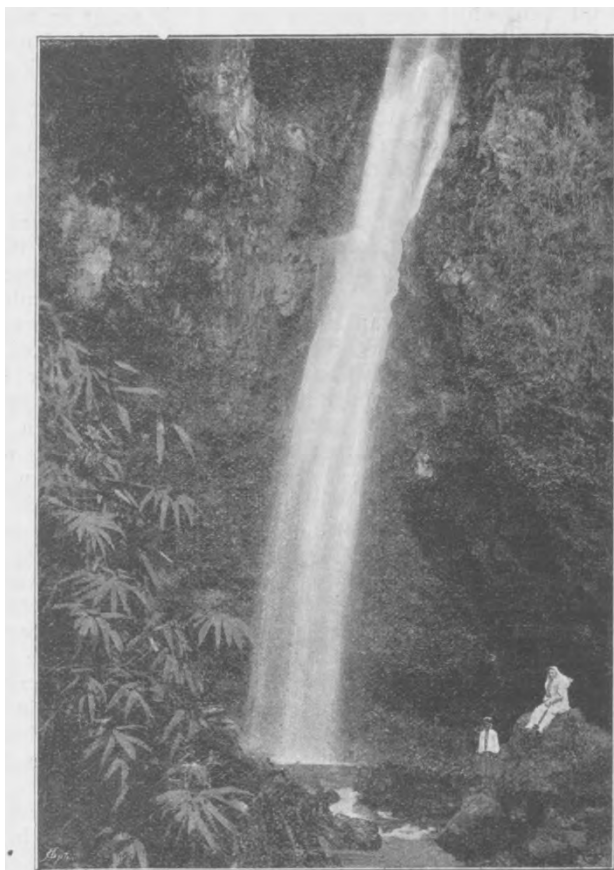
GEZICHT OP DE PABEAN-RIVIER BIJ PAAL 65.

Figuur 244: 'Gezicht op de Pabeau-rivier bij paal 65', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 19, nr. 8 (1902-1903).

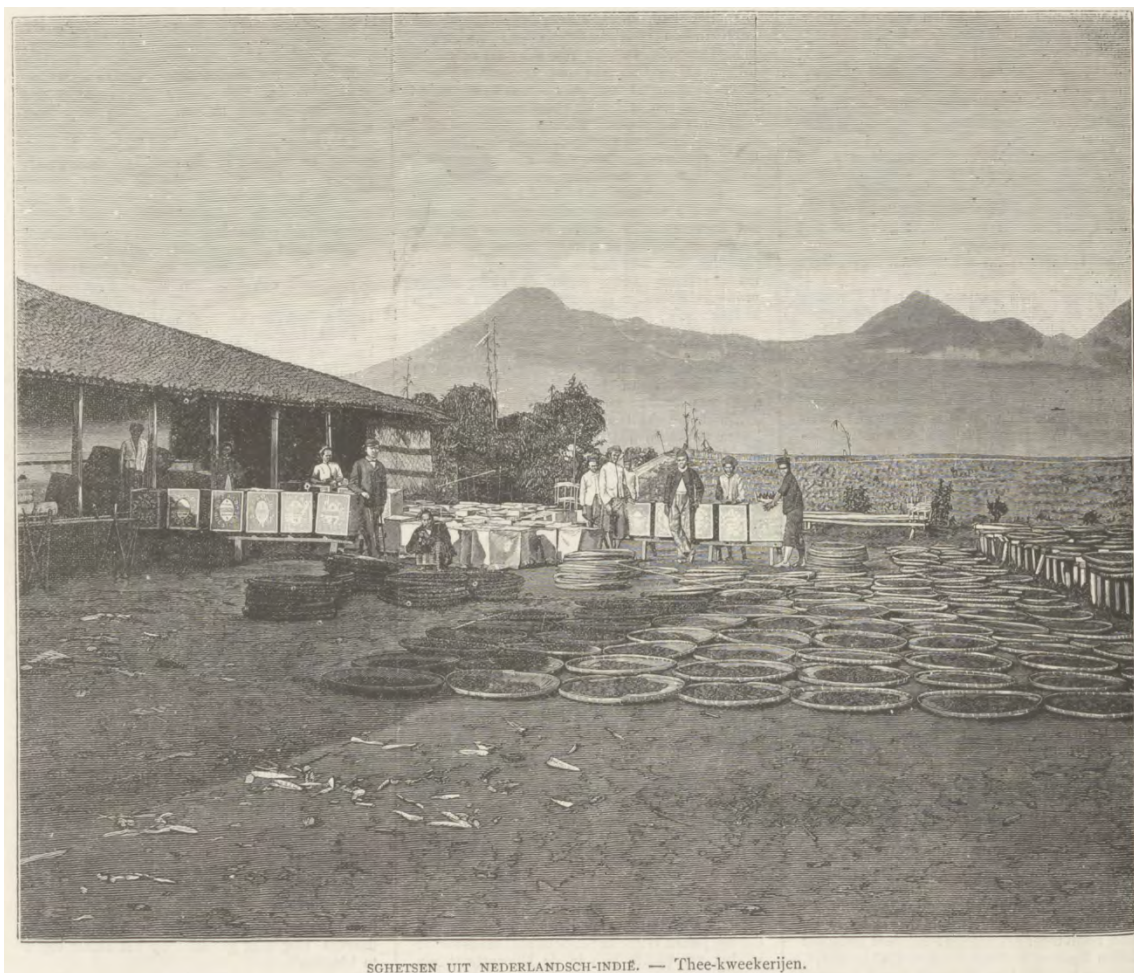
Waterval van Soengei Poea (op een afstand).

Figuur 245: 'Waterval van Soengei Poea (op een afstand)', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 12, nr. 22 (1895-1896).

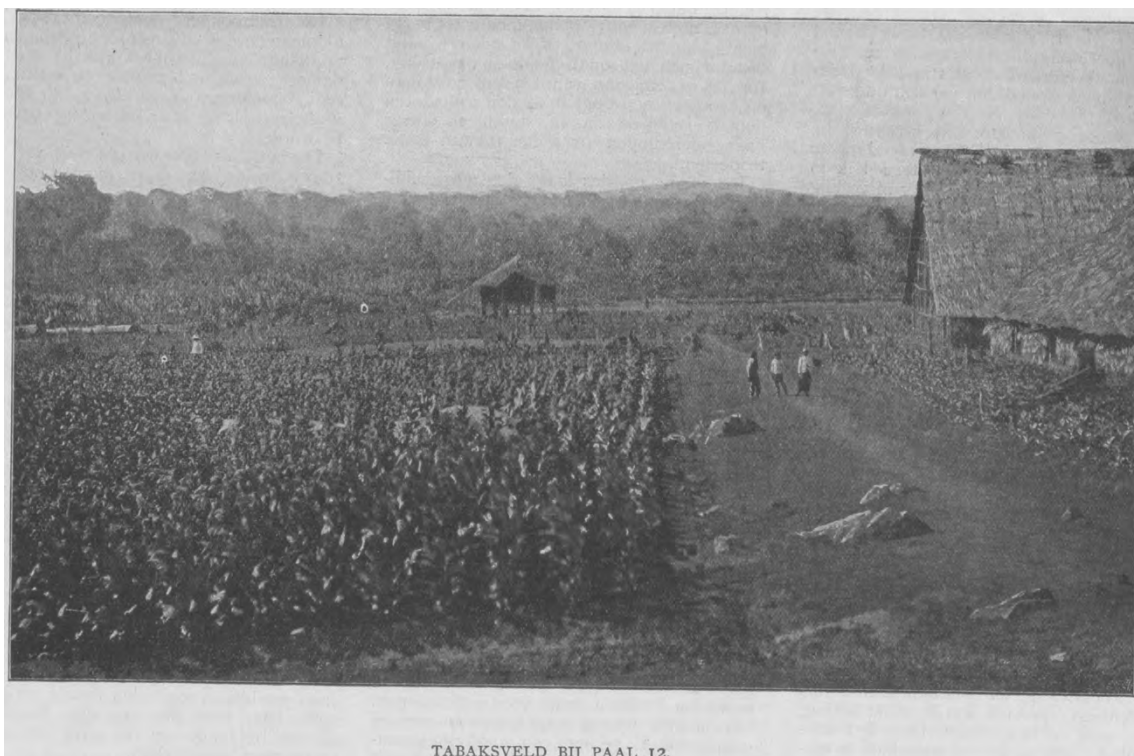

Waterval van Soengei Poea (van nabij).

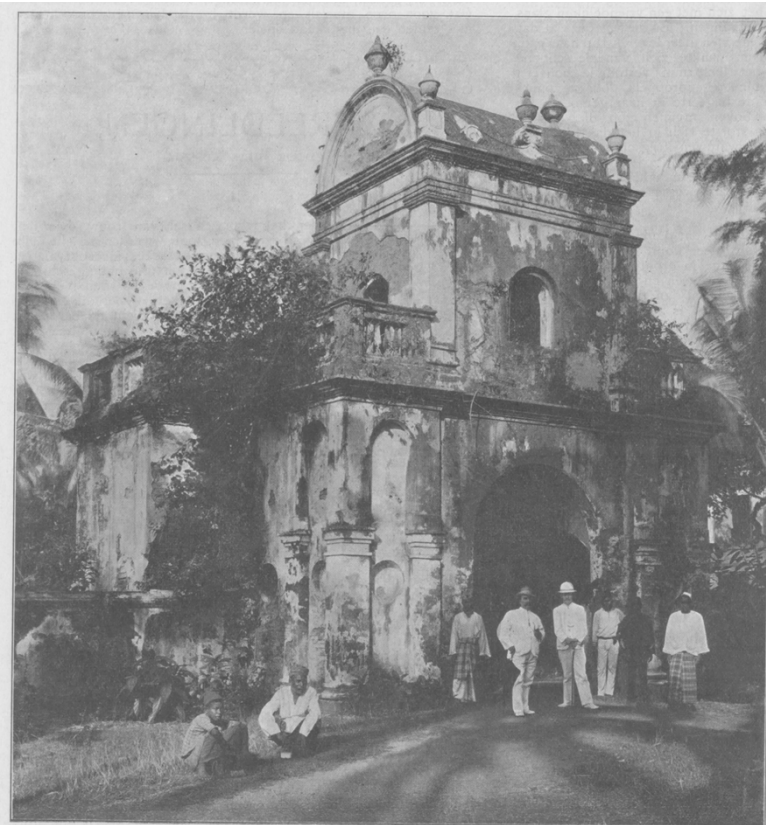
Figuur 246: 'Waterval van Soengei Poea (van nabij)', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 12, nr. 22 (1895-1896).

Figuur 247: 'Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Thee-kwekerijen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 30 (1886-1887).

Figuur 248: 'Tabaksveld bij paal 12', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 8 (1902-1903).

A. MODERNE JAVAANSCHIE TEMPEL. — B. OUD HINDOESCH PALEIS OP JAVA.
Op Java treft men talrijke overblijfselen aan van Hindoe-beschaving; verscheidene grootsche bouwerken zijn echter in den loop der eeuwen tot ruinen vervallen. — Onze photo stelt een oud paleis voor; men ziet, de hoofdingang is grootendeels ingestort.

Figuur 249: 'Moderne Javaansche tempel. Oud Hindoesch paleis op Java', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 23 nr. 27 (1906-1907).

Figuur 250: 'Missigit en heilige vijver bij Fort De Cock', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 12 nr. 12 (1895-1896).

4.4.1. *Leven en werken der Javanen*

De inheemse bevolking die de idyllische landschappen bewoonde werd slechts zelden met echte bewondering benaderd, omdat een uitweiding over “de gebreken der bevolking” riskeerde “den indruk van dit Eden voor de lezer” te bederven.⁵⁷⁵ Wel werden karakteristieken of zogenaamde ‘raskenmerken’ bestudeerd en aangeleverd als bewijsmateriaal voor een vermeende culturele achterstand. In vergelijking met de volwassen Europeaan, vertegenwoordigde de Javaan daarbij, net zoals de Afrikaan, “een kinderlijker, instinctiever stadium van leven”.⁵⁷⁶ Enerzijds werden ze voorgesteld als ordelijk, vredelievend en esthetisch verfijnd: een volk met “kunstzin”, en een rijke traditie in muziek, dans, poëzie en zang (Fig. 251-252).⁵⁷⁷ Vooral de “Javaansche muziek” of de “Gamelang” (gamelan, een traditionele Indonesische muziekstijl) kon op aarzelende bewondering rekenen, omdat “deze [...] blijkbaar een hoogen graad van ontwikkeling [had] bereikt”.⁵⁷⁸ Sommigen vonden de “vreemdsoortige Indische muziek” wel “liefelijk en welluidend”, maar “een krachtiger lofspraak [...] dan dat ze nogal lieflijk klinkt (tenminste op een afstand)” zou “men [zelden] van de lippen van den Europeaan [...] hooren”.⁵⁷⁹ Verder werd nota gemaakt van de Javaanse “zin voor schoonheid”, en dan vooral in de poëzie en de architectuur: de “oude bouw- en beeldhouwwerken”, de “[t]ooneel en muziek” vormden enigzinds een “bewijs van meer dan gewone kennis en kunstsmaak”.⁵⁸⁰ Anderzijds was die verfijning grotendeels gereserveerd voor de Javaanse “adel” of Javanen “van goeden huize”, terwijl het gewone volk volgens de beschrijvingen met “reuzenschreden” achteruit was gegaan op vlak van “tegenwoordige kunstvoortbrengselen” (Fig. 253).⁵⁸¹

Met uitzondering voor enige appreciatie voor de Javaanse kunsten, was het discours vooral erg paternalistisch, vol van koloniale waardeoordelen en clichés. De Javaan werd daarbij uitgebreid onder de etnografische loop genomen. Qua uiterlijk had hij een “goudgele gelaaskleur”, en werd hij doorgaans gekarakteriseerd als “klein van stuk”, met “fijne witte tanden”, “donkere bruine of zwarte oogen en glanzend zwart haar”, en een “mooien donkeren knevel [...] waarop ze nog al trotsch zijn”.⁵⁸² De vrouwen op Java werden daarentegen beschreven als “afzichtelijk leelijk [...] als ze eenmaal de meisjesjaren achter den rug hebben”, met een “fijn gebouwd beenderen stelsel” – blijkbaar een gevolg van “de zware diensten” die zij verrichtten (Fig. 254).⁵⁸³ “Al de standen” in Java, zowel “mans als vrouwen”, onderscheidden zich verder “door hunne verzotheid op schoone kleederen en sieraden”,

⁵⁷⁵ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 306-307.

⁵⁷⁶ Arie Jan Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek*, 1-11.

⁵⁷⁷ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 27 (DBNL: 1906-1907): 209-211.

⁵⁷⁸ ‘De Gamelang’, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 48 (DBNL: 1878-1879): 378.

⁵⁷⁹ ‘De Gamelang’, *De Belgische Illustratie*, 378.

⁵⁸⁰ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 209-211; ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 28 (DBNL: 1886-1887): 219.

⁵⁸¹ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211; ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 219.

⁵⁸² ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

⁵⁸³ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

zozeer dat zij “alles [zouden] opofferen” voor “eene schitterend gekleurde kleedij”.⁵⁸⁴ In een andere bron werd echter het tegenovergestelde beweerd: de “inlander houdt niet van schelle of levendige kleuren voor zijn kleederdracht; aan stemmige en sombere geeft hij doorgaans de voorkeur”.⁵⁸⁵ Ook op de foto’s is de eerder “gewone kleedij” te zien: de mannen “met het haar gewikkeld [...] in een doek”, de vrouwen “met ontblooten hoofde”, beiden gekleed in “den saroeng of rok”.⁵⁸⁶ De kapsels “dragen ze op zeer grillige wijze” en “beide seksen maken het haar geurig met welriekende oliën”.⁵⁸⁷ De bronnen zijn het wel eens over de wapendracht: “[g]een Javaan gaat zelfs in den diepsten vrede geheel ongewapend. De kris, in den gordel gestoken of aan een riem vastgehecht, is zijn onafscheidelijke metgezel” (Fig. 255).⁵⁸⁸ De kris of keris is een “voorvaderlijk” steekwapen, “half dolk, half mes”, vaak met een golvend lemmet, en wordt veelal beschouwd als een statussymbool dat “door den Javaan hoog in eere gehouden” wordt.⁵⁸⁹

Het dagelijks leven van de Javaan werd vooral gesitueerd op het veld, waar hij al vroeg in het jaar “er op uit [trekt] om zijn sawah” of rijstveld “te beploegen”; een “zeer inspannend werk”, zowel voor de landman als de runderen die de ploeg trokken (Fig. 256).⁵⁹⁰ Bijgelovigheid veroorzaakte echter een “onkunde” op het veld, die de Javaan “schade berokkent”: graan zou bijvoorbeeld “spoediger tot bederf overgaan” als het door een man werd aangeraakt, waardoor “alleen de vrouwen” de rijst mocht snijden.⁵⁹¹ Het huiselijke leven stelde weinig voor: “den huiselijken haard” was hen onbekend, en de woningen waren “meestal sombere, donkere huisjes, die niet bepaald luchtig of frisch moge heeten”.⁵⁹² Was de Javaan niet op het veld, dan had hij de “neiging om te luieren”, en gaf hij zich over “aan het opiumschiiven, [...] dan is hij weer geheel en al de heiden, die van geen beschaving weet”.⁵⁹³ In dat paternalistische discours werd de landbouw, en bij uitbreiding het vroegere cultuurstelsel, haast als een noodzakelijk goed voorgesteld om de inlander actief, nuttig en beheersbaar te houden.

⁵⁸⁴ ‘Eiland Java. — Rondleurdere’, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 15 (EHC: 1886-1887): 114.

⁵⁸⁵ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 29 (DBNL: 1906-1907): 227-230.

⁵⁸⁶ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 26 (DBNL: 1886-1887): 203; ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 227-230.

⁵⁸⁷ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, 227-230.

⁵⁸⁸ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, 227-230.

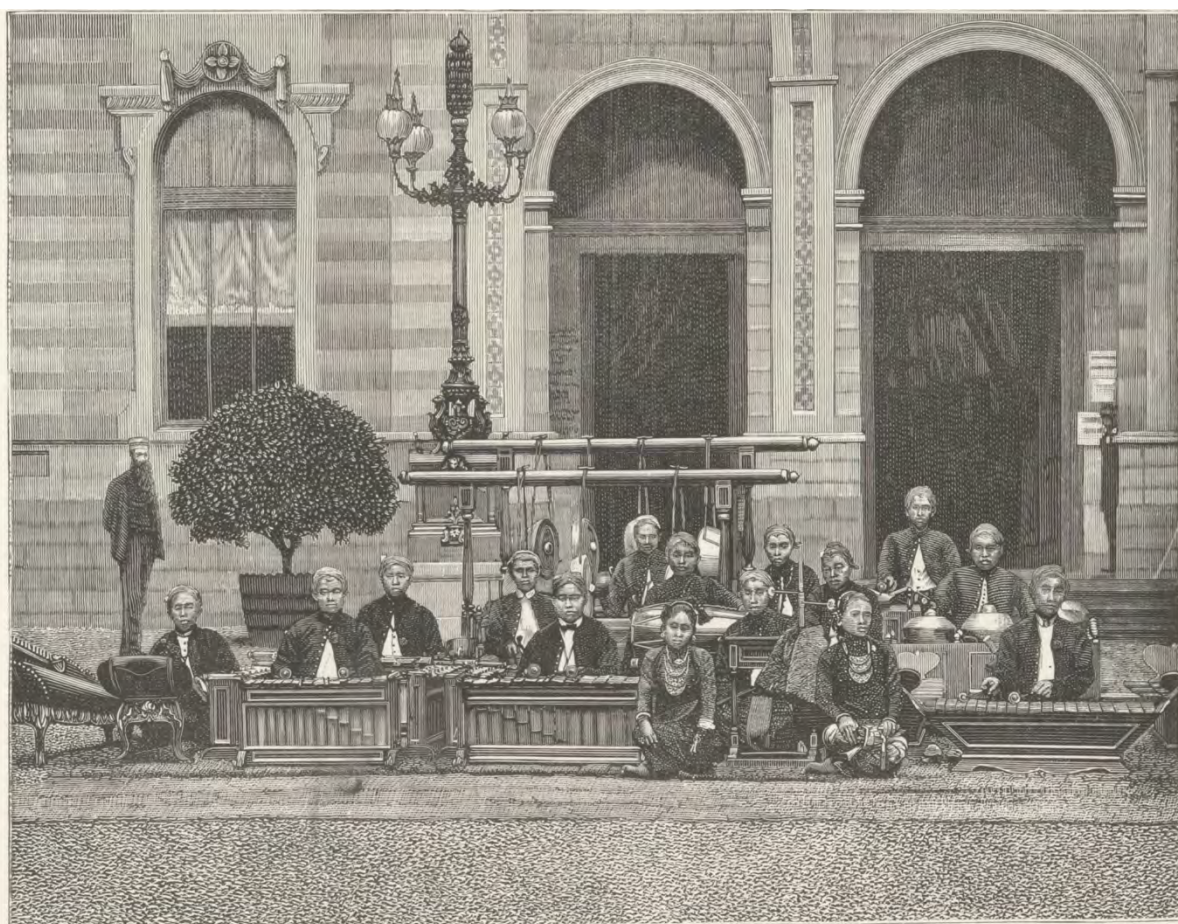
⁵⁸⁹ ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Vervolg.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 203.

⁵⁹⁰ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 227-230.

⁵⁹¹ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, 227-230.

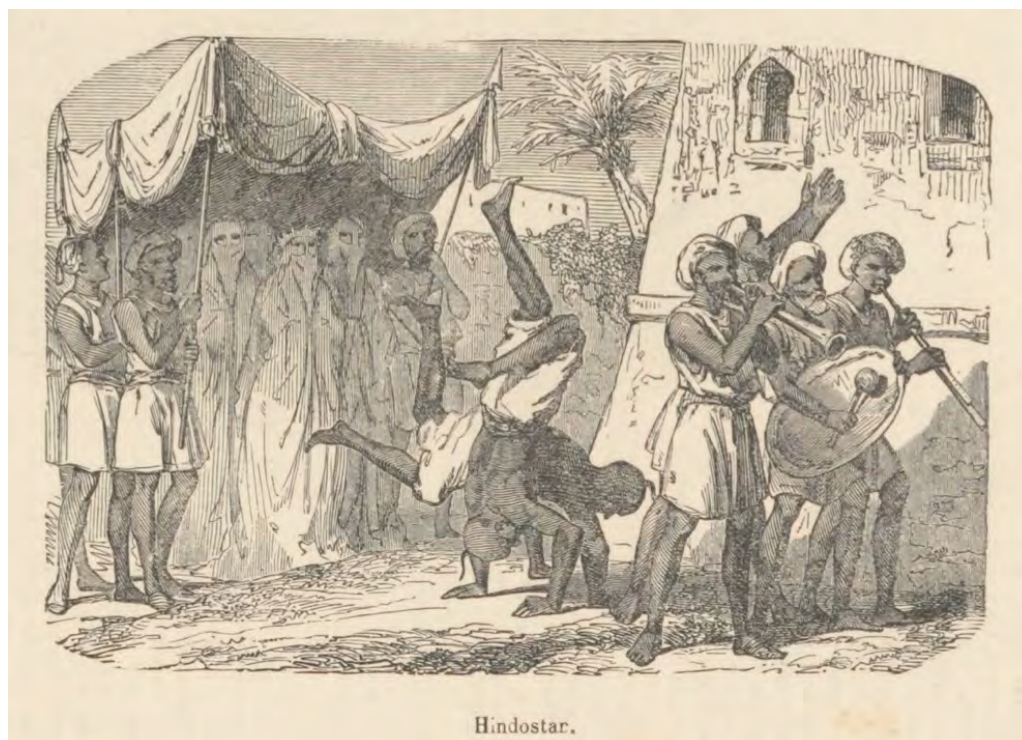
⁵⁹² ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, 227-230.

⁵⁹³ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, 227-230.

DE INDISCHE GAMELANG OP DE TENTOONSTELLING TE ARNHEM.

Figuur 251: 'De Indische gamelang op de tentoonstelling te Arnhem', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11 nr. 48 (1878-1879).

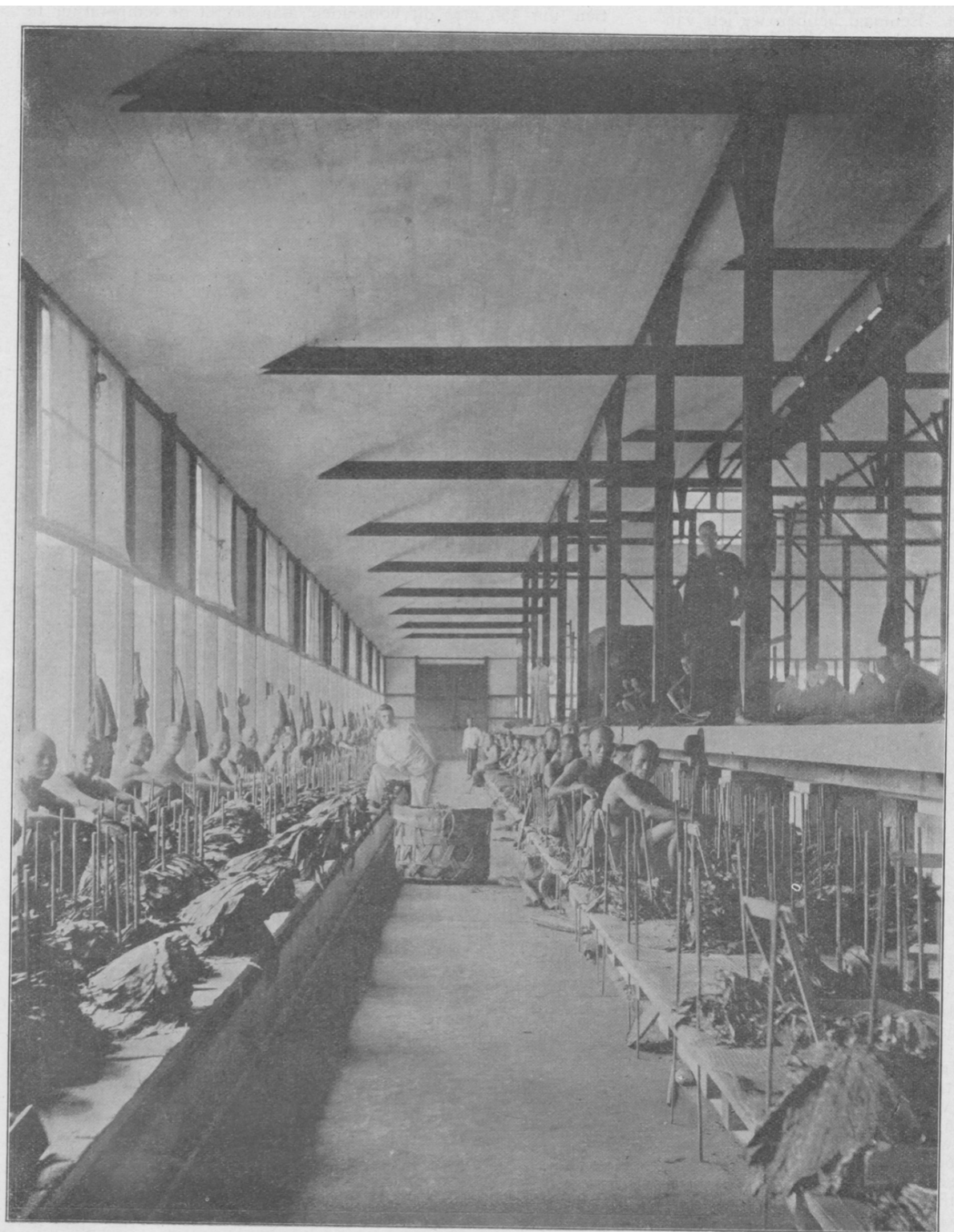

Hindostar.

Figuur 252: 'Hindostan', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 28 (1868-1869).

Figuur 253: 'Eiland Java. Rondleurdere', Gravure, De Vlaamsche Illustratie 1 nr. 5 (1886-1887).

INLANDERS AAN HET TABAK SORTEEREN.

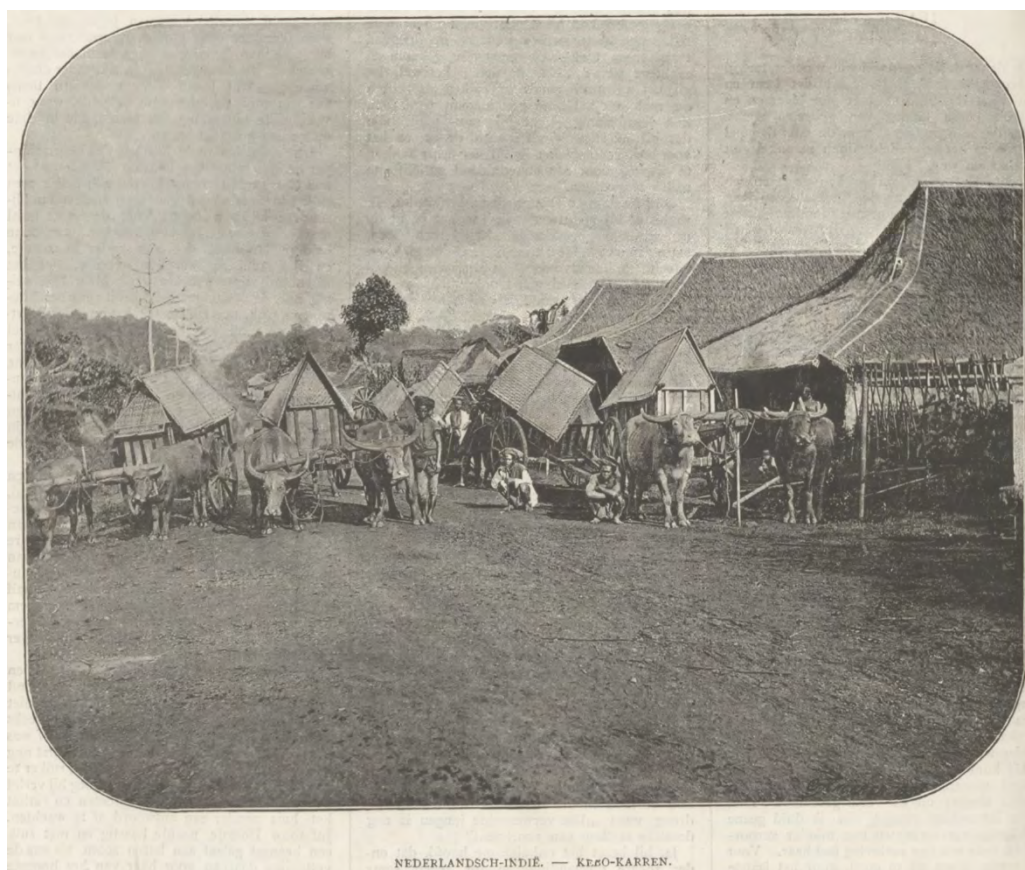
In een groote houten loods ziet men ze op verschillende verdiepingen aan het werk. Als overal houdt ook hier de Europeaan het toezicht op den arbeid.

Figuur 254: 'Inlanders aan het tabak sorteerén', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 23 nr. 29 (1906-1907).

NEDERLANDSCH-INDIË. — HET MEER TELAGA WARNA.

Figuur 255: 'Nederlandsch-Indië. — Het meer Telaga Warna', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3 nr. 26 (1886-1887).

NEDERLANDSCH-INDIË. — KEBO-KARREN.

Figuur 256: 'Nederlandsch-Indië. — Kebo-karren', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3 nr. 27 (1886-1887).

4.4.2. 'Onbaatzuchtig' koloniseren

Een van de krachtigste mechanismen waarmee koloniale propaganda haar dominantie legitimeerde, was de voorstelling van de Javaan als fundamenteel onbekwaam tot zelfbestuur, verklaard aan de hand van een historisch determinisme:

“Van de vroegste tijden af hebben de eigenlijke inlanders van Java [...] gestaan onder het beheer van vreemde vorsten. Eerst waren het de onbeschaafde vorsten van geheel ander ras, die door de volkeren van het Westen verdreven zijn en nu zijn het alleen nog, of liever bijna alleen, maar Westerlingen, die in den Archipel de macht in handen hebben”.⁵⁹⁴

Volgens die redenering vormde de Nederlandse koloniale overheersing geen breuk, maar een soort ‘logisch’ vervolg van eeuwenlange afhankelijkheid. De Javanen vormden immers een volk dat “in den loop der eeuwen nooit zelfstandig zijn geweest en altijd voor anderen hebben moeten werken”.⁵⁹⁵ Het idee dat de Javaan daarom niet tot zelfbeschikking in staat was, werd daarbij ook psychologisch verklaard als een natuurlijk gevolg van jarenlange overheersing: de “algemeen menselijke begeerte om zelfstandig te zijn en eigen bezit te hebben is bij hen geheel en al onderdrukt”.⁵⁹⁶ In plaats daarvan schikte de Javaan “zich steeds [...] naar den wil van anderen”, wat leidde tot een “slaafsche onderwerping, gebrek aan openheid, schuchterheid en wantrouwen”.⁵⁹⁷

Koloniserend Nederland presenteerde zich in dat verhaal als de eerste ‘verlichte’ macht die de eeuwenoude afhankelijkheid moreel en rationeel zou benutten. In tegenstelling tot vroegere, als ‘onbeschaafd’ voorgestelde overheersers, beloofde de Nederlandse kolonie haar gezag te gebruiken voor geleidelijke verheffing en beschaving. Al stond “de Javaan in beschaving verre achter bij den Westerling”, was er “alle reden om te hopen dat hij, bij eene verstandige regeering, in bekwaamheid en geestelijke ontwikkeling zal toenemen”.⁵⁹⁸ Binnen dit paternalistische discours werd koloniale heerschappij niet alleen gelegitimeerd als wenselijk, maar ook als hoogst noodzakelijk. De “[a]rme Javaan” wekte zelfs “medelijden op”, omdat hij “nog niet geschikt” was zichzelf “te beheerschen, laat staan onder een eigen maatschappelijk bestuur te staan”.⁵⁹⁹ Met die uitdrukking werd de kern van het koloniale zelfbeeld samengevat: de aanwezigheid van Nederland in de Indische archipel was geen daad van onderdrukking, maar van onbaatzuchtige zorg en “heilaanbrengende” liefdadigheid – als een ouder die waakt over zijn kinderen (Fig. 257).⁶⁰⁰

⁵⁹⁴ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 209-211.

⁵⁹⁵ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

⁵⁹⁶ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

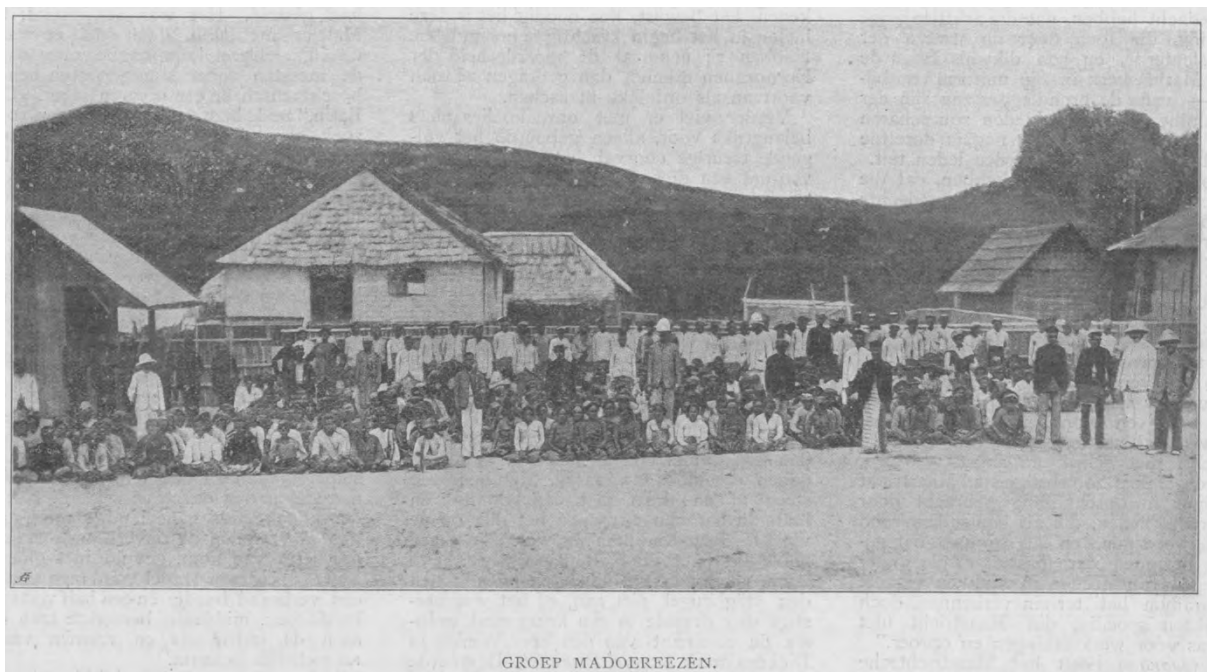
⁵⁹⁷ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

⁵⁹⁸ ‘Over Java en de Javanen, door P. C.’, 209-211.

⁵⁹⁹ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 227-230.

⁶⁰⁰ ‘Madoereesche koelies, door H.W. Jaage. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 23 (DBNL: 1902-1903): 183-184.

Daarmee werd elke vorm van overheersing herschreven als een morele verantwoordelijkheid; het koloniale gezag was niet dwingend, maar beschavend: “alleen een krachtig optreden [...] der Europeanen” kon ervoor zorgen dat de Javanen konden groeien tot “ordelijke mensen”.⁶⁰¹ De ongelijkheid tussen kolonisator en gekoloniseerde werd zo niet alleen gelegitimeerd, maar gepresenteerd als tijdelijk van aard, als een tussenfase op weg naar een (al dan niet haalbare) volwassenheid. Volgens die retoriek was de Nederlandse aanwezigheid geen vorm van exploitatie, maar een civiliserende missie die de Javaan uit zijn vermeende passiviteit, irrationaliteit en moreel verval zou verheffen. Het paternalistische discours vormde daarvoor een ethisch schild dat de fundamenteën van het Nederlands kolonialisme versterkte, en alternatieve toekomsten van onafhankelijkheid of mogelijk zelfbestuur bij voorbaat diskwalificeerde. Nederland aanvaardde daarbij zagezegd onbaatzuchtig “zijn *white man's* burden, zijn *mission civilisatrice* om wat groots te verrichten” in de tropische eilanden van Indonesië.⁶⁰² In de beeldvorming werd die missie visueel verankerd door de Nederlandse infrastructuur en invloed in sterk contrast te presenteren met de lokale, meer ‘primitief’ geachte Javaanse cultuur. Dat het land nog in de kinderschoenen stond, leek benadrukt te worden met een foto van een Javaans kind, die beschaafdheid onder Nederlands ‘ouderschap’ moest voorstellen (Fig. 258).

Figuur 257: ‘Groep Madoereezzen’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19 nr. 23 (1902-1903).

⁶⁰¹ ‘Madoereesche koelies, door H.W. Jaage. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 183-184.

⁶⁰² Arie Jan Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek*, 1-11

BESCHAAFDE JAVAAN.

Figuur 258: 'Beschaafde Javaan', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 23 nr. 27 (1906-1907).

5. Altijd anders: hoe representaties leiden tot *Othering*

“Colonial discourse produces the colonised as a fixed reality which is at once an ‘other’ and yet entirely knowable and visible”.⁶⁰³

Homi K. Bhabha, *The Other Question* (1983)

Met die woorden vatte Homi K. Bhabha het hart van de koloniale beeldvorming samen die de Belgische geïllustreerde pers decennialang had doordeesemd. Culturele anderen werden daarbij steeds gedefinieerd als fundamenteel verschillend van, en vaak zelfs onverenigbaar met, de westerse cultuur. Tegelijk waren ze volledig kenbaar, “observeerbaar en classificeerbaar volgens in Europa ontwikkelde normen: lichaamskenmerken [...], politieke en militaire organisatie, taal, artistieke, beschaving”.⁶⁰⁴ In dat tweespel van afstand en beheersbaarheid positioneerde de kolonisator zich als de superieure epistemische autoriteit: hij bepaalde wat er van de ‘andere’ gekend mocht worden, hoe zij in beeld kwamen, en welke plaats zij toebedeeld kregen in de wereldorde. Doorheen de representaties van diverse culturen keerden dan ook voortdurend gelijkaardige mechanismen terug: culturen en volkeren werden gestileerd, geordend en geïnterpreteerd vanuit een imperiale blik die niet alleen vermeende inferioriteit vaststelde, maar die ook actief mee construeerde.⁶⁰⁵ Naar die blik wordt ook verwezen als de *colonial gaze*: de manier waarop de ‘andere’ bekeken en weergegeven wordt door een lens van westerse koloniale dominantie. De beelden fungeerden daarbij niet als vensters op vreemde werelden, maar als spiegels waarin koloniserende mogendheden hopeloos op zoek gingen naar een eigen identiteit (en de legitimatie ervan). Het resultaat daarvan: eindeloze reflecties van een westers wereldbeeld, en slechts fracties van een vertekende werkelijkheid. De verlichting wierp immers een schaduw, waarin gehele werelddelen en geschiedenissen stilletjes werden uitgedomd en herschreven.

Wat alle casussen – de Oriënt, Afrika en Azië – samenbrengt, ondanks onderlinge verschillen, is dat ze allen passen in het centrale theoretische kader van deze studie: het concept van *othering*, zoals ontwikkeld binnen de postkoloniale theorie, en in het bijzonder uitgewerkt en gehanteerd door denkers als Gayatri Spivak, Edward Said en Johannes Fabian. *Othering* verwijst naar het discursieve en visuele proces waarbij een dominante cultuur, zoals het Westen, zichzelf definieert in contrast tot een vermeende inferieure, vreemde ‘andere’.⁶⁰⁶ Die andere wordt systematisch geconstrueerd als het tegenovergestelde van het zelf: onredelijk waar het Westen rationeel is, statisch waar het Westen evolueert, primitief waar het Westen zich modern waant. Dit proces is bovendien geen passieve representatie, maar een actieve, ideologisch gemotiveerde vorm van betekenisproductie, waarin

⁶⁰³ Homi K. Bhabha, ‘The Other Question’, *Screen* 24, nr. 6 (1983): 18-36.

⁶⁰⁴ Arie Jan Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek*, 1-11.

⁶⁰⁵ Homi K. Bhabha, ‘DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation’, in *The Location of Culture* (Londen: Routledge, 1994): 211-219.

⁶⁰⁶ Spivak, ‘The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives’, *History and Theory*, 247-272.

machtsverhoudingen worden gelegitimeerd en hiërarchieën als natuurlijk worden voorgesteld. Het vormde doorheen de hoofdstukken een constante rode draad, ondanks regionale en culturele verschillen. In dit afsluitende hoofdstuk worden de drie casussen daarom expliciet naast elkaar geplaatst, zodat de vergelijkende analyse dit proces van *othering* in de Belgische context verder kan uitdiepen en specificeren, iets wat tot nu toe in de historiografie nog nauwelijks is gebeurd.

Figuur 259: 'De jaarlijkse processie te Tunis ter nagedachtenis van de martelaressen Perpetua en Felicitas en haar gezellen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18 nr. 37 (1901-1902).

Figuur 260: 'Derde klasse', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13 nr. 27 (1880-1881).

Figuur 261: 'Pater Rossignoli, uit de gevangenschap van den Mahdi ontsnapt, naar de photographie van G. Lekegian en Co. Te Caïro', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11 nr. 34 (1894-1895).

5.1. Wij en zij

Een diepgaande vergelijkende analyse van de casussen onthult dat de representatie van culturele anderen zelden willekeurig of contextafhankelijk was, maar gestuurd werd door een consistent visueel-discursief systeem dat het koloniale beeldrepertoire structureerde.⁶⁰⁷ Centraal daarin stond de herhaalde inschrijving van de andere in een hiërarchisch oppositiedenken; een binair schema waarin de westerse zelfdefinitie steeds in positief contrast stond tot de negatieve kenmerken van de andere.⁶⁰⁸ Oriëntaalse, Afrikaanse en Aziatische anderen werden bijvoorbeeld enorm vaak verbeeld en beschreven als passief, irrationeel, fanatiek of primitief, en daarbij ontdaan van historisch of subjectief gewicht. Terugkerende archetypes, zoals de woeste jager, de luiierende nietsdoener of de 'primitieve' en kinderlijke inboorling fungeerden daarbij als herkenbare personages die over grenzen heen werden ingezet. Die homogenisering gebeurde door visuele standaardisering: lichamen in gelijkaardige passieve houdingen, landschappen die functioneel weinig verschilden van cultuur tot cultuur, en gezichten die afwezig of verborgen bleven. Het voortuderend gebruik van een temporaliserende logica getuigt bovendien dat de *denial of coevalness*, zoals omschreven door Johannes Fabian, een populair fenomeen was ongeacht culturele of geografische context.⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Stuart Hall, 'The Spectacle of the 'Other'', in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, onder redactie van Stuart Hall (Londen: SAGE Publications, 1997), 223-290; Stuart Hall, 'The Work of Representation', in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, onder redactie van Stuart Hall (Londen: SAGE Publications, 1997), 13-74.

⁶⁰⁸ Edward Said, 'Orientalism Reconsidered', *Cultural Critique* nr. 1 (1985): 89-107.

⁶⁰⁹ Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, 24, 25-35, 71-87.

Culturele anderen waren immers niet alleen fundamenteel verschillend, maar ook temporeel achtergesteld, gevangen in een ‘vroegere’ of ‘primitieve’ fase van ontwikkeling, nog niet aangekomen in het ‘moderne’ heden waarin het Westen zichzelf situeerde. De Oriënt werd daarbij vooral gepresenteerd als een beschaving waarvan de bloeiperiode inmiddels eeuwenlang was uitgeblust, en de grootsheid van weleer slechts nog in ruïnes te zien was. De cultuur was stilgevallen in passiviteit, en aangetast door religieus fanatisme, en de “reeds genoemde neiging om te luieren” bleek een typisch “oostersche” eigenschap.⁶¹⁰ De bevolking leek dikwijls op te gaan in hun omgeving: traag, loom en passief, om de zogezegde stilstand van de gehele beschaving te weerspiegelen. Afrikaanse samenlevingen werden het meest expliciet voorgesteld als een primitief gebied, bewoond door ‘wilden’ die leefden buiten de geschiedenis en beschaving. Zelfs complexe culturen in China of India, zoals het keizerlijke hof te Peking of de eeuwenoude moguldynastieën in Zuid-Azië, werden vaak gereduceerd tot beelden van culturele stagnatie, mystiek of esthetisch verval. In alle gevallen moest het idee van temporele achterstelling de koloniale interventie legitimeren: het Westen trad op als gids die de weg ontruimde naar moderniteit.⁶¹¹ De ontkenning van historische, culturele en temporele gelijktijdigheid was daarmee geen bijzaak, maar een van de meest cruciale instrumenten om ongelijkheid niet alleen af te beelden, maar ook als natuurlijk en noodzakelijk voor te stellen.⁶¹²

Beeld en woord werkten hierbij complementair; wederzijdse bekrachtiging versterkte de vanzelfsprekendheid van het beeld en gaf de representatie een aura van waarheid. Wat daarbij opvalt is de ritmiek van de herhaling: dezelfde of soortgelijke stijlfiguren, adjectieven en scènes keerden terug, los van tijd en plaats (Fig. 262-267).⁶¹³ Neutraal ogende beelden, zoals landschappen, dorpsgezichten of portretten, kregen via de begeleidende bijschriften een geladen interpretatie. De tekst vulde aan waar het beeld zweeg, en kende culturele betekenis toe aan gravures en foto’s die op zichzelf dubbelzinnig of onschuldig konden lijken. Daardoor werd de culturele andere haast letterlijk vastgeroest in een momentopname, waaraan een vermeende etnografische en antropologische objectiviteit werd toegeschreven.⁶¹⁴ De combinatie van gedetailleerde observatie, classificerende taal en realistisch aandoend beeldmateriaal verleende de indruk van wetenschappelijkheid, waardoor culturele verschillen niet alleen zichtbaar werden gemaakt, maar ook legitiem leken in een hiërarchische ordening. Zogenaamd objectieve registraties bevestigden bestaande stereotypen onder het mom van empirisch gezag, en gaven de koloniale blik een riskante schijn van neutraliteit en kennisproductie.⁶¹⁵

⁶¹⁰ ‘Over Java en de Javanen, door P. C. (Slot.)’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 227-230; ‘Schetsen uit Nederlandsch-Indië. (Slot.) Amboina’, *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 306-307.

⁶¹¹ Nicholas Thomas, ‘Colonial Conversions Difference, Hierarchy, and History in Early Twentieth-Century Evangelical Propaganda’, *Comparative Studies in Society and History* 34 (1992): 366-389.

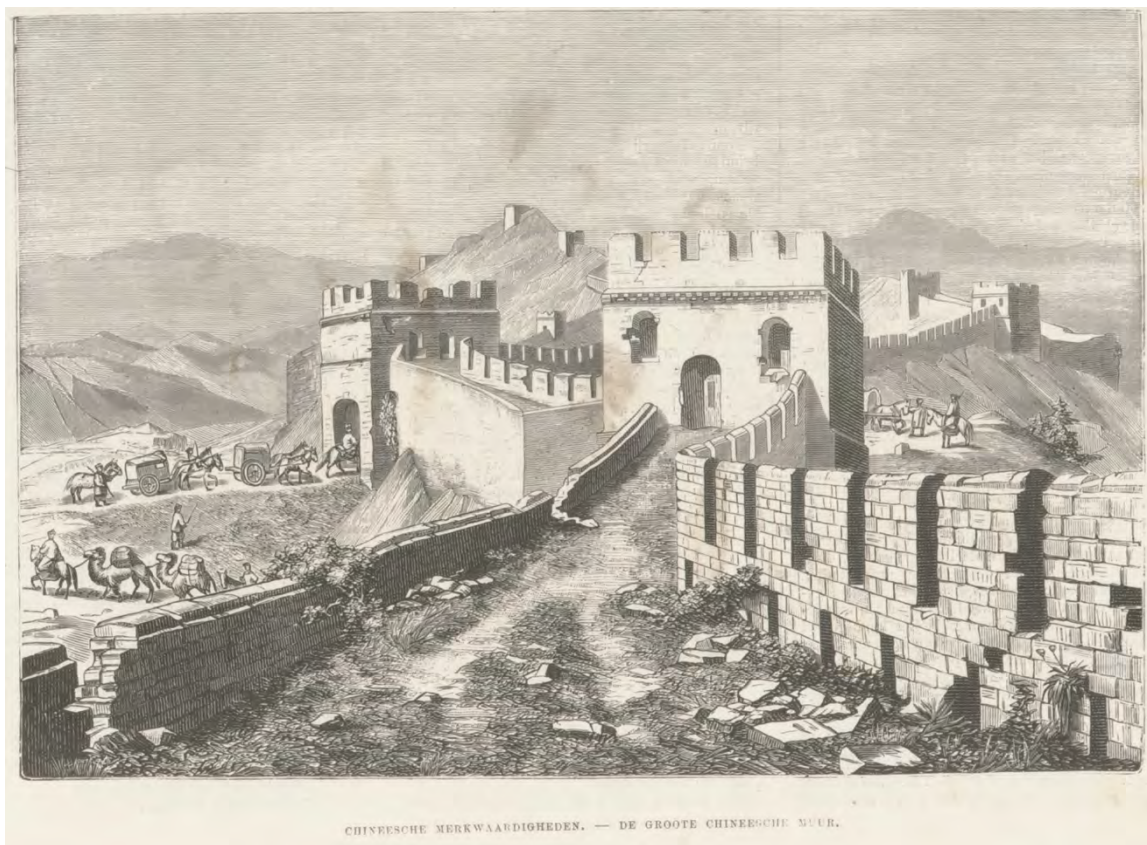
⁶¹² Ann Laura Stoler, ‘Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule’, *Comparative Studies in Society and History* 31, nr. 1 (1989): 134-161.

⁶¹³ Zie: John Tagg, *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories* (Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988).

⁶¹⁴ Ann Laura Stoler, ‘Colonial Archives and the Arts of Governance’, *Archival Science* 2 (2002): 87-109.

⁶¹⁵ Gelderblom, ‘Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming’, *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek*, 1-11.

Het resultaat daarvan was een essentialistische beeldvorming die culturele identiteiten fixeerd en hen ontleed van complexiteit, geschiedenis en dynamiek. De beelden dienden als ‘bewijsmateriaal’ voor beweringen gemaakt in de bijbehorende teksten en omgekeerd. Zulke stilering van verschil en stagnatie was geen louter esthetische keuze, maar een hardnekkige ideologische structuur die het koloniale wereldbeeld onderbouwde en blijvend reproduceerde. Via de geïllustreerde pers, die circuleerde binnen een groeiend netwerk van nationale én transnationale publicaties, werd dit beeldrepertoire bovendien breed verspreid.⁶¹⁶ Beelden en narratieven reisden mee met vertalingen, herdrukken en reproducties, waardoor de koloniale verbeelding van de ander niet enkel lokaal werd genaturaliseerd, maar ook wereldwijd werd verankerd in het visuele geheugen van een hele generatie westerse lezers.⁶¹⁷

Figuur 262: ‘Chineesche merkwaardigheden. — De groote Chineesche muur’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 31 (1877-1878).

⁶¹⁶ Smits, *The European Illustrated Press and the Emergence of a Transnational Visual Culture of the News, 1842-1870*, 67-130; Altick, *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public, 1800-1900*, 81-98, 170-171, 262-264.

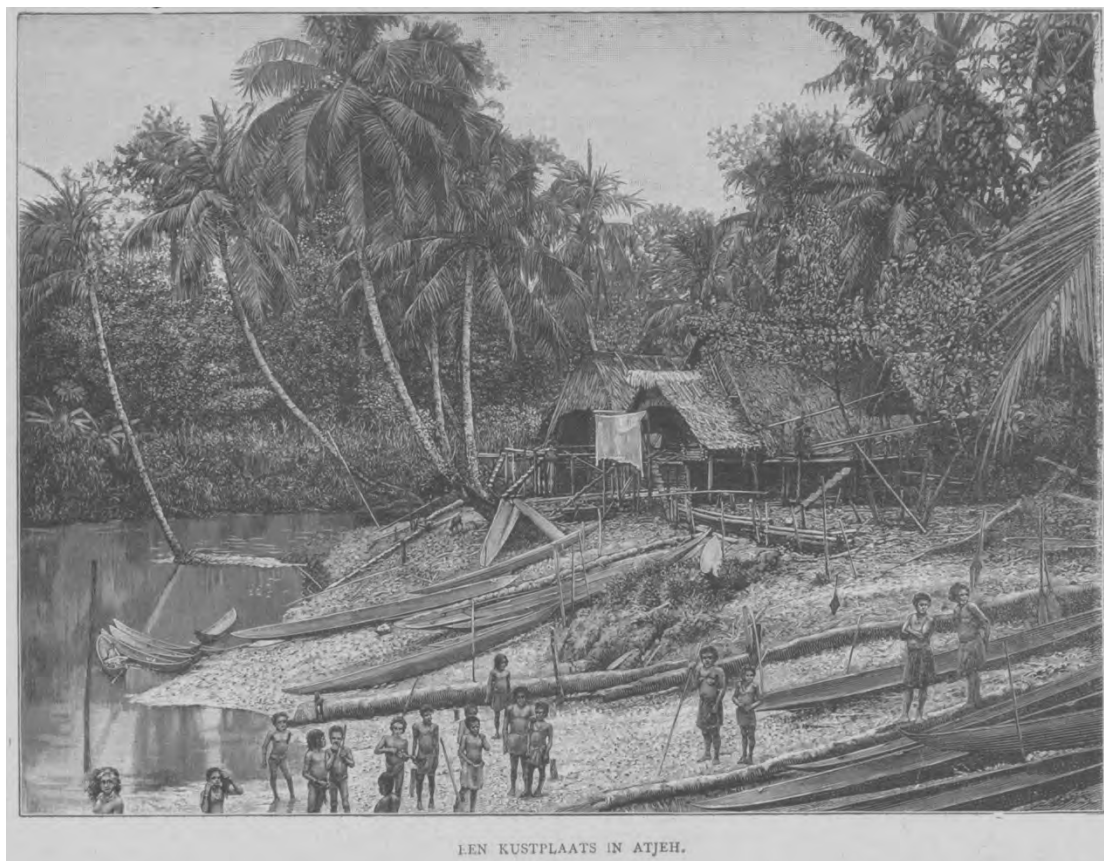
⁶¹⁷ Rooney, ‘Readership and Distribution’, in *The Edinburgh History of the British and Irish Press, Volume 2: Expansion and Evolution, 1800-1900*, 131, 141-146.

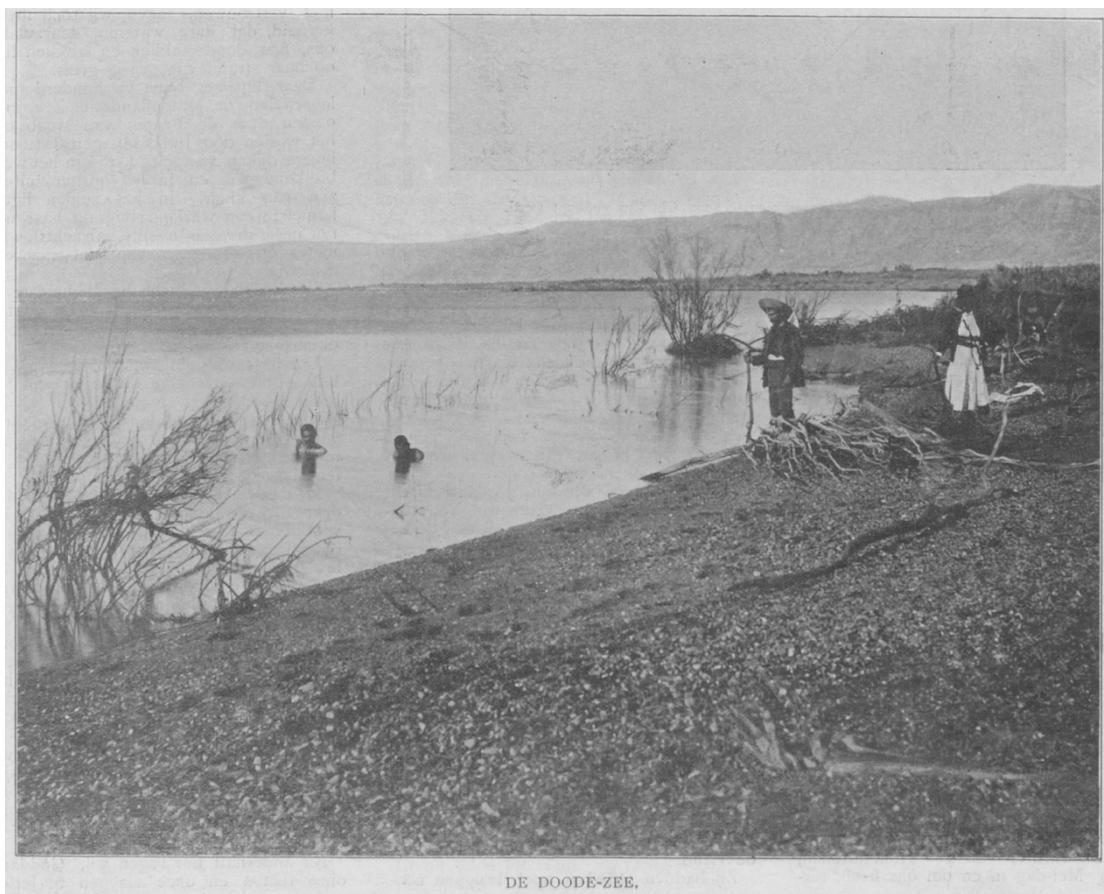
Figuur 263: 'De oorlog in het oosten. — Ruïnen van Nicopolis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 9 (1877-1878).

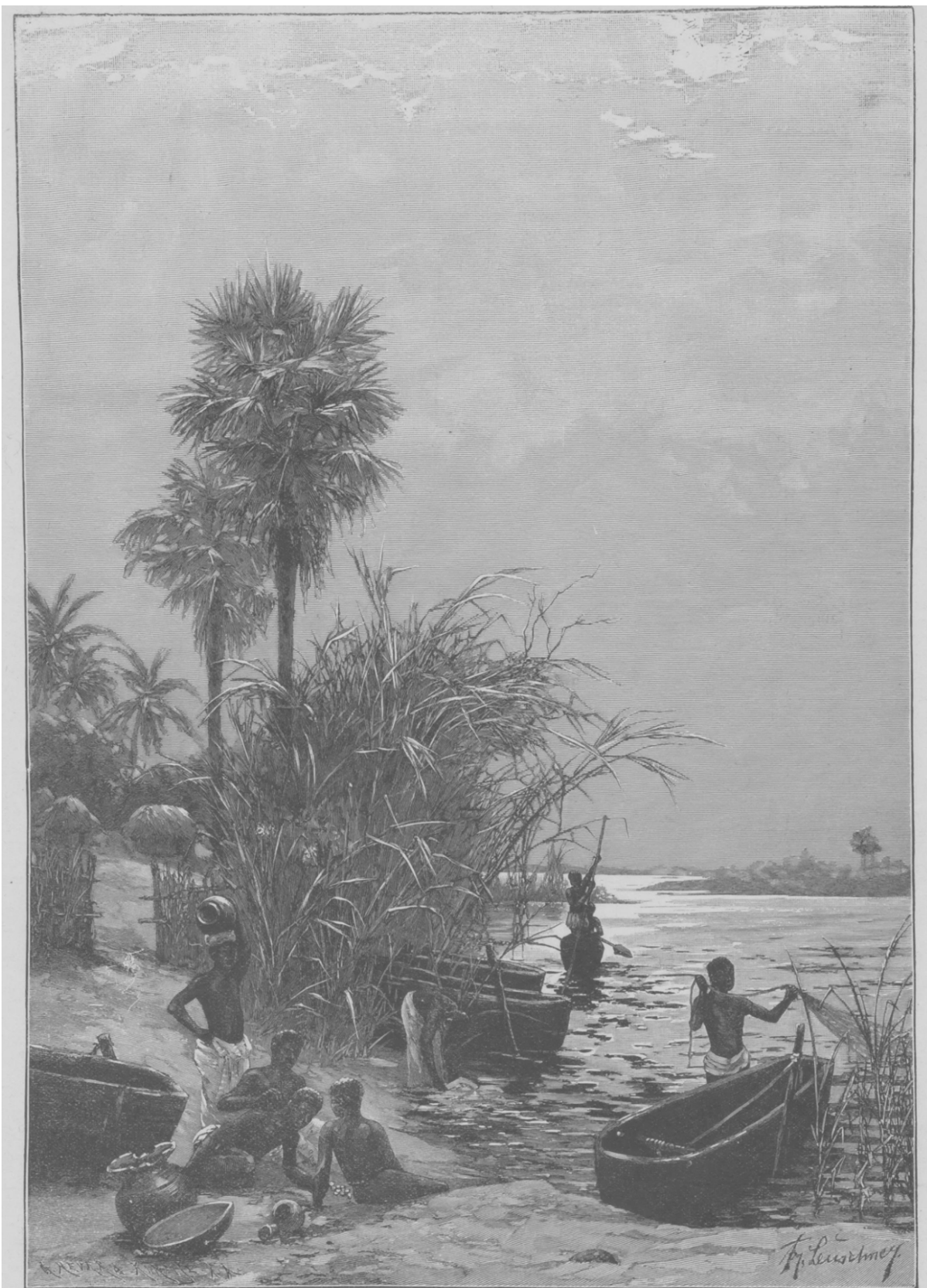
Figuur 264: 'In de ruïnen van Palmyra, naar de schilderij van Friedrich Perlberg', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6 nr. 47 (1889-1890).

Figuur 265: 'Een kustplaats in Atjeh', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13 nr. 31 (1896-1897).

Figuur 266: 'De Doode-Zee', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20 nr. 47 (1903-1904).

AAN HET TOGOMEER, NAAR DE TEEKENING VAN FRANZ LEUSCHNER.

Figuur 267: 'Aan het Togomeer, naar de tekening van Franz Leuschner', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15 nr. 19 (1898-1899).

Een tweede terugkerend patroon in de representatie van de andere is de strategische manipulatie van zichtbaarheid en aanwezigheid.⁶¹⁸ Een opvallende visuele strategie binnen dit repertoire is de herhaalde voorstelling van de andere, weg van de waarnemer gekeerd. In tal van gravures en foto's werd de andere niet frontaal afgebeeld, maar in profiel, vanop afstand, of letterlijk met de rug naar het beeldvlak toe (Fig. 268-275). Die positionering is veelzeggend: de andere neemt geen gelijkwaardige plaats op in het beeld, en blijft als gevolg grotendeels onzichtbaar of verborgen.⁶¹⁹ Dit versterkte tevens het asymmetrische blikveld van de koloniale representatie: het Westen kijkt, analyseert, benoemt; de andere ondergaat maar kijkt nooit terug. Die vorm van visualisering leek elke mogelijkheid tot wederkerigheid of gelijkwaardigheid visueel uit te sluiten. Tegelijk werd de westerse (koloniale) tegenhanger opvallend zichtbaar gemaakt: doorgaans prominent in beeld, vaak in het wit gekleed, en visueel afstekend tegen de omringende figuren en omgeving.⁶²⁰ Vooral in scènes met Afrikaanse of Zuid-Aziatische anderen sprong de helderheid van witte kledij en een witte huid duidelijk in het oog. In gravures van Stanley of de Witte Paters versterkte dit kleur- en compositiecontrast hun rol als morele en beschavende autoriteit (Fig. 275-276). Zichtbaarheid was hier geen neutraal gegeven, maar een actief gemanipuleerd statussymbool: wie gezien werd, werd erkend, werd 'verlicht'. Wie niet verlicht was, verdween in de geschaduwde, anonieme massa.

In de drie casussen is de andere over het algemeen vaak moeilijk zichtbaar als individu met agency of eigenheid. De Oriëntaalse figuur verscheen bijvoorbeeld vaak in zijaanzicht of geanonimiseerd in publieke ruimtes zoals bazars of pleinen; het lichaam fungeerde daarbij niet als subject, maar als ornament in een exotisch decor. Afrikaanse anderen werden nog radicaler geanonimiseerd: de lichamen en expressies waren vaak onleesbaar of verduisterd, bijna allemaal droegen ze hetzelfde halfnaakte 'uniform' van primitiviteit, en opnieuw werden ze grotendeels gereduceerd tot achtergrondpersonages in scènes van geweld, jacht of onderdrukking. Die gedeeltelijke of afwezige zichtbaarheid is geen toeval, maar een visuele tactiek die dehumanisering rechtstreeks in de hand werkt. De andere wordt letterlijk niet aangekeken en kan dus ook niet terugkijken; een conditionering van de blik die macht bevestigt en wederkerigheid uitsluit.⁶²¹ In Aziatische contexten is slechts de Japanner prominenter zichtbaar, maar ook daar bleef de representatie gekaderd en verscheen hij doorgaans als geformaliseerd type: beleefd, gesloten en esthetisch verfijnd, eerder dan als individu. Zichtbaarheid fungeerde dus niet altijd als erkenning, maar wel als instrument van beheersing.

⁶¹⁸ Zie: W. J. T. Mitchell, *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation* (Chicago: The University of Chicago Press, 1994).

⁶¹⁹ Zie: John Tagg, *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories* (Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988).

⁶²⁰ Allan Sekula, 'The Body and the Archive', *October* 39 (1986): 3-64; Stoler, 'Colonial Archives and the Arts of Governance', *Archival Science*, 87-109.

⁶²¹ Nicholas Mirzoeff, 'The Right to Look', *Critical Inquiry* 37, nr. 3 (2011): 473-496.

Ook tekstueel werd de andere ontdaan van individualiteit, door herhaaldelijk naar groepen te refereren met denigrerende, homogeniserende termen zoals ‘negers’, ‘wilden’, ‘bruinen’, ‘kroeskoppen’, ‘koelies’, ‘kaffers’, ‘dweepzieken’ en ‘zwartjes’. Zulke labels reduceerden personen tot uiterlijke kenmerken, vermeende karaktereigenschappen of maakten van hen ‘oermensen’ die primitief, irrationeel en gewelddadig waren. Daarmee werd niet alleen hun gelijkwaardigheid ontkend, maar ook een fundamenteel contrast gemaakt met de ‘blanke’ gecreëerd, die steeds ‘edel’ en ‘beschaafd’ was, en daarbij ook veel vaker met zijn of haar naam werd benoemd.

Figuur 268: 'De gevonden schat. (Naar E. F. Brewtnal.)', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8 nr. 11 (1875-1876).

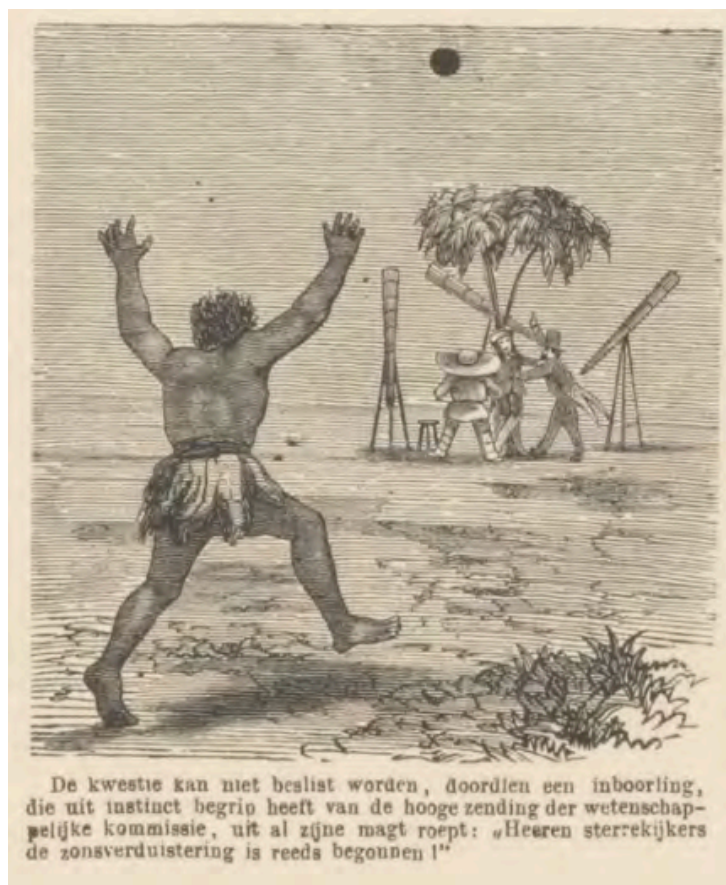
Figuur 269: 'Eene krokodillenjacht in Nieuw-Granada', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12 nr. 37 (1879-1880).

Figuur 270: 'De alligatorjacht op de Mississippi. — Waterton op den alligator', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 26 (1877-1878).

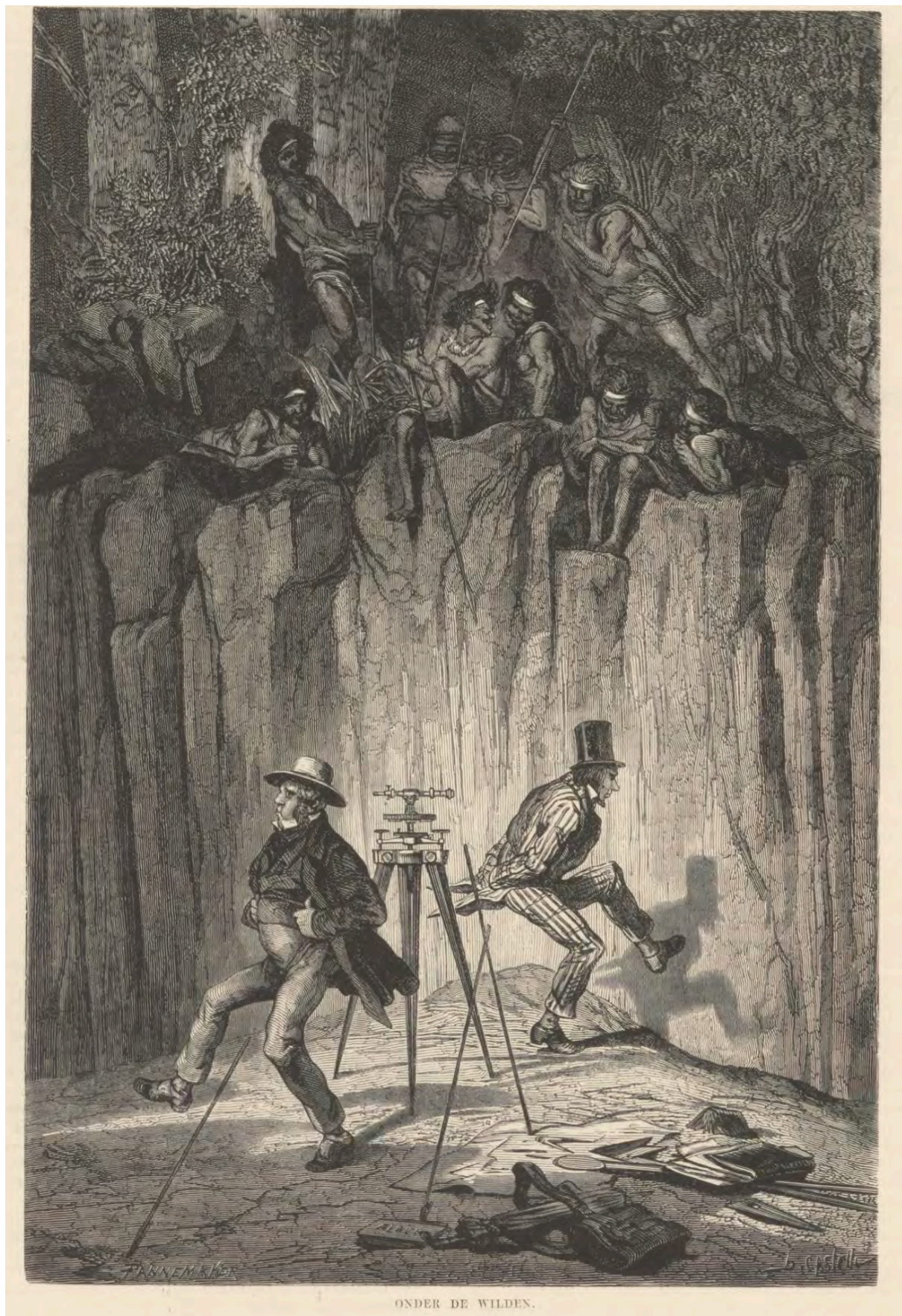
Figuur 271: 'Eene reis in Amerika', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 3 (1868-1867).

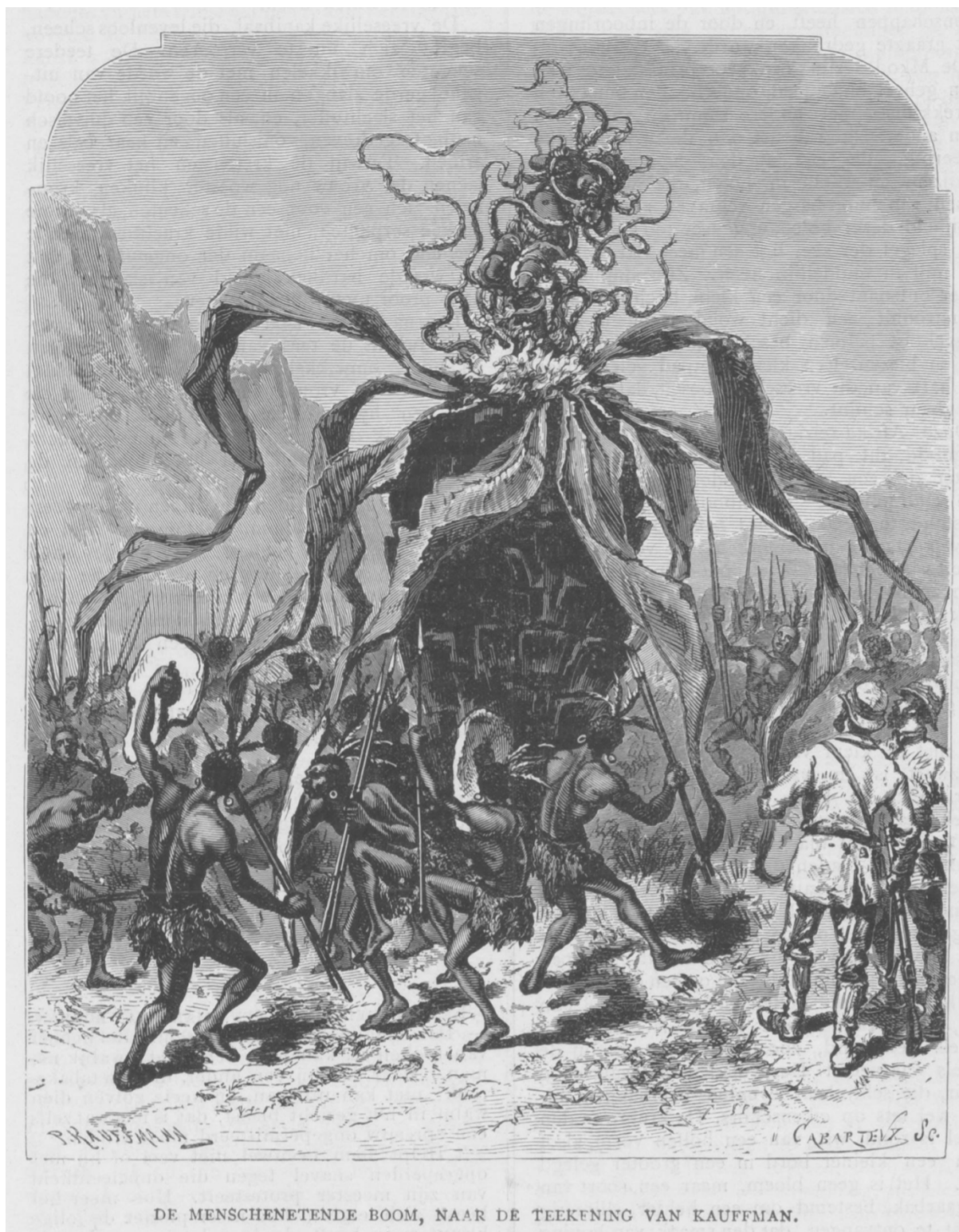
Figuur 272: 'De totale zonsverduistering van Augustus laatleden', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 7 (1868-1867).

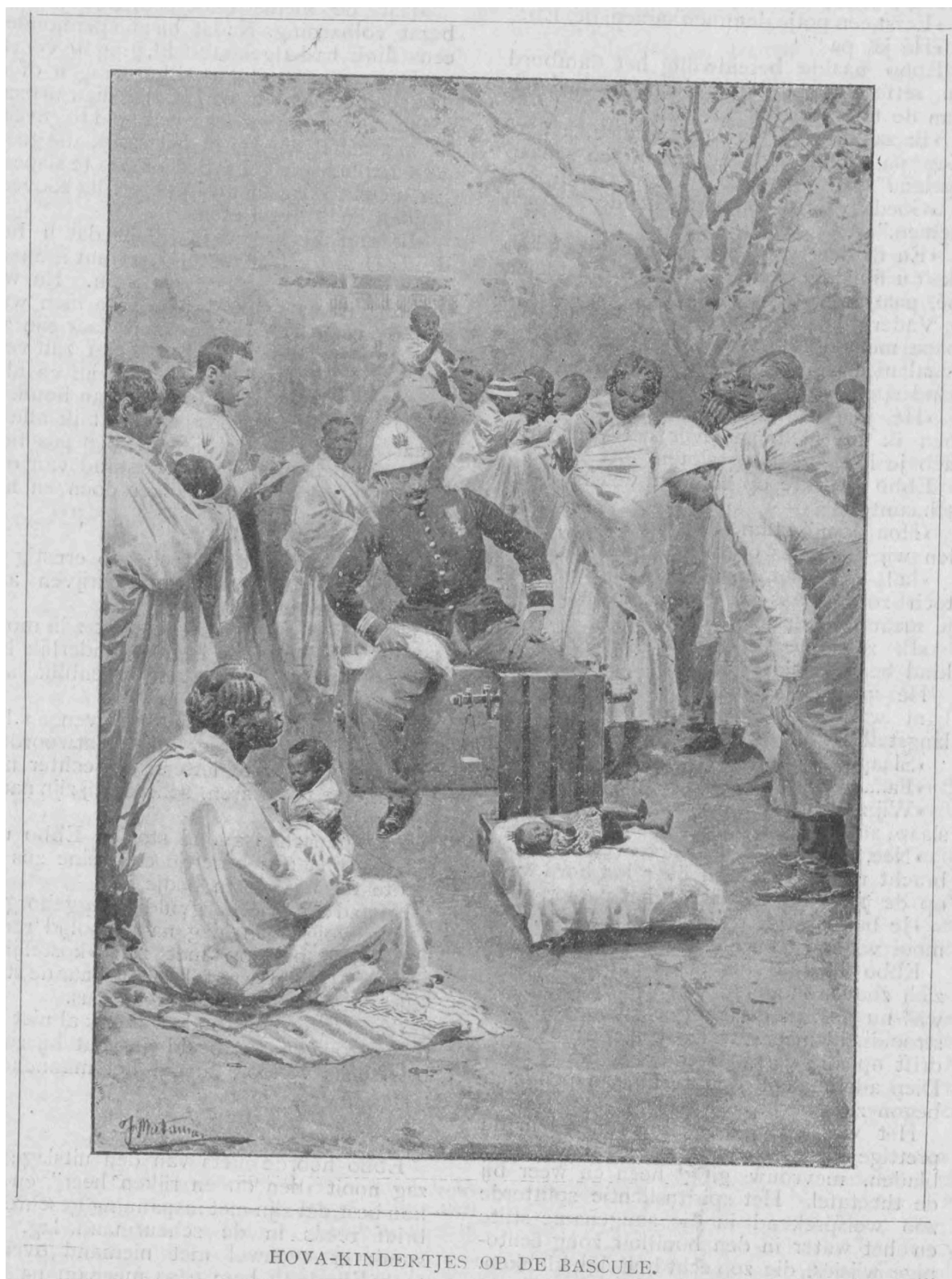
Figuur 273: 'De Hopo', Gravure, De Belgische Illustratie 1 nr. 16 (1868-1867).

Figuur 274: 'Onder de wilden', Gravure, *De Belgische Illustratie* 2 nr. 13 (1869-1870).

Figuur 275: 'De menschenetende boom, naar de teekening van Kauffman', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12 nr. 10 (1895-1896).

Figuur 276: 'Hova-kindertjes op de bascule', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20 nr. 22 (1903-1904).

Figuur 277: 'In de moskee', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 4 nr. 50 (1887-1888).

Figuur 278: 'In de straat van Konstantinopel', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8 nr. 43 (1875-1876).

Ten derde valt op dat het koloniale discours worstelde met situaties waarin de grenzen tussen het 'zelf' en de 'andere' begonnen te vervagen.⁶²² Een repertoire dat sterk leunde op binaire tegenstellingen ondervond al snel complicaties zodra die ordening werd bedreigd door culturele vermenging, assimilatie of imitatie. Postkoloniale denkers als Homi Bhabha beschreven dat spanningsveld als *mimicry* of hybriditeit: situaties waarin de gekoloniseerde zich bepaalde eigenschappen van de kolonisator toe-eigende, maar daardoor tegelijk de stabiliteit van dat koloniale onderscheid ondermijnde.⁶²³ In de geanalyseerde bronnen werd dat ongemak meermaals aangehaald. De 'verwestelijking' van figuren als de Perzische sjah of de Indische maharadja werden ambivalent verbeeld: enerzijds werden ze geprezen als modern en ontvankelijk voor westerse normen, anderzijds maakte hun bewondering hen onderdanig en afhankelijk. Eén van de krachtigste middelen om dat onderscheid toch te handhaven, was satire. Spot, karikatuur en ironie werden ingezet om elke dreigende gelijkstelling onmiddellijk te neutraliseren: door de 'nabootsing' van westerse waarden en normen als belachelijk of ongepast voor te stellen, werd het idee versterkt dat de 'andere' de Europese beschaving nooit werkelijk kon internaliseren.

⁶²² Trouillot, 'Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness', 7-28.

⁶²³ Bhabha, 'Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse', *October*, 125-133; ⁶²³ Homi K. Bhabha, 'Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817', in *The Location of Culture* (Londen: Routledge, 1994): 102-122.

Afro-Amerikanen en Zuid-Afrikanen die zich ‘te westers’ gedroegen werden dan ook vaak gekarikaturiseerd en geridiculiseerd. Het overnemen van westerse conventies werd niet erkend als een volwaardige zelfrepresentatie of een succesvolle assimilatie, maar als een groteske imitatie zonder diepgang. Zelfs Japanners, die vaker positief geportretteerd werden, werden enkel gewaardeerd in de mate waarin hun verwestersing gepaard ging met bewondering voor het Europese model. In al deze gevallen fungeerde hybriditeit dus niet als brug, maar als bedreiging: ze confronteerde de koloniale blik met haar eigen instabiliteit, en onthulde dat het onderscheid tussen ‘wij’ en ‘zij’ nooit absoluut was, maar voortdurend moest worden geproduceerd en bewaakt.⁶²⁴

Figuur 279: 'Tusschen twee Oceanen: na de mis te Demerara', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2 nr. 29 (1889-1890).

⁶²⁴ Bhabha, *The Location of Culture*, 66-84, 85-92, 123-138, 171-197.

5.2. Vrouwen van de wereld

Ten slotte nam de vrouw binnen het koloniale beeldrepertoire een bijzondere plaats in. Terwijl mannen doorgaans getypeerd werden als primitief, fanatistisch, gewelddadig of lui, was de weergave van de vrouw zeldzamer, en werd zij volgens andere conventies vormgegeven. In alle drie de casussen werd de vrouw echter structureel onderworpen aan een reeks terugkerende, stereotiepe beeldstrategieën. Ze fungeerde als een object van mannelijke, koloniale fantasieën: mysterieus en sensueel in de Oriënt, exotisch en onbeschaafd in Afrika, esthetisch verfijnd en gereserveerd in Azië.⁶²⁵ Verder nam zij vaak een bepaalde rol aan: verleidster, toveres, echtgenote of slachtoffer (Fig. 280-281). In elk van die gedaanten werd haar betekenis echter van buitenaf bepaald. Zelden was zij een politiek handelend subject met een eigen stem of geschiedenis.⁶²⁶

Figuur 280: 'De Waarzegster', Gravure, *De Belgische Illustratie* 5 nr. 42 (1872-1873).

⁶²⁵ Zie: Malek Alloula, Myrna Godzich en Wlad Godzich, 'The Colonial Harem', *Theory and History of Literature* 21 (1986).

⁶²⁶ Zine Magubane, 'Which bodies matter?: Feminism, poststructuralism, race, and the curious theoretical odyssey of the "hottentot venus"', *Gender and Society* 15, nr. 6 (2001): 816-834.

Figuur 281: 'De Waarzegster, naar de schilderij van Prof. G. Mantagazza', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5 nr. 23 (1888-1889).

Een van de meest persistente motieven in vrouwelijke representaties is die van het moederschap; een visueel en discursief archetype dat doorheen de bronnen op gelijkaardige wijze vorm kreeg (Fig. 282-285). Herhaaldelijk werd de vrouw voorgesteld als verzorgend figuur: zij droeg en verzorgde haar kind, of werkte terwijl het aan haar zijde stond. In eerste instantie lijkt dit een erkenning van haar centrale rol in het sociale leven, maar de herhaling en stilering van dit beeld verraadde een diepliggendere ideologische functie.⁶²⁷ De moeder werd niet als individu getoond met agency, maar als een universeel archetype: een symbool van 'natuurlijke' zorgzaamheid, morele eenvoud en vertrouwdheid doorheen culturen.⁶²⁸ Ze belichaamde tederheid en een zachte aardige natuur, maar ook passiviteit, onderdanigheid en gebrek aan intellectuele autonomie.⁶²⁹ In die zin weerspiegelde zij in het imperiale narratief een herkenbaar en beheersbaar figuur; het tegenovergestelde van de barbaarse, 'wilde' man. Haar onschadelijkheid lag precies in haar voorspelbaarheid. Ze gehoorzaamde aan een beeld dat het Westen bekend was, zoals in de bronnen zelf werd gesteld: "eene moeder verloochent zich nooit, van

⁶²⁷ Anna Davin, 'Imperialism and Motherhood', *History Workshop Journal* 5 (1987): 9-65.

⁶²⁸ Min Jiao, 'Mothering and Motherhood: Experience, Ideology and Agency', *Comparative Literature Studies* 56, nr. 3 (2019): 541-556.

⁶²⁹ Cecily Devereux, 'Fashioning the Colonial Girl', in *Colonial Girlhood in Literature, Culture and History, 1840-1950*, onder redactie van Kristine Moruzi en Michelle J. Smith (Londen: Palgrave Macmillan, 2014): 30-44.

welke nationaliteit, van welke volksstam zij ook is”.⁶³⁰ Daarbij kon de westerse man zich, als extra legitimatie van het koloniale project, presenteren als de beschermer van de vrouw tegen de bedreigende ‘wilde’. De ‘universele’ moederlijke natuur oversteeg culturele verschillen, en vormde zo een romantiserende homogenisering die gender en ras tegelijk neutraliseerde én essentialiseerde.

Ten slotte zijn de representaties onlosmakelijk verbonden met wat filmwetenschapper Laura Mulvey (°1941) definieerde als de *male gaze*: een visuele structuur waarin vrouwen niet als subject, maar als object van mannelijke, heteroseksuele verlangens worden afgebeeld.⁶³¹ De koloniale vrouw werd bekeken, maar niet gehoord; getoond, maar niet erkend als handelend individu. Haar lichaam werd geësthetiseerd, haar emoties voorgeschreven.⁶³² Binnen het koloniale kader werd de *male gaze* versterkt door de *colonial gaze*: beiden plaatsten de vrouw in een rol van dubbele onderwerping. Dit samenspel vormde een specifiek blikveld dat de vrouw niet alleen seksualiseerde en objectificeerde, maar haar ook reduceerde tot een symbool van koloniale macht en controle. Door de gekoloniseerde vrouw te positioneren als een exotisch, beheersbaar en inferieur lustobject dat bescherming en controle nodig had, werd het koloniale systeem visueel en discursief bevestigd en ondersteund. In dat proces werd ze steeds op afstand geobserveerd door een witte, mannelijke blik die haar tegelijk erotiseerde en infantiliseerde, en haar zo inschreef in een visuele en tekstuele orde van culturele en seksuele beheersing en onderwerping.⁶³³

⁶³⁰ ‘Eene Algerijnsche moeder’, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 15 (DBNL: 1879-1880): 113-114.

⁶³¹ Laura Mulvey, ‘Visual Pleasure and Narrative Cinema’, *Screen* 16, nr. 3 (1975): 6-18.

⁶³² Sekula, ‘The Body and the Archive’, *October*, 3-64; Stoler, ‘Colonial Archives and the Arts of Governance’, *Archival Science*, 87-109.

⁶³³ Bell Hooks, ‘The Oppositional Gaze: Black Female Spectators’, in *Black Looks: Race and Representation* (Boston: South End Press, 1992): 115-131.

EENE BASOETO-VROUW MET HAAR KIND.

Figuur 282: 'Eene Basoeto-vrouw met haar kind', Gravure, De Belgische Illustratie 12, nr. 11 (1880-1881).

DE ZIGEUNER-VROUW, NAAR W. BOUGEREAU.

Figuur 283: 'De Zigeuner-vrouw, naar W. Bougereau', Gravure, De Belgische Illustratie 11, nr. 43 (1878-1879).

EENE ALGERIJNSCHE MOEDER, NAAR C. BRUN.

Figuur 284: 'Eene Algerijnsche moeder, naar C. Brun', Gravure, De Belgische Illustratie 12, nr. 15 (1879-1880).

MOEDER EN ZOON.

Figuur 285: 'Moeder en zoon', Foto, De Nieuwe Belgische Illustratie 21, nr. 22 (1904-1905).

De vergelijkende analyse toont dus aan dat de representaties van culturele anderen in de Belgische geïllustreerde pers systematisch functioneerden als een middel om verschil en ongelijkheid te construeren. De ‘andere’ werd daarin niet alleen voorgesteld als fundamenteel anders, maar raakte ook verstikt in een koloniaal web waarin zij geen controle, noch *agency* hadden. Door middel van een gestandaardiseerd visueel en tekstueel repertoire werden complexe culturen gereduceerd tot vereenvoudigde stereotypen, waarbij historische en sociale contexten vaak werden genegeerd of ontzegd. Het gevolg: een diepgaand proces van *othering* waarmee koloniale overheersing massaal gelegitimeerd en genormaliseerd werd bij een breed lezerspubliek.

6. Conclusie

In dit onderzoek werd een kritische analyse gevoerd van koloniale representaties in de Belgische, Nederlandstalige geïllustreerde pers. Daaruit bleek dat, ondanks geografische en culturele verschillen, de verbeelding van culturele anderen in een hoge mate berustte op een gedeeld visueel-discursief systeem, gestoeld op gelijkaardige denkkaders. In voorstellingen van de Oriënt domineerde het beeld van een verstilde, religieus fanatische of passieve andere, die in mysterieuze landschappen en ruïnes leefde. Afrika werd daarentegen weergegeven als een ruimte waar de ruwe natuur en primitieve lichamelijke primeerde, en waar de lokale volkeren niet enkel als onontwikkeld werden voorgesteld, maar ook als kinderachtig, wild en ahistorisch. Van individualiteit of *agency* was geen sprake. In Azië was er voor Japan enige ruimte voor bewondering, omdat het zich zichtbaar naar ‘westers’ model hervormde, en het volk er daarom aanspraak mocht maken op een beschaving in ontwikkeling. Voor China was de pers echter opnieuw kritisch; het land was afgetakeld en verlamd geraakt onder de dampen van opium. De Chinees was slechts een karikatuur van een vernederde natie. De Zuid-Aziatische kolonies, Brits- en Nederlands-Indië werden ten slotte ingeschakeld in een discours waarin elk positief aspect werd toegeschreven aan westerse kolonisatoren die er beleid voerden.

De Belgische pers stond in dat opzicht niet op zichzelf, maar sloot nauw aan bij bredere discursieve tendensen binnen het negentiende- en vroeg twintigste-eeuws kolonialisme. Hoewel België relatief laat toetreedde tot het koloniale toneel, sloot haar media actief aan bij het verspreiden van bestaande imperiale logica's en beeldstrategieën die ook elders in Europa circuleerden. De geselecteerde gravures en reportages weerspiegelden dus niet enkel lokale machtsverhoudingen, maar ook een transnationaal repertoire van representaties die in gelijkaardige vormen opdook in Britse, Franse, Amerikaanse of Duitse publicaties. Door terugkerende stereotypes te reproduceren, hybriditeit als bedreiging te framen, en culturele anderen te reduceren tot statische archetypes die altijd ‘minder modern’ waren dan het Westen, positioneerde België onder Leopold II zich, impliciet maar doeltreffend, binnen een imperialistisch systeem dat de superioriteit van het Westen en de noodzaak van koloniale interventie als vanzelfsprekend presenteerde.

Verder werd aangetoond dat de bronnen geen neutrale reflecties boden van een niet-westerse werkelijkheid, maar een actieve productie vormden van betekenis en macht. De geïllustreerde pers speelde hierin een sleutelrol: door de massale verspreiding van beelden en bijhorende narratieven werd een westers wereldbeeld genaturaliseerd en transnationaal gereproduceerd. Wat uiteindelijk werd afgebeeld, was niet zozeer een culturele andere of een andere cultuur, maar een zelfbeeld van het westen: gespiegeld, geprojecteerd en voortdurend bevestigd in vergelijking met een zogezegd inferieure andere. Die mechanismen sloten nauw aan bij de eerder besproken *colonial gaze*, die de blik structureerde waarmee de niet-westerse wereld werd bekeken en gerepresenteerd. Dit werd aan de hand van drie ruime casussen aangetoond, maar is daarom niet gelimiteerd tot niet-Europese bevolkingsgroepen; ook binnen Europa zelf werden gelijkaardige processen van *othering* toegepast, voornamelijk jegens Joden, Roma en Oost-Europeanen.

Wat betreft het onderzoek naar culturele representaties, en zeker in de Belgische, Nederlandstalige pers, is dit werk slechts een kleine stip aan de horizon van een eindeloze oceaan aan mogelijkheden. Ik heb dit pad met veel interesse bevaart, en ben me tijdens mijn reis bewust geworden van verschillende andere richtingen die nog wachten op exploratie. Elke toekomstige verkenning kan om die reden alleen maar aangemoedigd worden, in de hoop het bewustzijn rond dit complexe en ruime thema te vergroten. Het water bevaren kunnen we immers allemaal – het is slechts een kwestie van de peddels stevig in de handen te nemen, en het onbekende te omarmen.

Abstract

Vanaf het midden van de negentiende eeuw sloot België zich als jonge natiestaat aan bij een bredere Europese tendens van imperialisme, waarbij het bezit van kolonies werd gezien als een schitterende parel in de erekroon van het moederland. In dat ideologische klimaat nam de media tijdens de Leopoldiaanse periode (1885-1908) een onmiskenbare maar onderbelichte rol op in het populariseren, normaliseren en verspreiden van een koloniaal wereldbeeld. Het creeëren van een culturele ‘andere’, waaraan het geïdealiseerde westerse ‘zelf’ zich kon spiegelen, bleek daarin van enorm belang voor het vormgeven van een nationale identiteit.

In dit werk wordt uitgebreid onderzocht hoe die culturele anderen (en andere culturen) gerepresenteerd werden in de Belgische, Nederlandstalige geïllustreerde pers tussen 1868 en 1908: een periode van wereldwijde kolonisatie, conflict en nationalisme. Door middel van een diepgaande visuele en discursieve analyse van drie geografische casussen – de Oriënt, Afrika en Azië – biedt dit onderzoek inzicht in de verschillende manieren waarop niet-westerse volkeren en regio’s werden gevisualiseerd. De analyse steunt op enkele centrale theoretische kaders binnen het postkoloniale denken, waaronder Edward Saïds *orientalism*, Johannes Fabians *denial of coevalness* en Gayatri Spivaks concept van *othering*. Die kaders maken het mogelijk om beeld en tekst te lezen als ideologisch geladen constructies, eerder dan louter informatieve weergaven van een vertekende werkelijkheid.

Bevindingen, op basis van circa 900 geanalyseerde foto’s en gravures met hun bijbehorende teksten, laten consistente patronen zien in de visuele en discursieve constructie van de ‘andere’, ondanks geografische en culturele verschillen. De Oriënt werd overwegend afgebeeld als een exotisch, religieus fanatiek en passief land. De bevolking, gegeneraliseerd tot ‘Arabieren’, werd gestript van culturele, religieuze en ethnische diversiteit; de islam beschuldigt als drijfveer van geweld en bloedvergiet in Afrika. In die context propageerde Leopold II de overname van Congo als een filantropisch project tegen Arabische slavenhandel; een rookgordijn om de eigen wanpraktijken te maskeren. Afrika werd afgeschilderd als een continent waar primitiviteit primeerde, waar de bevolking wild, kinderlijk en onbeschaafd was, en waar de klok pas begon te tikken na de komst van westerse kolonisten. In Oost-Azië kon slechts Japan rekenen op enige culturele bewondering, door de zichtbare modernisering naar ‘westers’ model die er zich voltrok. China daarentegen was een vernederd land, aangetast door opium, bewoond door een volk dat als karikaturaal en wreed werd gekenmerkt. In Zuid-Azië, waar Groot-Brittannië en Nederland respectievelijk bewind voerden in India en Indonesië, werden economisch gewin en tropische schoonheid ingezet als bewijsstukken van succesvolle kolonisatie: voorbeeldmodellen van volggroeide kolonies, waaruit België inspiratie kon putten voor haar eigen kolonie.

De studie toont ten slotte aan dat de Belgische geïllustreerde pers niet op zichzelf stond, maar nauw aansloot bij bredere transnationale discursieve trends. De afgebeelde ‘culturele ander’ was in wezen een projectie van een vermeend superieur, westers zelfbeeld, dat voortdurend werd bevestigd door beroep te doen op een zogenaamd inferieure ‘andere’.

Bibliografie

1. Bronnen uit de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL)

De Belgische Illustratie. Jaargang 1-16 (1868-1884).

De Nieuwe Belgische Illustratie. Jaargang 1-25 (1884-1908).

2. Bronnen uit de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC)

De Vlaamsche Illustratie. Jaargang 1-5 (1886-1891).

De Vlaamsche Patriot. Jaargang 1-3 (1888-1891).

3. Bronnen uit KU Leuven Bibliotheken extern magazijn

De Vlaming. Jaargang 2-3 (1883-1885).

4. Werken

Aerts, Erik. *Zat het snor? Een geschiedenis van kat en mens in de Lage Landen*. Gorredijk: Sterck & De Vreese, 2020.

Agai, Jock Matthew en M. Yoserizal Saragih. 'The Contribution of Napoleon Bonaparte to Egyptology'. *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI Journal): Humanities and Social Science* 4, nr. 3 (2021): 4792-4803.

Ahmad, Diana L. 'Opium smoking, anti-Chinese attitudes, and the American medical community, 1850–1890'. *American Nineteenth Century History* 1, nr. 2 (2000): 53-68.

Alloula, Malek, Myrna Godzich en Wlad Godzich. 'The Colonial Harem', *Theory and History of Literature* 21 (1986).

Altick, Richard D. *The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public, 1800-1900*. Columbus: Ohio State University Press, 1957.

Arens, William. 'Rethinking anthropophagy'. In *Cannibalism and the Colonial World*, onder redactie van Francis Barker, Peter Hulme en Margaret Iversen: 39-62. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Arens, William. *The Man-Eating Myth: Anthropology and Anthropophagy*. New York: Oxford University Press, 1979.

Arnaut, Karel en Bambi Ceuppens. 'De ondiepe gronden en de vage grenzen van de raciale verbeelding in Vlaanderen'. In *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen*, onder redactie van Karel Arnaut, Sarah Bracke, Bambi Ceuppens, Sarah De Mul, Nadia Fadil en Meryem Kanmaz: 28-47. Antwerpen: Meulenhof, 2009.

Arribas-Ayllon, Michael en Valerie Walkerdine. *Foucauldian Discourse Analysis*. Londen: Sage, 2008.

Assad, Talal. 'Are There Histories of Peoples Without Europe? A Review Article'. *Comparative Studies in Society and History* 29, nr. 3 (1987): 594-607.

Auslin, Michael R. *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Baird, Ileana. 'Circulating Things, Circulating Stereotypes: Representations of Arabia in Eighteenth-Century Imagination'. In *All Things Arabia: Arabian Identity and Material Culture*, onder redactie van Ileana Baird en Hülya Yağcıoğlu: 69-87. Leiden: Brill, 2021.

Bakker, Hans. 'The Netherlands Indies in Aceh, Bali and Buton: degrees of resistance and acceptance of indirect and direct rule'. *Leidschrift* 24, nr. 1 (2009): 83-103.

Bayly, Christopher Alan. *The Birth of the Modern World, 1780–1914: Global Connections and Comparisons*. Malden: Blackwell Publishing, 2004.

Benjamin, Roger. *Orientalist Aesthetics: Art, Colonialism, and French North Africa, 1880-1930*. California: University of California Press, 2003.

Benjamin, Walter. *Über den Begriff der Geschichte*, onder redactie van Gérard Raulet: 694-704. Berlijn: Suhrkamp Verlag, 2010.

Berger, Stefan. 'Crusading Histories and European National Narratives — A Commentary in Modern Crusade Historiography'. *European Receptions of the Crusades in the Nineteenth Century. Franco-German Perspectives International Workshop – Research Group 'Myths of the Crusades'*, Eckert. *Dossiers* 4 (2011): 1-12.

Bertrand, Romain. *L'Histoire à parts égales. Récits d'une rencontre Orient — Occident (XVIe-XVIIe siècle)*. Parijs: Seuil, 2011.

Bhabha, Homi K. 'DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation'. In *The Location of Culture*: 211-219. Londen: Routledge, 1994.

Bhabha, Homi K. 'Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse'. *October* 28 (1984): 125-133.

Bhabha, Homi K. 'Signs Taken for Wonders: Questions of Ambivalence and Authority under a Tree outside Delhi, May 1817'. In *The Location of Culture*: 102-122. Londen: Routledge, 1994.

Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Londen: Routledge, 1994.

Bickers, Robert. *The Scramble for China: Foreign devils in the Qing empire, 1832-1914*. Londen: Penguin UK, 2016.

Blokhin, Valerii Fedorovich en Sergei Ivanovich Kosarev. 'Russian-Turkish war (1877-1878) as represented in British periodicals'. *Historical, Philosophical, Political and Law Sciences, Culturology and Study of Art. Theory & Practice* 12, nr. 2 (2013): 22-27.

Bonin, Hubert. *History of the Suez Canal Company, 1858-1960: Between Controversy and Utility*. Genève: Librairie Droz, 2010.

Bose, Sugata. *A Hundred Horizons: The Indian Ocean in the Age of Global Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Bosma, Ulbe. 'Het cultuurstelsel en zijn buitenlandse ondernemers. Java tussen oud en nieuw kolonialisme'. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2, nr. 1 (2005): 162-184.

Bracken, Gregory. 'Treaty Ports in China: Their Genesis, Development, and Influence'. *Journal of Urban History* 45, nr. 1 (2018): 168-176.

Bragard, Véronique en Stéphanie Planche. 'Museum practices and the Belgian colonial past: questioning the memories of an ambivalent metropole'. *African and Black Diaspora. An International Journal* 2, nr. 2 (2009): 181-191.

Brew, Georgina. 'Fill Full the Mouth of Famine': Voluntary Action in Famine Relief in India 1896-1897'. *Modern Asian Studies* 44, nr. 4 (2010): 887-918.

Brian, Murray. 'Building Congo, Writing Empire: The Literary Labours of Henry Morton Stanley'. *English Studies in Africa* 59, nr. 1 (2016): 6-17.

Brown, Judith M. en William Roger Louis. *The Oxford History of the British Empire* I-V. Oxford: Oxford University Press, 1998-1999.

Brown, Leon Carl. 'The many faces of colonial rule in French North Africa'. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée* nr. 13-14 (1973): 171-191.

Burke, Peter. 'History, Myth, and Fiction: Doubts and Debates'. *The Oxford History of Historical Writing* 3 (2012): 261-281.

Buruma, Ian. *Inventing Japan, 1853-1964*. New York: Modern Library, 2003.

Ceillier, Jean-Claude. *Histoire des Missionnaires d'Afrique (Pères Blancs). De la foundation par Mgr Lavigerie à la mort du fondateur (1868-1892)*. Parijs: Éditions Karthala, 2008.

Chamberlain, Muriel Evelyn. *The Scramble for Africa*. New York: Routledge, 2013.

Chiba, Yoko. 'Japonisme: East-West Renaissance in the Late 19th Century'. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal* 31, nr. 2 (1998): 1-20.

Clark, Terence. 'The noble art of the chase in the Arab world'. *Asian Affairs* 35, nr. 1 (2004): 47-55.

Cobb, Jasmine Nichole. *Picture Freedom: Remaking Black Visuality in the Early Nineteenth Century*. New York: New York University Press, 2015.

Cohn, Bernard S. *Colonialism and its Forms of Knowledge*. New Jersey: Princeton University Press, 1996.

Dalrymple, William. *The Last Mughal. The Fall of a Dynasty, Delhi, 1857*. Londen: Bloomsbury, 2006.

Davin, Anna. 'Imperialism and Motherhood'. *History Workshop Journal* 5 (1987): 9-65.

Davis, Diana K. en Edmund Burke. *Environmental Imaginaries of the Middle East and North Africa*. Ohio: Ohio University Press, 2011.

Davis, Diana K. 'Desert 'wastes' of the Maghreb: desertification narratives in French colonial environmental history of North Africa'. *Cultural Geographies* 11, nr. 4 (2004): 359-387.

De Boeck, Filip en Sammy Baloji. *Suturing the City: Living Together in Congo's Urban Worlds*. Leuven: Leuven University Press, 2016.

De Luca, Tania Regina. 'Magazines and the writing of history: some interpretative challenges'. In *The Cultural Revolution of the Nineteenth Century: Theatre, the Book-Trade and Reading in the Transatlantic World*, onder redactie van Márcia Abreu en Ana Cláudia Suriani da Silva: 44-65. New York: Bloomsbury, 2020.

De Maeyer, Bram. 'Verstrooiing op de Wereldtentoonstellingen'. In *Bestemming België. Een geschiedenis van toerisme in dertien etappes*, onder redactie van Andreas Stynen en Gerrit Verhoeven: 95-110. Antwerpen: Ertzberg, 2022.

De Mul, Sarah. 'Africanist Discourse and Its Transnational Malleability: Conrad's Contemporaries in the Low Countries'. *Studia Neophilologica* 85, nr. 1 (2013): 29-40.

De Roo, Bas. 'The Congo Free State. Plunder Machine in Service of a Ruthless Leopold II?'. In *Colonial Congo. A History in Questions*, onder redactie van Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Venthemsche: 27-40. Turnhout: Brepols Publishers, 2024.

De Saint Genois, Jules. 'Baudouin de Constantinople'. In *Les Belges Illustres* 1: 91-91. Brussel: Panthéon national, 1844.

Devereux, Cecily. 'Fashioning the Colonial Girl'. In *Colonial Girlhood in Literature, Culture and History, 1840-1950*, onder redactie van Kristine Moruzi en Michelle J. Smith: 30-44. Londen: Palgrave Macmillan, 2014.

De Vries, Jan en Ad van der Woude. *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

D'hulster, Kristof. 'The Sojourn of Nasir al-Din Shah Qajar in Belgium from 13 to 18 June 1873: Fait Divers or Milestone in Persian History and Persian-Belgian Relations?'. In *Silk Road Studies* 8, onder redactie van Alois van Tongerlo: 49-66. Turnhout: Brepols Publishers n.v., 2003.

Direche-Slimani, Karima. 'Orphelins et convertis: Le discours des missionnaires sur la formation des nouvelles élites au Sahara à la période coloniale'. *Nomadic Peoples* 2, nr. 1-2 (1998): 76-83.

Du Bois William Edward Burghardt, *Black Reconstruction in America: an essay toward a history of the part which Black folk played in the attempt to reconstruct democracy in America, 1860-1880* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1953), 3-16.

Du Toit, André. 'Founding and Crushing: Narrative Understandings of Political Violence in Pre-modern and Colonial South Africa'. *Journal of Natal and Zulu History* 22, nr. 1 (2004): 1-51.

Dyer, Jeffrey. 'Desert Saints or Lions Without Teeth? British Portrayals of Bedouin Masculinity in the Nineteenth-Century Arabian Peninsula'. *The Arab Studies Journal* 17, nr. 1 (2009): 85-97.

Fabian, Johannes. *Out of Our Minds: Reason and Madness in the Exploration of Central Africa*. Berkeley: University of California Press, 2000.

Fabian, Johannes. *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press, 1983.

Fadil, Nadia. 'The Anthropology of Islam in Europe. A double epistemological impasse'. *Annual Review of Anthropology* 48 (2019): 117-132.

Fadil, Nadil. 'The Ethics and Pragmatics of Ethnographic Refusal/Acceptance: making sense in common'. *Comparative Studies of South Asia Africa and the Middle East* 44, nr. 3 (2024): 396-401.

Fagan, Brian. 'Napoleon in Egypt'. *Humanities* 10, nr. 1 (1989): 22-25.

Feierman, Steven. 'African Histories and the Dissolution of World History'. In *Africa and the Disciplines: The Contributions of Research in Africa to the Social Sciences and Humanities*, onder redactie van Robert H. Bates, V. Y. Mudimbe en Jean O'Barr: 167-212 (1993) .

Fritzsche, Peter. 'The Melancholy of History: Disenchantment and the Possibility of Narrative after the French Revolution'. *Free Access to the Past: Romanticism, Cultural Heritage and the Nation* 2, nr. 1 (2010): 1-19.

Fröhlich, Judith. 'Pictures of the Sino-Japanese War of 1894-1895'. *War in History* 21, nr. 2 (2014): 214-250.

Gaastra, Femme S. *The Dutch East India Company. Expansion and Decline*. Zutphen: De Walburg Pers, 2003.

Gallop, Alan. *Mr. Stanley, I presume? The Life and Explorations of Henry Morton Stanley*. Gloucestershire: Sutton Publishing, 2004.

Gardiner, Anne Barbeau. 'Swift on the Dutch East India Merchants: The Context of 1672-73 War Literature'. *Huntington Library Quarterly* 54, nr. 3 (1991): 234-252.

Gelderblom, Arie Jan. 'Veelheid en verscheidenheid. Diachrone constanten in koloniale beeldvorming'. *Neerlandica extra Muros / Internationale Neerlandistiek* 3 (2000): 1-11.

Goddeeris, Idesbald. 'Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space'. *Postcolonial Studies* 18, nr. 4 (2016): 397-409.

Goddeeris, Idesbald. 'Congo in onze navel: de omgang met het koloniale verleden in België en zijn buurlanden'. *Ons Erfdeel* 54, nr. 1 (2011): 40-49.

Goddeeris, Idesbald en Ernest Kiangu Sindani. 'Congomania in Academia. Recent Historical Research on the Belgian Colonial Past'. *BMGN-LCHR (Low Countries Historical Review)* 126, nr. 4 (2011): 54-74.

Goddeeris, Idesbald. 'Postcolonial Belgium: the Memory of the Congo'. *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies* 17, nr. 3 (2015): 434-451.

Godlewski, Anne. 'Art of Colonialism, Colonialism of Art: The 'Description de l'Egypte''. *Transactions of the Institute of British Geographers* 20, nr. 1 (1995): 5-28.

Goodwin, Jason. *Lords of the Horizons. A History of the Ottoman Empire*. New York: Henry Holt and Company, 1998.

Gaposchkin, Cecilia. 'The Captivity of Louis IX'. *Quaestiones Medii Aevi Novae* 18 (2013): 85-114;

Gray, Christopher. 'Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450-1800'. *Historiography of Europeans in Africa and Asia, 1450-1800* 77, nr. 2 (1997): 302-303.

Gregg, Mary. 'Depictive Harm in *Little Black Sambo*? The Communicative Role of Comic Caricature'. *Canadian Journal of Philosophy* 53, nr. 7-8 (2023): 628-639.

Gregory, Anthony. 'Policing Jim Crow America: Enforcers' Agency and Structural Transformations'. *Law and History Review* 40, nr. 11 (2022): 91-122.

Greve, Andrew Q. en Jack S. Levy. 'Power Transitions, Status Dissatisfaction, and War: The Sino-Japanese War of 1894–1895'. *Security Studies* 27, nr. 1 (2018): 148-178.

Hall, Stuart. *Representation: cultural representations and signifying practices* (London: Sage: 1997).

Hall, Stuart. 'The Spectacle of the 'Other'', in *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, onder redactie van Stuart Hall (Londen: SAGE Publications, 1997), 223-290.

Hall, Stuart. 'The west and the rest'. In *Formations of Modernity*, onder redactie van Stuart Hall en Bram Gieben: 275-332. Cambridge: Polity Press, 1992.

Hall, Stuart. 'The Work of Representation'. In *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, onder redactie van Stuart Hall: 13-74. Londen: SAGE Publications, 1997.

Hammond, Dorothy en Alta Jablow. *The Africa that Never Was: Four Centuries of British Writing about Africa*. New York: Twayne Publishers, 1970.

Hanes, William Travis en Frank Sanello. *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*. Illinois: Sourcebooks, 2002.

Haustein, Jörg. 'Strategic tangles: Slavery, colonial policy, and religion in German East Africa, 1885–1918'. *Atlantic Studies* 14, nr. 4 (2017): 497-518.

Heintze, Beatrix. 'Propaganda concerning 'Man Eaters' in West-Central Africa in the Second Half of the Nineteenth Century'. *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 49 (2003): 125-135.

Heraclides, Alex en Ada Dialla. 'Eurocentrism, 'Civilization' and the 'Barbarians''. In *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent*, onder redactie van Alexis Heraclides en Ada Dialla: 31-56. Manchester: Manchester University Press, 2015.

Hoffman, Clemens. 'Environmental determinism as Orientalism: The geo-political ecology of crisis in the Middle East'. *Journal of Historical Sociology* 31 nr. 1 (2018): 94-104.

Hooks, Bell. 'The Oppositional Gaze: Black Female Spectators'. In *Black Looks: Race and Representation*: 115-131. Boston: South End Press, 1992.

Hsü, Immanuel C. Y. *The Rise of Modern China*. New York: Oxford University Press, 1970.

Hunter, Emma en Leslie James. 'Colonial Public Spheres and the Worlds of Print'. *Itinerario* 44, nr. 2 (2020): 227-242.

Iliffe, John. *A Modern History of Tanganyika*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Jeffreys, David. 'Introduction – Two Hundred Years of Ancient Egypt: Modern History and Ancient Archaeology'. In *Views of Ancient Egypt since Napoleon Bonaparte: imperialism, colonialism and modern appropriations*, onder redactie van David Jeffreys: 1-19. Londen: UCL Press, 2003.

Jiao, Min. 'Mothering and Motherhood: Experience, Ideology and Agency'. *Comparative Literature Studies* 56, nr. 3 (2019): 541-556.

Kahin, George McT. 'Indirect Rule in East Indonesia'. In *South East Asia Colonial History V6*, onder redactie van Paul Kratoska: 108-118. Londen: Routledge, 2004.

Kaufman, Alison Adcock. 'The "Century of Humiliation," Then and Now: Chinese Perceptions of the International Order'. *Pacific Focus* 25, nr. 1 (2010): 1-33.

Kerboua, Salim. 'From Orientalism to neo-Orientalism: Early and contemporary constructions of Islam and the Muslim world'. *Intellectual Discourse* 24, nr. 1 (2016): 7-34.

Khan, Mujeeb R. 'The Ottoman Eastern Question and the Problematic Origins of Modern Ethnic Cleansing, Genocide, and Humanitarian Interventionism in Europe and the Middle East'. In *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, onder redactie van M. Hakan Yavuz en Peter Sluglett: 98-124. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2011.

Klein, Ira. 'When the rains failed: famine, relief, and mortality in British India'. *The Indian Economic and Social History Review* 21, nr. 2 (1984): 185-214.

Koda, Yoji. 'The Russo-Japanese War: Primary Causes of Japanese Success'. *Naval War College Review* 58, nr. 2 (2005): 10-44.

Koren Henry J. en Littner Henri, 'Le cardinal Lavignier et les missions spiritaines au cœur de l'Afrique', *Mémoire Spiritaine* 8, nr. 8 (1998): 30-49.

Laissus, Yves. *L'Égypte, une aventure savante : avec Bonaparte, Kléber, Menou, 1798-1801*. Parijs: Fayard, 1998.

Lambourne, Lionel. *Japonisme: Cultural Crossings between Japan and the West*. Londen: Phaidon, 2005.

Laqua, Daniel. 'The Tensions of Internationalism: Transnational Anti-Slavery in the 1880s and 1890s'. *The International History Review* 33, nr. 4 (2011): 705-726.

Le Beau, Bryan F. 'African Americans in Currier and Ives's America: The Darktown Series'. *Journal of American and Comparative Cultures; Bowling Green* 23, nr. 1 (2000): 71-83.

Lefèvre, Pascal. 'De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen in geïllustreerde weekbladen 1868-1900'. Ongepubliceerd artikel (2024).

Lefèvre, Pascal. 'Not just Black and White. Divergent Colonial Period Representations of Africans in French and Belgian Broadsheets (1880-1914)'. *SIGNS* 2, nr. 2 (2011): 3-14.

Lemons, J. Stanley. 'Black Stereotypes as Reflected in Popular Culture, 1880-1920'. *American Quarterly* 29, nr. 1 (1977): 102-116.

Lewis, Adam C. 'Periodicals'. *Early American Studies: An Interdisciplinary Journal* 16, nr. 4 (2018): 741-746.

Lindfors, Bernth. 'Hottentot, Bushman, Kaffir: Taxonomic Tendencies in Nineteenth-Century Racial Iconography'. *Nordic Journal of African Studies* 5, nr. 2 (1996): 1-28.

Lockwood, William W. 'Japan's Response to the West: The Contrast with China'. *World Politics*, 9 nr. 1 (1956): 37-54.

Magubane, Zine. 'Which bodies matter?: Feminism, poststructuralism, race, and the curious theoretical odyssey of the "hottentot venus"'. *Gender and Society* 15, nr. 6 (2001): 816-834.

Malawer, Stuart S. 'Imposed Treaties and International Law'. *California Western International Law Journal* 7, nr. 1 (1977): 1-166.

Mallette, Karla. 'Orientalism and the Nineteenth-Century Nationalist: Michele Amari, Ernest Renan, and 1848'. *The Romanic Review* 96, nr. 2 (2005): 231-252.

Mannoni, Dominique-Octave. *Psychologie de la colonisation*. Parijs: Seuil, 1950.

Mao, Haijian. *The Qing Empire and the Opium War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

Marashi, Afshin. *Nationalizing Iran: Culture, Power, and the State, 1870-1940*. Seattle: University of Washington Press, 2008.

Masson, Francine. 'L'expédition d'Egypte et la Description'. *SABIX* 1, nr. 41 (1987): 113-124.

Mazrui, Ali Al'Amin. 'The Re-Invention of Africa: Edward Said, V.Y. Mudimbe, and Beyond'. *Research in African Literatures* 36, nr. 3 (2005): 68-82.

McClintock, Anne. *Imperial leather. Race, gender and sexuality in the colonial contest*. New York: Routledge, 1995.

Metcalf, Thomas R. *Ideologies of the Raj*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Miron, Jeffrey A. en Chris Feige. 'The opium wars, opium legalization and opium consumption in China'. *Applied Economics Letters* 15, nr. 12 (2008).

Mirzoeff, Nicholas. 'The Right to Look'. *Critical Inquiry* 37, nr. 3 (2011): 473-496.

Mitchell, W. J. T. 'Imperial Landscape'. In *Landscape and Power*, onder redactie van W. J. T. Mitchell: 5-34. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

Mitchell, W. J. T. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.

Motadel, David. 'The German Other: Nasir al-Din Shah's Perceptions of Difference and Gender during his Visits to Germany, 1873-89'. *Iranian Studies* 44, nr. 4 (2011): 563-579.

Moumdjian, Garabet K. *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Mudimbe, Valentine Y. *The Invention of Africa. Gnosis, Philosophy, and the Order of Knowledge*. Indianapolis: Indiana University Press, 1988.

Mudimbe, Valentine Y. *The Idea of Africa*. Indianapolis: Indiana University Press, 1994.

Mulvey, Laura. 'Visual Pleasure and Narrative Cinema'. *Screen* 16, nr. 3 (1975): 6-18.

Nakayama, Don K. 'The Opium Wars of China in the Nineteenth Century and America in the Twenty-First'. *The American Surgeon*TM 90, nr. 2 (2023): 327-331.

Naylor, Philip C. *France and Algeria. A History of Decolonization and Transformation*. Florida: University Press of Florida, 2000.

Nederveen, Pieterse Jan. *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990.

Nguyen, Thi. 'The Impact of the Tokugawa Shogunate on Japanese Isolationism: Political, Economic, and Cultural Perspectives'. *Power System Technology* 48, nr. 4 (2024): 323-339.

Niittynen, Miranda A. M. 'Lions Attacking a Dromedary: The Verreaux brothers, imperial taxidermy, and postmortem bodily rights'. *The Museum Journal* 66, nr. 3 (2023): 441-457.

Nuzzo, Luigi. 'Rethinking eurocentrism: European legal legacy and Western colonialism'. In *Diritto: storia e comparazione: Nuovi propositi per un binomio antico* 11, onder redactie van Massimo Brutti en Alessandro Somma: 359-378. Frankfurt am Main: Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, 2018.

Nzongola-Ntalaja, Georges. *The Congo from Leopold to Kabila. A People's History*. New York: Zed Books, 2002.

Osterhammel, Jürgen. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press, 2017.

Oueijan, Naji. 'Sexualizing the Orient'. *Essays in Romanticism* 14, nr. 1 (2006): 7-25.

Pakenham, Thomas. *The Scramble for Africa: The White Man's Conquest of the Dark Continent from 1876 to 1912*. New York: Random House, 1991.

Pasture, Patrick. *Ontmoetingen in het Oosten*. Kalmthout: Pelckmans, 2019.

Phillips, Ruth B. 'Why Not Tourist Art? Significant Silences in Native American Museum Representations'. In *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*, onder redactie van Gyan Prakash: 98-126. New Jersey: Princeton University Press, 1995.

Pinney, Christopher. *Camera Indica: The Social Life of Indian Photographs*. Londen: Reaktion Books, 1997.

Pollak, Benjamin H. "'A New Ethnology': The Legacy Expansion of Whiteness under Early Jim Crow". *Law and History Review* 39, nr. 3 (2021): 513-538.

Pomeranz, Kenneth. 'Empire & 'Civilizing' Missions, Past & Present, *Daedalus* 134, nr. 2 (2005): 34-45.

Pomeranz, Kenneth. *The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

Poschet, Laurent. 'Oriëntaties in Midden-Afrika. Beeldvorming van 'Arabieren' in equatoriaal Afrika door Europese explorateurs en Leopold II, circa 1880-1900'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123, nr. 3 (2010): 370-383.

Powell, James M. 'Church and Crusade: Frederick II and Louis IX'. *The Catholic Historical Review* 93, nr. 2 (2007): 250-264.

Prochaska, David. 'Art of Colonialism, Colonialism of Art: The *Description de l'Égypte* (1809-1828)'. *L'Esprit Créateur* 34, nr. 2 (1994): 69-91.

Renault, François. 'Lavigerie, l'esclavage africain et l'Europe, 1868-1892'. *The American Historical Review* 80, nr. 2 (1975): 433, 449-450, 506.

Reyes, Angelita D. 'Performativity and representation in transnational blackface: Mammy (USA), Zwarte Piet (Netherlands), and Haji Firuz (Iran)'. *Atlantic Studies* 16, nr. 4 (2018): 521-550.

Ricklefs, M. C. *A History of Modern Indonesia since c. 1200*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Roberts, Justin. 'Race and the Origins of Plantation Slavery'. *Oxford Research Encyclopedia of American History* (2016).

Rodenberg, Jeroen en Pieter Wagenaar. 'Essentializing 'Black Pete': competing narratives surrounding the Sinterklaas tradition in the Netherlands'. *International Journal of Heritage Studies* 22, nr. 9 (2016): 1-13;

Roes, Aldwin. 'Towards a History of Mass Violence in the Etat Indépendant du Congo, 1885-1908'. *South African Historical Journal* 62, nr. 4 (2010): 634-670.

Rooney, Paul Raphael. 'Readership and Distribution'. In *The Edinburgh History of the British and Irish Press, Volume 2: Expansion and Evolution, 1800-1900*, onder redactie van David Finkelstein: 131-146. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.

Ricklefs, M. C. *A History of Modern Indonesia since c. 1200*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Ross, Robert J. 'Pre-industrial and industrial racial stratification in South Africa'. In *Racism and colonialism*, onder redactie van Robert J. Ross: 79-91. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1982.

Ryan James R. *Picturing Empire: Photography and the Visualization of the British Empire*. Londen: Reaktion Books, 1997.

Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.

Said, Edward W. 'Orientalism Reconsidered'. *Cultural Critique* nr. 1 (1985): 89-107.

Sawyer, Suzana en Arun Agrawal. 'Environmental Orientalisms'. *Cultural Critique* nr. 45 (2000): 71-108.

Schäbler, Birgit. 'Civilizing Others: Global Modernity and the Local Boundaries (French, German, Ottoman, Arab) of Savagery'. In *Globalization and the Muslim World. Culture, Religion and*

Modernity, onder redactie van Birgit Schäbler en Leif Stenberg: 3-29. New York: Syracuse University Press, 2004.

Schumacher, Leslie Rogne. 'The Triumph of War: The 1877-1878 Russo-Turkish War in Victorian Society'. In *The Eastern Question in 1870s Britain: Democracy and Diplomacy, Orientalism and Empire*, onder redactie van Leslie Rogne Schumacher: 135-199. Londen: Palgrave Macmillan, 2023.

Schwarz, Katarina. 'Picturing and Voicing Enslavement: Language and Representation'. In *The Antislavery Usable Past: History's lessons for how we end slavery today*, onder redactie van Kevin Bales en Zoe Trodd: 78-95. Nottingham: The Rights Lab, 2020.

Sekula, Allan. 'The Body and the Archive'. *October* 39 (1986): 3-64.

Sheehan, Tanya. *Study in Black and White. Photography, Race, Humor*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2018.

Singh, Anjana. 'Early Modern European Mercantilism and Indian Ocean Trade'. In *Empires of the Sea: Maritime Power Networks in World History*, onder redactie van Rolf Strootman, Floris van den Eijnde en Roy van Wijk: 245-262. Leiden: Brill, 2019.

Smits, Thomas. *The European Illustrated Press and the Emergence of a Transnational Visual Culture of the News, 1842-1870*. Londen: Routledge, 2020.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 'Can the Subaltern Speak?'. In *Marxism and the Interpretation of Culture*, onder redactie van Cary Nelson en Lawrence Grossberg: 271-313. Londen: Macmillan, 1988.

Spivak, Gayatri Chakravorty. 'The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives'. *History and Theory* 24, nr. 3 (1985): 247-272.

Stanard, Mathew G. 'Colonial Propaganda. The Awakening of a Belgian Colonial Consciousness?'. In *Colonial Congo. A History in Questions*, onder redactie van Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro en Guy Venthemsche: 280-290. Turnhout: Brepols Publishers, 2024.

Stanard, Matthew G. *Selling the Congo: A History of European Pro-Empire Propaganda and the Making of Belgian Imperialism*. Lincoln: University of Nebraska press, 2012.

Stanard, Matthew G. *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium*. Leuven: Leuven University Press, 2023.

Steinberg, John W. 'The Russo-Japanese War and World History'. *Education About Asia* 13, nr. 2 (2008): 19-24.

Stepanov, V. L. 'The Russo-Turkish War, 1877-1878'. *Russian Studies in History* 57, nr. 3-4 (2018): 181-184.

Stoler, Ann Laura. *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*. Berkeley: University of California Press, 2002.

Stoler, Ann Laura. 'Colonial Archives and the Arts of Governance'. *Archival Science* 2 (2002): 87-109.

Stoler, Ann Laura. 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule'. *Comparative Studies in Society and History* 31, nr. 1 (1989): 134-161.

Storm, Eric. 'The Study of National Identities at World Fairs – from Methodological Nationalism to Transnational Approaches and Cultural Isomorphism'. *Studies on National Movements* 13, nr. 1 (2024): 5-34.

Storm, Eric. 'The Transnational Construction of National Identities: A Classification of National Pavilions at World Fairs'. In *World Fairs and the Global Moulding of National Identities*, onder redactie van Joep Leerssen en Eric Storm: 53-83. Leiden: Brill, 2022.

Tagg, John. *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*. Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988.

Takagi, Yoko. *Japonisme in Fin de Siècle Art in Belgium*. Den Haag: Pandora, 2002.

Thomas, Nicholas. 'Colonial Conversions Difference, Hierarchy, and History in Early Twentieth-Century Evangelical Propaganda'. *Comparative Studies in Society and History* 34 (1992): 366-389.

Thompson, Leonard. *A History of South Africa*. New Haven: Yale University Press, 2001.

Thompson, William Fletcher Jr. 'Pictorial Propaganda and the Civil War'. *The Wisconsin Magazine of History* 46, nr. 1 (1962): 21-31.

Tollebeek, Jo. 'An Era of Grandeur. The Middle Ages in Belgian National Historiography'. In *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*, onder redactie van Robert J. W. Evans en Guy P. Marchal: 113-135. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Tollebeek Jo. 'Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850)'. *Journal of the History of Ideas* 59, nr. 2 (1998): 329-353.

Touwen, Jeroen. 'Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942'. *Leidschrift* 15, nr. 3 (2000): 67-94.

Trouillot, Michel-Rolph. 'Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness'. In *Global Transformations. Anthropology and the Modern World*: 7-28. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Turner, Bryan S. 'Orientalism, Islam and Capitalism'. In *The Sociology of Islam: Collected Essays of Bryan S. Turner*, onder redactie van Bryan S. Turner en Kamaludeen Mohamed Nasir: 213-218. New York: Routledge, 2016.

Turner, Bryan S. 'Orientalism, or the Politics of the Text'. In *The Sociology of Islam: Collected Essays of Bryan S. Turner*, onder redactie van Bryan S. Turner en Kamaludeen Mohamed Nasir: 286-312. New York: Routledge, 2016.

Ueno, Chizuko. 'In the Feminine Guise: A Trap of Reverse Orientalism'. *U.S.-Japan Women's Journal* nr. 13 (1997): 3-25.

Vandersmissen, Jan. 'The king's most eloquent campaigner... Emile de Laveleye, Leopold II and the creation of the Congo Free State'. *Revue belge d'histoire contemporaine* 41, nr. 1-2 (2011): 7-57.

Van Reybrouck, David. 'Congo in de populaire cultuur'. In *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, onder redactie van Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens: 169-181. Leuven: Leuven University Press, 2009.

Vansina, Jan. 'Koloniale geschiedenis en Congo'. In *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, onder redactie van Vincent Viaene, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens: 29-40. Leuven: Leuven University Press, 2009.

- Vansina, Jan. *Oral tradition as history*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985.
- Vanthemsche, Guy. *Belgium and the Congo, 1885-1980*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Verbeeck, Georgi. 'A new past for a new nation? Historiography and politics in South Africa – A comparative approach'. *Historia* 45, nr. 2 (2000): 387-410.
- Verschaffel, Tom. 'Belg door inborst, door neiging en door zeden': Keizer Karel in de negentiende eeuw'. *Handelingen – Koninklijke Zuid-Nederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis* 54 (2000): 335-355.
- Verschaffel, Tom. 'De nationale faam van keizer Karel'. *Ons Erfdeel* 42, nr. 5 (1999): 643-653;
- Viaene, Vincent, David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens, 'Koloniale cultuur in de Belgische metropool', in *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, 11-27.
- Wang, Nora. *L'Asie orientale du milieu du XIXe siècle à nos jours*. Parijs: Armand Colin, 1993.
- Weisberg, Gabriel P. 'Le Japonisme (I)' in *Arts Asiatiques: Annales de musée national des Arts asiatiques Guimet et du musée Cernuschi*, tome 44 (1989): 130-132.
- Wesseling, Henk L. *Europa's koloniale eeuw*. Amsterdam: Prometheus, 2004.
- Westad, Odd Arne. *Restless Empire: China and the World Since 1750*. New York: Basic Books, 2012.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.
- Williams, Andréa N. 'Cultivating Black Visuality: The Controversy over Cartoons in the Indianapolis Freeman'. *American Periodicals. A Journal of History & Criticism* 25, nr. 2 (2015): 124-138.
- Williams, Eric. *Capitalism & Slavery*. Virginia: The University of North Carolina Press, 1944.
- Wolf, Eric Robert. *Europe and the people without history*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Yavuz, M. Hakan. 'The Transformation of "Empire" through Wars and Reforms: Integration vs. Oppression'. In *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877–1878 and the Treaty of Berlin*, onder redactie van M. Hakan Yavuz en Peter Sluglett: 17-55. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2011.

Yoshihara, Mari. *Embracing the East: White women and American orientalism*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Young, Crawford. *The African Colonial State in Comparative Perspective*. Connecticut: Yale University Press, 1994.

5. Digitale informatie

Bonaparte Napoleon. *Correspondance de Napoléon Ier. Tome 4, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*. Parijs: Impr. impériale, 1858-1869). Geraadpleegd op 22 maart 2025.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6332764q/f350.item#>.

Lefèvre, Pauline en Emmanuelle Papot. "Bonaparte in Egypt (2): the scientific expedition". Napoleon. Geraadpleegd op 22 maart 2025.

<https://www.napoleon.org/en/young-historians/napodoc/bonaparte-in-egypt-2-the-scientific-expedition/>.

Lemmers, Frédéric, Sébastien Hermans en Morgane Ott. "ARTPRESSE". Koninklijke Bibliotheek van België (KBR). Geraadpleegd op 24 mei 2025.

<https://www.kbr.be/nl/projecten/artpresse/>.

Lemmers, Frédéric, Morgane Ott en Hermans Sébastien. 'Printed mass media and automatic digitisation: the case of Belgian illustrated magazines from the interbellum'. In *Monte Arium. Journal of the Royal Library of Belgium (KBR)* 15 (2023). Geraadpleegd op 24 mei 2025.

<https://doi.org/10.4000/ima.427>.

Stoett, Frederik August. "Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden". DBNL. Geraadpleegd op 5 juli 2025.

https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_2366.php.

Urofsky, Melvin I. "Jim Crow Law". Britannica. Geraadpleegd op 17 juni 2025.

<https://www.britannica.com/event/Jim-Crow-law>.

Valentini, Giulia. "China and Japan's Responses to the West in the 19th Century". E-International Relations. Geraadpleegd op 24 juni 2025.

<https://www.e-ir.info/2013/11/04/chinese-and-japanese-responses-to-the-west-during-the-19th-century/>.

Lijst met afbeeldingen

Representaties van de Oriënt

Figuur 1: 'Algerijnsche Khan', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 49 (DBNL, 1868-1869).

Figuur 2: 'Een bazar in Tunis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (1881-1882).

Figuur 3: 'Eene straat in Jerusalem', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 11 (1868-1869).

Figuur 4: 'Een straat in Jerusalem', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 45 (1902-1903).

Figuur 5: 'De heilige bron te Jerusalem, naar de schilderij van H. Corrodi', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 23 (1898-1899).

Figuur 6: 'De Duitsch-Evangelische verlosserskerk te Jerusalem, in te wijden door den Duitschen keizer', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15 nr. 23 (1898-1899).

Figuur 7: 'Ezeldrijvers in Caïro', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 18 (1868-1869).

Figuur 8: 'Aan den Bosporus, naar de schilderij van Fabian Brest', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12 nr. 39 (1895-1896).

Figuur 9: 'De fontein van den sultan, naar de schilderij van R. Ernst', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 26 (1892-1893).

Figuur 10: 'Eene straat van Kaïro', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 11: 'De graven der khalifs, nabij Kaïro', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 36 (1888-1889).

Figuur 12: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen. — Straat van Caïro', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (1894-1895).

Figuur 13: 'Een Muzelmansche feesttocht, naar de schilderij van G. Bauernfeind', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 8, nr. 13 (DBNL, 1891-1892).

Figuur 14: 'Eene school in Arabie, naar de schilderij van Makolsky', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7 nr. 14 (1890-1891).

Figuur 15: 'De Chadouf', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17 nr. 39 (1900-1901).

Figuur 16: 'Boonenverkoopers te Sidi-Okba', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 39 (DBNL, 1900-1901).

Figuur 17: 'Damascus', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 26 (DBNL, 1882-1883).

Figuur 18: 'Ingang der groote moskee te Damascus, naar de schilderij van G. Bauernfeind', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 12 (DBNL, 1894-1895).

Figuur 19: 'Een postkantoor te Tanger, naar J. F. Hodgson', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 20 (DBNL, 1876-1877).

Figuur 20: 'Kabylsche kooplieden in oranje appelen', Gravure *De Belgische Illustratie* 3, nr. 5 (DBNL, 1870-1871).

Figuur 21: 'Kooplieden van Kaïro', Gravure, *De Belgische Illustratie* 4, nr. 32 (1871-1872).

Figuur 22: 'Ingang der moskee Jeni-Djami', Gravure, *De Belgische Illustratie* 6, nr. 23 (1873-1874).

Figuur 23: 'De Derwisch', Gravure, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 38 (1874-1875).

Figuur 24: 'De leeuw des Marabouts te Algiers', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 15 (1883-1884).

Figuur 25: 'Waterhandelaars in Caïro, naar Béchard', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 25 (1879-1880) en de originele foto van Frans oriëntalistisch fotograaf Henri Béchard, 'Le repos des porteurs d'eau du Caire, Egypte' (1870).

Figuur 26: 'De moskee van Saïd-Pacha', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 3 (1882-1883).

Figuur 27: 'De lijkenkaravaan, naar E. Berninger', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 10 (1884-1885).

Figuur 28: 'De Kaäba in Mekka, naar de photographie van G. Courtellemont', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 34 (1894-1895).

Figuur 29: 'Een pelgrim op reis naar Mekka', Gravure, *De Belgische Illustratie* 2, nr. 42 (1869-1870).

Figuur 30: 'Te Alexandrije (Afrika.)', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (1888-1889).

Figuur 31: 'Muzelman in gebed', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 2 (1882-1883).

Figuur 32: 'Een biddende Santon (Naar een teekening van V. Eeckhout)', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 2 (1875-1876).

Figuur 33: 'Een biddende Mahomedaan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 37 (1884-1885).

Figuur 34: 'Een Araabsch Kaïd, Gravure, *De Belgische Illustratie* 8, nr. 16 (1875-1876).

Figuur 35: 'Arabisch kamp, naar Otto Friedrich', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 20 (1883-1884).

Figuur 36: 'De paleiswachter, naar de schilderij van L. Bara', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 31 (1894-1895).

Figuur 37: 'Een Tunische oproerling, Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 14 (1882-1883).

Figuur 38: 'Een Turksch krijgsman', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 4 (1889-1890).

Figuur 39: 'De ruitery der Arabieren', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 14 (1888-1889).

Figuur 40: 'Typen van Kroemirs', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 37 (1880-1881).

Figuur 41: 'Typen van Toearegs', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 37 (1880-1881).

Figuur 42: 'Arabieren op reis, naar E. Berminger', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 31 (1883-1884).

Figuur 43: 'De post in de woestijn, naar Horace Vernet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 28 (1877-1878).

Figuur 44: 'In het land der Pharaos, naar Beavis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 10 (1882-1883).

Figuur 45: 'De leeuwenjacht, naar Coessin de la Force', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 45 (1879-1880).

Figuur 46: 'De roover gevangen, naar de schilderij van Rodolphe Ernst', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 34 (1897-1898).

Figuur 47: 'Op de leeuwenjacht', Gravure, *De Belgische Illustratie* 3, nr. 22 (1870-1871).

Figuur 48: 'Eene leeuwenjacht in de woestijn, naar Horace Vernet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 9 (1874-1875).

Figuur 49: 'In de woestijn', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 23 (1890-1891).

Figuur 50: 'Een Kirghis door een tijger aangevallen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 6 (1868-1869).

Figuur 51: 'Worsteling met een leeuw, naar de schilderij van R. Koller', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 23 (1894-1895).

Figuur 52: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen, Algerijnsch theater', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (1894-1895).

Figuur 53: 'Tentoonstelling van Parijs. — In eene Arabische tent', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 53 (vervolg): 'Tentoonstelling van Parijs. — Eene leger van zwervende volkstammen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 54: 'De Kairostraat in de tentoonstelling van Parijs. — De uittocht der ezeldrijvers', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 13 (1889-1890).

Figuur 55: 'Wereldtentoonstelling van Antwerpen, Arabier', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (1894-1895).

Figuur 56: 'Edelvrouw uit Marokko, naar de schilderij van G. Croegaert', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 48 (1897-1898).

Figuur 57: 'Een jonge Kabylische schoone, naar de schilderij van Mevr. Lucas Robiquet', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 16 (1901-1902).

Figuur 58: 'Eene Oostersche vrouw', Gravure, *De Belgische Illustratie* 7, nr. 24 (1874-1875).

Figuur 59: 'Eene Turksche vrouw, naar Hugo Salmson', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 22 (1878-1879).

Figuur 60: 'Fatma de Algerijnsche', Gravure, *De Belgische Illustratie* 6, nr. 8 (1873-1874).

Figuur 61: 'Een Turkomansche vrouw op schildwacht', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 36 (1879-1880).

Figuur 62: 'De haven van Port Said, tevens ingang van het kanaal van Suez. (In de haven een Spaansh eskader tijdens den oorlog van 1898)', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 33 (1900-1901).

Figuur 63: 'Het kanaal van Suez: pontveer, karavaansweg en kanaalstation', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 33 (1900-1901).

Figuur 64: 'In het Suez kanaal, naar de teekening van N. Karasin', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 26 (1889-1900).

Figuur 65: 'Het paleis van den onderkoning te Alexandrië', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 3 (1882-1883).

Figuur 66: 'Spoorweg van Jaffa naar Jerusalem', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 16 (1897-1898).

Figuur 67: 'Het feest van den Shah', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 53 (1888-1889).

Figuur 68: 'Nassr-Ed-Din, Sjah van Perzië', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 40 (1888-1889).

Figuur 69: 'Sjah Nasr Eddin van Perzië, den Ien mei vermoord', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 6 (1896-1897).

Figuur 70: 'De sjah van Perzië in de ijzergieterij Cockerill, te Seraing', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 46 (1888-1889).

Figuur 71: 'Haroen Al Raschid's gezantschap voor Karel den Groote te Aken', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20, nr. 42 (1903-1904).

Figuur 72: 'Keizer Frederik II ontvangt in zijn paleis van Sicilië een Oostersch gezantschap', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 73: 'De gevangenneming van den H. Lodewijk, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 20 (1878-1880).

Figuur 74: 'Gerard van Avesnes' foltering tijdens het beleg van Arsur, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 50 (1878-1879).

Figuur 75: 'De H. Franciscus van Assisië voor den sultan van Caïro, naar Gustave Doré', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13, nr. 7 (1880-1881).

Figuur 76: 'Alle Muzelmannen wierpen zich rondom den priester plat ter aarde', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 12 (1889-1880).

Figuur 77: 'De intocht van Mahomed II in Konstantinopel, naar Benjamin Constant', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 5 (1876-1877).

Figuur 78: 'Een terechtstelling in Granada, naar de schilderij van T. Lybaert', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 6 (1898-1899).

Figuur 79: ‘De laatste koning van Granada neemt afscheid van zijne stad, naar Gustave Doré’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 47 (1881-1882).

Figuur 80: ‘Onderwerping der Mamelukken aan Bonaparte, naar de schilderij van G. Bourgain’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 7 (1895-1896).

Figuur 81: ‘Slag van Heliopolis’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 26 (1868-1869).

Figuur 82: ‘De dood van Generaal Kleber, naar H. de Calias’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 47 (1879-1880).

Figuur 83: Antoine-Jean Gros, ‘Assassinat de Kléber, c. 1820, olieverf op doek, Straatsburg, Musée historique in Straatsburg, inv. nr. MH 941, foto door: Rama, Wikimedia Commons, CC BY-SA 2.0 fr.

Figuur 84: ‘De slavernij van Israël in Egypte, naar de schilderij van E. J. Poynter, tentoongesteld op de bruikleen-verzameling van 1894 in Guildhall te Londen en gereproduceerd met vriendelijke toestemming van den heer J. C. Hawkshaw’, Reproductie, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 16 (1894-1895).

Figuur 85: ‘De Israelieten, bij hun doortocht van de Roode Zee door Egyptenaren achtervolgd’, Reproductie, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 51 (1892-1893).

Figuur 86: ‘Mozes verslaat een Egyptenaar, naar de schilderij van Merwart’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 32 (1886-1887).

Figuur 87: ‘Jozef voor Koning Pharao, naar de schilderij van Harold Speed’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 5 (1896-1897).

Figuur 88: ‘Sultan Abdul-Hamid’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 33 (1876-1877).

Figuur 89: ‘Alexander II, Keizer van Rusland’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 32 (1876-1877).

Figuur 90: ‘De oorlog in het Oosten. — Turksche kavalerie in den Schipka-pas’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 32 (1876-1877).

Figuur 91: ‘De oorlog in het Oosten. — Slag bij Kizil-Tepe’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 32 (1876-1877).

Figuur 92: ‘Eene slavenkaravaan in de woestijn, naar de teekening van M. Richter’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 26 (1889-1890).

Figuur 93: 'Vertwijfeling, naar de teekening van R. Caton Woodville', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 8, nr. 7 (1891-1892).

Figuur 94: 'In de Sahara, naar Benjamin Constant', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 43 (1879-1880).

Figuur 95: 'De slavenmarkt te Marokko, naar de teekening van Caton Woodville', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5, nr. 8 (1888-1889).

Figuur 96: 'De slaven in Afrika', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 45 (1888-1899).

Figuur 97: 'Ter hulp van Emin-Pacha — Brandstichting van een negerdorp door de Arabieren, tegenover het kamp van Yambya', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 28 (1889-1890).

Figuur 98: 'De gewapende Saharabroeders', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 44 (1890-1891).

Figuur 99: 'Gewapende broeders der Sahara. — Ruiters en voetknechten', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 44 (1890-1891).

Figuur 100: 'Pater Jamet met zijne gedoopte negerkinderen te Zanzibar', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 38 (1889-1890).

Representaties van Afrika

Figuur 101: 'Kaart van den Congo-Vrijstaat in 1890', Kaart, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 52 (1889-1890).

Figuur 102: 'Leopold II, Koning van Belgie', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 7, nr. 6 (1890-1891).

Figuur 103: 'Congo. — Het land van Vivi', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 5 (1886-1887).

Figuur 104: 'Een negerdorp in Afrika', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 1, nr. 27 (1884-1885).

Figuur 105: 'Zicht der katholieke zending der PP. van den Heiligen-Geest, te Boma', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 106: 'In Afrika's donkere wildernissen. Tocht door het woud', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 3 (1890-1891).

Figuur 107: 'De Congo. Stanley-Poel', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 7 (1886-1887).

Figuur 108: 'De verzending van hulpmiddelen naar Emin-Pacha. – Dorp Bayanzi', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 27 (1889-1890).

Figuur 109: 'Congo, - het dorp Boma', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 5 (1886-1887).

Figuur 110: 'De Reede en de landingsplaats, te Boma. (Volgens oorspronkelijke lichtplaten.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 111: 'Het gerechtshof te Boma', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 32 (1888-1889).

Figuur 112: 'Het hotel van den gouverneur-generaal, op Boma-bergvlak. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)' Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 113: 'Eene stoomboot voor de Congo-rivier' Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 25 (1883-1884).

Figuur 114: 'Twee Bangalas', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 43 (1890-1891).

Figuur 115: 'Congo. — Typen van Congolanen', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 7 (1886-1887).

Figuur 116: 'Makoleka, afgodenpriester en giftmenger. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 117: 'Ophanging van Makoleka, te Ponta-de-Lenah. (Volgens eene oorspronkelijke lichtplaat.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 118: 'Een bewoner van Dahomey', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 13 (1876-1877).

Figuur 119: 'Eene vrouw van Madagascar', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 13 (1876-1877).

Figuur 120: 'Haartooi eener vrouw uit Middel-Afrika', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 16 (1882-1883).

Figuur 121: 'In Afrika's donkere wildernissen. De dans der Masambonische krijgers', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 3 (1890-1891).

Figuur 122: 'De zending ter hulp van Emin Pacha op den Congo en den Aruwimi. Schetsen gezonden door M. Herbert Ward, een der reisgezellen van Stanley', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 17 (1888-1889).

Figuur 123: 'Ontmoeting van Stanley en Livingstone te Oujiji', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (1877-1878).

Figuur 124: 'Henri Stanley', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 20 (1877-1878).

Figuur 125: 'H.-M. Stanley. Volgens eene lichtteekening gemaakt te Kaïro, de 17^e Januari 1890, door de lichtteekenaar van het Hof.)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 126: 'Stanley', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 28 (1888-1889).

Figuur 127: 'Stanley op het Albert-Nyanza-Meer', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 39 (1888-1889).

Figuur 128: 'Aanval op een negerdorp', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 38 (1889-1890).

Figuur 129: 'Stanley's tocht in Midden-Afrika. — Overlading van het reisgoed', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 20 (1890-1891).

Figuur 130: 'Stanley's tocht in Midden-Afrika. — Op weg naar Bagamayo', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 20 (1890-1891).

Figuur 131: 'Stanley's tocht door het woud van Aruhwimi', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 36 (1889-1890).

Figuur 132: 'Emin-Pacha ter hulp. — Emin in zijn veldleger', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 23 (1889-1890).

Figuur 133: 'De ontmoeting van Stanley en Emin-Pacha met Majoor Wissmann', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 23 (1889-1890).

Figuur 134: 'De verzending van hulpmiddelen naar Emin-Pacha. — Reis in hangmat', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 4, nr. 27 (1889-1890).

Figuur 135: 'Troepen van Emin Pacha', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 37 (1890-1891).

Figuur 136: 'Bangalassoldaten deelmakende van het leger van den Congo. (Volgens oorspronkelijke lichtplaten)', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 42 (1889-1890).

Figuur 137: 'Emin-Pacha ter hulp. — Oponthoud aan den Opper-Congo, om hout te kappen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 23 (1889-1890).

Figuur 138: 'Tippoe Tib', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 26 (1889-1890).

Figuur 139: 'Tippo-Tib. Naar eene photographie', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 14 (1888-1889).

Figuur 140: 'Stanley's ontdekkingstocht. — Laatste zamenkomst van Majoor Bartelot en Sir Jameson met Tippoo-Tip, naar de teekening van Herbert Ward, die van de achterhoede deelmaakte', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 16 (1889-1890).

Figuur 141: 'Ter hulp van Emin-Pacha. — De booten van Tippoo-Tibb', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 28 (1889-1890).

Figuur 142: 'Vervoer van olifantstanden in den Congo', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 44 (1896-1897).

Figuur 143: 'Ter hulp van Emin-Pacha. — Een strooptocht', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2, nr. 31 (1889-1890).

Figuur 144: 'De Stam der Pahouins', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 6 (1889-1890).

Figuur 145: 'Een menschenoffer in Dahomey', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 4 (1876-1877).

Figuur 146: 'De bekeerde menscheneter: de echumazza, David en de slager', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 7 (1906-1907).

Figuur 147: 'De bekeerde menscheneter: de Echumazza onbekeerd', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 7 (1906-1907).

Figuur 148: 'Aan het Dilalo-meer. (Afrika.)', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 4, nr. 12 (1889-1890).

Figuur 149: 'Eene ivoorkaravaan op marsch', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 150: 'Te koop geboden ivoor in Antwerpen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 44 (1896-1897).

Figuur 151: 'Eene ivoorkaravaan bij hare aankomt te Bagamoyo', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6, nr. 15 (1889-1890).

Figuur 152: 'Angstig oogenblik bij een olifanten-jacht op Ceylon. Naar de schets van Majoor Edye', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20, nr. 38 (1903-1904).

Figuur 153: 'Nijlpaardenjacht in Oost-Afrika, naar de teekening van Hermann Hirsch', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 5 (1899-1900).

Figuur 154: ‘Achtervolgd door mantelbavianen, naar de teekening van P. Brockmüller’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 8 (1899-1900).

Figuur 155: ‘Een ontmoeting in het oerwoud, naar de teekening van Wilh. Kuhnert’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 42 (1895-1896).

Figuur 156: ‘Gevecht met een leeuw, naar de schilderij van W. Kuhnert’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 14 (1896-1897).

Figuur 157: ‘Generaal Joubert en “een klompie van zijn menschen kost makend”’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 10 (1900-1901).

Figuur 158: ‘Generaal Cronjé en een Engelsch bewakingscommando op St. Helena’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 22 (1901-1902).

Figuur 159: ‘Generaal Louis Botha, de opperbevelhebber der Boeren, en zijn ruiters’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18, nr. 44 (1901-1902).

Figuur 160: ‘De beschaving bij de Kaffers’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 27 (1879-1880).

Figuur 161: ‘Een Kaffer-bruiloft in Zuid-Afrika’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 45 (1899-1900).

Figuur 162: ‘Zoeloe-politie te Durban’, Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 45 (1899-1900).

Figuur 163: ‘Een Basoeto-krijger in volle wapenrusting. Eene Basoeto-vrouw met haar kind’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 11 (1880-1881).

Figuur 164: ‘Typen van Hottentotten’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 11 (1880-1881).

Figuur 165: ‘De katoenoogst in Zuid-Amerika’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 17, nr. 41 (1900-1901).

Figuur 166: ‘De katoenoogst in de Vereenigde Staten’, Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 3, nr. 8 (1888-1889).

Figuur 167: ‘Een neger-huwelijk’, Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 8 (1879-1880).

Figuur 168: ‘Een negerhuwelijk in Amerika. (Eigendomsrecht 1897 van Knaffl & Bro.; Knoxville, Tennessee.)’, Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 1 (1898-1899).

Figuur 169: Knafl & Brothers, Honey, does yo lub yo man?, Postkaart, 1897, African American Legacy: The Carol Mundy Collection, 1794-2010. UCF Special Collections Manuscripts - 5th Floor, CFM2009_02, Image 51, John C. Hitt Library, <https://stars.library.ucf.edu/carolmundy-images/51>.

Figuur 170: Schomburg Center for Research in Black Culture, Photographs and Prints Division, The New York Public Library, 'A Darktown Wedding, The Ceremony', 1901, New York Public Library Digital Collections, geraadpleegd op 15 juni 2025, <https://digitalcollections.nypl.org/items/5e66b3e8-8cb4-d471-e040-e00a180654d7>.

Figuur 171: Schomburg Center for Research in Black Culture, Photographs and Prints Division, The New York Public Library, "'Honey does yo lub yo man'", 1897, New York Public Library Digital Collections, geraadpleegd op 15 juni 2025, <https://digitalcollections.nypl.org/items/5e66b3e8-ac79-d471-e040-e00a180654d7>.

Figuur 172: 'In den mallemolen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 25 (1878-1879).

Figuur 173: 'Terugkeer van de universiteit', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 23 (1877-1878).

Figuur 174: 'Ook een liefhebber van lezen, naar een penteekening van Georg Mayr', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 49 (1897-1898).

Figuur 175: 'Weggekaapt', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 4, nr. 25 (1887-1888).

Representaties van Azië

Figuur 176: 'De brug van Iwakuni in Japan', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 7 (1877-1878).

Figuur 177: 'Een Japansch veer, naar Lenoir', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 35 (1877-1878).

Figuur 178: 'Het visschen met kormoranen in Japan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 9, nr. 26 (1892-1893).

Figuur 179: 'Het feest van den Japanschen oorlogsgod te Simoda, naar W. Heine', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 36 (1883-1884).

Figuur 180: 'In de tentoonstelling. De Japaneezen', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 2, nr. 46 (1887-1888).

Figuur 181: 'Het japoneesch dorp in de Tentoonstelling', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 4 (1888-1889).

Figuur 182: 'Een schouwburgvertooning in Japan', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 16, nr. 48 (1899-1900).

Figuur 183: 'Japansche pompiers', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (1876-1877).

Figuur 184: 'De Japansche postbode', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 40 (1881-1882).

Figuur 185: 'Japansche postbeambten', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 7 (1877-1878).

Figuur 186: 'Japansche gastvrijheid jegens buitenlandsche dagbladcorrespondenten te Sasebo, naar een teekening van Ralph Cleaver', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 39 (1904-1905).

Figuur 187: 'Japansche ambtenaars', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 6 (1877-1878).

Figuur 188: 'Het japoneesch Parlement, te Tokio', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (1890-1891).

Figuur 189: 'Episode uit den slag van Liao-Jang: Het omhakken eener prikkeldraadversperring', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 49 (1904-1905).

Figuur 190: 'Episode uit den slag van Liao-Jang: Het afschuwelijk bloedbad op den Soe-sjan-heuvel, een der hardnekkigst verdedigde stellingen der Russen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 47 (1904-1905).

Figuur 191: 'Bestorming van het Fort Pa-Li-Tsjang te Port Arthur door de Japanners', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 44 (1904-1905).

Figuur 192: 'Veldmaarschalk Jamagata. De Japansche staatsman Markies Ito. Admiraal Togo' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 11 (1904-1905).

Figuur 193: 'Japansche marine-soldaten, naar een photographie' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 12 (1904-1905).

Figuur 194: 'Z. M. Moetsoehito, Keizer van Japan, en zijn staf' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 13-14 (1904-1905).

Figuur 195: 'Japansche schildwacht aan den zoom van een bosch' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 21 (1904-1905).

Figuur 196: 'Japansche catechisten' Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 44 (1895-1896).

Figuur 197: 'Japansche begrafenis te Tokio', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 48 (1904-1905).

Figuur 198: 'Japansche muziekliefhebsters, naar M. Hompkrey Moore', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 5, nr. 35 (1890-1891).

Figuur 199: 'Kleine voeten der Chineesche vrouwen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 18 (1883-1884).

Figuur 200: 'Japansch meisje, naar de schilderij van Edw. Agneessens', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 15 (1886-1887).

Figuur 201: 'Een Japansch meisje aan haar toilet', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 17 (1878-1879).

Figuur 202: 'Prins Heinrich van Pruisen bij zijne aankomst op Chineeschen bodem', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 12 (1898-1899).

Figuur 203: 'Uit den oorlog tusschen China en Japan. — De slag aan de Jaloe-rivier. Na de Jaloe overgetrokken te zijn, overmeesterden de Japanners stormenderhand de Chineesche versterkingen. Naar schetsen en photographieën geteekend door Georges Bigot', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 36 (1894-1895).

Figuur 204: 'Een lokaal voor opiumrookers te San-Francisco', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 40 (1879-1880).

Figuur 205: 'Opium-rookers in het East-End, te Londen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 40 (1890-1891).

Figuur 206: 'Opiumschuivers in China', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 43 (1896-1897).

Figuur 207: 'Eene slaappleats te Sanghai', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 13 (1883-1884).

Figuur 208: 'Chineesche goudwascher', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 6 (1883-1884).

Figuur 209: 'De handen van een dandy uit Cochinchina', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 24 (1877-1878).

Figuur 210: 'De Chineesche fluitspeler', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 1, nr. 45 (1888-1889).

Figuur 211: 'Een Chineesche gerechtszitting', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15, nr. 35 (1898-1899).

Figuur 212: 'Chineesche straffen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 10 (1883-1884).

Figuur 213: 'Hoeden en daken', Gravure, *De Belgische Illustratie* 5, nr. 3 (1872-1873).

Figuur 214: 'Een Chineesche rattenvanger', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 21 (1881-1882).

Figuur 215: 'In China', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 216: 'Een Chineesch kleermaker', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 34 (1882-1883).

Figuur 217: Ongetiteld, Cartoon, *De Vlaming* 3, nr. 101 (1884-1885).

Figuur 218: 'De slimme Chinees', Cartoon, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11, nr. 51 (1894-1895).

Figuur 219: 'Eene straat te Jaypore', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10, nr. 10 (1877-1878).

Figuur 220: 'Zonderlinge rotsvorming. — De Kyauktaga-pagode in Birma (Achter-Indië.)', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 33 (1897-1898).

Figuur 221: 'Zonderlinge rotsvorming. — De Sampan-pagode in Birma (Achter-Indië.)', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 14, nr. 33 (1897-1898).

Figuur 222: 'Het uitroepen van Koningin Victoria tot Keizerin van Indië te Delhi', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 18 (1876-1877).

Figuur 223: 'Op weg naar een feest in Cochin', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 14 (1878-1879).

Figuur 224: 'De prins en prinses van Wales, bij hun verblijf in Engelsch-Indië, aan boord van Birma's prachtige staatsjacht' Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 14 (1906-1907).

Figuur 225: 'Europeanen op reis' Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23, nr. 29 (1906-1907).

Figuur 226: 'Op weg naar Travancore. (Engelsch-Indië.)' Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 13 (1878-1879).

Figuur 227: 'Snelpost in Indiën' Gravure, *De Belgische Illustratie* 16, nr. 17 (1883-1884).

Figuur 228: 'Een Indische reiswaagen', Gravure, *De Belgische Illustratie* 14, nr. 5 (1881-1882).

Figuur 229: 'Rijkdom en armoede. — Tooneel in een indiaanschen bazaar', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 41 (1890-1891).

Figuur 230: 'Hongersnood in Engelsch-Indië. Aan de haven van Madras', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 22 (1876-1877).

Figuur 231: 'Hindoesche bedelaars', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 22 (1876-1877).

Figuur 232: 'De hongersnood in Engelsch-Indië', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 45 (1896-1897).

Figuur 233: 'Slangenbezweerders', Gravure, *De Belgische Illustratie* 15, nr. 49 (1882-1883).

Figuur 234: 'De Maharajah Thakore Sahib van Bhaonagar', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1, nr. 24 (1884-1885).

Figuur 235: 'De Engelschen in Manipoer: de drie gevangen birmansche prinsen', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 3, nr. 50 (1890-1891).

Figuur 236: 'Politieke tinnegieters', Gravure, *De Belgische Illustratie* 9, nr. 21 (1876-1877).

Figuur 237: 'Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Baai van Amboina', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 39 (1886-1887).

Figuur 238: 'Batavia: De school der Eerw. Zusters Ursulinen', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 10 (1886-1887).

Figuur 239: 'Batavia: Het Hoog Gerechtshof en het Groote Huis op het Waterloo-plein', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 10 (1886-1887).

Figuur 240: 'Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Een Javaansch landschap', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 29 (1886-1887).

Figuur 241: 'Nederlandsch-Indië. — Eene Javaansch villa', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 28 (1886-1887).

Figuur 242: 'Een benting bij Kota Radja', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13, nr. 31 (1896-1897).

Figuur 243: 'Laan vóór het hospitaal te Padang', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 22 (1895-1896).

Figuur 244: 'Gezicht op de Pabean-rivier bij paal 65', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 8 (1902-1903).

Figuur 245: 'Waterval van Soengei Poea (op een afstand)', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 22 (1895-1896).

Figuur 246: 'Waterval van Soengei Poea (van nabij)', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12, nr. 22 (1895-1896).

Figuur 247: 'Schetsen uit Nederlandsch-Indië. — Thee-kweekerijen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3, nr. 30 (1886-1887).

Figuur 248: 'Tabaksveld bij paal 12', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19, nr. 8 (1902-1903).

Figuur 249: 'Moderne Javaansche tempel. Oud Hindoesch paleis op Java', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23 nr. 27 (1906-1907).

Figuur 250: 'Missigit en heilige vijver bij Fort De Cock'', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12 nr. 12 (1895-1896).

Figuur 251: 'De Indische gamelang op de tentoonstelling te Arnhem', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11 nr. 48 (1878-1879).

Figuur 252: 'Hindostan', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 28 (1868-1869).

Figuur 253: 'Eiland Java. Rondleurdere', Gravure, *De Vlaamsche Illustratie* 1 nr. 5 (1886-1887).

Figuur 254: 'Inlanders aan het tabak sorteeren', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23 nr. 29 (1906-1907).

Figuur 255: 'Nederlandsch-Indië. — Het meer Telaga Warna', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3 nr. 26 (1886-1887).

Figuur 256: 'Nederlandsch-Indië. — Kebo-karren', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 3 nr. 27 (1886-1887).

Figuur 257: 'Groep Madoereezen', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 19 nr. 23 (1902-1903).

Figuur 258: 'Beschaafde Javaan', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 23 nr. 27 (1906-1907).

Representaties van de andere

Figuur 259: 'De jaarlijksche processie te Tunis ter nagedachtenis van de martelaressen Perpetua en Felicitas en haar gezellen', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 18 nr. 37 (1901-1902).

Figuur 260: 'Derde klasse', Gravure, *De Belgische Illustratie* 13 nr. 27 (1880-1881).

Figuur 261: 'Pater Rossignoli, uit de gevangenschap van den Mahdi ontsnapt, naar de photographie van G. Lekegian en Co. Te Caïro', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 11 nr. 34 (1894-1895).

Figuur 262: 'Chineesche merkwaardigheden. — De groote Chineesche muur', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 31 (1877-1878).

Figuur 263: 'De oorlog in het oosten. — Ruïnen van Nicopolis', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 9 (1877-1878).

Figuur 264: 'In de ruïnen van Palmyra, naar de schilderij van Friedrich Perlberg', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 6 nr. 47 (1889-1890).

Figuur 265: 'Een kustplaats in Atjeh', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 13 nr. 31 (1896-1897).

Figuur 266: 'De Doode-Zee', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20 nr. 47 (1903-1904).

Figuur 267: 'Aan het Togomeer, naar de teekening van Franz Leuschner', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 15 nr. 19 (1898-1899).

Figuur 268: 'De gevonden schat. (Naar E. F. Brewtnal.)', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8 nr. 11 (1875-1876).

Figuur 269: 'Eene krokodillenjacht in Nieuw-Granada', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12 nr. 37 (1879-1880).

Figuur 270: 'De alligatorjacht op de Mississippi. — Waterton op den alligator', Gravure, *De Belgische Illustratie* 10 nr. 26 (1877-1878).

Figuur 271: 'Eene reis in Amerika', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 3 (1868-1867).

Figuur 272: 'De totale zonsverduistering van Augustus laatleden', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 7 (1868-1867).

Figuur 273: 'De Hopo', Gravure, *De Belgische Illustratie* 1 nr. 16 (1868-1867).

Figuur 274: 'Onder de wilden', Gravure, *De Belgische Illustratie* 2 nr. 13 (1869-1870).

Figuur 275: 'De menschenetende boom, naar de teekening van Kauffman', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 12 nr. 10 (1895-1896).

Figuur 276: 'Hova-kindertjes op de bascule', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 20 nr. 22 (1903-1904).

Figuur 277: 'In de moskee', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 4 nr. 50 (1887-1888).

Figuur 278: 'In de straat van Konstantinopel', Gravure, *De Belgische Illustratie* 8 nr. 43 (1875-1876).

Figuur 279: 'Tusschen twee Oceanen: na de mis te Demerara', Gravure, *De Vlaamsche Patriot* 2 nr. 29 (1889-1890).

Figuur 280: 'De Waarzegster', Gravure, *De Belgische Illustratie* 5 nr. 42 (1872-1873).

Figuur 281: 'De Waarzegster, naar de schilderij van Prof. G. Mantagazza', Gravure, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 5 nr. 23 (1888-1889).

Figuur 282: 'Eene Basoeto-vrouw met haar kind', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 11 (1880-1881).

Figuur 283: 'De Zigeuner-vrouw, naar W. Bougureau', Gravure, *De Belgische Illustratie* 11, nr. 43 (1878-1879).

Figuur 284: 'Eene Algerijnsche moeder, naar C. Brun', Gravure, *De Belgische Illustratie* 12, nr. 15 (1879-1880).

Figuur 285: 'Moeder en zoon', Foto, *De Nieuwe Belgische Illustratie* 21, nr. 22 (1904-1905).